

ქართული სტამბები

1627—1916 წ.

საქართველო
საბჭოთაო

ნიკოლოზ დოლაბერიძე და გოგი ქართველთა მოღვაწენი

სურათებით

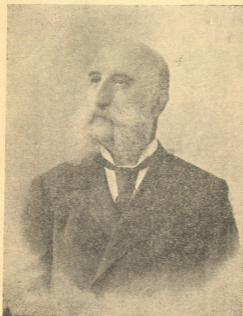
ნიკოლოზ არქიმანდრიტი ჩოლოყაშვილი (ნიკიტოზე ირბახი)
პირველი ქართული სტამბის დამაარსებელი ქ. რომს, 1627 წ.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე
ნიკოლოზ ბესარიონის ძე
ნიკოლოზ ბესარიონის ძე

საქართველოს
საბჭოთაო

ლოლობერიძე

და ქართული სტამბა 1627-1913 წ.

აღწერილი ზ. ჭიჭინაძის მიერ.

თბილისი.

სტამბა „სორაპანი“ მადათაოვის კუნძული.

ქართული სტამბა 1627—1916 წ.

ნიკოლოზ ლოლობერიძე და აღწერა სურათებისა იმ პირთა,
რომელნიც ქართულ სტამბას და წიგნის ბეჭდვას პატივს
სცემენ.

სტამბა „განათლება“ დ. ლ. პიტნავასი გრაფის ქუჩა № 10.

ეპისკოპოსი გიორგი.

იმერეთის ეპისკოპოსი, უთელაძე სამღვდელთა გიორგი. გვარად
უთელაძე. დაიბადა 1848 წ. მთელი ამის ცდა მიმართულია იმერეთის
სამღვდელთა კეთილად და შეუცდომლად მართვა-გამგებობაზე.

ეპისკოპოსი ლეონიდი.

გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი უოელად სამღვდლო ლეონი-
დი. კვარად თქრობირიძე. გონიერი და ცნობილი მღვდელ-მთავარი
საქართველოში და რუსეთშიაც.

ეპისკოპოსი კირიონი.

უკვლად სამღვდლო ეპისკოპოსი კირიონი. უცხოეთში მუ-
ფი. ისტორიკოსი, კარგად შეგულებული საქართველოს კვლევის
და ერის ისტორიის, ცნობილი მთელ რუსეთში და რუსულ ისტო-
რიულ მწერლობაშია.

ეპისკოპოსი დავითი.

უოვლად სამღვდელთა ეპისკოპოსი დავითი, უცხოეთში მყოფი, გვარად კაჭხაძე, სამაგალითო, შირუთენელი და მართლ-მსაჯულების მოუვარე უველგან და უოველთვის. ეს აზრი უოვლად სამღვდელთა შესახებ ქართულ გაზეთებშია იყო გამოთქმული. მორე გახლავსთ მოძღვარი ლუკაჩაოვი, უოვლად სამღვდელთაგანვე ნაკურთხი რუსეთში.

ეპისკოპოსი ანტონი.

უკვლად სამღვდელთა კორის ეპისკოპოსი ანტონი, გვარად
გიორგაძე. ვიკარი საქართველოს ეპისკოპოსის. ხშირად განაკებს
ეპისკოპოსის თანამდებობას. შერთვა გამკობით იგი არის დიდთ
დატვირთული და ბევრნაირად ქველმოქმედი და მოღვაწე.

ეპისკოპოსი შიროსი.

ხლავერდის ეპისკოპოსი, უოვლად სამღვდულო შიროსი. გვარად
ოქროშირიძე. თანამშაძველი თავის წინამართა განსვენებულის ეპის-
კოპოსის ალექსანდრესი და აწ კურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსის
უოვლად სამღვდულო ლეონიდას.

არქიმანდრიტი ამბროსი

არქიმანდრიტი ამბროსი, გვარად ხელაია. უცხოეთში მისხურებს, არის ღირსეული ადამიანი, სათნო და დიდად კანტოეუარე ქრისტიანი. ამისი ადამიანური უოფა-ქცევის და სკეშიარტი მოქმედების შესახებ ცნობები ქართულ გაზეთებშიაც აქო გამოთქმულა.

არქიმანდრიტი ნაზარი.

არქიმანდრიტი ნაზარი. გუარდ ლეუვაზა, მახვილ-გონიერი, სი-
ტუვა ზასუქიანი, აწიგნობარი, დიდათ მოსურნე საქართველოს ერის
განათლების და აღორძინების. ამხვეე გამოსცა წიგნებდა მატონცე-
მულის და სამატკადითოდ შველევარის დეკან. კ. კვეკელიძის ნაწერებო.

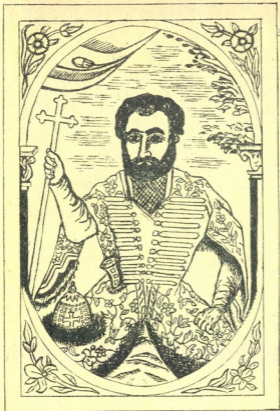
ანთიმოს მღვდელ-მონაზონი.

ანთიმოს მღვდელ-მონაზონი რუმინეთში გადასახლდა 1675 წ. ბუხარესტში დასახლდა, შეისწავლა რუმინიული ენა, შერე დაარსა მონასტერი და დაიწყო მათ ენაზე ჭადაგება. ამის ჭადაგების ორი ტომი არის დაბეჭდილი, ამხვე შერსწავლა ბუხარესტში რუმინიულ სტამბის სახელოსნო საქმენი. 1695 წ. ვახტანგ მეფეს საქართველოში წერილი მოსწერა და ქართული სტამბის გახსნა აუწყა, მეფე დაეთანხმა. შერე ანთიმოს მღვდელ-მონაზონმა ქართული ანბანის უაღიბები ჩამოასხმევინა, მასთან ასოები და 1706 წ. საქართველოში ვახტანგ მეფეს გამოუგზავნა და თფილისში პირველად სტამბა გახსნეს 1708 წ.

მეფე ვახტანგ მეექვსე.

მწიგნობარი და მასთან სტამბის გამსხველი თფილისში. ამის
 თაოსნობით დაიბეჭდა სამღთო წერილის წიგნები. 1712 წ. გამოს-
 ცა „ვეფხვის ტეოსანია“ ფართოს სახით და 1721 წ. „აიათი“ ანუ
 „კოსმოგრაფია ფიგურებით“, სწარსულიდან ნათარგმნი. ვახტანგ
 მეფე გადაიწვალა 1737 წ. ასტრახანს.

მეფე ლეონ ირანო მსაჯული.

ლეონი იყო მამა ვახტანგ მეექვსისა. სახელოვანი მსაჯული სპარსეთის და დიდი გავლენიანი პირი შოთღს ირანში, იყო ირანის მსაჯულთ მსაჯული, ესე იგი ეყვლაზე უფროსი და მასთან იყო დიდი ქონების პატრონიც. სტამბის გახსნის ამბავი ამას ისე ესაუბრება, რომ ვახტანგ მეფეს სპარსეთიდან სტამბის მოსაწეობად იმ დროის კვალად 30 ათასი მანეთი გამოუგზავნა.

მეფე არჩილი მეორე.

მწიგნობარი შუეუ ჰოეტი. ბედმა რუსეოში გადასტეორენა. 1690 წ. მოსკოვს სცხოვრობდა. მოსკოვში მან გაიგნა რუსული სტამბო საქმენი და წიგნის ბეჭდვა; მასთან გაჩიბრახა მოსკოვში ქართული სტამბის მოწყობა. 1698 წ. შეადგინა ქართული ანბანი, მოსკოვში ჩამოასსმევეინა ქართული ასოები და ვახტანგ მეფესაც აგნობა სტამბის გასსნის მნიშენელობა; ამის რჩევაც შეერთებულ იქმნა ანთიმოს მდედეღ-მონოზონის რჩევასთან. მერე სტამბაც მოეწყო. მოსკოვში ქართული უაღიბების ჩამოსსმას საძირკველი არჩილმა დაუდო.

მეფე ერეკლე მეორე.

1781 წ. სტამბოლიდან აშინ მოაუყვინა ორი შესტამბე სომეხი ტერ-ოქანუხოვები და ძველი ქართული სტამბა განაახლა, რაც მას დაუფდა განახლება 30 ათასი მანათი, ამ სტამბაში გამოსცეს შირველად 1788 წ. ქართულს ენაზე გაზეთის შესკავსა ფურცელი, ეს ფურცელი დაბეჭდეს ტერ-ოქანუხოვებმა, შიგ მოთხრობილია მეფე ერეკლეს ქება. ასე და ამგვარად, ქართულ გაზეთის გამოცემის შირველ ფურცლად ეს გამოცემა უხდა ნათივალის და არა 1817 წ. გამოცემული. როგორც შეცდომით ავწერე ჩემ წიგნს „ქართული ჟურნალ გაზეთების ისტორიაში“.

მეფე სოლომონ დიდი.

მეფე სოლომონ დიდი იყო ძე ალექსანდრე იმერო მეფის ამან გაახსნეუინა იმერეთში ჰირველად ქართული სტამბა, დაბეჭდვა ქართული წიგნები, ამისავე თაოსნობით გაშენდა ქუთაისი. განახლდა ვაჭრობა, გააშვეენა ქუთაისი, იმერეთში გაამრავლა ქართული წიგნების ბეჭდვა, ამისავე ბრძანებით იმერეთში გახსნილ იქენა ქაღალდის ქარხანა, ამანვე გააკეთებინა სტამბაში სახმარა შავი და წითელი წამლები (კრასკა) რითაც იმერეთში იბეჭდებოდა წიგნები, უველა ამის შირთველად იყო ჰოეტი ბესიკი, საშწუნაროდ სოლომონ დიდის ფიოგრაფია ერთობ ღარბია თუშცა ამ მეფის მოქმედება და ისტორია შიდაღარია სხვადასხვა საუურადლებო ცნობებით.

ბესიკი, (ბესარიონ გაბაშვილი).

გამთხენილი პოეტი XVIII საუკუნეში. 1750 წ. შემდეგ გადასახლდა იმერეთს და მეფე სოლომონ დიდს შეატარა თავი. იყო მახვილ კანიერი მკოხანი, ამან დიდად იშრომა ქუთაისში, ახალციხიდან ვაჭრები ჩაიუყანა, იმეცადინა და, კონფერტების და ქაღალდის საფაქროც გახსნა. მეფე სოლომონს ქუთაისში გაახსენებინა ქაღალდის ქარხანა. იყო დესმანად რუსეთში, მგზავრობის დროს კარდაიცვალა ქ. იასში ბოლგარეთს. ესევე აკეთებდა სტამბის საბეჭდავს შავს და წითელ კრასკებს.

სოლომონ ლეონიძე.

მსაჯული მეფე ეერკლესი, თავის დროის კვლად გონიერი ქართველი, გულშემატკივარი შარი და დიდი მოტრფიალე საქართველოს მეფობის არსებობის, ამის შრომა ჰირდაჰირ ამისთვის არსებობდა, ხოლო ველარას აწეობდა, რადგანაც მეფობას დასასრული ეძლეოდა. სოლომონ ლეონიძე დტოლეფილი სპარსეთში გარდაიცვალა 1815 წ.

ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი.

შირველ ქართულ სტამბის დამარსებელი რომში 1627 წ. ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი იერუსალიმის ჯვარის მონასტრის არქიმანდრიტი, მერე ქართველთა მეფეთა დესპანად ნამყოფი ვეროძაში. რომში კათოლიკობა აღიარა. სასულად ნიკიფორე უწოდეს და გვარად ირბაზი. შარდენივ ასე ახსენებს ქართული სტამბა რომში ამის თაოსნობით გაიხსნა 1627 წ. ქართულ მეფის დესპანად ვეროძაში იგი დამტკიცებულ იქნა კონგრეგაციისაგან, სადაც ამისთვის ირბაზმაღ თხოვნით მიმართა.

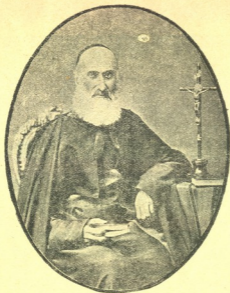
პატრი ნიკოლა.

გვარად რუტოლიანო, ტომით იტალიელი. გამოჩენილი პირი
შეუე კიორგის წინაშე. სურათი ახალგისეში არის ნახოფნი. ამის
ცხოვრება წიგნად დაუბეჭდე 1896 წ. იყო დიდი მოტრუფილე ქარ-
თველთ შეუფობის არსებობის.

პეტრე ხარისჭირაშვილი.

ახალი კონსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკეთ მონასტრის,
ამან დაარსა ქართული სტამბა ვენეციას 1850 წ. სტამბოლს 1876 წ.
და მონთობანს (ფრანციაში) 1877 წ. უველა ამ სტამბებში თვითვე
ბეჭდა ქართული წიგნები. ამის ცხოვრება დაფუძვდა 1889 წ. ცალკე
წიგნად.

დონ ანტონი.

ანტონ კლახაშვილი სომეხ კათოლიკეთაგან კლახავით წოდებუ-
 ლი 1850—70 წლებს სცხოვრობდა ქუთაისში. იგი იყო რომში
 გაზრდილი და მასთანვე კარგად მცოდნე ქართული ენის, საქართვე-
 ლის ისტორიის და ქართული მწიგნობრობის. იგივე გახლდათ და-
 ხლოვებული მეტობარი იმერეთის ეპისკოპოსის კაბრიელ ქაჭიძესი.
 დონ ანტონმა დაუდო საძირკველი ქუთაისში კათოლიკეთ კვლევის
 აღშენების საქმეს, ამისავე თაფოსნობით დაარსდა ქართველ კათო-
 ლიკეთა სამრევლო სკოლა და „საეგრდისის ძმობა“ დონ ანტონი
 კარდაიგვალა 1870 წლებს.

დონ ივანე ანტონოვი.

სარატოვის კათოლიკეთ სემინარიის რექტორი, კარგად გან-
თლებულია, რომში აღზრდილია. უკანასკნელ დროს სამობრძანდა სს-
ქართველოში და კარდაცვალა 1912 წ. თფილისში. დასაფლავებუ-
ლია თფილისის, კუკიას კათოლიკეთა ეკლესიის კალაფანში. კვრო-
ბიულ ენებ შორის იცოდა კარგათ ზოდონურიც.

დონ მიქაელ ანტონოვი.

გორის მკვიდრთაგანი. მცოდნე უეროპიულის და აზიურის ენების, აღზრდილი რომში, რომის აკადემიის მღვთის მუტუვლების კანდიდატი, კარგად მცოდნე პოლონურის ენის და სხვათურთადაც დიარსეული მართველი თაყის თანამდებობასა. იგი გახლავთ კავკასიის კათოლიკეთ ეკლესიის ვიზიტატორი. ეს ზირველი მაგალითია, რომ ქართველს არკუნეს ვიზიტატორობა XIX საუკუნის განმავლობაში. ნახეთ ამასუდ წიგნში.

დონ დარიანე სააკოვი.

ანუ სააკაშვილი. ქუთაისის რომის ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიის წინამძღვარი. აღზრდილა რომში და შერე ნაკურთხი. კარგად მცოდნე ევროპეულის ენების, სამართო წერილის, ისტორიის, ზედმიწევნით მცნობე ევროპის ერთა განვითარების, მასთანვე დიდი მოუყარე თავის სამშობლო ქვეულის, ერის, ისტორიის და ეკლესიის. ქუთაისის კათოლიკეთ ეკლესიის და სკოლის საქმეებს მართავს სამკაღათოდ. მრუელში გახლავსთ ჰატეცემული და დაუზარებელი მშრომელი, რაისა გამო მთელი ქუთაისის ქართველობაც, განურჩევლად სარწმუნოების, დიდათ ჰატეცემენ დონ დამიანეს. მათი მოქმედების და მსახურების კარგი ცნობება კათოლიკებს კარდა ჩვენ სხვა ხჯულის ქართველთაცანაც ასევე შეგვიტევი.

პიო ბალიძე.

კონსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკეთა მონასტრის წინამძღვარი და ქართულ ტიბეკონზე მდგარი მოძღვარი. პიო ბალიძე არის ახალგაზრდა მოძღვარი, იგი სსამკადითო მამულიშვილია და თანამზამძღველი თავის წინაპრის აბატის შეტრე ხარისჭირაშვილის. პიო ბალიძეს გვერდით, მეორე კახლავსთ მატრა პიო ბათმანაშვილი. ახალგაზრდა ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარი აღზრდილა რომში და ნაკურთხი აქვე.

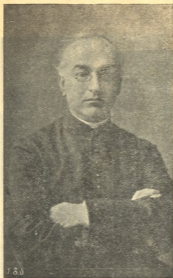
პეტრი ათანასე ნახუილოვი.

პეტრე ხარისჭირაშვილის გავლენის ქვეშ გაზრდილი. იყო მხურვალე ქართველთაგანი, განათლება მიიღო რომს, იქვე ეკურთხა მღვდლად, მერე საქართველოში შემოვიდა ხუმად, აქ იგი დასმენილ იქმნა მაშინდელ ვიზიტატორ არღოვესკისკან, იგი საქართველოდამ გააძევეს 1876 წ. მერე იგი სცხოვრობდა ბოლგარეთის ქალაქ ადრანოპოლს. პეტრი ათანასე იქ იყო კათოლიკის ეპისკოპოსის თანაშემწედ და სერო სკოლების უფროსად. იგი იქ კარგად მეგობრობდა ადრანოპოლის გუბერნატორ მეჭმედ ფაშა ვახვახიშვილს, ქართველ მჭმადანს. პეტრი ათანასემ იცოდა ევროპიელი და აზიური ენები, ოსმალურის ენადამ ქართულად ერთი ზეისაც სთარგმნა, სახელდობრ „ოსმან ფაშა“. ადრანოპოლის ზოგს სკოლებში მასწავლებლადან იყო და ფრანკულს ენაზედ ასწავლიდა ართმეტოკას და მათემატიკას. გადაიფუალა 1810 წ.

პატრი აღფონს ხითარაშვილი.

მ. ხარისკარაშვილისკან გაწრთენილი, უდიდესი ქართველი და უოვედოფის საქართველოს ამბების ცრემლით მომზონია. გაზდილი რომს, მრთზაკანდობაში, გამოსენილი შკერ-შეტეველი და ერთად ერთი უშესანიშნავესი შქადატეხელი ქართულის ეხით. ამის ქადატეხა იყო ნამდვილი გონიერება. 1900 წ. შემდეგ, საქართველოში ჩამოვიდა იტალიის ხელმწიფე, ამან ისურვა ტფილისში კათოლიკეთ ეკლესიაში წირვის ნახვა, შწირველად პატრი აღფონსი იყო. ქართულად სწირა, ქართულადვე გალობდნენ. წირვის დროს, ხელმწიფეს სიტუვა უთხრა. გაგნო ასე: ჩვენ ქართველ გვარის კათოლიკენი ვართ, ეს წირვა ჩვენ ჩვენს ენაზედ შევასრულეთ, ეს გალობაც ჩვენი ენის გალობა არის. ისტორიულად საქართველოც გაგნო. ამასე ტეხერნატორმა შენიშვნა მისცა. მერე საქართველოდამ გადასახლდა სტამბოლს, იქ მდირე ხან განაგო ქართული სტამბა, ეკლესია და სკოლის საქმენი. მერე გადასახლდა მონთობანს (ფრანცია) ქართველთ კათოლიკეთ მონასტრის წინამძღვრად, გადაიგვალა 1911 წ. ამის ცხოვრება ჩვენ ცალკე ავლენსხეთ და დაფიქტდეთ.

დონ დიმიტრი თუმანიშვილი.

გაზდილი და ნაკურთხი რომს, კაცი დარბაისკელი და სათნოაზნი მღვდელი, ნათესავი ქუთათურ ქართველ კათოლიკე თავად თუმანიშვილების, გულშემატკივარი, მრევლში საწყადა ხაღვის დამხმარე და ქომაგი, იყო ქართველი თავადაშვილი და მასთან სამაგალითო კათოლიკეთ მოძღვარი. თფილისში მსახურების დროს, მან ისახელა თავი ღარიბ-ღატაკ მრევლის წინაშე, კათოლიკეთ სასწავლებელიც გადააკეთა, ასევე ეკვლესია.

ტფილისში უოფნის დროს, მან სომეხ კათოლიკებმა მტრობით მოუგონეს, რომ დონ დიმიტრი კათოლიკეთ საუდარში სომხურ წიგნებს სწავს და სწობსო. სომხურ ნაწერებს უველგან ფხეკავსო. ეს ამბავი გაზეთებშიაღ დაბეჭდეს სომხებმა. დონ დიმიტრიმ ჭირს მასუხა არ აგო. მის შერე იგი ოდესში გადაიუფანეს. იქ მსახურება, დაახლოებულა კავშირიაქვნდა იქურ ქართველ სტუდენტებთან მათ უზმარებოდა კიდერ. იქვე მან დაბეჭდა „კატეხიზმო“ კათოლიკეთ ეკვლესიის წესების შესახებ. კარდაიფვლა იქვე, მოასვენეს და დასაფლავეს ქუთაისში, კათოლიკე ეკვლესიის გაღვივანში.

პატრი დონ გაბრიელ ასლანიშვილი.

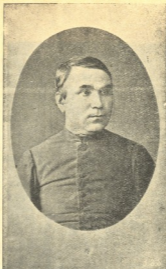
ორი სურათი, ერთი მოწაფობის დროს და მეორე მღვდლობის. დღეს დონ გაბრიელ ასლანიშვილი განაგებს ბათუმის ქართველ კათოლიკეთა დიდს ეკკლესიას.

დონ გაბრიელი დაიბადა 1860 წ. სწავლა დაამთავრა რომს, იქვე ეკურთხა მღვდლად. იცის ევროპული და აზიური ენები. ბათუმის ეკკლესიისთვის იგი არის შესაფერა წინამძღვარი, ვინაიდან ეს ეკკლესია სადაო სახეს იღებს, იგი ოდესმე იქნება ქართველ კათოლიკეებს წართვან კადეტ. დონ გაბრიელი კი ისეთი მოძღვარი გახლავთ, რომ ეკკლესიას კა არა და წხირსაც ვერაფერ წაართმევს უსამართლოდ.

პატრი სტეფანე გოზალოვი.

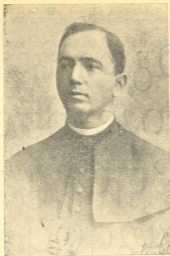
კოჭ-პროდაძე, სომეხთაგან გოზალოვით წოდებულნი. ქართველ კათოლიკე, დაიბადა სოფ. ვალეს, ახლ. მახ. 1829 წ. გაიზარდა სტამბოლს, მერე რომს, იქვე ეკურთხა მღვდლად. სტამბოლის სომეხთ კათოლიკეთ მატრიარქა ჩაცვიდა და უნდოდა, რომ მატრი სტეფანეს სატყუა ქართველის ხმარება სომხთ შეეცვალა. სტეფანემ არ ქმნა. მიუგო მე ქართველ კვარის ვარ და ქართველ კათოლიკე. ამზე მატრიარქმა სდევნა იგი დიდათ. მატრი სტეფანე ხშირად ქადაგებდა თათრულს ენასედ საქართველოს შესახებ სხვადასხვა სოფლებში. გარდაიცვალა 1890 წ.

პეტრი პავლე ულაიჯოვი.

გაზდილი სტამბოდს და მერე ხასწავლი და ნაკურთხა. კარგა ხანს მსახურებდა ტფილისში, იცის კარგად ქართული ენა, სომხური და თათრულიც. ფრანგულიც რასაკვირველია და ლათინურიც ვინაიდან ამ ენებზე ასრულებდა იგი სამღროთო მსახურებას. მრევლში იყო სწორე მოძღვარა და სამშობლოს მოყვარე, ეზმარებიდა შეუძლო მრევლს. კარგა ხნის მსახურების შემდეგ, იგი გადასახლდა ახალციხეს, თავის სამშობლოში. იქ, როგორც ქართულ გაზეთებშიც გადმოგვცეს, კეთილი საქმენი დაუწყეა, თავის შრომით და ფულით ადგილობრივ ქართულ გლეხთათვის მიუმართავს და უთქვამს, რომ დღეის შემდეგ დიდას სარგებლით ვაჭრებისაგან ფულების სესხებას თავი გაანებეთ და მე გასესხებთ ცოტა სარგებლიათაო.

გლეხებს მადლობა უთქვამსთ და პეტრი პავლეს ასე მოქმედებს თურმე ხელხის სასარგებლოდ. ესეთი საქმე ჩვენში დიდი საქმეა, ნამეტურ ადგილობრივ ქართველ კათოლიკე მრევლთათვის, რომელთაც სომხის კათოლიკეთ არჩამანდროტ ტერ-აბრამიანმა უფლებივე საეკლესიო ფულები წაართვა და თფილისში გადმოაიტანა, საიდანაც ქართველი გლეხებიც სარგებლობდნენ და სესხულობდნენ. საღბი დიდი მადლობელია თურმე პეტრი პავლესა.

პატრი ლაზარე გოზალოვი.

იგივე კოჭბროლაძე. გოზალოვი სომეხთაგან არის წოდებული.
 პატრი ლაზარე დაიბადა 1870 წ. სოფ. ვალეს, ახალგ. მაზ. სწავ-
 ლობდა სტამბოლს, მერე რომს, შაშის კოლეჯიაში, სწავლის დამთავ-
 რების შემდეგ 1886 წ. ეკურთხა მღვდლად.

იცის ენები: ფრანგული, იტალიანური, რუსული, ლათინური,
 ბერძნული, თათრული და ქართული. არის ქართველი მწიგნობარი
 და საქართველოს ისტორიის დიდად მოყვარე, თფილისში იქმნა
 კადმოეფანდი 1907 წ. ამის მეთაურობის დროს, დამთავრდა სა-
 დაგო საქმე თფილისის კათოლიკეთა ეკკლესიისა, განთავისუფლებულ
 იქმნა სომეხთაგან, ამიერიდა იგი არის ეკკლესიის რომის ქართველ
 კათოლიკეთა. საზოგადოდ ამ ეკკლესიის და სკოლის საქმეებს პა-
 ტრი ლაზარე კონიერულად ემსახურება.

აბგდევზძ
თიკლმნო
თჳჳრსცუ
ჟზთძღყ
შჩცძწჩხ
ჯჯჳჳქღ

შედეგადი და ამის უაღაბები ჩამოსსმული კირილე ბუჟანის-
ბე დორთქიფანისაგან. ეს ასოები ქართველ საზოგადოებისაგან
მოწონებულა, ხოლო ვერ ხმარებაში არ არის მიღებული.

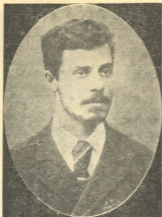
სოლომონ დოდაშვილი.

კაცი მღალ კონებისა, უდიდესი მამულისმეილი ქართველთა, დიდათ შეცდინე საქართველოს ამდღების და დაწინაურების. 1832 წ. გადასასღებულ იქმნა ციმბირს, კარდაიგვალა 1836 წ. ამის ცხოვრება აესწრე ვრცლად, აქედამ ერთი შატრა წიგნი დაუბეჭდე 1889 წ. დანარჩენი დაუბეჭდავია.

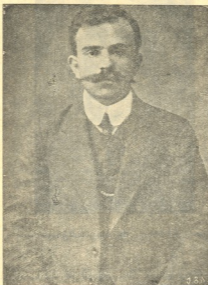
ფილადელფოს კიკინაძე.

იშვიათი ბერი ქართველ ერში, რუსეთშიაც იყო ნამყოფი, სცხოვრებდა ბატონიშვილების კარზე, იყო დიდი გულშემატკივარი საქართველოს საქმეების. ს. დოდაშვილის უმთავრეს მოღვაწეთ ეს ითვლებოდა, 1832 წ. დამატომრებულ იქმნა, ბატონობაში გარდაიცვალა 1837 წ. ქართულად სწერდა. ამის ლექსია „აღსდევთ გმირთ გმირთ, ნუ გძინავსთ“ ამას გარდა სხვა ლექსებიც აქვს, ფსევდონიმი გ. ფირალოვი აქვდა, ჩვენ-ეა შეცდომით ეს ნაწერები გოდერძი ფირალოვის შივსწერედ. ეს შეცდომა არის. დღეის შემდეგ ეს ლექსი ფილადელფოს კიკინაძის საკუთრებათ უნდა იქმნეს ცნობილი. ამის ცხოვრება აღწერილია და დაუბეჭდავი მანქანის დღემდე.

სიმ ჩითანის ძე თავართქილაძე.

კოწია თავართქილაძეს ძმა. კოწიამ ამ სიოს იმედით გასწრა
 სენაკში ქართული სტამბა. ამ სტამბას სიმ აწარმოებდა. სენაკში
 სიოს თავ-დადებულმა სასტამბო შრომამ დაუღო საფუძველი ქარ-
 თული წიგნების გამოცემის საქმეს, სიოს შრომათვე დაიწყო ამ
 შუაგულ სამეგრელოს ქალაქში ქართულმა წიგნებმა ვრცელდებო. მე-
 გრელებს სიოს შრომა კვირტხლად აკავშირებდა ქართულ ენას და
 მწერლობასთან, რაც მეგრული წინააღმდეგა ძალა იყო მეგრულის ახ-
 ლის მოკონებულის ანბანის, სიმ დასწრულად სტამბის მუშაობის-
 გან, კარდაიგვალა 1902 წ. სოხუმის სახატორიაში, შობიდან 26
 წლისა. სიმ ამორდას ანბანის წინააღმდეგ უახლად შეცადებობდა
 მეგრელებში.

ნიკო იაკობის ძე ხვინგია.

ბათუმის შესტამბე. განუსაზღვრედას სიუვარულით აღგზნებული სისტემო საქმეთა განვითარების ასპარესზე, ამან მისცა დიდი საფუძველი და დახმარება, რომ სწორდონ ჭედიძემ ბათუმში გაბედა და დღიური ქართული გაზეთის გამოცემა დაიწყო. ნიკო ხშირად სწერდა ამ გაზეთში ცოცხალ წერილებს. ნიკოვე დიდი თანამგრძობობა იყო.

მღვდელ მონოზონი ივანე ხელაშვილი.

გამოჩენილი ზირი XIX საუკუნეში, მოსკოვის აკადემია დაამთავრა 1817 წ. იყო მწიგნობარი და ქართულად მწერლობდა. წიგნი „კადმოსობა“ ორ ტომად ამის დაწერილია და არა ივანე ბატონიშვილის, ეს შეგდომით აკუთვნეს მას. ამ ბერმა სოფ. დოდად-შვილს 6000 მ. მისცა, ამ ფულით გახსნეს თფილისში ქართული სტამბა 1828 წ. ივანე ხელაშვილი ს. დოდაშვილის დიდი თანაკრძობი იყო და 1832 წ. საქმეშიაც იღებდა მონაწილეობას. ივ. ხელაშვილი მიტომ ვეღარ გადმოვიდა საქართველოში და რუსეთში მოკვდა 1840 წლებს. მისი ცხოვრება დაუბეჭდავად მაქვს დარჩენილი.

დიომიდე ანტონის-ძე კილაძე.

სტამბის ხელისწია—ასოთ-აშწეობა. ხელობა იცის, როგორც
 შეჭფერის და მოეთხოვება შეგნებულ ხელისნ კაცს. სადაც-კი, რომელ
 სტამბაშია მუშაობდა ეს მშრომელი, აქა უფელჯან სტოვებდა თავის
 საქმიანობის კეთილ ხსოვნას. არას დროს არ უღაღატია თავის ხაკისრ
 საქმისთვის. უმუშაენია შერ წილად ქართულ დღიურ გაზეთებზე,
 თეურ ვერხაღებზე და წიგნებზე. ასეთის ჭუნარაინის საქმიანობით
 მან შიადწია სრულს სამადლობელი წერტილს. მისი შრომა არ იქმნა
 დავიწყებულა. „წიგნების გამომცემელ ქართველთა აზნაგობის“ სტამ-
 ბაში მუშავობის დროს, გაზ. „ცნობის ფურცელი“-ს რედაქციაში სიაშოგ-
 ნებით აღბეჭდა მისი პატროსნი შრომა და თან დასახუქრა კერცხლის
 „ვერსტატით“. „ვერსტატს“ აქვს შემდეგი წარწერა: „პატროსან
 გუშას დიომიდე კილაძეს 1872—1902“. ამასვე აქვს დაწერილი
 ჩვენი შიწინავე შწერლების მოგონებანი. ერთი წერილი, სერგეი
 მისხის შესახებ უკვე დაიბეჭდა გაზეთ „ცნობის ფურცელში“.

ზაქარია კოტეტიშვილი.

მუშა ზაქარია კოტეტიშვილი ხნიერი კაცია. ამის სურათი გაზ. „ზაქართველომ“ დასტამბა თავის დამატებაში 1915 წ. და აღნიშნა, რომ ზაქარია კოტეტიშვილს 50 წლის მუშაობის შესრულების გამო. ამას გარეშე, რომ ზაქარია კოტეტიშვილს 50 წელი შეუსრულდა, სტამბაში მუშაობის, მას აქვს სსცა მოსაგონარი ცნობებიც. რაც მოკლედ მოვიყვანეთ აქ და შატომ ვათავსებთ ამ სურათსაც.

უველასკან დაუფიწარ სერგეი მესხს, ადრინდელ გაზეთ „დროებას“ რედაქტორს, გაზეთის გამოცემის გამო 1875 წლებში დიდი გაჭირება ექონდა. გაზეთი იბეჭდებოდა სტეფანე და იოსებ შელიაშვილის სტამბაში, სადაც სერგეი მესხს დასაბეჭდს ფულს არ ახდევინებდნენ, მისი გადასახადი იყო მხოლოდ ამწეობის ფული, სამუშაო. მაგრამ მაინც ამ ხარჯის გადახდაც ხშირად უჭირდებოდა. გაზეთზე მუშაობდა ზაქარია კოტეტიშვილი და ლადიკო ქვლივიძე. ქვლივიძე ადრე გარდაიცვალა. ზაქარიაკი მუშაობდა სერგეი მესხთან კარგა ხანს, რადგანაც გაზეთის გარემოება ზ. კოტეტიშვილმა კარგად იცოდა, ამიტომ ს. მესხს დიდ შეღავათს უწევდა და ფულს სულ არ აწუხებდა, როცა სერგეი მესხი იშოვნებდა და მისცემდა რაშეს, ესეც კმაყოფილი იყო მისი, ვინაიდან ზ. კოტეტიშვილს დიდათ უყვარდა გაზ. „დროება“ და სერგეი მესხსაც უადრესად სცემდა პატივს. ესეთი დირსების ხელისწილების მაშინ და დღესაც ჩვენში იშვიათია, ამიტომ ვნუსხავთ აქ ზ. კოტეტიშვილის რიგაიან მოგონებებს ცნობას.

ზაქარია კოტეტიშვილი.

ამ წიგნის ზოგი სურათების ამაჯი.

ქვათახევის მონასტერში, სცხოვრობდა მღვდელ მონაზონი ნიკონ ჟობინაშვილი, ტარასა არქიმანდრიტის გაზრდილი. ამ ბერს ჰქონდა მდიდარი ბიბლიოთეკა ქართულის ძველის წიგნების. მასთანვე მან იცოდა ჩინებულად მხატვრობა და წერაც, მანვე და ბერმა გენადიმ იცოდნენ ბევრი ამბები 1832 წ. შესახებ, რაც ზოგი რამ ცნობებზეც ავსწორე მათის მოთხრობებით, ნიკონს აქვდა ერთი ხელთნაწერა წიგნი, სადაც მოთავსებული იყო სურათები ბესიკის, ს. ლეონიძის, ს. დოდაშვილის, კიკინაძე ბერის, ავ. ხელაშვილის, სოლ. მუფას სურათები, ოსეთის ასტორიას და ბევრად სხვა ასეთია.

ნიკონ ჟობინაშვილმა დროებით მათხოვა ეს წიგნი და აქედამ ზოგი სურათები გადმოიხატა ქართულ შწიკნობარში: იასონ დავითის ძე თავ. ციციშვილმა, ვისაც უძღვნის ჩვენგან დიდი მადლობა, ვინაიდან მან ეს გადაღებული სურათები 1880 წლიდან დღემდე შეგვინახა. ესეა ზოგი ამ სურათებისა აქ დაუბეჭდეთ, ზოგი კი დაგვრჩა დაუბეჭდავად. უკანასკნელ დროს, ნიკონი თფილისში გადმოვიდა და ფერისცვალების მონასტერში სცხოვრობდა, თან გადმოიტანა თავის მდიდარი ბიბლიოთეკა და ანტიკა ძველი ნიკთებიც. იგი გარდაიცვალა 1895 წლებს, მისი ძველი ნიკთები ვის დარჩა ეს ჩვენ არ უწყით. ამავე ნიკონს აქვდა ქართული ანბანის ასოებიც დახატული სხვა-დასხვა ცხოველებში. 1832 წ. შესახებაც ბევრი ამბები იცოდა, მათი სიადრეოდო ქართული სტამბის ასტორიაც აქვდა კარგად გაცნობილი. მისი სამკითხველოდან ერთი ბატონა წიგნი „საქართველოს აბრეგა“ 1885 წ. ცალკე წიგნიად გამოყენდა. ამანვე იცოდა კარგად ხმარება ქართული სიადრეოდო ანბანისა.

სურათების შეცდომა

დაბეჭდილია: დონ-დარიანე სააკაშვილი
უნდა იყოს დონ-დამიანე სააკაშვილი

სურათები დაბეჭდილია ქართ. ამბ. სტამბაში.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ღოღობერიძე

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ღოღობერიძე მთელ ქართველობაში ცნობილია როგორც შესანიშნავი მამულის შვილი, პატიოსანი, განვითარებული მოქალაქე, ყველა ჩვენებურ საქმის თანამგრძობი, შესმენილის განსჯერებით აღესილი, ყველა ქართველის წინაშე მაღალის პატივისცემით დამსახურებული, მოამაგე ყველგან და ყოველთვის. მისი ამაგი და ღვაწლი წინაშე საქართველოს ერისა და მამულისა აურიცხველია. ჩვენ მისს ნუსხის შედგენა არ ძალ-გვიძს, რადგანაც ეს პატიოსანი მამულის შვილი რასაც კი ჰქმნის, რასაც კი აკეთებს, რასაც კი ემსახურება და პატივს სცემს და აღიდებს, ყველა ეს წყნარად, მყუდროდ, თითქმის ფარულად სრულდება. მამულის სიყვარულისა და სამსახურის გაწევის სანაცვლოდ იგი თანამემამულეთაგან გუნდრუკის კმევას, ქებას და დიდებას არ საჭიროებს.

მისი სახელის ქება და დიდება მის მამულის პატივისცემაში იქამდის მტკიცედ არის ჩაქსოვილი, იქამდის მაღალის დიდ ბუნებოვანობით არის აღესილი, რომ იგი თვინიერ საქმისა და ქართველის ერის ბედნიერებისა სხვას არას ითხოვს, სხვას არას ნატრობს. ეს არის მისი დიდება, მისი დაუვიწყარი ამაგის ჯილდო და უმაღლესი ღირსება.

ასეთი მიდრეკილება, მისწრაფება ერისა და ქვეყნის უზადოთ პატივისცემა მარტოდ უმაღლეს პირებშია გაღვიძებული, იგი მარტოდ იმათ აქვსთ განცხოველებული, ვისაც თავისს საკუთარ სულის ძალასთან, განვითარებისა და მამულის-შვილობასთან დიდ ბუნებოვანებაც მოსდევსთ. ეს რომ ასე არ გახლდესთ, მაშინ, ჩვენ ქართველნი ხომ ასე ცარიელი არ ვიქნებოდით ჩვენის გულ-შემატკივარ მამულის-შვილებით. ჩვენდა საუბედუროდ ეს სწორეთ ასეა და ამიტომაც გახლავართ უწყალოდ დაქვეითებულნი, წყალ-წადლებულნი, თორემ განა განათლების მექონი კაცების რიცხვი ჩვენს ქართველობაში ცოტა არის, ცოტა კი არა ძრიელაც

ბევრი, მაგრამ რა გამოვიდა ამ სიბევრისაგან, რატომღაც ბევრში ნამდვილ მამულის-შვილებთა რიცხვი კი ერთობ მცირეა. აქ პატიოსანი მამულის-შვილი სათლით საძებარია. ამიტომაც ჩვენის ფიქრით, უპირატესი ადგილი უნდა დაეთმოს ყველა იმ მოღვაწეთა ცხოვრებას, ვისაც კი რაღაც მიუძღვის, ვისაც ჩვენს ღარიბს ასპარეზზე რაღაც გაუკეთებია, ჩვენი წარმატების, განვითარების და აღორძინებისათვის არა დაუშურებია.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე დაიბადა 29 აპრილს, 1839 წ. ლოლობერიძე ძველი აზნაურის გვარია, იმერთ მეფეების დროსაც მთელს იმერეთში კარვად ცნობილი. ნიკოლოზის მამა ბესარიონი თავის დროის კვალად საკმარისად დაბრძნილი გვამი ბრძანებულა. მას სწავლა მიუღია ტფილისის სასულიერო სემინარიაში, სწავლის დამთავრების შემდეგ ტფილისიდან ქუთაისს გარდასულა და იმერეთის ეპისკოპოსის სამართველოში უმსახურნია სეკრეტრად — მდივნათ. დედა ნიკოლოზისა გახლდათ ეკატერინე, თავადის აბაშიძის ასული. ორივე ეს პირნი თავისს დროის კვალათ, საკმარისად ძველის ქართულის დარბაისლობით და სიბრძნით იყვნენ ცნობილნი, ძველის ქართულის სუფთა ცხოვრებით, მაღალის კრძალულებით და ბევრიც კიდევ სხვა სათნო სახუკარ ღირს-შესანიშნის მხარეებით. ამათს ასეთს ღირსებას და პატიოსანს ცხოვრების წეს-ჩვეულებას ყველა ნატვრით უმზერდა, ყველა მათ ჰბაძავდა, მათ თავიანთ შვილს ნიკოლოზზედაც ერთობ დიდი გავლენა ჰქონდათ. ეს მათი გავლენა ნიკოლოზში დღევანდლამდე უკვდავად არის დაშთენილი.

დღეს, ამ ჩვენს ქორიკანულ და გათახსირებულ დროში, ჩვენს ლატაკს მოღვაწეთა ასარეზზე თუ სადმე ორი სამი ქართველი გამოჩნდება, იქ ნიკოლოზ ლოლობერიძეც პირველს ადგილს დაიკერს. არ მგონია, რომ მთელს საქართველოში სადმე მოიძებნოს ისეთი პირი, რომ იმას ნიკოლოზ ლოლობერიძისაგან რაღაც სწყუნოდეს, რაღაც უსიამოვნება ენახოს,

უადგილო შენიშნვა, საგინებელი სიტყვა, თუნდ სხვა ამ გვარნი, ამით ნიკოლოზ ღოღობერიძე სამაგალითო პირია, სამაგალითო შეილი თავის ქვეყნისა, მშვიდობა თავის ერისა, რაც თავისს მშვიდობით ყველას წინაშე მშვიდობას სთესს, ხოლო ამ თესვით ყველას გულსა და სულს ანათლებს, მათს მოძრაობას დიდის მიზნობით მოსავს.

ყოველს ღირსებასთან იგი არს მტკიცე პიროვნება, სიტყვის და დაპირების დიდათ დამფასებელი, დიდი პატივის მცემელი სიტყვის აღსრულების, ყოველივე ქემმარიტების და სიმართლის დაცვის. მისი სული და გული ყოველთვის აღფრთოვანებულია დიადის სამეცნიეროს მიდრეკილებით. ნამეტურ იგი ღრმად მორწმუნე არს ყოველი ერის პრაგრესის, იდეურად განვითარების, ყოველივე ასეთ სამკაულებითი მხარენი მას მიიწინადა კაცბრიობის მოვალეობად, ნამეტურ ქართველ ერის არსებობაში სწორედ ამას ხედავდა უმაღლეს საჭიროებად.

ნიკოლოზ ღოღობერიძეს პატარაობიდანვე ეტყობოდა დიდი ზრდილობა, მშვიდი სათნოება და კრძალულება. იგი პირველ დაწყებით ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში სწავლობდა. მერე ქუთაისის გიმნაზიაში გადავიდა, იქ სწავლობდა. 1855 წ. რუსთა და ოსმალთა ომის გამო ქუთაისის გიმნაზია დროებით დიაკეტა. ნიკოლოზ ღოღობერიძე ტფილისის გიმნაზიაში გადმოვიდა. სწავლა ტფილისში დაამთავრა 1857 წელს სრულიად ახალგაზრდად. თუ არა კარგი ზნეზნაობის ყმაწვილი კაცი, უამისოდ ძნელად, რომ იმ დროის გიმნაზიაში 17—18 ყმაწვილს სწავლა დაემთავრებინოს. მაგრამ ნიკოლოზში ჩვენ სხვას ვხედავთ, მან არამც თუ მართოდ ტფილისში, არამედ ტფილისს შემდეგ პეტერბურღის უნივერსიტეტში ვიხსნათ, იმავე წელს სწავლა დაიწყო, საგნად ისტორიულ-ფილოლოგიური ფაკულტეტი ეპყრა და სწავლა დაამთავრა 1861 წ., ე. ი. ოთხი წლის განმავლობაში.

ასე ვახლავსთ ხშირად იმ ოჯახის შვილებთ შორის, სადაც კი მშობლები დიდის პატიოსნებით არიან აღვსილნი

და შეილებთან შესანიშნავი განწყობილება აქვს^{ნიკოლოზ} ასეა, ამას ცხადათ ამტკიცებს ის მაგალითიც, რომ ნიკოლოზის დაი ბრძანდებოდა ანნა ბესარიონის ასული მუსხელოვისა, აწ განსვენებულ, ცნობილი მოღვაწე, რომელმაც ქართველობას ერთობ დიდი ამაგი დასდო განათლების მხრივ, ნამეტურ ქ. ახალციხეს. ამ მარად სახსოვარის მანდილოსნის თავოსნობით დაარსდა ახალციხეში ქართველთა საქალგობ სკოლა, რომელ სკოლა დღესაც არსებობს. ნიკოლოზისავე ძმა ბრძანდება, ცნობილი ღვაწლდებული, ისტორიული წერილების მთარგმნელი მწერალი ს. ლოლობერიძე, რომელმაც სხვათა შრავალთა შორის, ფრანგულის ენიდამ ქართულს ენაზე ბროსეს ისტორია მთარგმნა და ეს ისტორია თვით ნიკოლოზ ლოლობერიძემ დასტამბა. უნივერსიტეტიდამ დაბრუნების შემდეგ ნიკოლოზი თბილისის გიმნაზიაში მასწავლებლად იქმნა დანიშნული, გეოგრაფიისა და ლათინურ ენას ასწავლიდა. როგორც მასწავლებელი იყო სამაგალითო პირი, იგი თავისი გამომეტყველებით და პატიოსანის განწყობილებით მოწაფეებზე დიდს ზეგავლენას ახდენდა, ყველას უაღრესად აყვარებდა თავს, ყველა მოწაფეს დიდათ უყვარდა ნიკოლოზი.

გიმნაზიიდან ნიკოლოზ ლოლობერიძე 1864 წ. კავკასიის ქრისტიანობის აღმადგინებლის სკოლების ინსპექტორად დანიშნა, ამავე სამმართველოში, ამავე თანამდებობის მეორე ადგილი განსვენებულს დიმიტრი ბაქრაძეს ეკავა. აქ ნიკოლოზ ლოლობერიძე დარჩა 1868 წლამდე. ამას შემდეგ იგი მსახურებდა ტფილისის მაზრის მომრიგებელ მოსამართლის თანაშემწედ, შემდგომ ამის იგი გადაყვანილ იქმნა ქუთაისის მომრიგებელ მოსამართლედ. ამ სამსახურიდამ იგი გადაყვანილ იქმნა ქუთაისის ოლქის სამმართველოს წევრად. ამ სამსახურში 1879 წლამდე დარჩა. ხოლო ამ წელს, იგი არჩეულ იქმნა ქუთაისის სათავად-აზნაურო ბანკის დირექტორად (1884 წლამდის). სადაც კი გახლდათ ნიკოლოზ ლოლობერიძე, მან ყველგან დასტოვა თვისი ნაწალი, ყველგან აღბე-

ქდა თვისი ბეკდით გზა ცხოვრებისა. ბანკის სამსახურის მდგომარეობა იგი კიათურას თავისს მამულების საქმეს შეეხებოდა. შავ-ქვას აწარმოებდა, ეს მამულება მას დედით დაშთენია. ამ საქმის წარმოებით მან დიდი ამაგი დასდო ადგილობრივ გლეხ-კაცობას. მისის მეოხებით ბევრი გლეხის ოჯახი გაიმართა წელში, ბევრმა დაახწია სილატაკეს თავი.

ჩვენში, რომ 60 წლების დროის მწერლებს და მოღვაწეებს ასახელებენ, უნდა ვსთქვათ, რომ ეს 60-ოცე წლის მოღვაწე პირნი გახლავან ისინი, რომელთა რიცხვსაც ეკუთვნის ნიკოლოზ ლოლობერიძე. აი ამას აქვე ვნახავთ. ქართველებში, ქურნალ-გაზეთობა, ანუ „ცისკრის“ გამოცემა იწყება 1851 წ. ეს ქურნალი 1852 წ. ბოლოს მოისპო. 1857 წ. იგი განაახლა ივანე კერესელიძემ. ახალმა „ცისკარმა“ წინა წლების წიგნებზედ უკეთესად იწყო გამოცემა. ხალხი რაც დრო ვადიოდა მით ამ ქურნალის უკეთესობაც ქართველ ერისთვის ღარიბათ შთებოდა, რაც იმ დროის „ცისკარს“ მოეთხოვებოდა, რაც მას უნდა ეკეთებინა, რაც საჭირო იყო ახლად გაღვიძებულ ერისთვის, იმას „ცისკარი“ ვერ ასრულებდა.

ამით ივანე კერესელიძეს ჩვენ არ ვაყვედრით, რაც შეეძლო იგიც იმას აკეთებდა. მისი თანამშრომლები იყვნენ ისეთი კაცები, რომელთაგანაც ისიც კი საკვირველი იყო რასაც იგინი „ცისკარში“ აკეთებდნენ. აი ამ დროს „ცისკარში“ გაჩნდნენ ისეთი ახალგაზრდა მწერლები, რომელნიც 1857 წ. გიმნაზიის სკამებზედ ისხდნენ, ესენი ნელ-ნელა „ცისკარში“ სწერდნენ და თან სწავლას ამთავრებდნენ, ამით საქმე ისე წაუვიდათ, რომ ერთ დროს, ქართველ მწერლობაშიაც გამოიჩინეს თავი და იმავე დროს იგინი რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებშიც ისხდნენ. ეს ხანა და დრო უწევს 1860 წ. ამ დროს პეტერბურგის და მოსკოვის უნივერსიტეტებში ქართველთაგან 20-მდე მოსწავლეებს ვხედავთ. ყველა იგინი „ცისკრის“ არსებობას მზურვალედ თვალყურს ადევნებდნენ, და ზოგი მათგანი ამ ქურნალში თანამშრომლობდა კიდევ.

ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ასეთ პირებზედ ერთმანეთს ვაგვლენა ჰქონდა იმ დროის რუსულ იდეურს მწერლობას, ანუ მესამოცე წლების რუსულ მწერლობას და ზაპანნიკებს. იმ დროის რუსეთში მყოფ ქართველთ შვილებიც ისევე იდეურად იზდებოდნენ და ვითარდებოდნენ, როგორც რუსეთის მოზარდი თაობა, როგორც ესენი, ისევე ქართველთ ძენი გატაცებულ იყვნენ იმ დროის რუსთა ორის საუკეთესო ეურნალთ „სავერემენის“ და „რუსკოე სლოვოს“ კითხვით, ნამეტურ ისეთის პრიალა მწერლების ნაწერებისაკან, როგორიც ვახლდათ ნ. ჩერნიშევსკი, დობროლუბოვი, პისარევი და ბევრნიც სხვანი ევროპიულის იდეურის სწავლა მეცნიერებით დარაზმულნი. ასეთ იდეურ მწერლების გავლენის ქვეშ იზრდებოდა და ვითარდებოდა იმ დროის ქართველთ თაობა. ჩვენ ცნობებით ვიცით, რომ ნიკოლოზ დოლობერიძეც წვერი ვახლდათ ამ იდეურის ქართველი თაობის, ეს მან შემდეგ საქართველოშიაც დაასაბუთა.

ამ პირებმა რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში დაამთავრეს წსავლა 1860 წლიდამ. ასე რომ 1862 წ საქართველოში, მათის რიცხვის წვერნი საკმარისად სჩანდნენ, ასეთ პირებს რუსეთშივე სტკიოდათ გული რომ საქართველოში, ერთადერთი „ცისკარიც“ ღარიბად გამოდიოდა, სწუბდნენ დიდათ მასზედ რომ იმ დროის ქართველობას საღათას ძილით ეძინა, ამის შესახებ გოდება მათ თვით 1859 წ. დაიწყეს და ილ. ჭავჭავაძემ თვით „ცისკარშიაც“ კი მოათავსა თვისი საუკმაყოფილო წერილები, ამასვე მოჰყვა „რუსეთუშების“ ანუ „თერგ დაღეულების“ წერილები და მწარე გოდება და ხითხითი ქართველ ბოღმით სავსე ცხოვრებაზედ. რაკი ამათ ეღირსად სწავლის მიღება და სამშობლოში დაბრუნება, მის შერე მათს ნატურასა და წადილსაც გაეხსნა გზა-ევალი, მათ მისწვდნენ საწადელს, თავისის ნატურის და მამულის დასახსნელად დაიწყეს მოქმედება, შრომა.

ასეთ თვალხილულ მამულისშვილთათვის ქართველთ ყველა ნაკლი თვალხილული იყო, მათ ყოველიფერი თავის

კვალად აქვდათ გაცნობილი, ამიტომაც მათ ყველაზე უფრო
რველეს საჭიროებად წიგნის ბეჭდვა დაინახეს საჭიროად, ყუ-
რნალ გაზეთების გამოცემა, სკოლების დახსნა და ბევრიც
სხვაა ასეთნი, რაც ზოგი შემდეგ დროებაში იქმნა აღორძი-
ნებული, რასაც თვით ამ ნმ-ცე წლის მოღვაწენიც მო-
ესწრნენ. ასეთ ქართველთა უპირველეს საქმეთ 1861 წ. სა-
ქართველოში, ქართული წიგნის ბეჭდვის საქმე გახდა სანა-
ტრად' ამ საწადელს მათ მიღწიეს და 1763 წ. ტფილისში
ილია ქავკავაძემ ეურ. „საქართველოს შოაშის“ გამოცემაც
იწყო. ამ ეურნალის გამოცემა მათ კარგად ამცნო და ცხა-
დათ დაინახვა ქართულ სტამბის სილატაკე, ასოების უფარგი-
სობა და ბევრიც სხვა ასეთნი, რაც კი მაშინ ქართულ წი-
გნის გამოცემის საქმეს ეხვია გარს. ამიტომ „საქართველოს
შოაშის“ გამოცემის წელსვე დაიწყეს ქართული სტამბის გა-
ხსნის საჭიროებაზედ საუბარი, ტფილისში მალე შეიკრიბნენ
ნიკოლოზ ლოლობერიძე, დიპიტრი ბაქრაძე, ვახტანგ თულა-
შვილი, სტეფანე მელიქიშვილი და ზოგიც სხვა წარჩინებუ-
ლი ქართველნი, ამათ საუბარი გამართეს ქართულ სტამბის
გახსნის საჭიროებაზედ. შემდეგ ამ საქმის, ანუ სტამბის დაა-
რსების მეთაურ პირებათ გამოცხადდენ ზემოხსენებული პი-
რნი, რომლებშიც პირველი ადგილი ნიკოლოზ ლოლობერი-
ძეს ეკავა. აქ ამ პირმა გამოიჩინა უაღრესი მიხვედრა ქართულ
სტამბის გახსნის საჭიროებაზედ, ვინაიდგან იმ დროს, ტფი-
ლისში ერთი ისეთი სტამბაც არ იყო, რომ იქ ქართული
წიგნი, ეურნალი, ნამეტარ გაზეთი გამოეცათ ადვილად.
სტამბის ასეთ უქონლობას ზედ ერთოდა ქართული ასოების
სილატაკეც, ამიტომ ნიკოლოზ ლოლობერიძემ ამ გარემოე-
ბასაც დიდი ყურადღება მიაქცია. მან დაიწყო მეცადინეობა
და შრომა ახალის, მოხდენილის ასოების დახატვა გამოგო-
ნებაზედ და იგი ამასაც მალე მისწვდა.

რამდენიმე ხნის განმავლობაში მან დახატა ის ქართული
ასოები, რომელიც იმ დროის შესმენილ ქართველებმა განი-
ხილეს, გაარჩიეს და უკანასკნელ იგი დაინახეს მოხდენილ

და უკეთეს საკითხავად კაცის თვალისთვის. ეს ^{მთწონებდა} იყო ნიკოლოზ ლოღობერიძეს აღფრთოვანება და ^{ნიხარება} ლი. ამის შემდეგ იგი მიეცა მის მეცადინეობას, რომ ამ ახალ ქართულ ასოების ყალიბები ჩამოესხმევინებინა, რა კი ეს გაკეთდებოდა, მის შემდეგ ამ ყალიბების საშუალებით ახალი სახის ქართული ასოებიც ჩამოისხმებოდა. მაშინ მთელ საქართველოში ასოების ჩამოსხმელი ქარხანა არსად იყო. ქართულ ასოებს პეტერბურგს და მოსკოვს ასხამდნენ. საქართველოში ასოების ჩამოსასხმელი ქარხანა მხოლოდ 1870 წლიდან გაიხსნა, ისიც დიდის ქაბან წყვეტით. დღეს ტფილისში, ანუ მთელს საქართველოში სულ სამი ქარხანა არის სადაც ასოებს ასხამენ და მეოთხეც სამხედრო, ანუ შტაბის ქარხანა გახლავსთ.

რადგანც ქართველებში პეტერბურგის და მოსკოვის ქართული ასოების გარეგანი სახე და მოყვანილობა უკვე აღრიდგანვე ცხადი იყო და ცნობილი, ვინაიდან მაშინდელი ქართული წიგნები სულ ამ ასოებით იბეჭდებოდა, ამიტომ ნიკოლოზ ლოღობერიძემ ეს ქართული ახალი ანბანი ევროპაში გაგზავნა, ამისათვის თვითაც იმგზავრა და ბოლოს ბევრის ცდით და შრომით ვენაში ჩამოსხმულ იქმნა ახალი ქართული ანბანის ყალიბები, რასაც თან მოჰყვა თვით ქართული ახალი ასოების ჩამოსხმაც, ამიტომა დღეს ჩვენში ამ ასოებს **ვენის ასოებს** უწოდებენ. ეს რომ ასე გახლავსთ და მართალი ამას ასაბუთებს თვით ნიკოლოზ ლოღობერიძეს წერის ხელიც. აი თვით ამის ნიმუშიც. (იხ. 11 გვ.)

ვისაც ესურვილება, მაშინ იგი დააკვირდეს ამ ასოებს, შეადაროს იგი ვენის ასოების გარეგან მოყვანილობას და იგი ამბზედ ცხადათ დარწმუნდება. შევნიშნავთ აქ იმასაც, რომ ნიკოლოზ ლოღობერიძის წერის ხელს ერთობ წააგავს ილია ქავჭავაძის ხელიც, ორივე ამ პირთა ნაწერების რომ ნახოს კაცმა იგი მათ სულ ვერ გაარჩევს, თუ რომელი რომელს ეკუთვნის. ამის ცნობას თვით ილ. ქავჭავაძის ნაწერი ასოების ნიმუშიც მოგცემსთ თუ კი შეადარებთ ერთმანერთს. ასე

რომ ეს ვენის ასოები პირდაპირ ამათ ანბანიდამ აჩვენებდა და
ღებულნი. ამ საანბანო კომისიაში ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე
ქრამდევ რეულა, მჭრამ როგორც სჩანს მის ანბანს აქ ალა-

ნაბეჭდი. 10 ნაბეჭდი 1894 წ.

ნაბეჭდი მანუა ნაბეჭდი ნაბეჭდი

ანბანზე აქვს ნაბეჭდის უფლებ-
ნი ანბანზე ნაბეჭდი. იყავა
ეს ნაბეჭდი იყავა ნაბეჭდი, ნაბეჭდი
ნაბეჭდი, ნაბეჭდი ნაბეჭდი ნაბეჭდი
ნაბეჭდი ნაბეჭდი, ნაბეჭდი
ნაბეჭდი ნაბეჭდი ნაბეჭდი ნაბეჭდი
ნაბეჭდი.

ნაბეჭდი ნაბეჭდი
ნაბეჭდი

გი არ მიუღია. ამას კარგად აჩვენს თვით დიმიტრი ბაქრაძის
ნაწერიც, ამის ხელი ნუსხური გახლავსთ და ნუსხური კიდევ
ახლო მონათესავე აკადემიურის ქართული ანბანის არის.

რამდენიმე ხნის განმავლობაში მომზადდა და მოეწყო
მთელი კომპლექტი ქართულის ახალის ასოებისა, ერთნაირ
ზომის ასოებს თან მოჰყვა სხვა და სხვა ზომის ასოებიც,
რაც მაშინ ქართველებში ერთობ იშვიათი იყო და ძვირი.

რაკი სასტამბო საქმე ასე მოაწყეს და მოამზადეს, მეტი შიშისა და
დღე სტამბის გახსნის საქმეს შეუდგნენ და მის თავდარიგს.
ნებართვაც აიღეს მთავრობისაგან და 1864 წ. ტფილისში
გახსნეს ქართული კარგი სტამბა. ამ სტამბის გახსნის და ახა-
ლი ასოების ჩამოსხმის გამო ვენაში იმგზავრა სტეფანე მე-
ლიქიშვილმაც. ეს სტამბა იყო მეოთხე სტამბა, მაგრამ სას-
ტამბო იარაღებით და ქართულის მოწყობით პირველი გახ-
ლდათ. სტამბის მოწყობის თავდარიგის ყოველივე შრომა
ნიკოლოზ ლოლობერიძეს ეკუთვნის, ამას სასტამბო სახელო-
სნო საქმეებისათვის პეტერბურგში ყოფნის დროსვე მიუქცე-
ვია ყურადღება, იქ ეს თურჴე სხვა და სხვა სტამბებში და-
დიოდა და სახელოსნო საქმეებს ცნობილობდა.

ასე ბრწყინვალედ დაწყობილ სტამბის საქმეს, დაარსე-
ბიდანვე ერთობ კაი დრო დაუდგა, იგი მოკლე დროის გან-
მავლობაში ცნობილ იქმნა, რომ ტფილისში არსებობს ერ-
თობ კარგი სტამბა სტ. მელიქიშვილის და ამხანაგობის, სა-
დაც ყველა ენის წიგნებს და ქაღალდებს კარგად ბეჭდავენ.
დაარსების დღიდანვე ამ სტამბამ ქართველ ერს დიდი სამსა-
ხურის გაწევა დაუწყო, დიდის ამავის გადახდა და ამ უკანა-
სკნელ დროსაც მისი არსებობის ბედი სანაქებოდ გადაწყდა,
1890 წლის შემდეგ იგი გახდა საკუთრება „ქართულ წიგნთ
გამომცემელ ამხანაგობის“ რაზედაც აღმოცენდა აწინდელი
სახელოვანი სტამბა „ქართულ წიგნთ გამომცემელ ამხანა-
გობისა“. სტამბა სტ. მელიქიშვილის სახელით იმიტომ იქმნა
დაარსებული, რადგანაც დანარჩენი ამხანაგები სულ სახელ-
მწიფო სამსახურში იყვნენ და მათის მთავრობისაგან ნებარ-
თვის აღება შეუძლებელი იყო. მაინც ამას იგინი არც ედა-
ვებოდნენ და არც საკიროვდნენ. მათი სახელი და ნატვრა
ქართული სტამბა იყო და არა ფირმა.

სტამბაც გახსნეს. მათვე დაიწყეს ზრუნვა ქართულ გა-
ზეთის გამოსაცემად. ამავე დროს საქართველოში ჩამოვიდა
გ. წერეთელი, რედაქტორობა ამას დაავალეს, დავალება გ.
წერეთელმა იკისრა. მალე მთავრობას თხოვნა მისცეს და

1866 წ. მარტის პირველიდამ გაზეთ „დროება“ გამოსვლა იწყო: გაზეთის გამოცემის შრომის სამაგიეროთ ზემოხსენებულმა პირებმა გ. წერეთელს თვეში 50 მ. დაუნიშნეს. ამ საქმის პირველ თანამგრძობელად ნიკოლოზ ლოლობერიძე ითვლებოდა. თვით ამ პირისაგან გამოგონია შემდეგი—თუმცა „დროება“ კვირაში ერთხელ გამოდიოდა, მაგრამ მაშინ ესეთი საქმე ქართველობაში ისე ძნელი იყო, რომ ნომრის გამოსვლის პირველ დღის ღამეს მთლათ სტამბაში ვათენებდითო“. უნდა ვსაქვათ, რომ გაზეთის საქმეს მათ ხელი დიდათ შეუწყეს, დიდი ამაგი დასდეს, ესეთი ამაგი ნიკოლოზ ლოლობერიძეს ქართულის მწერლობისათვის არც შემდეგ მოუკლია. ყოველთვის იგი მწერლობის აღორძინების საქმეს მხარ და მხარ მისდევდა, ყველა საქმეს დიდის თანაგრძნობით ეკიდებოდა. 1878 წ. ჩვენ, რომ ტფილისში, ქართული წიგნის მაღაზია გავხსენით, ამ საქმეს ნ. ლოლობერიძე დიდის თანაგრძნობით მიეგება. ჩვენს მაღაზიაში ხშირად ვიახლებოდით, ღამის 11—12 საათამდის შთებოდა და სახალხო წიგნის გამოცემისათვის ბევრნაირ დარიგებას გვაძლევდა, გვახალისებდა, ხშირად მათთან ერთად სხვანიც მობრძანდებოდნენ. ნ. ლოლობერიძეს ყოველთვის წიგნების გამოცემის შესახებ ჰქონდა საუბარი, ჩვენს გამხმევებას და წაქეზებას სცდილობდა მარად.

იგი იქამდის აღფრთოვანებულია სამშობლო ქვეყნის სიყვარულით, რომ მის არ გამოჰპარვია არც ერთი ქართული წიგნი, არც ერთი ჩვენი საქმის გარემოებათა ცნობა, ყოველთვის და ყველგან ყველა საქმეს მხარდა-მხარ გაჰყოლია. აგერ, 1890 წელსაც მან განიზრახა თვიურ ჟურნალ „მოამბის“ გამოცემა, მის ნება-რთვაც დროით მიიღო. მალე გამოცემაც დაიწყო, ჟურნალმა მშვენიერად იწყო გამოსვლა, დღესაც გამოდის იგი. რამდენიმე წლის შემდეგ გამოცემლობა სხვას გადასცა, რადგანაც მას თავისი საკუთარი საქმეების გამო აქა-იქ უცხო ქვეყნებში მგზავრობა სჭირდებოდა.

ნიკოლოზ ლოლობერიძე უცოლ-შვილო კაცი განლავსთ.

მაგრამ მას ისეთი აღმატებული თვისება აქვს, ისეთი უზეს-
თაესი მიმადლებული ნიჭი და მადლი, ისეთი სიყვარული
მამულისა და ერისა, რომ მას ყველა ქართველის კარგი შვი-
ლი თავისს შვილად მიიჩნია. მის დახმარება და ამაგი ქართ-
ველთ თავობისათვის აურიცხველია. ბევრს მოწაფეს დაუმთა-
ვრებია მისის დახმარებით სწავლა, დახმარება ისე მომხდარა,
რომ ეს ერთ გარეშე კაცსაც არ შეუტყვია. მისის მეოხებით
ბევრს ჰკურნებია თავისი იარები და წყლულებანი, ბევრს
აფადმყოფს, გვემულს და ტანჯულს მიუღია მისი უხვი წვლი-
ლი, რაის მეოხებით იგი განწირულებასაც გადარჩენილა. ნ.
ლოლობერიძე იქამდის ღრმად მცოდნეა ჩვენის მწერლობის
და მის ავკარგიანობის, იგი ისე კარგად იცნობს ჩვენის მწი-
გნობრობის საქმეს და მწერალთა გარემოებას, რომ მან თა-
ვისს გვერდით თანამოსამსახურეთ ცნობილ ქართველ მწე-
რლები შემოიკრიბა და მისცა მათ სახსარი ცხოვრებისა, წე-
ლში გამაგრებისა და სხვანი, რასაც მრავალნი ჩვენში არა
დროს არ დაივიწყებენ. ჩვენის ცხოვრების მიმდინარეობას.
იგი მკაცრად აღევნებდა თვალ-ყურს, ამიტომაც გახლავსთ,
რომ ნიკოლოზ ლოლობერიძე ყველა ქართველთ საზოგადო
საქმის დაწყებაში მონაწილეობას იღებს, იგი ყველა ქართვე-
ლთ საზოგადო საქმის წევრად ითვლება. ყველა ჩვენს საზო-
გადო საქმეს იგი უაღრესად სცემს პატივს და აღიდებს, სუ-
ლით და გულით ენატრება ჩვენ საქმეებთა წარმატება და
წინ-სვლა. ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვსთვლით, ვიტყვით მხო-
ლოდ შემდეგს: იმ დროს, როდესაც მრავალთ ჩვენთა დიდე-
ბულთა და შემძლებელთა ერთი კაპეიკის გამოღებაც კი ემ-
ძიშებათ ქართველთა საქმეთა სასარგებლოთ, როდესაც ესენი
თავიანთ დიდს ქონებას სხვა და სხვა საგამომ საქმეში ფლან-
გავენ, როდესაც მათი უმრავლესობა არც ერთ ეურნალ გა-
ზეთს არ იწერს, სწორეთ ამ დროს, ნიკოლოზ ლოლობერიძე
კი თავისს შეძლების და გვარად ქართველთა სასარგებლოდ
არას იშურებს. ჩვენს გათახსირებულს დროში მაგალითთა იგი.

დღეს, ნიკოლოზ ლოლობერიძე 72 წლებში მიღწეული ბრძანდება, უნდა მოგახსენოთ რომ მას ამ ხნის სრულიად არაფერი ეტყობა. იგი აღვსილია იმავე მაღლიანის მამულის-შვილობით, ბრძნულის დაკვირვებით, შორს მხედველობით და ცოცხალის მიდრეკილებით, რაც კი მას ახალგაზდობი-დამ ჩაჰნერგია, რაც დიდის ბრწყინვალეობით გაბრწყინვებუ-ლა 1860 წლებში. ვინატრებთ სლუით და გულით ამ სუფთა სამაგალითო მოღვაწის ხანგრძლივ სიცოცხლეს, კარგად ყო-ფნას და იმავე სულით და გულით სამსახურს, როგორც იგი დღემდე ემსახურებოდა და პატივს სცემდა თავისს საყვარელს სამშობლოს და ქართველ ერს.

II

(ეს წერილი და სურათიც ადრე დავბეჭდვ ქართულ გა-ზეთებში).

შეცხრამეტე საუკუნის ქართველ ერის გონებითი და აზრო-ვნებითი განახლების ისტორიას ჰყავს თავის მოღვაწე წარმო-მადგენნი ერთი ასეთ პირთაგანი გახლავსთ მთელს განა-თლებულს ინტელიგენციის წინაშე კარგად ცნობილი ნიკო-ლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე. აქ მისის საზოგადო მო-ღვაწეობიდან ჩვენ მოვიყვანთ მხოლოდ ერთს სამახსოვრო ცნობას, სხვა ცნობები სხვა დროს იქნება თავის შესაფერს წიგნში ანუხსული.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე დაიბადა 29 აპრილს 1839 წ. მამა ნიკოლოზისა იყო თავის დროის კვა-ლად განათლებული კაცი, მას სწავლა ტფილისის სასულიერო სემინარიაში აქენდა მიღებული, მერე იმერეთის ეპისკო-პოზის მდივნად გახლდათ. დედა ნიკოლოზისა იყო ეკატე-რინე თავ. აბაშიძის ასული. თავის დროს ცნობილი, მწიგ-ნობარი მანდილოსანი.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძემ პირველ დაწყებითი წერა-

კითხვის შესწავლის შემდეგ იგი სწავლობდა ქუთაისის გიმნაზიაში. 1855 წ. რუს-ოსმალთა ომის გამო ქუთაისის გიმნაზია დაიკეტა, ამიტომ ნიკოლოზ ლოღობერიძე ტფილისის გიმნაზიაში გადმოვიდა მოწაფედ, სწავლა დაამთავრა 1857 წ. ამავე წელს ვიახლათ რუსეთს, პეტერბურგის უნივერსიტეტში შევიდა სტუდენტათ, საგნად აქვდა აღებული ისტორიულ ფილოლოგიური ფაქულიტეტი. სწავლა დაამთავრა 1861 წ.

ნიკოლოს ბესარიონის ძე იყო მახვილ გონიერი მოქალაქე და მასთან მზურვალედ განათლებული წევრი იმ პატარა ქართველ მოსწავლეთ სტუდენტების ჯგუფისა, რომელნიც მაშინ პეტერბურგში სწავლობდნენ და რომელზედაც ერთობ დიდი საფუძვლიანი გავლენა აქვდათ იმ დროის რუსის მწერლებს და ნამეტურ ნ. ჩერნიშევსკის. დ. პისარევის, დობროლუბოვის და ამათ ორს საუკეთესო ჟურნალ „სოვრემენიკის“ და „რუსკი სლოვოს“. ამ მწერალთა და ჟურნალთა მიმზიდველობამ შექმნა და დაბადა ქართველთ იმ მწერალთა და მოღვაწეთ მამულიშვილთა გუნდი, რომელთაც იმავე დროს ზოგთაგან „თერგ-დალეულები“ ეწოდა, ზოგთაგანს „რუსეთუმე“ და შემდეგ კი ნი წლების იდეური მოღვაწენი.

ამ დროს, პეტერბურგში სახელოვნებდნენ 30 ქართველთ სტუდენტები, რომელთა შორის პირველი ალაგი ი. ქავჭავაძეს ეკავა და მის გვერდით იღვა ჩენის ქვეყნის გულშემატკივარი ნიკოლოზ ლოღობერიძე. ამათსავე დროს სახელოვანებდნენ გ. წერეთელი, აკაკი, ნ. ნიკოლაძეც გამოსჩნდა თავის თარგმანით „ციცკარში“ და რამდენიმეც სხვა ასეთი პირნი, რომელთაც თავისი მომავალი კეთილის მოღვაწეობითაც დააგვირგვინეს.

გულ-შემატკივარ მამულისშვილნი 1861—62 წლებში რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნდნენ. 1863 წ. ილია ქავჭავაძემ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა დაიწყო. ამ ჟურნალის საქმეში ნიკოლოზ ლოღობერიძეც მზურვალედ თანაზიარობდა, ქართულ ახალ იდეურ მწერლობის აღორ-

ძინებას დიდ თანაგრძობას უჩენდა, გულშემატკივარ მშველელს ვილთა სამწერლო და ქართულ საეურნალო-გაზეთო შრომას წინ გადაელობა ქართული რიგიანი სტამბის უქონლობა, ქართული ასოების (შრიფტი) სიღატაკე.

უპირველესად ამ საქმეს წამალი უნდა დასდებოდა, შედგენილიყო კარგი, ადვილი საკითხავის ქართული ასოების ანბანი, განხილულიყო იგი, შესწორებულიყო, მერე გაეგზავნად ევროპაში, იქ ამოეკრად ასოების ყალიბები და მერე ქართული ასოებიც ჩამოეხად. ამ საქმის მეთაურად გაჩნდნენ ნიკოლოზ ლოლობერიძე, დიმიტრი (ისტორიკოსი) ბაქრაძე, ილია ქავჭავაძე, გიორგი წერეთელი, სტეფანე მელიქიშვილი ვახ. რულაშვილი. და სხვანი.

მალე შეადგინეს ქართული ახალი ანბანი, იგი განიხილეს, მოწონების შემდეგ მალე გაგზავნეს ვენას, იქ გააკეთებინეს ყალიბები და მერე ამ ყალიბებიდამ ჩამოასხეს ეს ქართული ასოები, რომელსაც დღეს ჩვენში „ვენის ასო“ ეწოდება. ამიდამ დაერქვა მას „ვენის“ ასო, თორემ სად ქართული ანბანი სად ვენა. ყველა ამ საქმეების ღწვაში ნიკოლოზ ლოლობერიძეს მიუძღვის დაუვიწყარი ამაგი.

ამისი ამაგი, შრომა და ფულის დახარჯვა მარტო ამით არ დამთავრდა, ასოების ჩამოსხმის შემდეგ, მათ კარგი ქართული სტამბის გახსნაც განიზრახეს, ესეც მალე მოახერხეს, აიღეს ნება-რთვა და 1864 წ. თფლისში გახსნეს კარგი ქართული ახალი სტამბა, რომელიც მაშინ პირველი მაგალითი იყო თფილისში და რომლის გახსნას და შრომაზედ უპირველესი ამაგი აქვს დადებული ამ პირს. მზურვალე მამულის-შვილთა გრძობანი არც ამ სტამბის გახსნით განისაზღვრა, მათ სხვა კეთილ საქმეც მოიწადინეს.

ეს კეთილი საქმე იყო, ქართულს ენაზედ კარგი წიგნების ბეჭდვა, მასთან რიგიანი ქართული გაზეთის გამოცემა. ესეც პირველი მაგალითი იყო. მალე მოახერხეს ესეც და

1866 მარტიდამ გაზ „დროების“ გამოცემა გამოცემული იყო სტეფანე შელიქიშვილი, რედაქტორ. გიორგი წერეთელი, ერთის მხოლოდ გაზეთის ნდობა იყო მთავრობის წინაშე, მეორესი გაზეთის შედგენა, თორემ დანარჩენი სხვა საქმენი, მაგალითებრ სტამბის ფული, სტამბის შოვლა, გაზეთის პატრონობა, რედაქტორის ჯამაგირი და სხვა ყოველივე ხარჯი სამიოდე კაცის იყო, რომელთა უპირველესადაც ნიკოლოზ ლოლობერიძე ირიცხებოდა.

ჩვენ აქ მოკლედ ვერ გადავშლით ყველა იმ საქმეთა ამბავს, რაცკი ნიკოლოზ ლოლობერიძეს უკეთებია. ეს აქ შეუძლებია. ხოლო ვიტყვი იმასაც, რომ იმ დღიდან მოყოლებული დღემდე ამ პირს ჩვენის მწერლობის და საზოგადო საქმეთა წინაშე ზურგი არას დროს არ აუქცევია, და თვით 1894 წ. მისის ცდით და გამომცემლობით დაიწყო გამოსვლა თვიურ ჟურნალ „მოამბემ“ რომლის არსებობაზედაც არა მცირედი შრომა აქვს ამ პირს დახარჯული.

უმთავრესადკი ნიკოლოზ ბესარიონისძის ლოლობერიძის შრომად უნდა ჩაითვალოს ვენის ასოების შექმნის საქმე. 1863 წლამდე ჩვენ არა გვქონდა საგაზეთო ასოები და ძველის ქართულის ნუსხურის ასოებით ჟურნალ-გაზეთის ბეჭდვა უხერხული საკითხავი იყო. მინამ ჩვენ გვქონდა ვენეციური ასოები, კათოლიკის ბერებისაგან ჩამოსხმული 1627 წ. და 1850 წ. ნუსხურის ასოების, შერე აკადემიის სახელ-წოდებით მონათლული „აკადემიური“ ჩამოსხმული 1694 წ.:

ამ უხერხულობამ ცხადლივ გამოიჩინა თაფი 1863 წ. როცა ილია ჭავჭავაძემ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა დაიწყო. მიტომაც იყო, რომ უსტამბობის და რიგიანი ასოების უქონლობის გამო წლის ბოლოს ჟურნალიც დაიხურა. 1866 წ. კი იწყება ახალი ხანა ქართულ მწერლობის და სტამბო საქმეთა ასპარეზედ და რიგიანის სტამბის გახსნით, მოხდენილის სანთიანის ასოების გაჩენით, ქართველ ერს უადვილდება როგორც წიგნების და გაზეთების ბეჭდვა, ისევე

მოხდენილის ასოებით ადვილად წაკითხვა ყოველივე ბეჭდის. ადვილად მზერა.

ვენის ასოებს დღემდე შერჩათ თავიანთი ღირსება, ჯერ ჯერობით ამაზედ უკეთესი ჩვენ არა გვაქვს-რა და შედეგ შეიძლება სხვა იქნეს, დღესკი ეს ასოები ამშვენებს ქართულ ეურნალ-გაზეთობას და ამიტომ აქ ჩვენც თავ მოწონებით ავსუხავეთ ჩვენის ქვეყნის ერის გულთ შემატკივრის მოღვაწის შრომას, თან მიუძღვნით მას ჩვენს წრფელს მადლობას.

იხილეთ უნდა მოვიხსენოდ, რომ ქართულ მწერლობის პატრიის მცემელთ შორის, ქართულ ანბანის ასოების გალახათიანების ცდა არც ვენის ასოების მოგონების შემდეგ მოსპობილა. ზოგი ერთ შეგნებულ პირნი ამისთვის დიდათ მცადანებოდნენ და ქართულ ასოებს ათასნაირის გარეგან სახით სწერდნენ და ასხვაფერებდნენ, მათი სურვილი იყო, რომ ქართული ასოები რაც შეიძლება გაუკეთესებულებოდა და მასთან ხაზგასმული ასოებიც ჩამოესხათ.

ასეთ ცდას ყოველთვის თან სდევდა გონივრული წესდება, მართალია ვენის ასოების ჩამოსხმის დროს, ბევრი სხვა სახის და ზომის ასოებიც იქმნა ჩამოსხმული და თვით პეტიტედ პატარაც, მაგრამ ესეთი კომპლექტი ასოებისა შინც ვერ ავსებდა ქართულ ასოების ნაკლს, ამიტომაც უმრავლესობა დიდათ ცდილობდა ახალ რამ გარეგან სახის შექონე ქართული ანბანის მოგონებაზედ.

ყველას ნატვრას ის შეადგენდა, რომ ქართული ანბანი გამხდარიყოს არამც თუ მარტოდ ქართველთათვის მოსაწონი, არამედ რგი მოსწონებოდათ თვით ევროპეელთაც, მათაც ეუქვით რამე ამ ასოების ლაზათს და სილამაზეზედ. ესეთი წარმატება იქმნებოდა არა მარტო ქართული ანბანისთვის, არამედ იგი იქნებოდა სახელოვნება თვით მთელის ქართველის გარისთვისაც. ამიტომაც მრავალთა ცდა პირდაპირ იმას შეეხებოდა, რომ ქართული ანბანი ნელ-ნელ გადაკეთებულიყოს, ოღონდ მას ცოტათიკი თავის სახის მსგავსება დარჩენოდა.

ამიტომ ზოგიერთ პირებმა ისურვეს ქართველთა მისთვის გავეროპიელება, ლათინურ ასოებთან დაახლოვება, თითქმის ლათინურთან მიმსგავსება, რასაც ამით თავისებური საპატიო გარეგან მხარეც მიენიჭებოდა. ასე ფიქრობდნენ ზოგიერთნი 1870 წლებს, ქაროული მწიგნობრობა ახლად იყო გაღვიძებული, ამიტომ სურვილი აქვდათ, რომ სამწერლო ასოებიც სულ ახლად გაღვიძებულიყოს, ბევრს ბევრნაირი გეგმა აქვდა ქართული ანბანის შესახებ მოწყობილი, ასეთ პირთ შორის კირილ ბეიანისძე ლორთქიფანიძეც პირველია.

ბოლო ამის გეგმა და ცდაც თავისებური სახის მექონი, თავისებურათ არგინალური, ამის ქართული ასოები უფრო ბერძნულს გვანდა ერთის შეხედვით, ამან ეს ასოები მოაწყო, გააკეთა, ჩამოასხმევინა და 1881 წ. ხმარებაც დაუწყეს მხოლოდ ქ. ქუთაისს, ამ ასოებით „ვეფხვის-ტყაოსანიც გამოსცეს. გაზ. „შრომის“ ზოგი წერილებიც ამით იბეჭდებოდა, მაგრამ საერთოდკი იგი არ იქმნა ხმარებული, ამ ასოების მნახველნი ამბობდნენ, რომ ამას ისევე ვენის ასო სჯობიაო, რადგენაც ეს ასოები ქუთაისის ქართულ გამოცემულ წიგნებში კარგა ხანს იხმარებოდა, ამიტომ ამ ასოების წიგნში არ მოგვეყავს, რადგანაც იგი ბევრს ეხსომება დღესაც, ვენის ასოებთან ამ ასოების უპირატესობა ერთი ის არის, რომ იგი უფრო წვრილია და ბეჭდვაში ცოტა ადვილს იქერს ქალაღბზედ. ამ ასოების შემოღების გამო ნიკოლოზ ლოლობერიძე წინაღმდეგი არ იყო. მან სთქვა შემდეგი:

იყოს ესეც, რა დენ ასოები მეტი იქნება, იმდენი იგი უფრო განდიდრდებ, ბოლოს უკეთესი გამოვა, ასეა საქმე.

ამის სურვილი ის იყო, რომ ეს ახალი ასოებიც ხმარებულიყო. მაგრამ ასე არ მოხდა, ხმარება მისი ერთობ მოკლე დროის განმავლობაში გახლდათ: სულ 10—12 წელ იხმარეს, მერე საერთოდ მიატოვეს მისი ხმარება ძვით ქუთათურ მესტამზე და მბეჭდავთაც. მეორე ნაირი ასოებიკი, რომლის მოწყობის მეთაურობაც ჩვენს ცნობილს მოღვაწე ნიკოლოზ ნი-

კოლაძეს ეკუთვნის, იგი არ იქმნა ხმარებული, არც მისი ნებული ნიმუშათი დაბეჭდეს ორიოდ ფურცელი.

აი ესეც ნიმუში ამ ქართული ახალი ასოების:

გ ა ს ა ლ ს უ ლ ი .

ქყს ქსმსა თოთოთი,
აგჱ მჱხეხაოთიე ჭყივის,
ბაოში ვაღი თბოთი
მეგის მოხენითა ჭიხის.

აყაჟებთქოა მყოთო,
აყაჟებთქოა მთიბი
მამათოთ საყაჟქოთო,
მქნ ხოხოა აყაჟებთ!

1861 წ.

ილია ჭავჭავაძე.

ა მ ო ე ბ ა .

ჰიმ მრინახოთს ვითახეა წყახო,
სათყენე ხბის ვით ქითი წყოთი,
ქაცის სიგოცხეოქ ახს ქითი წყოთი.
მქმოქა სხმან.ქა მსწჩაოქოა გააქხო,

1857 წ.

გ. რჩეულოვი

პირველი ლექსი: გაზაფხული ხომ იცით, როგორც იწყება: „ტყეს ესხმება ფოთოლი“ დააკვირდით. მეორე ლექსი გაზღავსთ, რომლის პირველი სტრიქონიც ასე იწყება; „დრო მდინარეობს, ვითარცა წყარო“ და სხვანი. დააკვირდით და ამასაც წაიკითხავთ კარგად. ეს ორი ლექსი ამ ასოებით შე

დაებეჭდე 1878 წ. ერთ ლექსთა კრებაში, რომელ წიგნსაც ეწერა „სახუქარი ქართველ უმაწვილებსა“. მაშინ ვინც ნახა ეს ასოები, არავის ეტაშნიკად. ნიკ. ლოლობერიძემკი კმაყოფილება სთქვა:

კარგი იქნება ესეც იხმარებოდესო, გზა მიეცით. ისიცკი სთქვა, რომ ქართული ხუცური უფრო ლამაზია მხედრულზედო. ხუცური რომ გადააკეთონ იგი უფრო კობტა შეხედულებების იქნებაო, ამაზედ საუბარი გვექონდა, მერე დავრწმუნდით ნიკ. ლოლობერიძის შენიშვნაზედ, რომ ხუცური მხედრულზედ უკეთესი გამოვიდოდა. იგი ამ ხალ ასოებს უფრო აღვიღად უახლოვდებოდა, ეს ნიკ. ლოლობერიძემ საქმითაც გვიჩვენა, იქვე გვაჩვენა ხუცური ორი ასო გადაკეთებული, მაგრამ არაო, ისიც სთქვა:

როგორც არის ასე ასოხ, ხუცური ხუცურად დაშთეს და მხედრული მხერდულათა

მაინც 1878 წლის შემდეგ ასეთ ცდას თავი დაანებეს, მხოლოდ ქუთაისშიკი იქნა შემოღებულ ის ასოები, რაც ჩვენ ზემოდ მოვიხსენიეთ, მაგრამ არც იგი იქნა მრავალთაგან მოსაწონი, იგიც მალე იქნა მივიწყებული. ამ ანბანს ზოგმა „ჭინჭვლის ფეხი“ უწდა, ამ ასოებს ყველა ისევ ვენის ასოებს ამჯობინებდა. ძველ კაცებსკი ვენისჯარ მოსწონდათ, მათში ყველა აკადემიურს ამჯობინებდა, ახალგაზრდობანიკი ვენის ასოებს მისდევდნენ, ყველას ეს მოსწონდათ, ნიკოლოზ ლოლობერიძემკი ქართულ ახალი სტამბას მართოდ ვენის ასოები არ მოუნარუქა, ასეთ საქმეთა გარეშე მან სხვა სასიკეთო მხარეც ანიქა, რაკი ქართული სტამბა გახსნეს, რაკი იგი ახალის ასოებით შეამკვეს, მის შემდეგკი ამისათვის საჭირო იყო სასტამბო ხელოსნობის მცოდნე კარგი სპეციალისტ ოსტატებიც, იმ დროსკი, ქართველთ შორის ასეთ სპეციალისტი ამწყობნი, ანუ მბეჭდავნი და გამგენიკოსულ არ მოიძებნებოდა, ამიტომ ნიკოლოზ ლოლობერიძემ ერთი სტამბის ხელოსანი პეტერბურგში წაიყვანა თავის ფუ-

ლით, ეს გახლდათ იოსებ ჩომახიძე, იგი პეტერბურგის სტამბაში შეიყვანა მოწაფეთ, იქ ისწავლა ამან სასტამბო ხელობა, მერე დაბრუნდა საქართველოში, ახლად გახსნილ ქართულ სტამბას ეს განაგებდა. თფილისში მნახველ-ნაცნობნი ამბობენ, რომ იოსებ ჩომახიძე კარგად იყო სასტამბო საქმეებში მომზადებულიო.

ამ პირის მიბაძვით, მერე პეტერბურგ და მოსკოვს სხვა ქართველნიც წავიდნენ ამ ხელობის შესასწავლად, ზოგნი იქ დარჩვნენ, ზოგნი 1870 წ. თფილისში დაბრუნდნენ, ასე რამ ქართული სტამბის აღორძინების საქმეს ნიკოლოზ ლოლობერიძე ასეთის საქმიანობაც ეწახურებოდა ამ საქმის წარმატება მას დიდათ სურდა, სტამბის სახელოსნო საქმეთა ვითარება ისე კარგად იცოდა, რომ ამას შეეძლო სტამბის ამომწყობლობაც გაეწია, ან მბეჭდაობა. ერთხელ ამაზედ მქონდა მასთან საუბარი, რაცკი მე რამ სტამბის საქმიანობა დაუსახელე, მან ყოველივე ჩინებულად ამიხსნა. დასთქვა;

მე ყოველთვის ვსცდილობდი, რომ ქართველ ხელოსნები გამრავლებულიყვნენ, სტამბის ასპარესზედა რამდენიმე შავირდიც მყავს მიბარებული, სტამბაში ამათ ხელობა ისწავლეს, მერე ბეჭდვის საქმესაც გამოადგნენ. თორემ 1860 წლებს, თბილისში, ქართველ ხელოსნები სულ არ იყვნენ, სტამბის ცნობაც სულ არ აქვდათ.

ეს მართალია, თვით მეც მოვესწარ ამ გარემოებას, ზოგი ერთ სტამბის მოხუც ხელოსნებისაგან შევიტყე ის ცნობაც, რომ მთელს თფილისში 1840—50 და 1860 წლებში ქართველთაგან ორი, ან სამი კაცი იქნებოდა ამომწყობი და ერთიც მბეჭდავიო. 1865 წ. შემდეგკი როცა სტ. მელიქიშვილის სახელით ქართული ახალი სტამბა გაიხსნა, რომელ სტამბის გახსნის მეთაურობა ნიკ, ლოლობერიძეს ეკუთვნოდა. დიმ. ბაქრაძესა და ვ. თულაშვილს ერთად, მის შემდეგკი თფილისში ქართველნი და სომეხნიც წახალისდნენ, ამ ახალ სტამბაში რამდენიმე ბავშვიც მივიდა შავირდათ.

მინამდის და შემდეგაც 1870 წლებამდის ისე იყო, რომ სტამბაში შევირდებათ იყვანდნ ისეთ ბიჭებსაც რომელთაც წერაკითხვა სულ არ იცოდნენ. ამათ წერაკითხვას ასწავლიდნენ და ამავე დროს ხელობასაც, რომელთაც ამომწყობლობა სურდათ, თორემ მბეჭდავნი კითხვას არცკი სწავლობდნენ, თვით 1885 წლებამდის თფილისში რამდენიმე იყო ისეთ მბეჭდავნი, რომელთაც წერაკითხვა არცკი იცოდნენ, ასე იყო საქმე. საზოგადოთ უნდა შეინიშნოს, რომ თფილისის მცხოვრებ ქართველ და სომეხნი სტამბის საქმეებს სულ არ ეტანებოდნენ, ეს ხელობა ამათში ხამი იყო, უცნობი. ამასვე ასაბუთებდა ნიკ. ლოლობერიძე ასე.

სტამბის გახსნის დროს, წარმოიდგინეთ, რომ თფილისში ორი ან სამი შევირდიც ვერ ვიშოვნეთ. რის ვაი ვაგლობათ სამი კაცი ვიშოვნეთ ამწყობნი და ერთიც მბეჭდავი.

მაშინ ასე იყო, რომ თფილისელნი კინტობას უფრო აღვილად მისდევდნენ, თაბხის ტარებას, ვიდრე სტამბაში მისვლას. სტამბა მაშინ ამათვის ხამი იყო. მაშინ იმის წარმოდგენაცკი არავის აქვდა რომ სტამბის სახელოსნოდ შაგირდს წერაკითხვაც უნდა სცოდნოდო. მაშინ მშობლები ასე იტყოდნენ ხოლმე შაგირდის ძებნას დროს:

თვალმც დაუდგებათ, ჩემა შეილმა რომ წერაკითხვა იცოდეს, მაშინ მას ბაზაზს მივცემ შაგირდათ და არა სტამბაში რაღაცას საჩხიკინებლალო.

ასე, ამ სიტყვებით იტყოდნენ თურმე მაშინ წუნს, ამ შაგირდობის სიმკირეს და აყაყობას საკურნავე მალამოდ ისევე იმერლები მოევილინენ და 1866 წლის შემდეგ, იმერეთიდან თფილისში ჩამოსულა ორი ახალგაზრდა ბიჭი, რომელთაც ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელშიაცკი ესწავლათ, ამათ მოსვლით იწყება სრულიად ახალი ხანა ქართული სტამბის ასპარესზედ, რადგანაც მერე ამ ორს იმერს მოწაფეს იმერეთიდან სხვებიც მოჰყვენ და 1872 წლისთვის უკვე გაჩაღდა ქართული სტამბის საქმის წარმატება და შაგირდებმაც

იმატეს. ამ საქმეებშიაც, ანუ იმერეთიდან თფილისში სასულიერო ტაძრო შაგირდებთა ვადმოყვანაშიაც ნიკ. ლოლობერიძეს მიუძღვის კარგი შრომა. შრომას გარდა თავის საკუთარი ფულის დახარჯვაც, რასაც მრავალნი თვით ეხლაც დაასაბუთებენ, რადგანაც ზოგნი მაშინდელნი მუშების ცოცხლებიც არიან და ნიკ, ლოლობერიძის შესახებაც ბევრი რამ მოგონებანი და ამბებიც იციან.

რაც განსვენებულის შესახებ ჩვენ მის სიცოცხლეში დავსწერედ, ეს დაწერილი დაებეჭდეთ და მასაც წაეკითხეთ, იგი ყველაფერი სწორედ ხატავდენ მის ვითარებას, თუმცა წაკითხვის დროს ცოტად ეხამუშებოდა კიდევ, მაგრამ რაც მართალი იყო, ის ყოველივე აგონდებოდა მას და უარს არ ამბობდა. თუმცა თავის გამოჩენაკი ერიდებოდა. რა მაღალის მამულიშვილობითაც არის ეს ამ წერილში ანუხსული, რა სწორე აღამიანურს გზაზედ მდგარი და ქეშმარიტი მოქალაქე, რა გულ მხურვალეობითაც ჩვენ მოვიხსენედ იგი და რა უმაღლესი მნიშვნელობაც მივანიჭეთ ქართველთა ცხოვრებაში, ეს შეხედულება სწორედ დასაბუთდა მის შემდგეც, როცა იგი გარდაიცვალა. ეს ხომ დღეს, უკვე ნამდვილია ამ სინამდვილეს და ქეშმარიტებას გამოაჩენს შედეგი გარემოებაც, რასაც აღგილობრივ გაზეთებიც დიდის პატივისცემით აცხადებდნენ.

ნიკოლოზ ბესარიონისძე ლოლობერიძეს თავის შეძლების და გვარად აქენდა ქონება, ამ შეძლებას იგი დიდათ უფროთხილდებოდა, სურდა რომ თვის სიკვდილის შემდგეც ქართველი ერისთვის რამე საქმე ეკეთებინა და სიკეთე ეთესა, ამით იგი ისე იყო აღფრთოვანებული, მას ქართველი ერის მომავალი იქამდის აფიქრებდა, მისი მდგომარეობითი პირობები ისე აღარდებდა, რომ თვისის შეძლებიდან ეტლშიაცკი არ ხარჯავდა ფულს, რა არის რომ ჩემ გამეტებულ წვლილს ბევრი არაფერი დააკლდესო. იშვიათად, რომ ნიკოლოზ ბესარიონისძე ეტლში მჯდომი გვენახოს, თუ არ დიდი რამ საქირო

საქმე, უამისოდ იგი ძნელად რომ ეტლში გვენახა. განსვენებული იყო დიდი პიროვნება, მისი სიტყვა, კემშარიტება და ხისწორე უმაღლეს ხაზზე იყო ასული. რასაც იტყოდა, იგი იმას უსაფუოდ შეასრულებდა კიდევ

მას უყვარდა თავის სამშობლო ერის მომავალი, სურდა მათი დაწინაურება, აყვავება, ამისთვის სცხოვრებდა იგი, ამისთვის ფიქრობდა იგი, მისი ყოველი სიტყვა სულ ამის გარშემო ტრიალებდა. 1905 წ. შუა რიცხვებს, როცა საქართველოში აღრევის კორიანტელი იწყობოდა, მაშინ იგი სამზღვარ გარედ მიდიოდა, თფილისში ჩვენ ვნახეთ, ამ კორიანტელზედ ლაპარაკი ჩამოვარდა, ისევე რევოლიუციონურ მოძრაობაზედა სხვა და სხვა პარტიებზე, მე ვსთქვი, რომ უბრალოდ დაგვეკარგება დრო და სისხლიც ამოდ ჩაივლის, არაფერი გამოვა. მან სთქვა:— „რა გაეწყობა, უსახსლოთ რომ არხად არაფერი კეთდება“. ეს ნამდვილ მისი სიტყვები გახლავსთ. მე გაგვირდი ამაზედ.

განსვენებული ჩვენი ცხოვრების შესახებ იქამდის მოყვარე იყო და თავ-დაქერილი, რომ მას თავის ქონების ანდერძი აღრევე ჰქონია გაკეთებული, ესე იგი 1905 წლამდის, რომ ვინიკობაა რამე უზედურება შეწყვიოს, მით ჩემის ქვეყნის საქმეების წინაშე ჩემა ნატვრამ ამოდ არ ჩაიაროსო. თავის უძრავ ქონება დაუტოვა ძმის წულგებს და რაც მის მონაგები იყო, ამიღამკი 40 ათასი დაუტოვა ქართვ. შორის წერა-კითხვის გამგეობას. 5000 ათასი ქართველ ეთნოგრაფიულ საზოგადოებას და ასევე სხვებს თავის შეძლების და გვარად, რაც საშავალითოა და მეტად შისაბაძი ჩენს წუწკ დროში, განსვენებულს ასეთ კეთილ საქმეთა გარეშე სიცოცხლის დროსაც ბევრი რამ აქვს გაკეთებული და დანათესი. ჩვენ ყველა მათ ვერ მოვთხვოით.

ვერ მოვთხვოით, რადგანაც იგი ყოველ კეთილ საქმეს ჩუმიად ასრულებდა. ვისიმეს გაქირებას, გაქირვებულთა მიმართვას საიდუმლოდ სტოვებდა, თავის დღეში არავის რას

ეტყოდა, თუ ამან ის შთახოვა და იმან ისო. თუმცა ჩვენი ამის
 ხშირად შეწუხებულიც იყო, მაგრამ მაინც ყოველივეს ით-
 მენდა, იტანდა და თავის შეძლების და გვარად სახარსაც
 ისე აძლევდა, როგორც შეეძლო.

ამიტომ ჩვენ მისის მოქმედებიდამ ბევრი რამ კეთილ საქ-
 მეთა ცნობების სულ არა ვიცით რა, განსვენებულის ცხოვ-
 რებაშიკი, ბევრი ისეთი კეთილი საქმენი გაკეთებულან, ბე-
 რი ისეთი სამადლო შევლა დათესილა გაკირვებულთა და
 ყელ გამოჭრილთა წინაშე, რასაც რიცხვი არა აქვს. ნიკოლო-
 ზის ასეთ ღრმა სულიერ სიმღლეს და მამულის შეილობით
 სავსე სიყვარულს დაასაბუთებენ ის პირნი, რომელნიც მას-
 თან ახლოს სცხოვრობდნენ და მისი ავი და კარგი იცოდნენ.

ყოველ სასიკეთო საქმეთა გარეშე, ნიკოლოზ ღოღობე-
 რიძე იყო სამაგალითო ნიშანი ქართველის შეგნებულის პი-
 როვნებისა, გულწფელი ძეგლი ჩვენის დაწუხებულის
 მდგომარეობის, ამ მდგომარეობის გამომხატველ მოღვა-
 წეთა სვე-ბედიც მან კარგად იცოდა ჩვენი, მწერლობის
 უძლურება, მოღვაწეთა შორის დაუფასებლობა, უქონლობა,
 ამიტომაც ყოველთვის ჩვენს მდგომარეობასა და მოღვაწეთა
 ცხოვრებაზედაც ღრმა, სიმპატიური შეხედულება აქვდა. იგი
 ამით გარემობას თვალ-ყურს ადევნებდა

ამის საფუძლად ჩვენ ბევრს არას ვიტყვი, მოვიყვანთ
 მხოლოდ სამს ცნობას. სისწორისთვის ეს სამი ცნობაც კმარა,
 თუმცა სამიკი არა და ასეთების ათი და ოცაც შეიძლებოდა
 მოგვეყვანა. ჩვენთვის ესეც საკმარისია.

მაგალითებრ ნიკ. ღოღობერიძე კარგად იცნობდა ქარ-
 თველთ მოღვაწე-მწერალს პეტრე უმიკაშვილს, იცოდა ამის
 ცხოვრების პირობები, მისი სამწერლო შრომის ცნობა და
 ამიტომაც, როცა თვით შავი ქვის საქმეებს აწარმოებდა, თავის
 გამგეობაში მიიწვია ეს მოღვაწე მშრომელ ქართველ მწერა-
 ლი და თავის შესაფერი საქმეც მისცა. ამითი მან პატიოსნუ-
 რად დააფასა ცნობილის მოღვაწის შრომა და მასთან კაი

საქართველოს
ხალხთა რევოლუციური
პარტია

ქომავლობაც გაუწია მარად მოსაგონარს პეტრე იოსების
უმიკაშვილს, რისთვისაც თვით პეტრეც დიდათ ემადრიელებო-
და. ნიკ. ლოლობერიძეს

მეორე მავალითი: ჩვენში, ბევრმა თუ არა ზოგი ერთებმა
მაინც იციან, რომ ეგნატე იგნოროყვა (ნინოშვილი) გაქირე-
ით სცხოვრობდა. ამ ბედშეგ კაცს ცხოვრების პირობებმა თა-
ვის მახვილი მძლავრად დაარტყდა. იგი გაქირებით სცხოვრებ-
და, ეს გარემოება ნიკ. ლოლობერიძესაც შეეტყო, შეეტყო
აგრეთვე ეგნატეს პატიოსნება და სამწერლო ნიჭი და მწერ-
ლობის იდეაც, ამიტომ ნიკ. ლოლობერიძემ სიამოვნებით
მისცა ეგნატეს სამსახურის თანამდებობა, შავი ქვის სამუშაო-
ში ეგნატე კარგა ხანს მსახურებდა, როგორც სუსტ ჯანის
პატრონმა იქ სამსახური ვერ შესძლო, თავი დაანება, იქიდან
ფილოქსერნი პარტიაში შევიდა, დალისტანში წავიდა, ნიკ.
ლოლობერიძე მას ექცეოდა კარგად, გასვლის დროს ფულიც
უთავაზა საკმარისად, ეს თვით ეგნატემ მითხრა პირადათ მე.

მესამე: ფ. გოგიჩაიშვილიც ნ. ლოლობერიძეს ემსახუ-
რებოდა ბათუმს, შავი ქვის სამრეწველოს კანტორაში. პეტრე
უმიკაშვილთან ერთად. ფილიპე კარგად გაიცნო ნიკ. ლოლო-
ბერიძემ, მას შენიშნა განათლების სიყვარული, ამიტომ მას
განუცხადა სრული თანაგრძნობა, ევროპაში წასვლა, განათ-
ლების მიღება. ფილიპე გოგიჩაიშვილმაც შეასრულა თავისი
ვალი. დღეს ხომ ვიცით ისიც კარგად, რომ ფ. გოგიჩაიშვილი
არის ცნობილ მოღვაწე-მწერალ მშრომელი პირი თავის ქვეყ-
ნის და ერისა.

ასეთი ცნობების გარდა ნიკ. ლოლობერიძეს სხვა მოღ-
ვაწეებისთვისაც ხშირად მიუტია თავის შესაფერი დახმარება
და ცხოვრების სახსარი. მეტი ცნობების მოყვანა აქ საჭირო
არ არის, ასე და ამ გვარად დაასრულა მთელი თავის ცხოვ-
რება ამ მარად სახსოვარმა კაცმა, სამწუხაროდ, ჩვენს გათახ-
სირებულს დროშიკა, ხშირად სწნდებიან ისეთი პირნი, რო-
მელნიც ასეთ ამაგდარ პირთ უბრალო რამ საქმის გამო ავად

ქართული

იხსენიებენ. ასეთ პირთათვის კმარა ერთი მხოლოდ დასჯენა მან ვისმეს რამე დაავალოს, იქმნება ეს დავალება მას ვერ შეუსრულეს, მაშინ მორჩა საქმე, აღნიშნული პირის წინააღმდეგ, მთელი გამოძის ბოხა გადიშლება, ამიტომ ჩვენში არ უნდა იყოს გასაკვირველი ის გარემოებაც, რომ ხშირად იციან ზოგი ერთ საპატიო პირთა კი ხვა-გმობა და იმის თქმაცკი, რომ მგვი არაფერი მარგოვო. ესეთი განაჩენი მარტოდ უკულტურო კაცს შეპფერის და არა რიგიანად მომზადებულს, მაგრამ რასა ვიქმთ. ჩვენი დრო ასეთა დაწვრილმანებული.

დამატების ცნობები ნ. ბ. ლოლობერიძეზე.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძე დაიბადა ქალაქ ქუთაისში 1830 წელს. 1857 წელს წაველა დაამთავრა ტფილისის გიმნაზიაში და პეტერბურგ-ს უნივერსიტეტში შევიდა. კურს-ს დამთავრების შემდეგ 1862 წელს იგი გააწესეს ისტორიისა და გეოგრაფიის მასწავლებლად ტფილისის გიმნაზიაში. ორი წლის შემდეგ განსვენებული ნიკოლოზი და ცნობილი არქელოგი და ისტორიკოსი დ. ზ. ბაქრაძე „კავკასიაში ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოების“ სკოლების ინსპექტორად დანიშნეს. ნიკოლოზ ბესარიონის ძე, დიმიტრი ზაქარიას ძე და გიორგი ექვთიმეს ძე წერეთელი ერთად მოგზაურობდნენ მთებში და ეცნობოდნენ ხალხის ზნე-ჩვეულებას. გიორგი წერეთელმა თვისი მოგზაურობის შესახებ „მგაერის წერილები“ დაბეჭდა.

დ. ბაქრაძესა და პროფ. ორ მელიქიშვილის ძმის, სტეფანე მელიქიშვილთან ერთად ნიკოლოზ ბესარიონის ძემ ტფილისში სტამბა დაარსა, სადაც ქართული წიგნები და ჟურნალ-გაზეთები იბეჭდებოდა.

ნიკოლოზ ბესარიონის ძის ასეთი მოღვაწეობა 1868 წლის 19 თებერვლამდის გაგრძელდა, ხოლო სასამართლოს რეფორმების შემდეგ იგი დ. ბაქრაძესთან ერთად მომრიგებელ მოსამართლედ დაინიშნა.

ს. გაბ; 1912 წ.

ქართული ანბანის ყალიბების განვითარება

საქართველოს
ისტორიის ინსტიტუტი

ნიკოლოზ ლოღობერიძის დიდი ნატვრა იყო რომ ქართული ასოები გალახათაანებულეიყოს, მას კარგი სახე მიეღო, განსვენებულს ამისი ფაქტი თვით უკანასკნელ წლამდლაც არ მოსპობია. ახლა, ამ ბოლოს დროს, რომ ახალი ქართული ასოების ყალიბები გააკეთეს და აქედამ ახალი ასოებიც ჩამასხვეინეს, ვიტყვით რომ ეს ასოებიც პირდაპირ გადასხვაფერებით-გადაკეთებულია იმ ვენის ასოებიდამ, რომლის შედგენის მეთაურობაც დაუყოვნებლივ ეკუთვნის ნიკ. ლოღობერიძეს, სამწუხაროდ განსვენებული ამ ასოების ნახვასკი ველარ მოესწრა. თორემ იგი აღფრთოვანებული დაშთებოდა, ნამეტურ იმითიც, რომ ვენის ასოების პეტტიცი ხმარებაში წავიდა, გარდა ხმარებისა ეს წვრალი ასოც გალახათიანდა.

სასტამბო საქმეთა შესახებ განსვენებულ ბევრი რამ მოსაზრებანი აქვდა, ბევრი რამ სახელოსნო მიხვედრანი, რაც გონივრულს სტამბის ტექნიკას მოკლებული არ იყო, განსვენებულს მოხუცება და გარემოება ხებას არ აძლევდა, თორემ მას დიდი ნატვრა აქვდა მის, რომ ქართულ სტამბას სრული ევროპიული სასტამბო სახე მიეღო და ყოველი საქმეც ასევე ანტიკად ესრულებინად. ამას საქიროებდა იგი უაღრესად მით ყფრო, რადვანაც ცხადად უმჯერდა ქართული სტამბის აღორძინების საქმეს, იტყოდა ხოლმე: სტამბას აღორძინებაკი ეტყოსა, მაგრამ სტამბის ხელოვნურათ წარმოებისა და საქმის აღსრულებაკი ერთობ ცოტათი.

ქართული სტამბის გაუმჯობესობის ნატვრა განსვენებულს თან გაჰყვა. არა მგონია რომ ქართულ სტამბას აღრე ასეთი მზრუნველნი ბევრი ჰყოლოდეს:

რაკი განსვენებულ ნიკ ლოღობერიძის შრომის გახსენებით ქართული ასოების ჩამოსხმაზედ ვალაპარიკედ, ამიტომ აქ მოკლედ ამ ჩამოსხმის ისტორიასიც მოვიყვანედ.

1626 წ. პაპი ურბან VIII-ის დროს, არქიმანდრიტის ნ. ჩოლოყაშვილის თაოსნობით ჩამოასხეს ქართული ასოები. ეს

ასოები არის მშობელი ჩვენის დროის აკადემიურის ასოების კოტათი განსხვავდება მით რომ ზოგ ასოებს კინკვლის ფეხის მსგავსად ფრჩხილებ-კავები აქვს.

1694 წ. ბუხარესტში, ქართველმა ანთიმოს მღვდელ მონაზონმა ჩამოასხმევინა ქართული ასოები და ნიმუშად გამოგზავნა საქართველოში. **1707 წ.** ვახტანგ მეფემ ამ ასოებით დაარსდა ქართული სტამბა.

1703 წ. არჩილ მეფემ მოსკოვში ჩამოასხმევინა ქართული და ზუ ური ასოები ნიმუშად, მერე ეს ასოები მრავლად ჩამოასხეს **1735 წ.** ამ ასოებით დაარსდა მოსკოვის ქართული სტამბა, პეტერბურგს, კრემენჩუგის და მოსდოკის.

1770 წ. თფილისში იქმნა ჩამოსხმული ის ასოები, რომელსაც დღემდეც ხმარობენ ქართველები, როგორც მხედრულს ისევე ხუცურს, ეს ასოები **1771 წ.** გულიტანეს იმერეთშიაც და დაარსეს ქუთაის ქართული სტამბა.

1850 წ. ვენეციის მხითარისტებში, ქართველ კათოლიკეთ მღვდლებმა ჩამოასხმევინეს ქართული ასოები. ეს ასოები იყო გადაღებული რომის ასოებიდან, ასოებს ამათ მიუპატეს ცაყერო ანუ პეტიტტი, ქართველებმა ამას „კინკვლის ფეხი“ უწოდეს.

1865 წ. ვენაში ჩამოასხმევინეს ის ქართული ასოები, რომელსაც ჩვენ ვენურს უწოდებთ.

1870 წ. პარისში ნიკ. ნიკოლაძის შრომით და მოწყობით და მის აზნაგთა მეთაურობით ჩამოსხმულ იქმნა ის ასოები, რაც ჩვენ ზემოდ მოვიყვანდ.

1880 წ. კირილე ბეგანის ძე ლორთქიფანიძემ ჩამოასხმევინა ის ასოები, რომლის ისტორია ჩვენ უკვე ზემოთ გავიცანით.

1904 წ. პარისში ჩამოასხმევინეს ახალი ქართული ასოები, ახალი სახის და ზომის რომლითაც პარისში ქართული გაზეთი და ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა. ამ ასოების ქართველ საზოგადოებას საკმარისად მოეწონად. აქედამ ამ ბოლოს

დროს წვინკი, ანუ ჰინკელის ფეხი თუ ციცერო
საც დაუწყეს ხმარება, ზოგნი ამას „კორპუს“ უწოდებენ,
ჩვენც ასე უწოდებდით ერთ დროს, ხოლო კორპუსათ აკადე-
მიის ასო გახლდათ რაც პეტერბურგში იქმნა ჩამოსხმული
1840 წ აკადემიკის ბროსეს და ჩუბინაშვილის მეთაურობით, რაკი
აქ ეს ნაკლე მიმოხილვა მოვიყვანედ, ამიტომ ნებას ვაძლევთ
ჩვენს თავს, რომ ამ კითხვების შესავსებლად ერთი წერილი
მოვიყვანო, რომელიც ქართული ასოების გაუმჯობესობა და
მის საქმეს შეეხება და რომელიც დაწერილია გონიერის და მწიგ-
ნობარის ქართული სტამბის ხელოსნის ვანო მჭედლიშვილისა-
გან. ეს წერილი კარგი მასალა არის ამ ისტორიისათვის და
მიტომ მომყავს სრულიად.

ახალი ქართული ასოები

ჩვენი გაზეთის დღევანდელი სურათებიანი დამატება
ახლის ასოებით არის დაბეჭდილი; ვინც კარგად დააკვირდება,
თუ კი რგი მახლობლად არის ბეჭდვითი ხელოვნებასთან, ად-
ვილად შენიშნავს, იმას გარდა რომ ახალია, ამასთანავე სულ
სხვა გვარია, რომელიც, ჯერ არ ყოფილა ხმარებაში და პირ-
ველად იბეჭდება.

უცხო ქვეყნების ბეჭდვითი ხელოვნების ტექნოკა კარგა
ხანია განვითარებულია, ჩვენში კი ჯერ კუს ნაბიჯით მიიწევს.
ამის დამაბრკოლებელ მიზეზად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ
ჯეროვან ყურადღებას არ აქცევენ ჩვენებური გამომცემლე-
ბი და შესტამბენი და ყოველ ახლად გამოგონილ-გალამაზე-
ბულს ასოებს არ იქნენ.

ესენი ისე მაგრა ჩაპბლაუკებიან უხსოვარ დროინდელს
ვენურსა და აკადემიურს „ციცერო“ ს ზომაზე ჩამოსხმულს

ასოებს, რომ თავი ველარას გზით დაუხწევიათ. აქედნიერად
 ასოები ჯერ ისევ 1840 წლამდე ულამაზო იყო; ამას ჯერო-
 ვანი ყურადღება მიაქცია აკადემიკოსმა მ. ბროსემ და დ. ჩუ-
 ბინაშვილმა. შეალამაზეს, ხასიათი შეუცვალეს და სამეცნიერო
 აკადემიას გადასცეს შესაძენად. ამ დღიდან მოკიდებული
 უცვლელად იხმარება. ხოლო ვენური ციცერო 1863 წლი-
 დან არის ხმარებაში. ეს ასო დ. ბაქრაძემ, თულაშვილმა, ყი-
 ფიანმა და ლოლობერიძემ შეადგინეს და ვენაში ჩამოასხმევი-
 ნეს.

რომ მართლა ბეკდვითა ტენიკის განვითარებას გაურბიან ჩვე-
 ნი მესტამბენი და გამომცემლები; ამის დასადასტურებლად მო-
 ვიყვან შემდეგს: 1908 წ. პარიზში მყოფმა ქართველმა სტუ-
 დენტებმა შეადგინეს და ჩამოასხმევიან ეს ერთგვარი ასოები, რომე-
 ლსაც შეხედულება მსხვილი და მრგვალი ჰქონდა. მხოლო ჩამო-
 სხმული კი კორპუსისა და პეტ. სიმსხოზე იყო 1906 წ. ეს ასოები
 ტფილისშიც გადმოიტანეს, ამის ყალიბები დაამზადა ქართულ წი-
 გნების გამომც. ამხანაგობის ასოთ-ჩამომსხმელმა ქარხანამ მაგრამ
 დღესაც არავის შეუძენია, გარდა ყოფილი „იდეალის“ სტამბი-
 სა (ეს სტამბა მეტების დამინისტრაციამ შეისყიდა), რომელიც
 ხშირად იხმარებოდა ხოლმე ყოველ დღიურ გაზეთ „ისარში“
 და „დროებაში“ ამ ასოებით უფრო მეტი მასალა ჩადიოდა
 გაზეთში ვიდრე ჩვეულებრივი ვენურისა და აკადემიურით.

ამის შემდეგ კიდევ ერთგვარი ცვლილება მოხდა ასოებ-
 ში: ზემო-ხსენებულმა ასოთ-ჩამომსხმელმა ქარხანამ, ჩვეულებ-
 რივი ვენური ციცერო ასო ჩამოასხა კორპუსის სიმსხოზე.
 ასე რომ ასოებს არავითარი პირი არ შეეშალა, შეხედულე-
 ბაც იგივე შერჩა და აღგილი კი ძრიელ ცოტა უჭირავს. არც
 ეს ასოები შეუძენია ვისმეს. ამ გვარ ცვლილებას ყურადღე-
 ბა მხოლოდ „სახალხო გაზეთის“ რედაქციამ მიაქცია, შეიძი-
 ნა ეს ასოები და მესამე წელიწადია, მთელი გაზეთი ამით
 იბეჭდება.

თუ რამდენად განსხვავდება სხვა ასოებისაგან, რომ მეტი რიცხვი იხმარება ყოველ გამოცემაში, ამისათვის მოვიყვანო ციფრებით ანგარიშს: შევადაროთ ერთმანეთს „სახალხო გაზეთი“ და „ჩვენი ერი“. ორივეს ქალაქი ერთი ზომისაა და ორივეში ვენური ასოებია ნახმარი. „ჩვენი ერი“ 89,200 ასოს იტევს (ასოები ყველგან ითვლება ასო ნით) ხოლო, „სახალხო გაზეთი“ კი 93,504 ასოს. აქ განსხვავება 14,304 ასოა. რაც შეადგენს ოთხ სვეტზე მეტს.

ახლა ამ ორივეს შევადაროთ დღევანდელ „ურათებიან დამატებაში“ ნახმარი ასოები, თუ რა დიდ განსხვავებას დავინახავთ. მთლად „სახალხო გაზეთი“ რომ ამ ასოებით აიწყოს, ჩაეტევა 106,256 ასო, სწანს ჩვეულებრივს ემატება კიდევ 12,752 ასო. აი ეს წამატებულიც შეიცავს სვეტზე მეტს.

საერთოდ შეიძლება ასეთი დასკვნა გამოვიყვანოთ. ერთ მშვენიერ დღეს „სახალხო გაზეთისა“ და „ჩვენი ერის“ რედაქციამ მოისურვა, რომ ორივე გაზეთი ახალის ასოთი აიწყოს, მაშინ რას დავინახავთ? შედარებით ჩვეულებრივ ციცერო ვენურს ასოზე რვა სვეტით მასალა ჩაეტევა, ე. ი. გაზეთის ერთი შოთხედი. განა ეს დიდი სასარგებლო არ იქნება ყოველ დღიური გამოცემისათვის?

მაგრამ საქმე სულ სხვაში მდგომარეობს. ზოგიერთი გამოცემელი ჰფიქრობს, ამდენი რომ წაემატება, ხარჯსაც მეტ-მოითხოვსო. ანგარიში ასე არ შეიძლება ვივარაუდოთ. ამ შემთხვევაში ხარჯი ემატება აწყობაში, რადგან ჩვეულებრივ მეტი ასოთ-აწყობი დასპირდება, დანარჩენი—ქალაქისა და ბეჭდვის ხარჯი იგივე დარჩება.

დიდად ხელსაყრელი იქნებოდა, რომ ქართული დრო-გამოშვებითი გამოცემები მთლად ამ ასოებით დაიბეჭდებოდეს, რადგან ნახარჯს სულ მცირეს ითხოვს და წესაკითხი მასალა კი მეტი ჩაეტევა. ზოგჯერ ჩვენებური გამოცემლები ოცნებობენ, ნეტავი საშუალება გვექონდეს, რომ გაზეთი გა-

ვაფართოვოთო, რომ უფრო მეტი მასალა მივაწოდო მკითხველებსო. ამის განსახორციელებლად კი საშუალებას არ ვეძებენ. თითქმის მკითხველებს, რომ დიდი ზომის გაზეთს მიწოდვის და შივ მხოლოდ კამბეჩის ზომა ასოეზი იქნება ნახმარი და ფარლალა ადგილებიც მრავალი იქნება დარჩენილი, ამით მოიმაღლიერებს. ეს ისე გამოვა, რომ თავის თავიც მოატყუა და მკითხველიც.

უნდა ითქვას, რომ ჩვენებურ გამომცემლებს გამოცდილება აკლიათ. გაზ. „ჩვენ ერში“, რომ ჩვეულებრივი ციკერო ვენური ასოებით აწყობილი მასალა არის მოთავსებული, ამდენივე მასალა რომ ახალის ასოებით მოთავსდეს, მაშინ ზევრად დაპატარავდება გაზეთის ზომა. როგორც ზევითა მქონდა ნათქვამი, თუ 89.200 ასო ეტევა ჩვეულებრივი ციკერო ვენური, ამდენივე რომ ახალი ასოები აიწყოს, მაშინ დღევანდელ ზომის ერთი სვეტი ჩამოაკლდება. ასე რომ ზუოთხ სვეტიანი გაზეთის მაგიერ გამოვა სვეტიანი. აწყობისა და ბეჭდვის ხარჯი კი იკივე დარჩება, ხოლო ქალღდი ნაკლები საფასურისა დასჭირდება. თვიურად სულ ცოტა 80—110 მანეთამდე ჩამოაკლდება და ეს კი ქართულ გამომცემისათვის დიდად ზელ-საყრელი იქნება.

ახალ ასოებს კიდევ ერთგვარი ღირსება აქვს: „სახალხო გაზეთში“ ნახმარი ასოების პრწყალები ერთმანეთზე ძალზე მიკრულია, და თუ ფირფიტებსაც (შპონი) ამოვაცლით, მაშინ ასოებს თავ-ბოლო ემტვრევა და წასაკითხადაც მართლა ძნელდება. ასე რომ ეს ასოები ძლიერ ჩქარა ფუჭდება და სახმარებლად აღარ ვარგა. ხოლო ახალი ასო იმითი განირჩევა, რომ ფირფიტისი და უფირფიტაც ლამაზი შებეღულების და მოყვანილობისაა. არც ჩქარა ფუჭდება და ერთი წელიწადიც მეტსა სძლებს.

ასე რომ ყველაფრით შექული და გაკობტავებულია დღევანდელი ახალი ასოები; თუ ამასაც ზურგს არ შეაქცევენ ჩვენებური გამომცემელ მესტამპენი და ხმარებაში შემოი-

ლებენ. უცხო გამოცემები რაც კი შეიძლება მომცროსობით არის დაბეჭდილი, ჩვენც მოგვეპოვება ძალზე მომცრო, ვერუჩი კორპუსი და პეტრიტი ასოები, მაგრამ გაივლის რამდენიმე საუკუნე, რომ მუდმივ სახმარებლად ნაინც არ გადაიქცევა. ამ ასოების დღეს იშვიათ შემთხვევებში მხოლოდ სხოლიოებს აწყობენ.

პკითხველებშიც მოიპოვებიან ისეთები, რომ წინ ელობებიან ბეჭდვითი ხელოვნების განვითარებას. გამომცემლებს უსაყვედურებენ ხოლმე, ძალზე წყრილი ასოები გიხმარიათ და თვალებს გვიფუჭებსო. მაგრამ ასეთი საყვედური ყურადღების ღირსი არ არის, ვინაიდან ვინც უსინათლოა, ის კამშენის ტოლა ასოებსაც ვერ გააჩვენებს და ტეხნიკის განვითარებას კი გზა ფართე უნდა მიეცეს.

დღეს ბეჭდვითი ხელოვნებას კიდევ ერთი ქართული ახალი ასო შეემატა, რაც მოასწავებს, რომ სამკალი ბევრი ყოფილა, თუ მომკელი აღმოჩნდება.

ს. გაზ. 1913. № 1152 № რი.

სამწუხაროდ, როგორც ამ წყრილის დამწერი სწერს და სწუხს ქართულ ასოების უღაზათობასა და სიდიდებზედ, მასთან ახალ ასოების ხმარებაზედ, ამას ნიკ. ლოლობერიძე არ შეესწრო, თორემ იგი დიდის სიხარულით და თანაგრძნობით შეხედავდა ამას.

მაინც აქ იმასაც ვიტყვით, რომ ამ ახალ ასოების გაცეთებაზედაც ნიკ. ლოლობერიძეს ნაწილი აქვს მიღებული. ამ ასოების ჩამოსხმის დროს იგი პარიზში სცხოვრებდა, იქ ქართული სტამბის გაჩენას, ქართული გაზეთის და წიგნების ბეჭდვასაც დიდათ თანაუგრძნობდა, დახმარებასაც აძლევდა: ხოლო ყოველივეს უხმაურობით. ეს მე თვით სტამბა „იდეალის“ პატრონმა აწ განსვენებულ მიხ. კიკნაძემაც მითხრა. «პარიზში ქართული სტამბის გახსნა ნიკ. ლოლობერიძეს დიდათ ახარებდა, ესეც ჩვენი ტომის ერთი ნაბიჯიაო»

ქართველი ერის არსებობის დიდი მონატრე იყვნენ ვენებული. მას სურდა ამ ერის არსებობა მიტომკი არა, რომ მარტოდ არსებობა ყოფილიყოს, არა, მას სურდა ამ ერის არსებობა იმ ღირსების და წარსულის გამო, რაც ქართველებს აქვდათ ძველად. 1893 წ. როცა შავშეთის ამბები გამოქმთბა და მასთან ტბეთის ეკლესიის გარემოება, ჩემის ამბებით იგი მწუხარებით აღივსო და სთქვა:

მაშ ქართველობა მოსპობილა იქით, ნაშ იქ ჩვენი არსებობის არაფერი დარჩანილა. ეს ისეთის სიტყვებით და კილოთი სთქვა, რის შემდეგაც დიდათ შესწუხდა, ამიტომ იმავე დროს მე გადავეცი შემდეგი ამბებიც: ქართველები იქ არ გაქრენ, იქ მათში მარტოდ ქრისტიანობა მოიპო, ისლამი იწავე, იმებრევი ქართულად ლაპარაკობენ. შავშელებს ქართული დავიწყებით, ეხლა ესენი იმერხეველ და ლივანელებთაგან სწავლობენ ქართველ ენას, იგი ამით დაშოშპინდა, მერე თვისი ღრმა შეწუხება განაცხადა მასზედ, თუ ქართველ მაჰმადიანები კიდევ აიყრებიან თავიანთ სამშობლოდამ და ოსმალში გადასახლდებიანო.

ამათ შესახებ კითხვების მოცემა განსვენებულმა ხშირად იცოდა, განსვენებულის ასეთ შეხედულების და გულმტკინვეულებას კარგად დაასაბუთებენ სხვებიც, ამავე გარემოების ნათელი ქეშმარიტება გახლავსთ ქართველის მოღვაწის და მწერლის ილია მაგმაძის წერილი, რომელმაც ნიკოლოზ ლოლობერიძის გარდაცვალების დროს, გაიხსენა, ეს წერილი დასწერა და მაშინათვე დაბეჭდა გახეთ „კლდეში“ განსვენებულის ღირსების დასამტკიცებლად ეს წერილი მთლად მოგვყავს აქ, რასაც დამწერთ არ გვიწყენს და რაც კარგად ხატვას ნიკ. ლოლობერიძის ნამდილს სუფთა გულმტკირალ მამულის შვილობას.

გახსენებული

...ამ ოცდაათიოდე წლის წინად განსვენებულ ნიკოლოზ ლოლობერიძესთან მქონდა ლაპარაკი ქართველების ბედოვ-

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ლათობაზე ბორჩალოს მახრაში და ზემო ქართლში. შეეჩვიო-
დი, თუ რა უბედურებას მოასწავებდა ჩვენთვის სამშობლოს-
ტერიტორიის გაყიდვა, მშრომელი ხალხის გაბოგანობა, და-
რიბებისათვის ლუკმა პურის გაწყვეტა...

—დიდი ხანია უნდა გვეცოდნოდა, მომიგო მან, რომ
აღმოსავლეთს საქართველოში ჩვენ ეს დღე დაგვადგებოდა...
ხელს არ ვანძრევთ და თავისათვის არ ვზრუნავთ, მაშ რა
სიკეთე დაგვეყრება? ნეტავი შავი ზღვის პირად არ აგვიკვეთ-
დნენ ფეხს და იქიდან არ აგვყრიდნენ, შენის კარგად ყო-
ფნით, თორემ...

მე ისე მეოცა ეს მისი შიში, რომ სიტყვა გავაწყვეტინე
და შევეკითხე თუ შავი ზღვის პირად რა შიში უნდა გვექო-
ნოდა, როცა იქ მკიდრო მოსახლეობა გვექონდა და წმინდა
წყლის ქართველობა, ყიზილბაშებთან და სხვებთან აურევე-
ლი, დიდ მომავალს გვიქადდა...

ღმერთსაც ექნას, მაგრამ მეშინია ჩვენი უსაქმო ყოყოჩობის
და სულმოკლეობის და მათი შეუგნებელი ხეპრეობის და ძალ-
მომრეობის.

—რას ამბობთ, ეს და ეს კაცო ესა და ეს თემი რო-
გორ მისცემენ ვინმეს ნებას ქვეყნის აკლებიას—მეთქი.

ნიკ. დოლოზბერიძემ ირონიულად მომიგო:

—არა მწამს სიბრძნე გლახაკთა! ასე უთქვამს სოლომონ
ბრძენს.

მე გამეცინა

მაშინ ნიკ. დოლოზბერიძის პესიმიზმს დაეცინოდი მეგო-
ნა, და ახლა ვხედავ და ვგრძნობ, რომ თურმე დაეცინოდი
ჩვენს მაშინდელს მომავალს, ე. ი. აწინდელ დროს, ჩვენთვის
საუბედუროს და მიწასთან გამსწორებელს.

„კლდის“ ამ წლის... №-ში დაბეჭდილი იყო ჩემგან ნა-
თარგმნი „მშართველობის მოამბის“ წერილი იმის თაობაზე,
თუ როგორ გვიპირებენ ჩვენ, ე. ი. აბხაზებს, მეგრელებს,

გურულებს, კობულეთლებს და აქარლებს შავი ზღვის სანაპიროდან აყრას.

ჩვენ უნდა აგვყარონ და ჩვენს ნასისხლარსა და ნაოფლარზე სხვა ხალხი უნდა დაასახლონ.

ამას კი აღარ მალვენ. ამას მოქმედებენ დღისით მზისით საქვეყნოდ. ამას თავიანთ დამლას აკვრენ სახელმწიფო საბჭო და სახელმწიფოვე სათათ. სადაც სხედან ჩვენი კაცებიც, როელთაგან ზოგი ცაში ვარსკვლავებს ზომავს და ზოგი ნაცარქექიასავეით, რომელღაც პატარა დოქს ვერ ერეოდა მოსატანად, და დევების შესაშინებლად დიდ, ჩაკირულ კურს ეპოტინებოდა ამოსაღებად.—მაღალ ფარდებზე მქვევრად ლაყობობენ, იმის მაგიერ, რომ რეალურ საკირობებზე შეგნებით გულახდილად და მხნედ ილაპარაკონ...

წაიკითხეთ „კლდის“ ნაჩვენებს №-ში მოთავსებული სტატია, რომელზედაც ზემორე მოგახსენეთ.

წაიკითხეთ და დამეთანხმებით, რომ ვიღუპებით ნამდვილად, საუკუნოდ ძირიან-ფესვიანად; ვიღუპებით თვითეული ჩვენგანი კერძოდ, და საერთოდ, ყველანი, როგორც ერთი.

ამ თორმეტე წლის წინად გაქრა საქართველო პოლიტიკურად, დღეს ვისპობით ეთნოგრაფიულად, ვიღუპებით ფიზიკურად, როგორც გურიაში იტყვიან „ანაგებად ვიღუპებით“.

ჯერ წყლის ხმარება აგვიკრძალეს აღმოსავლეთს საქართველოში მიწის მოსარწყავად, სადაც მიწა ურწყავად მოუსაფლიანია. ახლა მიწას გვატლიან ფებქვეშიდან დასავლეთს საქართველოში, სადაც მიწას რწყვა არ უნდა...

მერე რას ვსაქმობთ ამ დაღუპვის თავიდან ასაკდენად?

—არაფერს!

—მიზეზი?

„ჩვენი უსაქმო ყოყოჩობა და სულმოკლეობა!« ნიკ. დოლობერიძის თქმის არ იყოს,

—მერე ჩვენი დებუტატები; ჩვენი პარტიები, ის ჩვენი გულის კუნძულები?

— „არა მწამს სიბრძნე გლახაკთა!“ უთქვამს ნიკოლოზ ბრძენს...

საქართველოს
დემოკრატიული
პარტია

12—XI 1913.

მაგმაძე.

ნიკოლოზ ბესარიონისძე ლოლობირიძე გარდაიცვალა
27 დეკ. 1911 წ.

ამის გარდაცვალებას მთელი ქაროველობა მწუხარებით მიეგება. მიზეზები ამ მწუხარების ის გახლდათ, რომ განსვენებული მთელს თავის სიკოცხლეში იყო პირველი ადამიანი: იგი გახლდათ კარგად განათლებული კაცი, თავის ქვეყნის და ერის დიდი მოსარჩლე, ყოველივე ამასთან კარგი მოქალაქე, სკოლაში მოზარდე თავობის წინაშე კარგი მასწავლებელ დამრიგებელი, ბანკში სამაგალითო სწორე თავსმჯდომარე, მთავრობის სამსახურში ქეშმარიტი კანონმდებელი, შავი ქვას სამრეწველოშიაც სამაგალითო მწარმოებელი. მთელს მის სიკოცხლეში, არ ყოფილა მაგალითი, რომ მას ვისთვისმე ეწყენებინოს რამე, შავი ქვის მართვა გამგეობის დროს ხომ მისგან ერთი მუშაც არ დაზარულა, ერთი კაციც არ დაჯაბნინლა, რაც მაშინ შავი ქვის მრეწველობის ასპარეზედ ერთობ ხშირი გახლდათ და უხვი. მთელს ყვირილის მაზრაში ერთ კაცსაც ვერ ნახავთ, რომ ნიკოლოზის შესახებ რამე ძვირი სთქვას. განსვენებულის დღიდან, ქართულ გაზეთებში ეს ცნობები დაიბეჭდა, რასაც ვათავსებთ აქ. ქართულ გაზეთებს გარდა რუსულ გაზეთებშიც იყო სხვა და სხვა ცნობები დაბეჭდილები, რადგანაც ეს ცნობები ქართულის ცნობებისაგან დიდათ არ განირჩევიან, ამიტომ აქ არ მოვათავსეთ იგინი.

27 დეკემბერს, ღამით სასტუმრო „ორიანტში“ მოულოდნელად გარდაიცვალა სტატსკი სოვეტნიკი ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობირიძე, რასაც გულითადის მწუხა-

რებით ატყობინებს განსვენებულის ნათესავთ, და მეგობართ
რძალი მისი მარია მხივილის ასული ლოლობერიძისა.
პანაშვიდები ყოველ დღე, საღამოს 6 სათზე. დაკრძალვის
დღე ცალკე იქნება გამოცხადებული. ს. გ.

ნიკ. ლოლობერიძის გარდაცვალება. 27 დეკემბერს, ღა-
მით, ტფილისში, „ორიანტის“ სასტუმროში. გარდაიცვალა
ცნობილი ქართველი მოღვაწე და ქველმოქმედი ნიკოლოზ
ბესარიონის ძე ლოლობერიძე. დაწვრილებით ცნობებს ხვალ
დავბეჭდავთ.

ს. გ.

ნიკ. ბ. ლოლობერიძის გარდაცვალების გამო.

დ ე პ ე შ ე ბ ი.

ქუთაისი. წ.-კ. გამ. საზოგადოების ქუთაისის ვანყოფი-
ლება უერთდება ქართველ საზოგადოების საერთო მწუხარე-
ბას ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძის გარდაცვალე-
ბის გამო. განსვენებულმა თავის უღრმესი სიყვარული მამუ-
ლისადმი დაამტკიცა არა მარტო ხანგრძლივ და მრავალ-ფე-
როვან მოღვაწეობით, არამედ თვით თავის უკანასკნელ სურ-
ვილისა და ანდერძის უმაღლეს ღირსებითაც, რითაც თავის
თანამემამულეთ წასაბაძი მაგალითი მისცა.

საზოგადოების თავმჯდომარე

გ. ზდანოვიჩი

ქუთაისი. ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძის გარ-
დაცვალებამ შავის-ქვის მრეწველთა შორის გულწრფელი სი-
ნანული და მწუხარება გამოიწვია. განსვენებული იყო შავი-
ქვის მრეწველობის საქმის ერთ პირთაგანი, რომელმაც თავის
კოდნის მეოხებით და ხასიათის სიმტკიცით შესძლო მრეწვე-
ლობის საქმე ევროპიულად დაეყენებინა. ამის გამო განსვენ-

ქართველთა
წიგნების კავშირი

ნებული ერთი გავლენიანი და წარჩინებულ წარმომადგენელი
თავანი იყო შავი-ქვის მრეწველობის საქმეში. განსვენებულის
კოდნა-გამოცდილებითა და რჩევით ხშირად უსარგებლია
შავი-ქვის მრეწველთა კრებას და პირველ ხანებში მუდამ გულ-
დასმით ისმენდა განსვენებულის მიერ გამოთქმულ კეთილ
რჩევა-დარიგებას.

მშვიდათ განისვენოს ამ უანგარო მოღვაწის სულმან,
რომელმაც ხანგრძლივი სიცოცხლე თანამომქმეთა კეთილ-დღე-
ობას შეაღია. შავი-ქვის მრეწველთა კრების თავმჯდომარე
ზდანოვიჩი.

განსვენებულ ნ. ბ. ლოლობერიძის დასაფლავებაზე კია-
თურის შავი-ქვის მრეწველთა კრების საბჭოს წარმომადგენლად
იქნება კიტა ამაშიძე. მის დავალებული აქვს გვირგვინით
შეამკოს განსვენებულის კუბო.

წ.კ. საზ. ქუთაისის განყოფილებასაც კიტა ამაში-
ძისათვის მიუხდვია განსვენებულის დასაფლავებაზე საზოგა-
დოების წარმომადგენლად დასწრება.

გორი. ღრმად დაგვამწუხრა სამშობლო ქვეყნის გულმოდ-
გინე და გულწრფელ მოღვაწე—ქველ-მოქმედ ნ. გ. ლოლო-
ბერიძის მოულოდნემა დაკარგვამ.

ანასტასია ხოშტარიასი და დუტუ მეგრელი.

განსვენებულის ნათესაეებს შემდეგი სამგლოვიარო დე-
პეშები მოჰსვლიათ:

ალაგეზი. მიიღეთ ჩემი გულითადი თანაგრძნობა ძვირ-
ფას ნიკოლოზის დაკარგვის გამო.

ჭყონია.

ქუთაისი (კიკინაძეს). გარდაეცით განსვენებულის ნა-
თესაეებს ჩვენი უღრმესი მწუხარება ძვირფას ზიძა ნ. ბ. ლო-

ლობერიძის გარდაცვალებით გამოწვეული, ვწუხვართ დაკარგვას ვერ დავესწრებით.

**ფედოსია გუგუნავა,
ელ. მიხ. ლორთქიფანიძე.**

ქუთაისი (ქუკ ნაძეს). გარდაცვლილ ლობერიძეთ ჩემი გულითადი თანაგრძნობა ნიკოლოზ ბესარიონის ძის დაკარგვის გამო.

სოფიო მიქელაძე

ქუთაისი (მარიამ მიხ. ლობერიძეს). დიდად პატივცემულ ნიკოლოზ ბესარიონის ძის გარდაცვალებამ უღრმესი მწუხარება გამოიწვია ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობაში. მიიღეთ პირად ჩემგან და მთელ ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურობისაგან უზომო თანაგრძნობა დაუღალავ და პატიოსან საზოგადო მოღვაწის, ქართულ ცხოვრების ყოველგვარ კეთილ და ბრწყინვალე საქმეს გულწრფელ მოსარჩლის დაკარგვის გამო.

ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი
თ. დი ნიქარაძე

სამტრედია. ვგლოვობთ მოქირნახულე წევრის ნიკოლოზ ბესარიონის ძის ლობერიძის დაკარგვას.

წ - კ. გამ. საზ. სამტრედიის განყოფილება.

**ნ. ბ. ლოლობერიძის კუბოს უმძღვანო გვირგვინები
ამოშენება ვარცხლინა**

1) ქ. შ. წ. საზოგადოებისაგან: პატივცემულს დამფუძნებელ წევრს ნ. ბ. ლობერიძეს.

2) ქიათურის მარგანეცის მრეწველთა საბჭოსაგან: ძვირ-

ფას წევრს და სამაგალითო ქველმოქმედს ნიკო ბესარიონის
ძე ლოლობერიძეს“.

ცოცხალი უვავილებისა

3) ეკატერინე ივანეს ასული სარაჯიშვილისაგან: „ღრ-
მად პატივცემულს ნ. ბ. ლოლობერიძეს“.

4) ქუთაისის საადგილ-მამულო ბანკისაგან: „მის მოქირ-
ნახულე მოღვაწეს ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძეს“.

5) საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზო-
გადოებისაგან: სამაგალითო მამულიშვილს, საზოგადო მოღვა-
წეს და ქველმოქმედს ნ. ბ. ლოლობერიძეს.

6) — ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლ-
თა და დეპუტატთაგან: ღირსებულ მამულიშვილის ნიკოლოზ
ბესარიონის ძე ლოლობერიძის ხსოვნას“.

7) — „განათლების“ საზოგადოებისაგან: სწავლა-განათ-
ლების გულითად მოქირნახულეს ნ. ბ. ლოლობერიძეს.

8) — ქუთაისის გუბერნიის თავად აზნაურობისგან: „გულ-
წრფელ ქართველს ნიკოლოზ ლოლობერიძეს“.

9) — იაკობ გოგებაშვილისაგან: სამაგალითო ქართველ
მოღვაწეს და ჩემ კარგ მეგობარს ნიკოლოზ ლოლობერიძეს“.

10) — ქართველ ქალთა კრა-კერვის მოწაფეთაგან: „სა-
უკეთესო მამულიშვილს ნიკოლოზ ბესარიონისძე ლოლობე-
რიძეს“.

11) — ელენე და ფილიპე გოგიჩაიშვილებისაგან: „ძვირ-
ფას მეგობარს ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძეს“.

12) — ქუთაისის ქალაქის თვითმართველობისაგან: „ქვე-
მარიტს ქართველ მოქალაქეს ნიკოლოზ ლოლობერიძეს“.

13) — პატარა ნიკუშა და თამარისაგან: „ძვირფას და და-
უვიწყარ ბიძას“.

14—ძმისწულებიდან ნინო, თამარი, ალექსანდრე, დავით და მარიამ ლოლობერიძეებისაგან; დაუფიწყარ და საყვარელ ბიძა ნიკოსა.

15—ქუთაისის მამულების მდგმურებისაგან: „ძვირფას და მარად დაუფიწყარ ნიკოს“.

საფლავზე სიტყვა წარმოსთქვას

1) დიდუბის დეკანოზმა მამა თალაკვაძემ, 2) ქუთაისის ქალაქის თავმა ი. ჩიქოვანმა, 3) ქუთაისის თავად-აზნაურობის წარმომადგენელმა, ლეჩხუმის მაზრის წინამძღოლმა იასონ გელოვანმა, 4) აკაკიმ, 5) ტფილისის ქალაქის თავმა ა. ი. ხატისოვმა.

ქუთაისიდან მოვიდა ორშაბათს დღეს მიხეილ ათანასის ძის პიქოძისაგან შემდეგი სამგლოვიარო დეპეშა: გადაეცით ჩემი უღრმესი მწუხარება ჩემი შეგობრის ნიკო ლოლობერიძის ნათესავეებს მისი გარდაცვალების გამო.

ნ. ბ. ლოლობერიძის გარდაცვალების გამო ოდესიდან შემდეგი დეპეშა მივიღეთ: „უსამზღვროდ დამწუხრებული ვგლოვობ ჩემი ბიძისა, სულიერის მამისა და კეთილის მყოფელის ნიკოლოზ ბესარიონის ძის ლოლობერიძის გარდაცვალებასა. სტუდენტი დავით ლოლობერიძე“.

რედაქციამ მიიღო შემდეგი სამგლოვიარო დეპეშები:

პარიზიდან. „პარიზელ ქართველთა საზოგადოება გულწრფელადა სწუხს თავის საპატიო წევრის, ქართველ მოღვაწის და კეთილ ადამიან ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძის დაკარგვის გამო.“

გამგეობის წევრი გიორგი ციციშვილი.

ნიციდან: „ვაცხადებთ დიდს მწუხარებას. ნ. ბ. ლოლობერიძის დაკარგვის გამო.“

ოთმანიშვილი, კალანდაძე, შავიშვილი, ჭოლოშვილი“

წლის თავზედ, 1912 წ. 27 დეკ. ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების გამგეობამ ქაშვეთის ეკლესიაში გადინადა წლის წირვა და პანაშვიდი განსვენებულის შესახებ, რითაც მათ აღნიშნეს კვალად მისი მამულისშვილური ღირსება.

ქ. შ. წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების თაოსნობით 30 დეკემბერს, ცნობილ ქველმოქმედის ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძის გარდაცვალების წლის თავზე, ქვაშეთის წმ. გიორგის ეკლესიაში გადახდილ იქნება წირვა და პანაშვიდი განსვენებულის სულის მოსახსენებლად.

ქართ. შორის წ. კითხ. გამავრცელებელ საზოგადოების გამგეობა აცხადებს, რომ კვირას, 30 დეკემბერს, ქვაშეთის ეკლესიაში, გადახდელი იქნება წლის წირვა და პანაშვიდი წ. კ. საზოგადოების დამაარსებელი წევრის ქველმოქმედის **ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლობერიძის**

სულის მოსახსენებლად. წირვა დაიწყება დილის 10 საათზე, პანაშვიდი წირვის გათავებისათვისავე.

ს. გ.

პირველი ქართული სტამბა რომში და ნიკოლოზ ჩალოუაშვილი.

საქართველოში, კათოლიკის მისიონერებმა პირველად ფები დაფით აღმაშენებლის დროს შემოდგეს, როცა საქართველო არაბთაგან განთავისუფლდა. მისიონერები საქართველოში კარგა ხანს დაშთენ, ივინი ურბნისის კრებასაც დაესწრნენ. მერე საქართველოდგან ჰაოსიანეთში (სომხეთი) გადავიდნენ, იქ ჰაოსიანთ შორის ამათ პირველად ჰქადაგეს კა-

თოლიკობა. საქართველოშიც ამით გაავრცელეს კათოლიცი-
ბა, დაეით აღმაშენებელმა მთელი საქართველოს ვარი და ეკკ-
ლესია კათოლიკობას შეუერთა, პაპს დაუმორჩილდა. ამის
ისტორიაც მოწმობს, საქართველოს ეკკლესია რომის
ეკკლესიასთან შეერთებული თამარ მეფის დრომდე
დაშთა, ხოლო ამ მეფის დროს, ცხეთაში მომხდარ საეკკლე-
სიო კრებამ გააცალკევა ქართული ეკკლესია რომის კათო-
ლიკის ეკკლესიისაგან, ამის გამო თამარ მეფეს კარგის თვა-
ლით არ უმხერს ვინმე მესხი და სხვა ასეთი მწერალნი.

მცხეთის ეკკლესიაკი მინც დაშთა კათოლიკის დედა ეკკლე-
სიად, იგი დღესაც იწოდება ქართულს ისტორიულს წიგნებ-
ში, როგორც კათოლიკეთა სამოციქულო დედა ეკკლესია.
ქართველები რჯულით კათოლიკები ყოფილან, ამიტომ უწ-
ოდებიად ძველადგანვე, კათოლიკე ეკკლესია, -თარემ ამ
სახელის ზაგიერ ქართულს სიტყვას იხმარებდენ „მართლმა-
დიდებელს“. ამის ცნობები ვინმე მესხსაც აქვს. თამარ მეფის
შემდეგ, რუსუდან დედოფალმა, რომის პაპს ჰონორი მესამეს
საქართველოს გამო თხოვნით მიმართა, მათში მიწერ-მოწე-
რაც გაიმართა ჰონორი პაპმა რუსუდანს კათოლიკის მისიონე-
რებიც გამოუგზავნა, ესენი რუსუდან დედოფალმა პატივის
ცემით მიიღო. ქართველთ შორის მისიონერებმა კათოლიკო-
ბას დაუწყეს გავრცელება, რამდენიმე ხნის შემდეგ, საქარ-
თველოში მისიონერები პაპმა გრიგოლ მეცხრემაც გამოგზავნა,
ამათაც ჰქადაგეს კათოლიკობა. ქართველებში ისე გავრცელ-
და კათოლიკობა, რომ 1327 წ. თფილისში კათოლიკეთ
ეპისკოპოსის კათედრაც დაირსდა, ეპისკოპოსად განწესებულ
იქმნა იოანე ფლორენციელი. კაცი განათლებული თავის
დროის კვალად.

ამ დროდამ რომსა და საქართველოს შორის იმართება
დიდი კავშირი, მისელა-მოსელა და მისიონერების გზავნა,
უცხო ტომის მისიონერებს ქართული ენის უცოდინრობა ძრიელ
უჭირებდათ საქმეს. პირველ წლებს, ესენი ქართულ-ლათინ-

ნურ ფრანგულ ანბანის წიგნებს ხელით სწერდნენ. იქმნა რა ც ევროპაში სტამბა იქმნა შემოღებული და გავრცელებული ამიტომ კათოლიკის მისიონერებმაც იზრუნეს დიდათ, და 1627 წ. რომში გახსნეს პირველად ქართული სტამბა ამ სტამბის ისტორია რადგანაც ქვემოთ ვრცლად არის აწერილი, ამიტომ აქ მოკლედ ამ სტამბის დამაარსებელთ შესახებ მოვიყვანთ შემდეგ ცნობებს რაც იმ წერილში არა გვაქვს მოგვანილი:

ევროპაში სტამბის შემოღების შემდეგ, როგორც იქმნა ქართველებმაც გახსნეს სტამბა, მაგრამ ქართველებმა საქართველოში იქ არა, ან ქართველ მღვდლებმა იქ არა, არამედ კათოლიკის მისიონერებმა და ისიც რომში, ევროპაში, ამ დიდი საქმის მოწყობაში მხოლოდ ერთი ქართველი რეულა, ისიც კათოლიკობაზედ გადასული, ეს ყოფილა არქიმადრიტ ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი, კათოლიკობა რომში მიიღო, მერე ნიკიფორე ირბახი ეწოდა ლათინური ენის კვალად, იტალიელ ბერებთან ესეც მარჯვენა ხელი ყოფილა სტამბის გახსნის საქმეში, ჩემს ნაწერ წიგნში ამ ნიკიფორეს შესახებ შეცდობით სხვა ნაირად მაქვს აღწერილი, აქვი მის შესახებ მოვიყვან ნამდვილ ცნობებს, რაც მის. თამარაშვილისაგან არის რომის არქივებში შეკრებილი.

კათოლიკის მისიონერები იტალიიდან საქართ. წასვლის დროს ყოველთვის სთხოვდნენ კონგრეგაციას, რომ ქართულ იტალიურ ენის სასწავლო წიგნები გვიბოძეთ, რომ მით ქართული ენა შევისწავლოთ და ხალხსაც მით გასაგები ენით ველაპარაკოდ, თორემ ფრანგულ-იტალიურ-ლათინურით ჩვენ ვერას ვაჭმთ, ვერც ვიმოქმედებ ვერც კათოლიკობას გავავრცელებთ მათშიო, რომის კონგრეგაცია ქართული წიგნების უჭონლობის გამო დიდათ დამწუხრებული იყო, მისიონერები ქართულ იტალიურ ხელთნაწერ წიგნების კითხვა და სწავლება დიდათ ეძინებოდათ.

ეს სიძნელე ძლეულ იქმნა XVIII საუკ. პირველ წლებს

პაპის ურბან პერვეს დროს. ამ დროს, საქართველოში სტამბის
რობდნენ: მისიონერ მაჯი, პაულინი და სხვნი. ამათ თავს
იღვეს აუცილებლად ქართული სტამბის დაარსება, საქართვე-
ლოდამ რომში წერილების წერა და პაპის წინაშე მუდარება
სტამბის გახსნაზედ, ქართულ წიგნების ბეჭდვაზე. რომის ტახტ-
მა შეისმინა ამათი მუდარება, კონგრეგაციამ გადასწყვიტა ქა-
რთული სტამბის დაარსება, მაგრამ ფიქრობდნენ ამისთვის თუ
მათ სად დაეარსებინათ ეს სტამბა რომში, თუ საქართველო-
ში, უმთავრესად საჭიროდ მიიჩნიათ საქართველოში. მაგრამ
სიშორის გამო დაბრკოლება უჩნდებოდათ, ამტომ საქმე
დროებით შეჩერდა, ცოტახნის შემდეგ კარდინალთ შორის
გადასწყდა კითხვი ასე: რადგანაც საქართველო ევროპისაგან
შორს არის, რადგანაც ამ საჭირო სტამბის გახსნის საქმე
იქ ვერ ხერხდება, ამიტომ იგი რომში მაინც გავხსნათ
და ჩვენის მისიონერებისათვის საჭირო წიგნები აქ მაინც ვბეჭ-
დოთ. კარდინალების ეს მოსზრება კონგრეგაციამ მოიწონა,
ქართული სტამბის დაარსების საქმე 1620 წ. გათავდა.

მცირე ხანს შემდეგ, ამ გარემოე'ას, ანუ ქართული
სტამბის გახსნის დაჩქარებას ხელი შეუწყო შემდეგ საქმემ:

შაპაბაზისაგან საქართველოს აკლების შემდეგ, ევროპაში
რამდენ გზისმე გაგზავნილ იქნა არქიმანდრიტი ნი-
კოლოზ ჩოლაყაშვილი, ეს ნიკოლოზი იერუსალიმს იყო გაზრ-
დილი, იგი იყო ძე რომან ჩოლაყაშვილისა, დედა ამის ყო-
ფილა არაგვის ერისთავის ასული. ამაზედ ტრიმოთე მთავ. ეპის.
სწერს შემდგომ: — „კაცი სახელოვანი წინამძღვარი მცხე-
თის ქალაქის და მოძღვართ—მოძღვარი კახეთს, ოდიშს
სოფლის კოცხელაურისა და იერუსალიმის ჯვარის მო-
ნახტრისა და გოლგოთას სამკედროსა ჩვენისა არქიმანდ-
რიტი“ და სხვანი. აქედამ სჩანს, რომ ნიკოლოზ არქიმანდ-
რიტს მთელ საქართველოში ჰქონია სახელი, იგი მოძღვარია

კახეთის მეფის, მასთან ქართლის მეფის, იმერეთის და თვით სამეგრელოს მთავრისაც. სწანს, რომ მართლაც იგი გონიერი კაცი უნდა ყოფილიყო.

ეს ნიკოლოზ ნიკიფორე არქიმანდრიტი რამდენ გზის მე იყო რუსეთს და ევროპაში ქართველთაგან ელჩად გაგზავნილი. ამას ანდობდნენ ევროპის სახელმწიფოთ პირთა წინაშე შუამდგომლობას როგორც კახეთის მეფე, ისევე ქართლის, იმერეთის და სამეგრელოს მთავარიც, რუსეთში მგზავრობის შემდეგ, წავიდა რომში, 1619 წ. პაპის წინაშე აღიარა კათოლიკობა, ამას დიდათ ხელს უწყობდნენ მეგობარ მისიონერები. ამათგან თავისუფლად შეისწავლა ევროპიული ენები, აზიური ენებიც კარგად იცოდა. რამდენ გზისმე იყო რომს; ნეპოლს, მადრიდს, ისპანის მეფესთან, საფრანგეთს-პარიზს, გერმან-პრუსიას, იტალიას და სხვა სახელმწიფოებშიც. ამ ნიკიფორეს მოიხსენებს XVII საუკ. მოგზაური შარდენი და ლამბერტიც, ამისაგან ევროპიულ ენების ცოდნას ესენიც ასაბუთებდნენ.

ნიკიფორემ მთელს ევროპაში ქართველ ერის კარგი ელიჩის სახელი მოიხვეჭა, პაპის წინაშეც იგი გახდა მოწინავე პირი. ურბან მერვე ამას დიდს პატივს აგებდა, რომში ისე წაუვიდა საქმე, რომ როცა საქართველოს შესახებ, პაპის წინაშე კარდინალების კრება იყო ხოლმე, იქ ნიკოლოზიც ესწრებოდა, საქართველოს შესახებ თავისუფლად ლაპარაკობდა. რომიდან ნიკიფორე ირბახი ევროპიელთ სახელმწიფოებსაც ხშირად მიმართავდა წერილებით და საქართველოს შესახებ დახმარებას სთხოვდა. ნიკიფორე რომში დარჩა კარგა ხანს. ამის დროს, რომის ტახტს მრავალ გზის მისცეს სხვა და სხვა მოხსენებანი პატრი პეტრე ავითაბოლიმ, არქანჯო ლამბერტიმ, პატრი იოსებ ჯუდიჩმა და მრავალთაც სხვებმა, რომელნიც საქართველოს მდგომარეობას დიდის გულსაწვავის მიმართვით ნუხსაედნენ და აშაკარაევდნენ ევროპიელთ

წინაშე. 1620 წ. პაპის კარდინალთა კრება დიდს პატივს სცემდა ქებას უძღვნის ნიკიფორეს:—**„ვინაიდან პრაპაგანდის კრებამ კარგად დაიხსომა თქვენი ბრძენი მოქმედება და განსაკუთრებული გულ მოდგინება. რაც აქ ყოფნის დროს გამოიჩინედ საქმეთა წარმოებაში“** და სხვანი ასეთ ასეთი სიტყვანი. ნიკოლოზ-ნიკიფორე 1631 წ. უკვე საქართველოშია და სამეგრელოში სცხოვრებს.

ნიკოლოზ-ნიკიფორემ ევროპას და რომს დაჰყო ათ წელიწადზედ მეტი, ამ ხნის განმავლობაში, მან დიდათ იშრომა ქართული სტამბის გახსნის სასარგებლოდ. როგორც ქართველმა და ქართული ენის მკოდნემ, მან დასწერა ქართული ანბანი, ამის თანა დასწრებით იქმნა ამ ასოების ყალიბებიც გაკეთებული. მის მეტე ასოებიც ჩამოასხეს, მასთან სტამბაც დაარსეს, სტამბის საქმე ისე მოეწყო, რომ პირველი ქართული წიგნები თვით ნიკიფორეს დროსვე დაიბეჭდა, ამის თანა დამსწრე ეს იყო, რისთვისაც იგი კათოლიკის მისიონერებთან დიდთაუც შრომობდა. ამავე ნიკოლოზ-ნიკიფორეს დიდათ უმეცადინია რომის უმაღლეს სასწავლებელში ქართული ენის კათედრაც დაუარსებიათ, მასზედ ქართული ენის პროფესორებიც დაუდგენიად. ასეთ შრომას ვარდა ნიკოლოზ-ნიკიფორე ქართულ წიგნების შედგენაშიაც იღებდა მონაწილეობას, სხვათა შორის ეს შრომობდა იმ ქართულ-თათრულ-ლათინურ ლექსიკონის და გრამატიკის შედგენაზედაც, რომელიც 1651 წ. იქმნა იქვე, რომს, ცალკე წიგნად გამოცემული, ვრცელი ტომია, ქართულ-ლათინურ თათრულის ასოებით არის დაბეჭდილი.

რომში ქართული სტამბის მომზადებას შეუდგნენ 1623 წ. დაარსება იქმნა სტამბის 1627 წ. ქართული ასოები პირველიდ სანიმუშოდ დაბეჭდეს 1625 წ. ქართული წიგნები პირველად რომში გამოიცა 1627 წ. შემდეგ ამის ეს სტამბა მუშაობს ქართული წიგნების სასარგებლოდ. 1651 წ. გამოსცეს ვრცელი ტომი ქართულ იტალიურ-თათრულ ლექსიკონის და

ქართული
ენის ინსტიტუტი

გრამატიკა. მის შემდეგ სტამბის საქმე იფარება, ამის ჩვენ არა ვიცით რა, ხოლო შემდეგი მთელს ამ საუკუნეში ქართულს ენაზედ აღარაფერი იბეჭდება. სტამბის მუშაკათ ითვლება როგორც ქართული ენის მკოდნე ქართველი ნიკოლოზ-ნიკიფორე ირბახი, მასთან პატრი მაჯი, პატრი პავლინი, პატრი ავითაბალი და ზოგნიც სხვანი, რომელთაც ქართული ენა კარგად ცოდნენ და სტამბაში წიგნების აწყობასაცკი ესენი ასრულებდნენ.

ამიტომ ქართული სტამბის დაარსების ისტორია უნდა ჩაითვალოს 1625 წ. როცა ქართულ ანბანმა პირველად სანიმუშოდ ბეჭდვა ნახა და არა 1708 წ. როცა ვახტანგ მეფემ გახსნა თფილისში ქართული სტამბა. ამ სტამბის დაარსების შემდეგ მის. თამარაშვილი ამ სიტყვებს სწერს; —“საქართველოსთვის ეს საუკუნე კიდევ იმით არის შესანიშნავი, რომ 1627 წ. როდესაც საქართველოს ჯერ სიზმრადაც არ ექმნებოდათ გაგონილი, რომშიკი პატრებმა ქართული სტამბა დაარსეს, გამოსცეს ქართული წიგნები და მით ეგრეობას ჩვენს ერთან ერთად გააცნეს ეგრეთვე ქართული ენა და ლიტერატურაც, გამოსცეს როგორც ლექსიკონი, გრამატიკა, კატეხიზმა და სხვანი“. სამწუხაროდ ასეთ დიად სასტამბო საქმის ცნობა ჩვენთვის 1651 წ. შემდეგ ჩუნი არს, როგორ და სად არსებობდა იგი, იბეჭდებოდა რამე თუ აღარა გამოუციათ რა, ამის არაფერი ვიცით, ხოლო შემდეგი, ანუ XVIII საუკუნემკი სჩნდება ამ სტამბის არსებობის ცნობები. აქედამ სჩანს, რომ 1650 წლების შემდეგ ეს სტამბა არ მოსპობილა, ამ სტამბის განახლების მიზეზათ რადგანც პატრი გორელი ტულუკაანი დაეთა ითვლება, ამიტომ აქ მოკლედ ამ პირს შესახებ ცოტა რამ ცნობებს მოვიყვანთ, რადგანაც მის შესახებ ჩვენ ცალკეც გვაქვს ვრცელი წიგნი დაბეჭდილი 1898 წ.

საბა ორბელიანის თავოსნობით, 1725 წ. რომში გაუგზავნიად სასწავლებლად ტულუკაშვილი დავითი, ამ დროს

დავითი 23 წლის ყოფილა, ამავე წლის 10 ივლისს, დავითი სასწავლებლად შესულა კოლეჯიაში. 1726 წ. კოლეჯიას ფიცა მისცა. 1732 წ. 22 მარტს, დაიცვა ფილოსოფიის საჯარო დისერტაცია, 1733 წ. მღვდლად ეკურთხა. 1734 წ. 28 ნოემ. გარდაიცვალა. ამ დავითს უზრუნვია რომის სტამბის განახლებისთვის და ეს მოუწყვია კიდევ. ამის განახლება მას მიტომ მოუნდომია, რადგანაც მას ქართული წიგნებიც უწერია, იქ მათი ბეჭდვაც სურვებია, მაგრამ ამას იგი ველარ მოსწრებია, გარდაცვლილა. სტამბაკი მოუწესრიგებია, მოუმზადებია, ეს მომზადებულ-განახლებული სტამბა დარჩენილა დროებით, ისევ უმოძრაოდ. პატრი დავითას კონგრეგაციისთვის უთხოვნია სიკვდილს წინედ, რომ ქართული სტამბა განახლდეს, იგი არ იქმნეს წინანდელივით დავიწყებულიო.

რომის ტახტს პატრი დავითას დავლება შეუსმენიად, სტამბისთვის ყურადღება მიუქცევიად და როცა გარემოებას ხელი შეუწყვია, მაშინ მათ სტამბა განახლებით გაუხსნიათ კიდევ, პატრი დავითას ქართული ხელთნაწერები მრალად ჰქონია ნაწერ-დასაბეჭდად მომზადებულნი. ზოგი იტალიურის ენიდამ ნათარგმნი, სხვათა შორის ლათინურიდამ უთარგმნია „საქრისტიანო მოძღვრება“ წინასიტყვაობით დასაბეჭდად გამზადებული. ასევე ნათარგმნი ჰქონია თომა კემფელის წიგნი „მიბაძვა ქრისტესი“ და მასთან სხვებიც, მაგრამ მათ დაბეჭდვას ვერ მოსწრებია. მის სიკვდილის შემდეგ, რომში გაჩნდა ერთი ქართველ კათოლიკე მღვდელი, სომხის კათოლიკეთ ტიბიკონზედ მდგარი, ვენეციის მიხთარისტებისაგან გაზრდილ ვადაგვარებული, ხოლო ქართული ენის მკოდნეკი.

კონგრეგაციის თავოსნობით ამ ქართველ გვარის მხითარისტ მღვდელს დაევალა ტულუკაანთ დავითას წიგნების გამოცემა, დავითის სიკვდილის შემდეგ, 1740 წ. ქართული სტამბა მალე იქმნა განახლებულ-გაღებული, ამ განახლებულ სტამბაში ხსენებულმა ქართველ ტომის და ენის მღვდელმა გამოსცა მარტოდ „საქრისტიანო მოძღვრება“ 1741 წ. წიგნ-

ში ერთ ალაგას მან, როგორც მხითარისტებისაგან დადიანის
დავითას გვერდზედ „სომეხიც“ მიუმატა და გამოვიდა: — „გო-
რელი პატრი ტულუკიანთ სომეხი დავითა“. რომში ამის შემ-
დეგ ეს სტამბა აღარ მოისპობალა, აქ XVIII საუკ. გასვლამ-
დის ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა. მაგალითებრ როგორც
1799 წ. ამავე პატრი დავითას წიგნი „საქრისტიანო მოძ-
ღერება“ მეორედ იქმნა გამოცემული ახალციხელის სომეხ კა-
თოლიკეთა ტიბიკონის მღვდლის გრიგოლ ბალინოვასაგან.
რომის ქართულ სტამბამ 1626 წლიდამ ჩვენთვის ცნობით
იარსება XVIII საუკ. გასვლამდის, იგი არც შემდეგ მოისპო.
XIX საუკ. ვენეციის სტამბაც ამ სტამბის საძირკველიდამ
იქმნა აღმოცენებული, რომლის მეთაურათაც ითვლება აბატი
პეტრე ხარისკირაშვილი და კათოლიკეთ მღვ. ივ. მამულა-
შვილი, ამათის მეცადინეობით და შრომით გაიხსნა სომეხთა
ვენეტის ბერების სტამბის. მაზლობლად ქართული სტამბა,
სადაც იმავე დროს შათ ქართული წიგნებიც გამოსცეს.

სიტყვა „სომეხ კათოლიკეთ“ ქართველებს დაერქვათ
1740 წ. აქამდის ქართველებში მისი ხსენებაც არ იყო. ყვე-
ლა ქართველი რომის კათოლიკეთ ირიცხებოდა, მხითარის-
ტებმა რაკი ნახეს უპატრონო საქართველოს კათოლიკობა,
მერე ამითგან ქართველ კათოლიკეთ შეიღებს წაყვანა უწყეს
და მხითარისტებში სომხურად გაზრდა, მერე მღვდლად კურთ-
ხევა, მასთან იმასაც არწმუნებდენ, რომ თქვენ სომეხ-კა-
თოლიკენი ხართო. ასეთ ქართველებს მხითარისტები ეხლაც
სძდიონ. პატრი დავითასკი თავის შესახებ ერთ ალაგასაცკი
არა აქვს ნახმარი, რომ იგი სომეხ-კათოლიკე იყო.

ქართული სტამბის საქმე და ქართული სტამბის

ჩამოსხმა რუბინეთში 1696 წ.

და ანთიმოს ქართველ მღვდელ მონაზონი

რაც დრო გადის, მით ნელ-ნელა სხვა და სხვა ცნობებში სჩნდება ქართული სტამბის ისტორიის შესახებ. მაგალითებში, ამ ბოლოს წლებს, იტალიაში, ფრანგულს ენაზედ, დაიბეჭდა ისტორია საქართველოს ეკლესიისა, დაწერილი საქართველოში და რომის არქივებში მოპოვებულის ცნობებით, რაზედაც კარგაზანია შრომობდა ქართველებში კარგად ცნობილი პატრი მიხეილ თამარაშვილი. ამ წიგნის შესახებ ჩვენგან ლაპარაკი მეტი იქნება, ისკი უნდა ითქვას, რომ ამ წიგნის დაწერმა ქართველ ერს კაი ძეგლი დაუდგა ევროპაში და მით თვითაც დიდი სახელი დაიმსახურა, ეს რომ ასე არის. ამას ასაბუთებს აქ მოყვანილი ცნობები.

ეს ისტორია 700 გვ. მეტი არის, შიგ მოთავსებულია 105 სურათი და ორი საქართველოს რუკა, როგორც ძველის დროის, ისე ახლის დროისა, სურათებს გარდა სხვაც ბევრი რამ ღირსება აქვს ამ წიგნს, მიუხედავად ასეთის შინაგან ღირსების იგი გამოცემულია მდიდრად, კარგს ქალაქდზედ დაბეჭდილი, კარგის ასოებით და სხვაფრივთაც დაჯილდოვებული, ერთის სიტყვით შინაგან თუ გარეგან ეს წიგნი არის ნამდვილი ძეგლი ღირსებულ ერის შესახებ და მასთან დაწერისთვისაც სამადლობელო შრომა. როგორც მოსალოდნელი იყო, ეს წიგნი დიდის სიამოვნებით მიიღეს არამც თუ მარტოდ იტალიას და ისპანიაში, არამედ საფრანგეთში, გერმანიას, ავსტრიაში, ინგლისს, ესე იგი მთელს ევროპაში და ამათ გარდა თვით სლავიანთა ტომთა მონათესავეებმაც თურმე დიდი პატივი ავცეს, დიდის სიამოვნებით მიიღეს ეს ისტორია მათ.

სხვათა შორის ეს წიგნი გაუწერიათ გასაცნობად რუსეთში ნიაში, ბუხარესტის სამეცნიერო აკადემიას. ასევე გაუწერიათ ევროპის ყველა ერთა უმაღლეს სასწავლებლებში. მთელს ევროპაში არ დარჩენილა არც ერთი ერთი და სახელმწიფო, თუ სხვა სამთავროების მექანიკური, რომ იქ არ გაეწერათ ეს ისტორია. ბევრის ადგილებიდან მიხ. თამარაშვილს მადლობის წერილებიც მიუღია, ბევრისაგან განუსაზღვრეოის ქება და თან დიდი მადლობაც. სწერდნენ თურმე: — დღემდე, ჩვენ, საქართველოს სულ არ ვიცნობდით, მისი ცნობები სამწუხაროდ ჩვენს გეოგრაფიულ წიგნებშიც არ ხჩანდაო. დღეის შემდეგ, ამ წიგნის საშვალეებით საქართველო გეოგრაფიულ წიგნებშიაც ადგილს დაიჭერხო.

ასეთ ცნობებს გარდა, როგორც სწერს თვით მიხ. თამარაშვილი: ამ წიგნის ბიბლიოგრაფიული წერილები ბევრს ევროპიულს გაზეთებში დაუბეჭდიათ, ძალიან ბევრში, იმთაღონა, რომ კაცი ყველას ვერ მოსთვლისო, ვერც შეკრებსო. იტალიური ზოგი გაზეთების ნომრები 30 მდე მეც გამომიგზავნა. ყველა ეს ცნობები ჩვენ აქ შემდეგის მიზეზების წყალობით მოვიყვანეთ.

სხვათა შორის, მიხ. თამარაშვილს დიდი მადლობის წერილი მიუღია ბუხარესტის აკადემიიდან, ამასთანავე მათ უცნობებიათ სხვა და სხვა ისტორიული ცნობები ქართული სტამბის შესახებ. ამ ცნობებს მიხ. თამარაშვილი მწერს, მეც აქედამ ვსარგებლობ და ვსწერ ამ წერილს. ბუხარესტის აკადემიას რაკს გაუცენიათ მიხ. თამარაშვილის წიგნი, ამ ცნობით მათ უსარგებლნიათ, მასთან ბევრი რამ ისტორიული ცნობები გახსენებით და მერე ამ ცნობებით მიხ. თამარაშვილისთვის მიუმართნიათ. აკადემია აი რის სწერს, რას ატყობინებს და ან რას ავალეებს:

XVII საუკუნის გასულს, ბუხარესტში მისულა, ერთი ქართველ მღვდელ მონაზონი ანთიმოზი. ეს მღვდელ მონაზონი დასახლებულა იქ, შეუსწავლია კარგად მათი ენა, მე-

რე გაუშენებია ერთი მონასტერი ამ მონასტერში მოწესე ძმები, მის მერე იგი ისე დაწინაურებულა, რომ მათს ენახედ თამამად ქადაგებანაცკი დაუწყია, ამ ანთიმოს მღვდელ მონოზონს ბუხარესტში უცხოვრია და იქვე თავის მონასტერში გარდაცვლილა. ამას დარჩენია იმოდონა ქადაგებანი, საიღამაც თურმე ორი ტომი გამოსულა, დღესაც თურმე რუმინიაში, ამ ქადაგების წიგნებს პირველი ადგილი უკავია, სასულიერო მწერლობაში, ეს წიგნები პირველ სამქადაგებლო წიგნებათ ითვლებიან ასე იწერებიან, თურმე. მეც ასე მწერს მიხ. თამარაშვილი.

ამაე მღვდელ მონოზონს რუმინეთში ყოფნა სხვაფრივთაც გამოუყენებია, იგი დაახლოვებია ბუხარესტში, რუმინეთთა სტამბის საქმეებს და რამდენიმე ხნის განმავლობაში მას კარგად გაუცენია სტამბის სახელოსნო საქმენი, შემდეგ ამის უმეტადინია და საქმე იქამდის მიუყვანია, რომ ბუხარესტში ქართული ასოების ყალიბებიცკი გაუკეთებინებია, ესე იგი ამ ბერს განუზრახავს ქართული სტამბის დაარსება რუმინეთსა, თუ საქართველოში. ეს გარემოება მისთვის მაინც არ იქნებოდა ძნელი, რადგანც ანთიმოს მღვდელ მონოზონს რომის ქართული სტამბის დაარსების საქმეც კარგად ეცოდინებოდა: ექვი არ უნდა. ამას ჩვენ მიტომ ვფიქრობთ, რადგანც როგორც შემდეგ ვხედავთ, საქართველოში ანუ თფილისში 1707 წ. გახსნილ ქართული სტამბის ასოები განურჩევლათ წააგავს რომის ქართულ სტამბის ასოებს, ორივე სტამბის ასოებს ერთი ყალიბები უჩანს.

ჩვენ თამამად ვიტყვი, რომ თფილისის სტამბის ასოები და მის ყალიბები საქართველოში არ არის გაკეთებული და ჩამოსხმული. იგი ან რომის სტამბაში არის ჩამოსხმული და ან ბუხარესტში. ვფიქრობთ, რომ უფრო ბუხარესტში უნდა იქმნეს, რადგანაც რომის სტამბას ხუცური ასოები არ აქვდა და საქართველოშიკი ერთ დროს, ანუ 1708 წ. მხედრული ასოებითაც დაიბეჭდა წიგნები და ხუცური ასოებითაც.

ვეფიქრობთ, რომ მხედრულ ასოების ყალიბებს. ბუხარესტში ანთიმოს მღვდელ მონოზონი რომის ასოებიდამ ჩამოსახმევი-ნებდა, ხუცური ასოების ყალიბებისკი პირდაპირ მის დაწერილ ხუცურ ანბანიდამ უნდა იყოს ყოველივე გადაღებუ-ლი და ჩამოსხმული. ამაზედ ჩვენ მიტომ ვსაუბრობთ, რადგან-ნაც ისტორიაში არ არის მოთხრობილი იმისი ცნობებიც, თუ საქართველოში როცა სტამბა გაიხსნა, მაშინ მისი იარა-ლი ანუ ყოველივე საჭიროება საიდან მოიტანეს. ჩვენ ვიცით მხოლოდ ის გარემოება, რომ ვახტანგ მეფემ ვლახეთიდან მესტამბენი მოიყვანა, თფილისში სტამბა გახსნა და ქართული წიგნების ბეჭედა დაიწყო. პირველიდამკი ეს ასე იქმნებო-და და ყოველივე სასტამბო საბეჭდავის და ასოების უცხოე-თიდან უნდა შემოეტანათ, სამწუხაროდ ამის შესახებ მაშინ-დელ დაბეჭდილს წიგნების ცნობები სულ არაფერს იძლე-ვიან.

ძველ მესტამბენი საბეჭდავ სტანოკს—დაზგას უწოდებდ-ნენ, მაშინ საბეჭდი მაშინები არ იყო, თორემ ქართველები მაშინას-მანქანას უხმობენ, რადგანც საბეჭდი სტანოკი არსე-ბობდა, ამიტომ სტანოკს დაზგას უწოდებდნენ. არის კიდევ ერთნაირი მოხსენება რომ პლავის, თუ ყალიბების მჭრე-ლობითაო. ეს უნდა ნიშნავდეს ასოების ყალიბების ჩამოსხ-მას. ვფიქრობთ, რომ საქართველოში ასოების ყალიბების ჩა-მოსხმა უნდა შამაელოთ 1780 წლიდამ, როცა თფილისში მე-ფე ერეკლეს წადილით ქართული სტამბა განახლდა, რაზე-დაც 30 ათასი მანათი დაიხარჯა თურმე, ამ სტამბის გაჩეთ-სტამბოლელი ოპანეზოვები იყვნენ, ამიტომ საფაქრელი არის რომ ამ დროს ამათის ცდით, ასოების ჩამოსხმაც უნდა დეწ-ყოთ, ჩამოსხმულ ასოებს გარდა ხის ასოებსაც სკრიდნენ თუ-რმე მაშინ.

ანთიმოს მღვდელ მონოზონს XVII საუკუნის ბოლოსვე დაუწყებია საქართველოში წერილების წერა და სტამბის გა-ხსნის საჭიროება, შემდეგ დროს, ამას ვახტანგ მეფესთან გაუ-

მართავს მიწერ-მოწერა და სტამბის ვახსნის საკმარისად
ლაპარაკი. ბევრის მიწერ-მოწერის შემდეგ, ვახტანგ მეფეს
განუზრახავს სტამბის ვახსნა, როგორც სჩანს მთელის ამ სტამ-
ბის ვახსნის მეთაურობა უნდა ეკუთვნოდეს ანთიმოს მღვდელ
მონაზონს, რაშიდაც როგორც ვხედავთ შემდეგ დროს სტამ-
ბის ვახსნელად ხელოვნებს, სასტამბო იარაღის და მასთან
ყოველივე საჭიროებას იგი გზავნის ბუხარესტიდამ და ვლახე-
თიდამ საქართველოში.

ასე რომ უმთავრესად ქართული სტამბის ვახსნის საქმე
პირდაპირ ამ ანთიმოს ეკუთვნის და არა სხვა ვინმეს. გინდ
ვახტანგ მეფეს, მესტამბე ხელოვნებიც ამას შეუგულიანებია,
იგინი ამის რჩევით წამოსულან საქართველოში. ფიქრი არ
უნდა, რომ ამ საქმეზედ ანთიმოსის ფულიც დაიხარჯებოდა.
სამწუხაროდ ჩვენ ამ ბერის ცხოვრებას სულ არ ვიცნობთ,
ეს ცნობებიც თამარაშვილის წიგნის საშუალებით შევიტყვეთ,
საინტერესო არის ამ ანთიმოსის მოქმედების და ქადაგების
საქმენიც, ნამეტურ მის წიგნების, რომელთაც რუმინელთა
სამქადაგებლო მწერლობაში პირველი ადგილი უკავია დღე-
საცაო.

გარდა ასეთის ცნობების აკადემია ითხოვს კვლად შემ-
დეგს: „საქართველოში მესტამბენი ჩვენის ქვეყნიდამ წა-
ვიდნენო. ამ ჩვენის თანა მექვეყნე ხელოვნების მიერ ქარ-
თულის დაბეჭდილის წიგნების არაფერი გვაქვს გარდა
ორი წიგნისო, გვაკლია კონდაკიო. ამიტომ ვითხოვთ თქ-
ვენის დახმარებით ეს წიგნი მოპოვებულ იქმნეს და აკა-
დემიაში გამოგზავნილი, რის ფასაც ჩვენ გადავიხდით
დიდის მადლობითაო“ აკადემიას თურმე ყველა ცნობები და
საბუთები ჰქონია შეკრებილი მასზედ, თუ როდის და როგორ
წამოვიდნენ რუმინეთიდან საქართველოში მესტამბენი, ან ამ
სტამბის განწყობის საქმე როგორ მომზადდა, როგორ მო-
ეწყო ანთიმოს მონაზონის შრომით და ვახტანგ მეფის მე-

თაურობით საქართველოში. ამის ცნობაც არის დაშთენილი, რომ ქართული ასოების ნიმუშებიც პირველად ანთიმოს მღვდელ მონოზონმა ბუხარესტში დაბეჭდაო.

რუმინელ-ვლახელ მესტამბეთა ხმები.

როგორც ანთიმოს მღვდელ მონოზონი, ისევე მის თანამგრძნობელნი, ვახტანგ მეფე და მათთან მესტამბენი გატაცებულნი ყოფილან ქართული წიგნის ბეჭედის სიბარულით. დიდათ ყოფილან შეყვარებულ და განღვიძებულნი, ამ დიად სურვილს კარგად აჩენს შემდეგი ცნობებიც. თუ ვლახელ მესტამბენი რამდენად მოწადინებულნი ყოფილან ქართულ წიგნის ბეჭედის პატივისცემისაგან. ესა სჩანს შემდეგის, მათ მიერ დაბეჭდილ წიგნებზედ მიწერილ ღალადებათაგან.

აი მათ მიერ დაბეჭდილ ქართული წიგნის მინაწერები:

ქ: ვითარცა უცხონი იხარებენ ხილვასა ზედა თვისთა სამკვიდრებელთასა:

და ზღვათა შინა მავალნი ხილვასა ზედა ნავათ საყუდელთასა:

ეგრეცა მესტამბენი იხარებენ განსრულებასა ზედა წიგნთასა:

ამის შემდეგ რუმინეთულს ენაზედ მესტამბეთ აქვსთ მიბეჭდილი შემდეგი ლექსი ქართულის ასოებით:

ქ. პრეკუმ ჩეი სტრეინი დორესკ: მშია სემ ვახეა:

ფინდისტინ ინტრატე ცარე: დენუპოტსეშა ზ ეა:

ქ. ში კაჩეი ჩეს პრე მარე: ბატუწ დეფურთუნა:

ში რო აგა პრე უმ დუმნეზეუ; დე ლინიშტე ბუნა:

ქ: აშაშა ტიპოგრაფი: და კერციეი სფერიშე რე:

ლაუდა ნენჩეტატა: დაუ: ში მულ ცემი რე:

ცხადი საქმე არის, რომ რუმინეთიდან, ვლახეთიდან და სხვაგან სტამბის გასახსნელად, რომ მათ სურვილს თანამდებათ დიადი მიმართვაც არა ჰქონიყო სარჩულად დადებული. საქართველოში მაიგან შორს იყო, მასთან გზაში მგზავრობისაგან ოსმალთაგანაც ცარცვა, ხოცვა და ათას ნაირი ვაება მუდამ დღე უნდა ჰქონიყოდ მოსალოდნელად, ამიტომ მათი იქიდან წაშლის ვლახეთში მეთად ძნელი და ძვირფასისაგან უნდა ყოფილიყოს. მას, ანუ სიკოცხლის შეწირვას, ვერაფერი საფასი ვერ დასძლევდა, ამას ადვილად ვერაფერ იკისრებდა. ხოლო აქ ზემოდ მოყვანილ მცენება გვაუწყებს ცხადით იმ გარემოებას, რომ ასეთ დიდ ისტორიულს საქმიანთის, როგორც არის ქართული სტამბის გახნის საქმე საქართველოში, მიიღო მცენებით თვით ვლახეთს მესტამბენიცკი ისე ყოფილან განდევნებულნი, მათი რასაც ყოველი დაბრკოლება და შიშინაობაცკი მართივად დაუძლევია.

ყოველივე ისტორიული ვალი ნატვრითაც შესრულებიან, წამოსულან ვინ იცის სადა, არ შეშინებიან არც ზღვაში სვლას, არც მტერთ თავსხმას, არც ცარცვა-ქენჯნვას, არც სხვაფერი დაბრეწვას, ყოველივე დაუძლევიათ თიისის შეგნებით, თვის კაცობრიულ მიმართულებით, უკანასკნელ ყოველივე დაუძლევიათ, ყოველივე აღუსრულებიათ. მოსულან საქართველოში და ქართველთა წინაშე, ქართული დიადი ისტორიული საქმეც შეუქმნიათ, სტამბა გაუხსნათ, ამ სტამბის მათს სიხარულს კარგად აჩენს ზემოდ მოყვანილი მცენება, რომ „ვითარცა ყოველ ადამიანი გახარებულ არს თვისის სიმდიდრის ხილვით და ცხოვრებითაო. ანუ როგორც ზღვაში მავალი, განსაცდელს მყოფი და დაღუპვას გზაზედ მდგარი ბევრის ვაების შემდეგ, მიადწევს ზღვით ხმელეთის ნავთ საყუდარს კიდებს, და რისაგანაც იგი გახარებულ იქნებაო, ეგრეთვე მესტამბეთ ახარებს ხილვა თვისგან დაბეჭდილ წიგნებისაო.

ეს ისეთი ისტორიული ღირსება გახლავთ, ნება, რაც არამც თუ მაშინ არამედ ეს თვით ჩვენს დრო-
შიც იშვიათი არის, ასეთი მნიშვნელობა სტამბისა არამც
თუ მაშინ, არამედ ასე შეგნება ქართველებში თვით დღესაც
არ ესმის ბევრს, დღესაც სტამბა სტამბის ხელოსნებს მიიჩ-
ნიათ ბრბოთა გუნდათ, უმეტარ მუშათა უმეტარულ კრემლის
ღვრათ ლუკმა პურისთვის, ამას გარეშე სხვა არაფრათ, ასეთ-
ნი არიან დღევანდელ ქართველთ მესტამბენი, ამომწყობნი,
მბეჭდავნი და თვით უბრალო მუშაკნიც. ამათ შრომას არა-
ფერი იღვიური არა ჰქვლობს, არაფერი მიზანი, ესენი არიან
სტამბის ბრმა იარაღნი, ბრმა მანქანები, უმეტარული მუშები,
მუშაობენ ისე, რომ თვითაც არ ესმით მიზანი თავიანთის სუ-
შავობის. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ქართული სტამ-
ბის მუშაკნი 200 წლის ქართული სტამბის არსებობას დი-
დის კრძალვით იდღესასწაულებდნენ, მაგრამ როგორც ეს
თქვით ზემოთაც, მათ ამის შეგნება სულ არ აქვსთ, მი-
ტომაც მოხდა რომ მათ ყოველივე ასეთ ვალის გადახდა შე-
უგნებლათაც დასტოვეს. სირცხვილი კი უნდა აქვდესთ
ასეთ პირებს თვის წინაპარ მწიგნობარ მესტამბე მოტრ-
ფიალეთა წინაშე, რომელთა სიხარულის ცნობებიც აქ მო-
ვიყვანეთ თვით მათის დროის სიტყვებით. ვიტყვით შენიშვნად
შემდეგს: თფილისში, 1707 წ. ნახევარს ქართული სტამბა
გახსნილ უნდა იყოს ნამდვილ რუმინეთიდან მოსულ ხელოს-
ნებთაგან, ამას აქ მოყვანილი რუმინელი ენის ლექსიც მოწ-
მობს. ასე რომ უმთავრესად ქართული სტამბის დაარსების ის-
ტორიაში რუმინეთს ეთმობა ადგილი. მეორე კიდევ:

რუმინეთის ერთი კათოლიკობას აღიარებს და ეს ქართ-
ველ მღვდელ მონაზონი ვინ არის, რა სჯულის, ბერძნის
სჯულის მექონი თუ კათოლიკე, არც ამის ცნობა ვიცით. თუ-
მცა ბერძნის სჯულის გამოკი ვფიქრობათ რომ არ უნდა იქმ-
ნეს, იქნება ეს ანთიმოსი ქართველ კათოლიკეთ მონაზონი
იყო. მიხ თამარაშვილი დაგვიბრდა ამის ცნობის მოწოდებას,
მაგრამ იგი მას აღარ დასცალდა.

საინტერესოა ამ ანთიმოსის ცხოვრების და უნდა
კარგად გაცნობა.

არჩილ მეფის ცნობა ქართული სტამბის შესახებ 1691 წ.

თფილისის სტამბის გახსნის შესახებ, თუ როგორ მოაწყ-
ყო ვახტანგ მეფემ, ნელ-ნელა ჩნდება სხვა და სხვა ცნობე-
ბიც, ირკვევა და აქილამ ვტყობულობთ, რომ ვახტანგ მეფე-
ზედ წინედ სასტამბო საქმეების ცნობა არჩილ მეფესაც ჰქო-
ნია, ეს ცნობა შეეხება ისეთ დროს, როცა ვახტანგ მეფე
სპარსეთში სცხოვრებდა. არჩილი იმერეთიდან რუსეთში რომ
ვადსახლდა, მოსკოვში სცხოვრებდა, მოსკოვში ყოფნის დროს
ამასა გაუცვნია რუსული სასტამბო საქმენი, ამისთვის იგი
ისე სცდილობდა თურმე, რომ ქართული ასოების ყალიბებიც
კი ჩამოახზმეფინა, მასთან ასოებიც და ვიდრე საქართველოში,
პირველად ქართული სტამბა გაიხსნებოდა, არჩილმა თურმე
მოსკოვში ქართული სტამბის სანიმუშოთ, ერთი პატარა წიგ-
ნიცკი დასტამბა თურმე განცხადების მსგავსად. პროფესორმა
ალექსანდრე ხახანაშვილმა ამ წიგნის სათაურიც გვაცნობა და
მისი დაბეჭდვის დროთ 1693 წ. აღნიშნა. ესე იგი რამდენიწე
წლით წინეთ ვიდრე თფილისში 1708 წ. ქართული სტამბა
გაიხსნებოდა.

არჩილ მეფის შესტამბეთა ცნობასაც ცხადი საქმე არის,
რომ კაი ისტორია ექმნება, სამწუხაროდ ჩვენკი მის შესახებ
არა ვიცით რა, ხოლო ვახტანგ მეფეკი მოიხსენებს არჩილის
სახელს პირველ დაბეჭდილ ქართულ წიგნების ფურცელზედ
რომ მე ამა და ამ მეფის არჩილის მონათესავე ვახტანგმა გავ-
მართე საქართველოში პირველად სტამბაო. არჩილი აქ ისე
არის მოხსენებული, რასაც ექვი არა აქვს; რომ არჩილსაც
უნდა ექმნეს სტამბის გახსნაში წილი.

ისი ცკი უნდა მოვიხსენო, რომ არჩილ მეფე მღვდელ მონოზონი ერთ დროს სჩანან სასტამბო ასპარეზედ, მასთან ერთი მეორის-გან შორს არის, მაგრამ წადილიკი მათი ერთი არის, ასევე არ შეიძლება არ დავასახელოთ ბრძენი მეფე ლევანი, მამა ვახტანგ მეფია, რომლიც სპარსეთში სცხოვრობდა, იქ ეს მაჰმადიანობას, აღიარებდა, იმავ დროს იგი იყო საიდუმლო კათოლიკეც. სპარსეთში მყოფ კათოლიკის მისიონერებთან საიდუმლოთაც ეზიარებოდა ხოლმე. ამის შვილი ვახტანგიც ხომ სპარსეთში იზღებოდა, ყველა ამათზედ დიდი გავლენა აქვდათ კათოლიკის მისიონერებს, იგინი აცნობებდენ ამათ სტამბის საკიროებას საქართველოში, ლევან მეფეს სტამბის საკიროება ისე საკროდ მიანდა რომ შემდეგ დროს, ანუ 1707 წ. სტამბის გასახსნელად ვახტანგ მეფეს ამანაცკი გამოუგზავნა სპარსეთიდან ფული და დაავალა სტამბის მოწყობა, ყოველივე ამათ ცდაზედკი ცხადი საქმე არის, რომ რომში დაარსებულ ქართულ სტამბის საქმესაც დიდი მნიშვნელობა ექმნებოდა, ვინაიდან ამ სასტამბო საქმეთა ცნობებს ლევან მეფეს, თუ ამის შვილს ვახტანგს ყოველთვის კათოლიკის მისიონერები ცხადათ აცნობებდენ

მეფე ერგკლესაგან თფილისის სტამბის განახლება,

და

1780 წ. პოლოს და ტერ დავით ოქანეზოვები.

თფილისში, 1708 წ. გახსნილი ქართული სტამბა ძვირად დამჯდარა, მასზედ რამდენიმე ათასი თუმანი ფული დაიხარჯა. სტამბაკი კარგად მოაწყეს, ამას ვე ჩ ენებს მარტოდ მხედრული და ხუცური ასოების ნიმუშები, მასთან მის ცოდნაც, რომ ფურცლებზედ ზოგს სტრიქონებში რამდენიმე წითელის წამლით არის დაბეჭდილი. ამას გარდა ხუცურსა და

შემდრულს ასოებში არის ბევრნაირი ზომის, ანუ წყობის ასოები, მოკლეთ უნდა ითქვას, რომ 1708 წ. თფილისის ქართული სტამბა საკმარისის იარაღით, ასოებით და სასტამბოს საჭირო განძეულობით ყოფილა სავსე, თავის დროის კვალად ეს სტამბა შესამჩნევია, ამ შემჩნევას თვით წიგნების ასოების მრავალნაირობაც აჩენს.

სჩანს, რომ სტამბის გახსნამდის, მის მომწყობთ კარგი ხელ-მძღვანელი ჰყოლიათ, მათ კაი შეგნება ჰქონიათ როგორც ხელთ-ნაწერის წიგნების, ისევე იმისიც, თუ წიგნის ფურცლებზედ, ზოგიერთ ნაწერების აღვილები ერთი მხორისაგან როგორ უნდა გარჩეულიყოს, როგორ რა უნდა დაეგეჟდათ გარჩევით, რომ ამის შეგნება მკითხველსაც სცოდნიყოს. ამის შეგნება მათ კარგად ჰქონიად, ამიტომაც მოუწყვიათ ისე მდიდრად, რომ წიგნის ყოველს ალაგას თქვენ ხედავთ თავის შესაფერს გასარჩევს ასოებს, ყოველივე ეს ცხადი საბუთი არის მის, რომ ამ სტამბის გახსნა იქმნება 10-15 წელს მზადდებოდა და არა ერთსა და ორს წელს, როგორც ეს ჩვენ გვეგონა. მაინც ანთიმოს მღვდელ მონოზნის ცნობები და მიწერ-მოწერის დაწყება, წინედ უნდა იყოს 1695 წლებს, თორემ 1708 წ. გახსნილ სტამბის საქმენიერთ წელიწადს ვერ მომზადდებოდა.

თუმცა 1708 წ. თფილისში სტამბა კაის სიმდიდრით და მასალით გაიხსნა, ხოლო მისი სიმდიდრე და სტამბის მოწყობილობაკი დარჩა ერთნაირის რიცხვით და შემდეგ წლებში მას სხვა რამ ახალი, საბეჭდავი და ასოების აღარაფერი მიმატებია. იგი დარჩა ისე, როგორც იყო და შემდეგ წლებში, სამწუხაროდ, წარმატების შაგიერ იგი ხშირად კლებასაც ეძლეოდა. ნამეტურ მტერთა თავ-დასხმის დროს, როცა ოფილის ქალაქს იკლებდნენ, მაშინ სტამბასაც აოხრებდნენ, ხან მესტამბენი ხმარობდნენ ამასთვის ყოველნაირ ცდას და სტამბის ყოველივეს მიწაში მარხავდნენ, ასე ინახავდნენ შემდეგის

თვის ზას უვნებლად, ყოველ შემთხვევაში სტამბის სამართლებრივად იარაღი აკლდებოდა და ზარალი მოსდიოდა, ამ გვარად, ნელ-ნელა სტამბამ ისე იკლო, იგი ისე შემცირდა, რომ 1760 წლებში მისი არსებობა ოდნავლა ხერხდებოდა, იბეჭდებოდა ხოლმე სამეფოს რამე განკარგულება, ანუ მეფის და კათოლიკოზის ბრძანება და ასეთ საჭირო ქაღალდები, თორემ წიგნების ბეჭდვა ძნელი, იშვიათი იყო, ამ ნაკლს მეფე ერეკლემ ყურადღება მიაქცია, მოინდომა სტამბის განახლება, უკეთესად მოწყობა. ეს მან მალეც მოახერხა.

იმ დროს, თფილისში, სცხოვრობდა ერთი ბერძნის არქიმანდრიტი, მელეტეოსი. კაცი თავის დროის კვალად მწიგნობარი, მეფე ერეკლესთანაც ახლოს მდგარი. ეს არქიმანდრიტი იმ დროს კონსტანტინეპოლს აპირებდა წასვლას. მეფე ერეკლე ამას მოელაპარაკა და სტამბისათვის მცოდნე კაცების შოვნა დაავალა, მასთან სასტამბო ყველა იარაღეულობის მოპოვებაც. მელეტეოსს არქიმანდრიტმა მეფის დავალება თავაზად მიიღო და შეჰპარდა ყოველივეს შესრულებას. ე) მალე წავიდა საბერძნეთში, მივიდა კონსტანტინეპოლს და შეუდგა ერეკლეს დავალების შესრულებას, მესტამბე ხელოსნების ძებნას. აჰან იშოვნა რამდენიმე მესტამბენი და სტამბის საჭირო იარაღებიც. ამაზედ მან მეფე ერეკლესთან მიწერ-მოწერაც გამართა.

აუწყა ყოველივე ცნობები და უკანასკნელ მოაწყო და მოახერხა ისიც, რომ კონსტანტინეპოლიდამ თფილისში, მეფე ერეკლეს სტამბის სახელოსნოთ, ორი მესტამბე სომეხიც გამოუგზავნა. ესენი იყვნენ პოლოს და დავით ტერ-ოჰინენოვები, სტამბოლელი სომეხნი. მელეტეოსისაგან შეგულიანებული სტამბოლიდამ წამოვიდნენ საქართველოში და 1709 წ. ესენი უკვე თფილისში მოვიდნენ. ამათვე მოუტანიათ თან სტამბისათვის პეგრები რამ საჭირო იარაღეულობა, რაც მეფისაგან დაბარებული ჰქონია მელეტეოსს.

თფილისში მოსულ მესტამბენი მეფე ერეკლემ პატივის-

ცემით მიიღო, მათ მიუჩინა საქმეთ სტამბის განახლება და გამშენიერება. ამ შესტამბეებს ქართული ენა არა სკოდნიად, მაგრამ თარგმანებით მალე დაუწყვიათ სტამბის წესიერებაში მოყვანა და მისი განახლება. ამავე დროს, მათ ქართული ენის შესწავლაც დაუწყვიათ და მოკლე დროის განმავლობაში ისე შეუსწავლიად ქართული ენა, რომ წლის თავზედ სტამბის განახლების და მუშაობის დაწყების დროს, თვისი მოსვლის და სტამბის განახლების ამბები, ანუ ისტორია წიგნათა ცკვი შერდგენიად და ქართულს ენაზედ დაუბეჭდიათ, ეს პატარა წიგნი დაბეჭდილი არის 1782 წ. ამ წიგნში იგინი დიდათ აქებენ მეფე ერეკლეს, წიგნში მეფეს ქების გარდა სხვაც ბევრი რამ საინტერესო ცნობები არის მოყვანილი განახლებულს სტამბის შესახებ. სტამბის განახლება მეფეს 30 ათას მანეთად დასჯდომია, ასე სწერს პროფესორი ალექსანდრე, ცაგარელი. წიგნების ბეჭდვა ამ სტამბაში უბედ და მრავლად დაუწყვიათ, ამ დროს თფალისში ერთიც სხვა სტამბა იყო, კვეერაში ღების, მეტეხის გაღაფანში არსებობდა. ეს მეორე ახალი სტამბა გახლდათ, საკმარისადაც ფართო ყოფილა. იგი სიონის მახლობლად ყოფილა გახსნილი. მისი არსებობა 1795 წ. გაგრძელდა დიდის წარმატებით, აქ დაიბეჭდენ თითქმის ყველა ქართული საეკლესიო წიგნები განმეორებით, რაც 1708 წლების შემდეგ აღარ დასტამბულიყვნენ.

თქმულება არის, რომ ამ სტამბაში, 1782 წლიდან იწყეს სამეფო ბრძანებათა ბეჭდვის ქალაღდების გამოცემაც. ამ დრომდე კი ეს არ ყოფილა, ხოლო 1782 წლიდან ამ სომებს შესტამბეებსაც დაუწყვიათ ბეჭდვა, ასეთ განცხადებათა ცნობებს ქართველთმეფეთა გამგეობა ამღევედა, მათისავე ხარჯითა იბეჭდებოდა. სტამბის ხარჯს ყოველთვის სამეფო ხაზინა იხდიდა, შესაფალიც ხაზინის ანუ სამეფოსი იყო. პრველად საქართველოში გაზეთების მსგაფსად, სამეფო ფურცლების ბეჭდვა ამ დროდამ დაუწყვიათ. ზოგს განცხადებას სახელად "ლეპორტი" ეწერა თურმე! ამიტოვაც არას ქართ

ველ გლეხებშიაც კი დარჩენილი თქმულება, რომ „ლელორტი მოერთვია“ ანუ „ლელორტი საიღამ მოგერთვია“ მაშინ ეს ნიშნავდა ახალ ამბის მოტანას, ანუ სამეფოს განცხადებას შეტყობას, ასე ყოფილა საქმე. ასე რომ: ქართულს ენაზედ გაზეთის მსგავსად სამეფობ რძანებათა და განცხადებათა ბეჭვდის დროთ ჩვენ უნდა მივიღოთ 1782 წ. და არა 1817 წელი, ეს როგორც აქამდე იყო ჩვენში ცნობილი და მეც ასე მიწერია წინედ.

განახლებული სტამბა დაამბო 1795 წლის უბედურებამ, ამ დამბობასთან ერთად ქრება მის შეთაურთა მესტამბეთა ხსენებაც, იგინი აღარსად სჩანან 1795 წლის შემდეგ, სჩანს სტამბის გამგეობას თავი გაანებეს, რადგანც თვით სტამბაც აღარ არსებობდა, აკლებული იყო და ზოგი ნივთებიც მიწაში დამარხული.

საინტერესოა არის, რომ ამ სტამბის განახლების ცნობა შეკრებულ იქმნეს, საჭიროა თვით ამ საქმის მესტამბეთა ცნობებიც, მაგრამ სამწუხაროდ ჩვენ მათ შესახებ ბევრი არაფერი ვიცით. საყურადღებო არის ის გარემოებაც, თუ მათ ახლად აღდგენილ სტამბაში როგორი წესები აქვდათ, მაგირდების აყვანა, ან სხვა ამ გვარნი, ნამეტურ ქარგლები რა ფასად მუშაობდნენ და საქმეში რას იღებდნენ. სამწუხაროდ ყველა ამებოს შესახებ ჩვენ არაფერი ცნობები ვიცით. იმის ცნობაკი არის, რომ 1795 წ. შემდეგ, მეფის ბრძანებით ყოველივე სასტამბო იარაღეულობა მღ. კეყერაშვილმა შეკრიბა, მიწაში დაფლულნი ამოალაგა და მით თვისი სტამბა გააფართოვა და მეტეხშიც გახსნა, სადაც წიგნების ბეჭვდაც დაწყდა.

საქართველოში, სასტამბოთ, ასოების უმეტესი ტყვიადამ ყოფილა ჩამოსხმულები, მასთან მათ ხის ასოებიც სცოდნიად. ხიღამ სჭრიდნენ თურმე ასოებს, თითო ასოს ახლანდური სიჩქის სიგძე ჰქონია. მისი ხელომის ოსტატობა თფილცსში 1710 წ. შემდეგ, აღორძინებულა, რასაც ვლახელ მესტამბენიც

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

უწყობდნენ თურმე საოსტატოდ ხელს და ცოდნას. ასეთ
 ასოებს და სასტამბო იარაღთა ამოჭრას იმ დროს ჩუქურ-
 მის მჭრელნიც მისდევდნენ კარგად, მათ ამის იარაღიც აქვენ-
 დათ. ასოებს ლამაზათ სჭრიდნენ თურმე, ასეთ ხის ასოებით
 ბევრი მხედრული წიგნი არის ნაბეჭდი. ხუცური ასოებისკი
 არ უჭრიად ხეზედ. ასეთ ხის რამდენიმე ასო მეცკი ვნახე
 1878 წ. ერთ მოხუც ხელოსანს მესტამბესთან. ამ მესტამბემ
 ასეთ ასოების შესახებ ბევრი რამ ცნობები იცოდა, მეკი არ
 ვიცოდი მაშინ ამის მნიშვნელობა, ამიტომ მისის მონათხრო-
 ბით ვერაფერი დავწერე. ეხლა აღარც მახსოვს-რა.

პირველ ქართული სტამბის გაიხსნა რომს, 1626 წ.

ევროპაში, გუტენბერგისაგან შემოღებულ სტამბას ია-
 რალის მოგონების ცნობები, ერთობ მალე მოიფინა, ახლად
 დაბეჭდილ წიგნის ცნობები მთელს ევროპას ელგვისავებ მოე-
 დო, ეს ცნობები ბალაკანის კუნძულზე მცხოვრებ სლავი-
 ნებმაც მალე შეიტყეს. ჩვენშიაც გაიგეს მის ცნობა რომ
 ევროპაში, სასტამბო იარაღი და წიგნის ბეჭედაც მოუგონია-
 თო. წიგნის ბეჭედის ამბები მრავალთ სჯეროდათ, მრავალ-
 თათვის დაუჯერებელი იყო. ჩვენს დაუჯერებლობას მალე
 მოველინა უნებარი წამალი, ევროპის კათოლიკე სარწმუნო-
 ების მალიარებელთ მამათაგან ამის ცნობები საქართველოშიაც
 მალე მოიფინა, დაუჯერებელი ამბავი დასაჯერებელ ჰყვეს
 მით უფრო, რადგანც მაშინ ტფილისში, კათოლიკის სარწ-
 მუნოების მალიარებელთ ეპისკოპოსის კათედრაც არსებობდა
 კათედრაზე მათი ეპისკოპოსნიც განაგებდნენ. ამ მოძღვართ
 შეოხებით სტამბის ცნობებს გარდა სხვაც ბევრი რამ საყუ-
 რალდებო ცნობები გაერცელდა მაშინ.

მაგალითებზე.

დედამიწის ტრილი, რაც დიდხანს დაუჯერებელი იყო ქართველებში.

ევროპიელთ მკურნალობა, ბებობა, დობტურობა, რაც მისიონერებმა კარგად იცოდნენ.

საქართველოში ევროპიულად სწავლის დაწყება, წიგნების ბეჭედა, გაზეთების კითხვა და კომერციული სწავლის მიღებისთვის ნეაპოლში მგზავრობა.

ქართველთ შეიღებმა XVII სუ-კ. იწყეს ევროპის უმაღლეს სასწავლებლებში გამგზავრება და სწავლის მიღება რომს პარიზს, ვენას და სხვაგან.

ქართველთ თუმცა აღრიდგანვე შეიტყეს, რომ ევროპაში წიგნის საბეჭდი შემოიღესო, მაგრამ მათგან სარგებლობის ცნობა კი პაზრათაც არ მოსდიოდათ. გუტენბერგმა 1456 წ. გამართა თავის პირველი სტამბა, ამის შემდეგ მალე სლავიანთ ტომებმაც იწყეს დამართვა. ამ დღად საქმეს სომხებმაც დროით მიაქციეს ყურადღება, ამათ 1557 წ. ვენეციაში, გამართეს სომხური სტამბა, ამის ამზავმაც ზოაწია საქართველოში, ამანაც არა მცდირედი მნიშვნელობა იქონია ქართველებზე. 1564 წ. რუსებმა გამართეს მოსკოვს პირველი რუსული სტამბა, ეს ამზავიც მალე შეიტყეს ქართველთ. ქართველნიც მიეცნენ სტამბის ნატვრას, მაგრამ მოხერხება კი ერთობ უძნელდებოდათ. საქართველოში სტამბის გახსნის ნატვრას და საქმეებს ის გარემოებაც უფრო აფერხებდა, რადგანაც როდესაც ეს შესანიშნავი საქმე ევროპაში გაბრწყინდა, სწორედ იმ დროს საქართველოსთვის კი დადგა შავი და ბნელი დღეები, იმ დროს იწყეს ჩვენს თავზე მუსულმან მტრებმა ნაფარლობა და პარპაში.

აქ, სტამბის გახსნისთვის არავის სცალოდა. ამ დროს, საქართველო განცალკევდა, ნაწილ-ნაწილ დაიყო, შტოებათ, სამეფოებათ, ჩვენდა საუბედუროდ, გარეშე მტერთ გარდა, თვით ქართველთაც იწყეს ერთმანეთში მტრობა და ბრძოლა,

ხშირად მთავარი-მთავარს ებრძოდა, სახლი შეიღლი-სახლი შეიღლი, ხეობა-ხეობას, მთა-მთას, ბარი-ბარს, ქართლი-კახეთს, იმერეთი თვის სამთავროებს და ყველა ესენი კი ერთმანეთს. ყველა ამანებით კარგათ სარგებლობდა ჩვენს გარშემო მყოფ მაჰმადიანები. მათი მახვილი სასტიკათ გვესვენებოდა გარს, შინაურ მტრობას მაინცა და მაინც დიდი შესაძინევი ზარალი არ მოჰქონდა, რაც იყო და რამაც მოგვიღო ბოლო, ეს იყო გარეშე მტერთაგან მოწოდებული ძალა. გარეშე მტრებთა ბრძოლით ქართველთ ისე გაუძნელდათ საქმე, რომ სტამბის გახსნა კი არა და სიცოცხლის მფარველობაც კი უქირდათ.

მრავალნი ჰკვირობდნენ და ჰკვირობენ კიდევ, რომ საქართველოში, სტამბის არსებობის ცნობა ერთობ გვიან მოაღწიაო. ქართველებმა სტამბა ერთობ გვიან გახსნესო. ვინც ჩვენს წარსულს დააკვირდება, იმას ეს საკვირველად არ დაუშთება. თუ საქმეს დავაკვირდებით და შევადარებთ ქართული სტამბის და წიგნების ბეჭდვის საქმეს რუსებისა და სომხებისაგან დახსნილ სტამბებთა წელთა რიცხვს, ეს მაინცა და მაინც შორი-შორს არ გამოვა, სულ ნნ წლის განსხვავების შეადგენს, პირველ ქართული ასოების ყალიბები ჩამოსხმულ იქმნა 1625 წ. პირველი სტამბა რომში იქმნა გამართული, 1626 წ. ქართული ანბანის წიგნაკიც გამოიცა. 1626 წ. ამი-დამ ჩვენ ვხედავთ, რომ გუტენბერგმა ვეროპაში 1455 წ. გახსნა ირველი სტამბა, სომხებმა 1557 წ. ვენეციას, რუსებმა 1564 წ. ნოსკოვს და ქართული სტამბა ქართველთ ლათინის წეს-რიგის პატრება 1625 წ. გახსნეს, რომში. ისიც უნდა ესთქვათ, რომ ქართველთ შორის, სტამბის გახსნის საქიროება XVI საუკ. დამლევსვე გამოითქვა, ეს გამოთქმა პირველად ლათინის წეს-რიგის პატრებისაგან დაიძრა, ამის ნატვრა მათ ქართველთ დიდებულთა და მეფეებსაც მოახსენეს. მათი მოხსენება ყველას ესიამოვნა, XVII საუკ. დამდგეს, რომში მათგან მიწერ-მოწერაც გაიმართა, პაპს ავედრებდნენ საქართველოს მფარველობას, რომში

ქართული სტამბის დაარსებას და წიგნების ბეჭედის
 ნატვრას არამც თუ უცხო ქვეყნათა „პროპაგანდოს“ ძმები და
 დები აღგნენ, არამედ ყველა იმ დროის სხვადა-სხვა ორდენის
 ძმანი და მამანიც, ყველას დიდი სიხარული ჰქონდა აზი-
 აში ქრისტიანობის მფარველ საქართველოსი. ნამეჯურ პატი-
 ვით უმზერდნენ პაპი და მისი კარდინალები.

ერთის ლათინის წეს-რიგის პატრისაგან ასეთი ცნობა
 არის წარდგენილი პაპის წინაშე ქართველების შესახებ: „მთ-
 ელს აზიის სამეფოებთ შორის ქრისტიან მეფენი და ერნი მძ-
 ლავრის მუსულმანებისაგან დაეცნენ, დაეცა თვით ბიზანტია,
 მაგრამ საქრისტიანო საქართველო, რომელიც შავ-ზღვის და
 კასპის ზღვის შუა სძევს და რომელ ქვეყნის ხალხნიც განთქ-
 მულნი არიან ქრისტიანობის მფარველობით, — დღევანდლამდე
 შეინახეს თავიანთი საკუთარი მეფობა, მთელს აზიის დაცემულ
 ქრისტიანებს ესენი უვლიან, ამათმეტი მათ მფარველი, პატ-
 რონი არაეინა ჰყავსთ. აზიაში ქართველთ დიდი ამაგი, დიდი
 შრომა მიუძღვით ქრისტიანობის მფარველობისთვის, კავკასიის
 ერთ შორის საღმე თუ ქრისტიანობა ბრწყინავს, საღმე თუ
 მისი შუქი ანათებს, ამ შუქის სინათლის მიმცემნი ქართვე-
 ლები არიან, ასეთ ღირსეულ, ასეთ თავდადებულ ერთათვის
 საქიროა სტამბის გახსნა, წიგნების ბეჭედა და თქვენის უწ-
 მინდესობის მფარველობა, რადგანაც მათ შორის არა მცირე-
 დნი სცხოვრობენ ისეთნიც, რომელნიც ჩვენს წმინდა სარწმუ-
 ნოებას აღიარებენ“

ასეთ ცნობებით აღვსილი წერილები მისიონერს მარიოს,
 მაჯის, სტეფანე, პაულინს და ნიკიფორე ირბახსაც ხშირად
 უგზავნიათ პაპის წინაშე და დიდათ ცდილან ქართული სტამ-
 ბის გახსნას, ამათს ასეთს დიდს ნატვრას თვით მათივე საქმის
 ფაქტები გამოაჩენენ. ამათზე ბევრათ წინეთყო სხვა მისიონე-
 რებსაც უსაუბრიად და უშრომინათ რომის წინაშე ქართული
 სტამბის გახსნის საქიროებისათვის. ამათიც დიდი სამსახური
 მიუძღვი:

მხნე მკადაგებლთ მეოხებით რომის უმაღლეს საზღვრედი
ლოების წინაშე ძრიელ უადვილესად დაიბადა პაპრი ქართუ-
ლი სტამბის გახსნის შესახებ, ბევრის საუბრის და კამათის
შემდეგ უკვე გადაწყდა ქართული სტამბის გახსნის კითხვა
და ყველა ხარჯი იკისრა პაპს გამგეობამ. ამ საქმეს დიდათ
ხელს უწყობდნენ ზემოთ ხსენებული პირები: მარიოსი, სტე-
ფანე, მაჯი და ნიკიფორე. ამათ შეადგინეს ქართული ანბანი,
მათის თავდარიგითვე ჩანოასხეს ქართული ასოების ყალიბები,
ამათის ზედამხედველობით დაარსა სტამბა, ამათვე შეადგინეს
და დასწერეს ყველა ის წიგნები. რაც-კი საჭიროდ დაინახეს
დასაბეჭდათ. 1625 წ. უკვე გამოცხადდა ცნობა, რომ პაპის
„უცხო სამკადაგებლო ძმობის“ თაფოსნობით და პაპის მფარ-
ველობით რომში ქართული სტამბა ფუძნდებოა.

ამ დროს პაულინი, მარიოსი, მაჯი და ნიკიფორე რომ-
ში იქმნენ მიწვეულნი, მათ მალე მოაწყეს სტამბა, მის გამ-
გეობა თვით იკისრეს და 1627 წ. უკვე ქართულ იტალიურ
წიგნაც დაბეჭდეს. პირველად რომში დაიბეჭდა ქართული
ანბანი—ლოცვებით, ეს ლოცვები საქართველოს კათოლიკე-
თათვის იყო საჭირო, რადგანც ლათინის ბერებს ძრიელ უჭ-
ირდებოდათ მრევლისთვის ანბანის და ნამეტურ ლოცვების
გადაწერ-გადმოწერა. იმ დღიდან ვიდრე 1800 წლამდე, რომ-
ში ქართული წიგნების ბეჭედა არ მოსპობილა. ანბანსა და
ლოცვებს მოჰყვა „ქართულ იტალიურ სლოვარი“ შედგენილი
სტეფანე პაულინისაგან, ნიკიფორე ირბახის დახმარებით და
დაბეჭდილი 1629 წ. რომსვე. აი თვით წიგნის სათაურიც,
რომელიც მოგვყავს შეუცვლელად. როგორც წიგნის სათაურ-
ზეა მოთავსებული, ჩვენც აქ იმ სახით მოგვყავს ეს ასოები
და სიტყვები.

Diftionario giorgiano

e Italiano. Composto da Stefano Paolini con l'aiurio del M. R.

P. D. Niceforo Jrbahi.

Giorgiano, Monaco di S. Bafilio.

ad vsō de' Missionarii
della Sagra Congregatine de Propaganda fide.

გამოცემა In. Roma.

Nella Stampa della Sagra Congr. de Propag. fide.

CICDC XXIX—1629

Con licenza de' superiori.

ამ ცნობაში მოხსენებული ნიკოფორე ირბახი, წმ. ბასილისა, ცხადია რომ ქართველ ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილია, თვით ლათინური ცნობა იძლევა, რომ იგი ქართველთ ბერი არის. ეს წიგნი, რომელიც დაბეჭდილია 1629 წ. მეორე ამის წიგნაკი მაგალითებრ „ქართულ-იტალიურ თათრულ გრამატიკა და სლავარი“ გამოიცა 1671 წ. ნიკოფორეს სიკვდილის კარგა ხნის შემდეგ, მის დაბეჭვდას ნიკოფორე არ მოესწრა. ეს წიგნი (დრე მე შეცდომით ავსუხსე ერთ ჩემს წიგნში.

ამ სათაურის მეორე გვერდზედ მოხსენება არის დაბეჭდილი თვით წიგნის შესახებ. მებუთე გვერდზედ წინასიტყვაობა იწყება, რომელიც შედგენილია „პროპაგანდოს“ ძმებისაგან, რომ ეს „ქართულ-იტალიური სლავარი“ ივერთათ სასარგებლოთ იბეჭდება. წიგნის დასაწყისი ასე იწყება „Alfabeto Giorgiana“ ამას მისდევს ქართული ანბანი, ანბანის შემდეგ სიტყვები იწყება, სიტყვებზე მიწერილია ქართული ასოებით ეს სიტყვები, რომელიც თავის წერტილებითვე მოგვყავს აქ: — „:..ღჳჳსა:.. იბერაგა:.. ფრანსა:..“ ქართულ ასოებს გვერდით ლათინური ანბანი აქვს დაბეჭდილი, „იგი ხსნის ქართულ სიტყვებსაც, გვერდზედ ლათინური სიტყვებიც“ აქვს მიბეჭდილი. ამ სიტყვების შემდეგ ქართული ასოები ლათინურის ასოებითაც არის ნაბეჭდი, რომ მისიონერებს გაადვილებოდათ ქართული ენის შესწავლა. წიგნი შეიცავს 128 გვ. თითო გვერდზედ დაბეჭდილია 18—19 სიტყვა, ყველა ქართულ სიტყვას თავის თარგმანიც აქვს.

თავის დროის კვლავთ ეს წიგნი საკმარისად კარგს ქალაქს დაბეჭდილი. ასეთი ქალაქი მაშინკი არა და XVIII საუკ. იშვიათი იყო საქართველოში. „სლავრს“ მოკვება ქართულ-იტალიურ გრამატიკის შედგენა, რომელ გრამატიკის ბოლოს ქალდეური, არაბული და ებრაული ასოებიც არის მოთავსებული. გრამატიკის შედარებითი კილო აქვს მიცემული. უნდა ვსთქვათ, რომ იმ დროის კვლავთ ეს შრომა ჩვენ ერთობ დიდს სამეცნიერო შრომათ მიგვაჩნია, დიდს შრომას გარეშე, ამ წიგნის დაბეჭვდა მაშინ დიდს ფულს, დიდს ხარჯსაც მოითხოვდა, რადგანც იგი ვრცელი ტომია. ეს „ქართულ იტალიური გრამატიკა“ მისიონერს მარიოს მაჯის შეუდგენია და გამოუციათ მხოლოდ 1670 წ. რომს, ვინ გამოცა. თვით ენერგიულმა მისიონერებმა თუ სხვა ვინმემ — ეს არ სჩანს.

Syntagma fon lingvarim orientalium quae in georgiae regionibus au'diuntur Liber primus Complectens Georgianae, seu Ibericae vulgaris linguae Institutiones gramaticas Authore D. Francisco Maria Maggio, clerico reguassari, Panormitano. Romae.

Ex Typographia sacrae Congregatinis de Propaganda Fide M. D. C. LXX 1670 წ. Superiorum permissu.

ამ შრომიდამ ნათლად სჩანს, რომ მარიოს მაჯი დიდი შრომის და ენერგიის მისიონერი უნდა ყოფილიყოს. წიგნის გვერდთა რიცხვი შეიცავს 400 გვერდს, დაბეჭდილია საწერ წიგლ თაბახიან ქალაქზედ. ამ წიგნებს გარდა ხსენებულ პირებს სხვა წიგნებიც უბეჭდიათ, მაგრამ ჩვენ ამ წიგნების არაფერი ვიცით, 1733 წ. ამავე სტამბაში გამოცა პატრმა ტულუკიანთ დავითამ „საქრისტიანო მოძღვრება“ რომას ქართველ კათოლიკეთათვის, შემდეგ ეს „საქრისტიანო“ მეორეთ 1793 წ. იქმნა გამოცემული და მესამედ 1800 წ. მესამე გამოცემაში მღვდელს ახალციხელ ბაღინაშვილსაც მი-

ულია მონაწილეობა. 1741 წ. ამავე სტამბაში გამოცემულ
მა ტულუკაანთ დავითამ პატრმა „საქარისტიანო მოძღვრე-
ბა“ მოკლედ დარიგებულმა მარტვილთათვის. დაიბეჭდა
წმიდა რომის ქალაქს, სასწავლოსა შნა, რომელსაც ქარ-
თულათ შქვიან „პროპაგანდო ფიდე“ მთავრობასა ბენე-
დიქტე XII რომის პაპისა 1741 წელს. გამოცემის ხარჯი
პაპის ყოფილა.

ამ ქართული ასოების შესახებ უნდა ვსთქვათ, რომ იგი-
ნი კარგად ჰხატვენ ქართულ ანბანის სახეს თავის მოქარგუ-
ლობით. ასოების ზომა დღევანდელის ვენის ასოების მეთორ-
მეტე ნომერს უდრის. უნდა შევნიშნათ, რომ „სლავარში“
ნახმარი ძველი ქართული მართლ წერის ნიშნები სამ-სამი
წერტილია ჯვარედინათ, რის ხმარებაც XV საუკ. არაბულის
ანბანის ხმარების ზე გავლენით, საქართველოში, მხედრულს
ხელთ-ნაწერებში წინ წავიდა. ქართულის გრამატიკიდან კი ეს
გამოდევნილია, აქ ნახმარია მართლ წერის ყველა საგრამა-
ტიკო ნიშნები. ასე რომ ამის მზერით კაცი განცვიფრდება.
პირველად ლათინის ბერებმა შემოიტანეს ეს ნიშნები ჩვენში,
პირველად ამათ იხმარეს ქართულს წიგნებში. XVII საუკუ-
ნეში-კი არა და ამ ნიშნების ხმარება ქართველებმა თვით
XVIII საუკუნეშიაც არ იცოდენ. ამ გრამატიკაში ნიშნებიც
საოცარის სიფრთხილით არის ნახმარი, არსად კაცი მათ უად-
გილობას ვერ შენიშნავს, ყველგან ეს ნიშნები !?;'- რიგზე
არიან დანიშნულნი

უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველ ერის ისტორიაში, პირ-
ველ ქართულ სტამბის გახსნა 1708 წ. კი არ უნდა მივაწე-
როთ, არამედ 1626 წ. რომში, როცა პაპი ურბან მეტ-
ვე საქართველოს მფარველი გახდა, როცა საქართველოში
მათი მქადაგებლები მრავლად გაჩნდნენ. ჩვენ, 1626 წ. უნდა
ვიანგარიშოთ ქართული სტამბის გახსნისათვის. რიგია, რომ
ასეთ დიდს საგანს, ძვირფას მხარეს ჩვენის ისტორიისას, სრუ-
ლი ჯეროვანი ყურადღება მიექცეს. ოდესმე რომში პირველ

ქართულ სტამბის დაარსების სახსოვრად ვიდღესასწაულად
კიდევ, მთელ ევროპას ვამცნოთ, რომ პირველი ქართული
სტამბა როდის და სად გაიხსნა, ამასთანავე აინუსხოს ისტო-
რია იმ განწყობილების, პატივისცემის და სიბრალულის, რაც
კი ჩვენს მეფეებს და პაპებს შორის ყოფილა დამკვიდრებული.
ამ ისტორიისათვის რომში ძრიელ ბევრი მასალები აღმოჩნ-
დება, ამ მასალებიდან კარგათ გამოაჩნდება, თუ რომის ტახტ-
მა რა განძრახვით გახსნა რომში ქართული სტამბა.

რომის სტამბის და წიგნების ბეჭდვის ცნობებმა საქარ-
თველოშიაც მალე მოაღწიეს, ჯერ ქართველთ დაბეჭდილი
წიგნები არც კი ენახათ თვალთ, რომ სიტყვით ესმოდათ:
რომში პატრებს ქართული წიგნები დაუბეჭდიათო. ეს თქმუ-
ლება მალე გამართლდა, ლათინის პატრებმა ქართულად და-
ბეჭდილი წიგნები მიღე შემოიტანეს საქართველოში, ეს ნა-
ბეჭდი წიგნები ოთხსაე-კუთხიე მოჰქვინეს, ყველა ქართველი
განკვირვებულ იყო ასეთის საოცარის საქმისაგან, მრავალთ
იწყეს თვალის გახილება და ირგვლიე ფიზილათ მზერა. იმ
დროის ქართველთ ხშირად უსაუბრიათ სტამბის და წიგნის
ბეჭდვის საქიროებაზე, მაგრამ მოხერხებით კი ვერ მოუხერ-
ხებოთ, შინაურს და გარეულს მტრობას და გარემოებას ხე-
ლი შეუშლია მათთვის, ხოლო რაც შეეხება სტამბის გახსნის
საქიროებას და ცნობებს, ეს საქართველოში უპირველესად
რომიდან შთამოღვრილა, ასე რომ ჩვენი სტამბების ისტორი-
ის სიდიადე რომიდან იწყება და ამ მნიშვნელოვან დიდ საქ-
მის წარმომადგენლებათ მარიოს მაჯი, ნიკოლოზ ირბახი და
სტეფანე პაულინი იგულისხმებიან, ესენი არიან ჩვენი წარ-
მომადგენელნი, ამ მოძღვართ მოქმედება და სახელები ანა-
თებენენ ჩვენის ბეჭდვის ისტორიაში. ოდესმე თუ ქართულს
ან ევროპიულს ენაზე დაიწერა ქართული ბეჭდვის ისტორია
იქ ეს პირები მაშინ უპირველეს ადგილს დაიკავებენ.

ამ მქადაგებელ მოძღვრებთა შესახებაც ვიტყვიტ მცირედ
რამეს: შემოხსენებულ მოძღვარ მისიონერებში გარდა ნიკი-

ქართული
ენის
ისტორია

ფორე ირბახის ყველანი ტომით იტალიელნი იყვნენ. იგივე ეკუთნოდნენ პაპის „უცხოთა სამქადაგებლო ძმობას“, რომელსაც მათებურათ „პროპაგანდა ფიდელე“ ეწოდება. ესენი აღრიდგანვე იყვნენ აზიის ქვეყნებში ნავალი. შემდგომ მოგზაურობრის იგინი დაემკიდრნენ საქართველოში. იქ მათ კარგა ხანს იცხოვრეს, გაიცნეს საქართველოს კუთხეები, ხალხი, ენა, ისტორია, სხვა-და-სხვა პირობები და ბოლოს ამ ხალხისათვის ცდა და ღწვას მიეცნენ, უკანასკნელ მათის მეოხებით რომში ქართული სტამბაც გაიხსნა. ამ სახელოვან მისიონერების ცხოვრების წელი 1650 წლებამდე სჩანს, შემდეგ კი ისობა მათი სახელების მოხსენება.

საქართველოში მათი მოსვლა შეეხება 1615—1617 წლებზე არა უგვიანეს. სტამბის გახსნის შემდეგ ესენი მიხმობილნი იქმნენ რომში. რომში მისულთ ქართველთ ერს მარტოთ სტამბის გახსნა ლა წიგნების ბეჭვდა არ აკმარეს. ამათ მოხსენება მიართვეს პაპს და ითხოვეს „პროპაგანდოში“ ქართული ენის კათედრის დაარსება და საყოველთაოდ იქ ქართული ენის მკოდნე პროფესორის ყოლა. პაპი თანხმა გახდა ამის და მალე იქმნა უმაღლეს სასულიერო სასწავლებელში ქართული ენის კათედრის დაარსება, მასზე პროფესორათ დადგენილ იქმნენ თვით ეს მოძღვარნიც, რის მეოხებით რომიდამ ესენი საქართველოში ველარ დაბრუნდნენ. იქ დარჩნენ, იქ მოღვაწეობდნენ ჩვენის გვარის სასარგებლოთ, ჩვენის წარსულის მამა-პაპათ ძეთა გონების განსანათლავათ. ქართულ ენის პროფესორებთ რიცხვი რომში თვით მეცბრამეტე საუკუნის დამდეგამდისაც არ მოსპობილა. უკანასკნელ დროს, ე. ი. 1800 წ. რომში, პაპის „უცხო ქვეყანათა სამქადაგებლო“ ენის კათედრის უფროსად ახალციხელი მღვდელი გრიგოლ ბაღინაშვილი იყო, რომელიც აგრეთვე სომხურ ენის პროფესორათაც იგულისხმებოდა.

საშუალ საუკუნოებიდამ, ევროპაში, კათოლიკის სარწმუნოებისათვის იწყება ათასნაირი სარწმუნოებრივი ბრძოლა

და კამათი. სასტიკს კამათს რეფორმაციებიც მოჰყვებოდა. ქართული კათოლიკის ეკლესია დიდს განსაცდელში იყო, მას დიდი გასაქირი აღვა, მაგრამ რომს ამ გაქირვების დროსაც კი არ დაუფიწყნია საქართველო და ქართველი ხალხი, აღმოსავლეთის ხალხებთ შორის საკმარისი ზედამხედველობა ჰქონიათ ქართველობაზე მიპყრობილი, ქართველთ სასარგებლოთ იგინი ფულსაც საკმარისად ხარჯავდნენ. ეს დიდათ საყურადღებოა და მასთანვე პატრვ საცემი. ეს ისტორიული მშვენება ჩვენის ისტორიისა მომავალში იქამდის დიდებით და სხივოსნობით შეიმოსა, რომ ქართული წიგნების საბეჭდი სტამბები რომის სტამბის მიზაძვით ვენეციას, ფრანციას და კონსტანტინეპოლსაც იქმნენ დაარსებული, სადაც ქართველთ კათოლიკის ბერებისაგან აღიბეჭდნენ მრავლად სასარგებლო ქართული წიგნები. თვით XVIII საუკ. ვახტანგ მეფისაგან გახსნილს სტამბის წინამორბედათაც ზემო ხსენებულ რომის სტამბა უნდა ჩაითვალოს.

საქართველოში პირველი ქართული სტამბის გახსნა 1707 წ.

ქართველ სამღვდლოებს პატრების მოქმედება თვალწინ სარკესავე დაუდგათ და XVII საუკუნის ბოლოს, რაღაც ბედზედ, ვალახიში ყოფილა ერთი ქართველი ეპისკოპოსი, რომელსაც კარგათ შეუსწავლია სლავიანთ წიგნების ბეჭედის საქმე, ამას მსწრაფლ მიუქცევია ყურადღება ქართულს ენაზე წიგნის ბეჭედის შემოდებისათვის. მას დიდი ნატვრა მისცემია, საქართველოში, ქართული სტამბის დაარსებისთვის. ამ მღვდელ მთავარს სსქართველოში მიწერ-მ ოწერა გაუმართავს და ვახტანგ მეფესთან რჩევა, რომ დროა, თფილიაში, ქართული საბეჭდი სტამბა დაეარსათო. ამის თანხმანი მალე გამხ-

დარან ქართველთა დიდებულნი და წერილიც მიუწერიან, რომ ძრიელ კარგი იქნება, თუკი ქართველები ამას მოვაჯერებთო. ამ განზრახვის მეთაურათ ვახ. მეფეს სთვლიან. მაგრამ ეს არ არის სწორი, ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ზემო ხსენებულ ეპისკოპოსს და ვაგტანგ მეფეზე ბევრათ აღრე სტამბის გახსნის შესახებ საუბარი არჩილ მეორესაც ჰქონია, რომელიც მოსკოვში კარგა ხანს სცხოვრებდა, გარემოებამ ამას არ მისცა შემთხვევა სტამბის გახსნის, მისი საქმეები მრავალნაირათ დაიხვეწა, მხოლოდ შემდეგ დროს, — ამის ნატურა ვახტანგ მეფემ შეასრულა ზემო ხსენებულ ეპისკოპოსის ღწვით და ქადაგებით.

ამ ბოლოს დროს, პროფესორმა, აღ. ხახანაშვილმა, რუსეთში, როსკოვს, იპოვნა ერთი ქართული დაბეჭდილი ანბანის ფურცელი, ემ ანბანის ასოები მოსკოვში ჩამოუსხმევენებია არჩილ მეფეს 1793 წ. ესე იგი ვახტანგ მეფის სტამბის გახსნამდე ბევრად აღრე. მაშასადამე ვახტანგ მეფის სტამბის გახსნის ნატურაში არჩილსაც უძევს წილი, ვახტანგ მეფესზედ ბევრად აღრე. ცნობებიდამ სჩანს, რომ სტამბის გახსნის მონატრული სხვანიც ყოფილან და არა ვახტანგი, ამას მხოლოდ სხვებს ნატურა შეუსრულებია და თფილისში დაუარსებიათ სტამბა.

ბევრის მიწერ-მოწერის შემდეგ, ზემოხსენებულ ეპისკოპოსს ვალახიაში ჩამოუსხმევენებია ქართული ასოები, ამ ასოების ნიმუშები საქართველოში გამოუგზავნია, შემოკოთვლია. „ნახეთ ეს ასოება და თუ მოგეწონებათ, მაშინ დასთანხადით და თქვენც მიადგათ, თუ არ მოგეწონებათ მაშინ უარა სთქვითო“. ასოების მიღებისთანავე ქართველთა დიდათ მოეწონათ, ამათ ეპისკოპოსს თანხმობის წერილი მისწერეს, დაავალეს შრომის მიღება. ყველა იარაღის მოპოვება, მკოდნე ოსტატების და ყველა მათ საქართველოში გამოგზავნა სტამბის დაარსება. ქართველ ეპისკოპოსსაც დიდათ ესიამოვნა ასეთი ნატურა, მეფის ვახტანგის ბრძანება უმაღლ შეასრულა, მალე იშოვნა

ოსტატი კაცები, მოიპოვა ყველა სასტამბო იარაღი, ხმეინა ქართული ასოები ყალიბების ყალიბებს მოჰყვა თვით ასოების ჩამოსხმაც და უკანასკნელ მეფის ვახტანგის და ლეონ ირანთა მსაჯულის ხარჯით საქართველოშიაც გამოგზავნეს ოსტატები. ამათ შორის ოთხი კაცი ყოფილა ხელოსანი, ერთი მბეჭდავი და სამივე ამომწყოები, ერთი ამათავანი მიხაილი უფროსი ყოფილა, ჩვენის ჰაზრით ეს რიცხვი უნდა შეეხებოდეს 1706 წ. არა უგვიანეს, რადგანაც 1708 წ. თფილისში უკვე გამოიცენ ქართული წიგნები. ვიდრე სტამბა დაარსდებოდა.

მინამდის თფილისში დაფუძნებულ იქნა ქართველთა მწიგნობართ გუნდი, რომელ ბრძენთაც მუშაკობა იწყეს ქართულ სამღვთო წერილის განხილვაზე. ბერძულ დედნებთან შდარების და საბეჭდათ მომზადების ვახუშტი და ვახტანგი-კი ისტორიულ, გეოგრაფიულ და სხვადასხვა მასალების შეკრებას მიეცნენ. ამათ თავიანთი შრომა შემდეგ დროებში რუსეთში დაამთავრეს. ერთი ამ შრომებთანგ ნი ნიკოლოზ მღვდელ-მონაზონი, ორბელიანი ყოფილა. 1709 წ. გამოცემულს „საქმე მოციქულთა“-ს ბოლოს ამ გვარი შენიშვნა არის მიწერილი: — „ოდეს განაკება საქართველოსა ძმისწული კეთილ შორწმუნე მეფის არჩილის და სახელმწიფოს მეფის კიორგისა და ბატონის დევიანისა დგთის შოყვარე, კანათლებული ვახტანგი, კულ შიადგინა და შიადლო სტამბა დასახეთით, რომელ არ ოდეს ყოფილიყო საქართველოში, ხელით წერაში ჩვენი სამღვთონი წერადნა განრყვნადიყო, და მე, დედის ძმისწულსა ამა მონაზონს ნიკოლოზს (ორბელიანს) მიბრძანა წიგნების გასწორება და განხილვა. დედის ჭირითა, ბერძენთა შიადგინელთა შემწეობითა, სიტყვა და ასო შუტ ნაკლები გაემართე და ესე საძიებელი არც ერთ ენაში არ იყო, შიადგილისა და ადრე ზოგნიასთვის ასლა მე გაეკეთე და თუ კულის ხმა უოფე, დაიდ ადვილია და ამის სწავლება საძიებლისთვის, — იქ იძიე,

ვინც ჩემი ნაშრომი წიგნები ნახათ, ღვთის სიყვარულსა და სიბრძნისა
შენდობას მიბრძანებდით, მე დიდათ შემეწევის და თქვენ უზრუნ-
ველ იქნებით“.

ამავე წელს დაიბეჭდენ “ლაუჯდომელი“ 1000 ც. პატარა
ლოცვანი. 1710 წ. გამოიცა “ქამნი“ 450 გვ. ბოლოს მოხსენებულთა: — “ქამნი, აწ ახლად დაბეჭდილი ქართულს ენასა ზედა, ქამსა ამაღლებულისა და სახელთფანისა მეფისა, უფლისა ქაიხოსროსა, წარსაკებულისა და საფასითა პატრიარქის უფლისა ვახტანგისა კაიხართა ხელთა ნიკოლოზ მდდელ-მონაზონის ორბელიანისათა და მიხეილ სტეფანეს ძის ოგროვლახელისა ხელთა“. სხვა წიგნებზედაც ესევე ნიკოლოზ მდდელ-მონაზონი აწერს ხელს, რომ წიგნები მე გაემართეო. ზოგი წიგნები სხვებს გაუმართავთ, მეთაურობაკი ამას სჯერია. შემდეგ ეს მდდელ-მონაზონი თბილელათ იქმნა აქყვანილი-1709—1713 წლებამდე თფილისში დაიბეჭდა შემდეგი სასულიერო შინაარსის წიგნები: ზოგი ორჯელ-სამჯერაც გამოიცენ: კონდაკი 500 ც., ქამნი, მეორეთ 500 ც. სამოციქულო მეორეთ, დავითნი, სახარება მეორეთ, ვრცელი ლოცვანი, მცირე ლოცვანი, მხედრულთა, ტიბიკონი, კურთხეიანი, პარაკლიტონი, სადღესასწაულო, მარხვანი, ძილის ჰარნი და ზოგიც სხვა წვრილი საეკლესიო წიგნები, ზოგი მხედრულის ასოებით და ზოგი ხუცურათ. ზოგიერთს გამოცემებს პირველს ფურცელზე და, ზოგს ბოლოს საქართველოს სამეფო გერბი აზის, ზოგზე დახატულია მეფე ლეონ ირანთა მსაჯული, მამა ვახტანგ მეფისა, რომელიც, სპარსეთში სცხოვრობდა, იქ მთელის ირანის მსაჯულთ ირიცხებოდა შესანიშნავი კევიანი კაცი იყო.

იგი შეერთებულ იქმნა შეას ეარწმუნოებასთან, მაგრამ საიდუმლოთ-კი კათოლიკობას აღიარებდა, ზიარებას სპარსეთში მყოფ ლათინის ბერებისაგან იღებდა ამან განუზიარა მოგზაურს მისიონერს იეზუიტს პოლონელ კრუსინსკის, რომ მე კათოლიკის სარწმუნოებას ვაღიარებ ჩუპითაო. ასეთი მე-

ფენი ქართველ ხშირად არ გვეყოლია. ეს მეფე საქართველოს სამეფოს საქმეების გამო სპარსეთში სცხოვრებდა, შაჰის დავალებით მუსულმანობას აღიარებდა, მაგრამ გულით-კი ქრისტიანი, ქართველი იყო. ეს მეფე სპარსეთიდან დიდად ეხმარებოდა საქართველოს, როსტომ მეფისავე, სპარსეთიდან საქართველოს დიდს მფარველობას უწევდა, თვით სტამბის გახსნასაც დიდის სიამოვნებით მიჰგებებია, სპარსეთიდან დიდი დახმარება მიუცია ამ საქმისთვის, ყველაზე მეტად მას სიამოვნებით, რადგანაც სპარსეთში მყოფ ლათინის პატრებისაგან კარგად სკოდნია მნიშვნელობა სტამბის გახსნის და წიგნების ბეჭდვის.

მისი დახმარებით, პატრონობის და საქართველოს მფარველობის სამახსოვროდ, ვახტანგ მეფესაც ლეონ ირანთა მსაჯულის სახე წიგნებში მოუქცევია, ლეონ ირანთა მსაჯული სკამზედ ზის, ხელში ქრისტიანულის ჯვრით გაკეთებული ყავარჯენი უჭირავს, გვერდზედ დახატულია ბაგრატიონების გვირგვინი, ირგვლივ ხუცური წარწერა აქვს.

ლეონ ირანთა მსაჯულს სპარსეთში კარგი შეძლება შეუძენია. იგი სტამბის საქმეს ისე გაეხარებია, რომ ვახტანგ მეფესთვის მთელი სტამბის ფული მას გამოუგზავნია, ეს სტამბა მეტად ძვირად დასჯდომიათ, 50 ათასი მანეთი მარტოდ ერთხელ გამოუგზავნიათ მეორედაც ამდენი. უეჭველია ამას სხვა ფულიც დაემატებოდა. ასე რომ პირველი ქართული სტამბა თფილისში დამჯდარი უნდა იყოს ასი ათას მანეთზედ მეტი, ამიტომ ვაჭაყსებთ აქ ლეონ ირანთა მსაჯულის სურათსაც, როგორც ერთს თანამგრძობელს. ამ სტამბის გახსნით იწყება საფუძველი პეტერბურგს ქართულის სტამბის გაძლიერებისა

იმ დროის ქართველთა, საღმთო წერილს გარდა საერო მწერლობასაც მიაქციეს ყურადღება, სამართლიან მოვალეობის აღსრულებას მოჰკიდეს ხელი და „ვეფხისტყაოსნის“

ბექტევიც განიზრახეს. შეუდგნენ „ვეფხისტყაოსნის“ გამოსცემის საზნადისს და 1710 წ. უკვე დაიწყეს ბექტევიცის 1712 წ. „ვეფხისტყაოსანი“ ცალკე წიგნად გამოიცა ამ ძვირფას საუნჯის გამოცემის ზოგი სასულიერო პირნი წინ აღუდგნენ. „ვეფხისტყაოსნის“ აზრებს სამეძმოსთ სთარგმნიდენ. ამიტომ ამ წიგნის შინაარსის გასაცნობად ვახტანგ მეფემ ახსნა დასწერა, რუსთველის აზრებს შემოებე მოაშორა. ამის ახსნა „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოშია მოთავსებული. თვით „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოს დაბეჭდილია ორი ტაეპი, რომელიც მიუწერიათ და მიუბეჭდიათ იმ დროის მწიგნობართ ქართველთ.

„ვეფხისტყაოსნის“ პირველს გვერდზედ მოყვანილია შემდეგი: „ვეფხისტყაოსანი“ აწ ახლად დაბეჭდილი ქართულსა ენასა ზედა, ჟამსა ამაღლებულისა საქართველას მშურთბელისასა, უფლისა ვახტანგისა, შრომითა და წარსაკებელითა მისივე მშურთბელისათა გაიმართა ხელითა ხელმწიფის კარის დეკანოზის შვილის შიქელისათა, ქალაქ თფილისს, ქრისტეს აქეთ 1712 წ. დასაბამითგან ვიდრე აქამამდე 7220“. შორე გვერდზედ მოთავსებულია შემდეგი:

„მაღიდეული წმიდისა სამებისა მე გვარტომობით, ძის ძემან სახელ განთქმულის შუფის ვახტანგისამან, ძმისწულმან, ქებულის არწილისამან და დიდათ ბატონისს ლევანისამან, მშურთბელმან საქართველსამან, ვახტანგ—მოფიუფანე მესტამბე ვლახეთის და გაფაკეთე სტამბა სახსრად სულთა წინა თქმულთა შუფესათა, მამისა და დედისა ჩემისა გურიელის ასულისა თუთასათვის, სადხინებულად სულისა ჩემისა და ჩერქეზის ბატონის ასულისა დედოფლის რუსუდანისა და ძეთა და ასულთა ჩვენთა აღსაზრდელათა“. მეოთხე გვერდზედ დაბატულ დაბეჭდილია სურათი ვახტანგ მეფისა. „ვეფხისტყაოსნის“ უკანასკნელ ტაეპის შემდეგ მოთავსებულია შემდეგი ორი ტაეპი, რომელიც მოგვყავს აქვე, რადგანაც ამ ტაეპს მკიდრო კავშირი აქვს ჩვენის ოქცამბის დაარსების ისტორიასთან:

„წ დაიბეჭდა სტამბაში, ბირჟელ ნაწერი ხელისა,
შუბიდათ ფრიად სასწაულთ, კონიერთ გუფთა თმენისა,
შუფის ვასტანგის ბრძანებით და სიბრძნით კეთილ შქნულისა,
და ნადეაწი მისის მღოფველის, მესტამბე შიქაულისა“.

„დაესრლა ეს წიგნი, ქორთნიკონს უნსა სმუღსა;
უგელაქასა უხაროდა, რიტორსა და ხმა უსუღსა,
სამღერთთა და საეროცა, ვისაცა აქეს სმენა გუღსა,
და უსწაფელსა სიბრძნეს მისცემს, კონიერსა გუღს უსრუღსა“.

ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ ვალახიიდამ საქართველოში მოსული მესტამბე მიქაელი, უნგრეთელი ყოფილა. ხოლო ვალახიაში მყოფი და აქედამ თავის ხელოსნებით საქართველოში მოსულა. ამ მესტამბის და მის ამზანაგებთ ცხოვრების ცნობები ჩვენთვის დათარულ არს, ის კი ვიცით, რომ საყოველთაოდ საქართველოში დაშთენილან, ამათ აქ. საქართველოში, ქართველთ ძეთათვის შეუხსწავლებიით ქართული ასოების ხაზვა, ყალიბების ამოკრა, ასოების ჩამოსხმა, ამოწყობა, ბეჭდვა, შავი წითელი წამლის კეთება, თვით რკინის დაზგების მომზადებაც. ერთის სიტყვით სრული ხელობის ცოდნა სასტამბო საქმეების. სანაქებოთ ითვლება მათი ოსტატობა წითელ და შავ წამლით ქართული წიგნების ბეჭდვის ხელოსნობაში. რაც შეეხება ზემოთ მოხსენებულ კარის დეკანოზის შვილის მიქაელის ხსენებას-კი, ეს ჩვენ სულ სხვა პირათ მიგვაჩნია, სხვა მოღვაწეთ, კარის დეკანოზით ჩვენ უნდა სახეში ვიქონიოთ ქართველთ მეფეთა კარის ეკლესიის მოძღვარი, მაშასადამე ეს მიქეელი ქართველი კაცი, ქართველი მესტამბე უნდა იქმნეს, იქმნება მან თავისი ცოდნა უნგრეთ-ვალახიელ მესტამბე მიქელ სტეფანეს ძისაგან შეისწავლა. ამას ჩვენ მიტომ ვფიქრობთ, რადგანც საქართველოში, ერთ დროს ორ მიხილს ვხედავდით სტამბის ასპარესზედ.

უნდა ვსთქვათ, რომ უნგრეთ-ვალახიელ მიქაელ სტეფანეს ძემ მოჰფინა ჩვენში სტამბის ხელოსნობის ოსტატობა,

ამ ხელობის ოსტატ ქართველნი ამან მოამზადა. მისი შრომა ქართველ მეფეებთაგანაც დიდათ პატივცემულ და ღვაწლდებულ იქნა, მიქაელი აზნაურის შვილობით იქნა დაჯილდრებული 1710 წლებსვე ვახტანგ მეფისაგან, საქართველოში დასახლდა, აქვე გარდაიცვალა, ამისაგან დაზრდილ მესტამებმა XVIII საუკ. ნახევარს საქართველოში უკვე თავი იჩინეს. ესენი არიან ასოთ ამომწყობი: რომანოზ რაზმაძე, ჩუბინიძე დავითი მღვდელი, მარტყოფელა მღვდელი კეცერაშვილი, გიორგი პაიქაძე, რომანოზ ზუბაშვილი, ანუ ზოგთაგან ზუბალაშვილათ წოდებული და რამდენიმეც სხვა ასოთამწყობნი და მბეჭდავნი, პირველ ხარისხის ოსტატნი, თორამ მეორე ხარისხის ხელოსანთ სახელებს ჩვენ აქ არ ვასახელებთ.

ჩვენდა საუბედუროთ, ქართველთ კეთილ დასაწყისს, არ მიეცა დიდი ხნის დრო, 1712 წ. ვახტანგ მეფე სპარსეთში მიიხმეს, ამის მამაც იქ იყო, მაგრამ საქმე ისე მოეწყო, რომ ესეც უნდა უსათუოდ წასულიყო, 1713 წ. უკვე წავიდა. ვახტანგ მეფის განსვლამ საკმარისად შეაფერხა სტამბის საქმე; ამ სტამბაში, საეროთ „ვეფხის ტყაოსანს“ გარდა აღარაფერი დაბეჭდილა, თუ იბეჭდებოდა რამ სასულიერო წიგნები 1717 წ. კვალად დაიბეჭდა „ეპინი“ 1720 წ. „კურთხევა ეკლესიისა და ოდიკისა“ და ორი სამიც სხვა სასულიერო შინაარსის წიგნები. ვახტანგ მეფის სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ, ამ სტამბაში, 1722 წ. გამოიცა „იათი“ ანუ ცის ქმნილება, ე. ი. „კოსმოგრაფია“ სპარსულიდან ნათარგმნი თვით ვახტანგ მეფისაგან, ამ წიგნთან ერთად სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდნენ, მაგრამ მათ აღსრულება ვერ მიეცენ, ორი წლის განმავლობაში ვახ. მეფეს რამდენ გზისმე მოცა შემთხვევა სპარს-ოსმალებთან ომებისა, ერთ წელს განჯაზე სამჯერ იყო. სტამბის საქმის მართვის დრო აღარ ჰქონდათ. 1723 წ. ლეკთა და ოსმალთ თფილისი დაიპყრეს. ქართველთა სტამბის იარაღი მიწაში დაფლეს, დამალეს, სტამბა მოიშალა

სრულიად. 1724 წ. ვახტანგ მეფე თავის სახლობით რიცხვის თავად-აზნაურობით, სამღვდელობით, ძვირფასის ნივთებით, ოქრო-ვერცხლით და ძველის ქართულის წიგნებით რუსეთში გადასახლდენ. ქართლი უპატრონოდ დასტოვეს. ამ გარემოებამ დიდი შეზღუდვა ქართლს. ქართლის უპატრონო ხალხი მინც სულით არ დაეცნენ, მიეცნენ ღწვას და უკანასკნელ თფილილიდამ ოსმალნი განაძევეს, ლეკნი მოსპეს თფილისი გაანთავისუფლეს.

თუმც ქართველ სამღვდელოება სტამბის გახსნას ხელს უწყობდა, მასთანვე იმის შიშიც აქვდათ, რომ სტამბა ლათინების მოგონებულა და ამიტომ შიში გვაქვს, რომ ამ სტამბის გახსნით ჩვენი სჯულის წიგნებში რამე ბოროტება არ შეგვეპაროსო. ამიტომ მეფის თანხმობით ს:სულიერო ცენზორიც იქმნა დანიშნული. ცენზორის კომიტეტათ იქამდის ფანტიკ და კლერიკალერი იყო, რომ იგინი წინააღმდეგ გახდნენ თვით „ვეფხის ტყაოსნის“ ბეჭდვას. ამიტომ მათ ამ წიგნის გამოცემაც აუკმაღეს, ვახ. მეფემაც მიტომ დასწერა ამის ასეთი ახსნა და „ვეფხის ტყაოსანს“ სამღვრთო ხასიათი მისცა. მეტი გზა არ იყო, რადგანაც ქართველი სამღვდელოება განუსაზღვრელ თანატოლობაში იყო ჩამღრჩვლი.

ოსმალთა განდევნის შემდეგ ქართლის ტახტზედ თეიმურაზ მეორე ავიდა, ამის მეფობის დროს სტამბაც განახლდა. საჩქაროდ მოძებნეს სასტამბო იარაღები, ყველაფერი მოაწყვეს და მალე განცხადდა სტამბის დაარსების ცნობა. განახლებულ სტამბის გამგებლათ იგივე პირები იქმნენ დანიშნული, ვინც ვახტანგ მეფის დროს განაგებდენ. ამ დროს, ქართველთაგან სტამბის შეგირდებიც განამრავლეს. მეფის თეიმურაზის ბრძანებით განახლდა ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა, მის მეფობაში რამდენიმე წიგნი გამოიცა. თეიმურაზ მეფის შემდეგ გამეფდა ძე მისი ირაკლი 11-რე, ამის მეფობის დროსაც შესაფერად წავიდა სტამბის საქმე, ხელმეორედ დებიტქდნენ საეკლესიო წიგნები, საერთოდ გა-

მოიცნენ ლოკები ქართულის ანბანებით. ამ დროს იხოცნენ ყველა ის ოსტატი, რომელნიც ვახტანგ მეფის სტამბის დროიდან განაგებდნენ, ამიტომ მათ შვიგერ სხვა ხელოვნები გამოვიდნენ, სტამბის უფროს ზედამხედველათ დანიშნულ იქნა მესტამბე. რომანოზ ზუბაშვილი, თფილელი.

ამ დროის სტამბა, მეტეხის ეკლესიის გალავანში იყო მოთავსებული, სადაც XVII საუკ. როსტომ მეფე სახლობდა, დღეს იმ ალაგას საპატარია გამართული. 1750 წლებში, სტამბის და წიგნების ბეჭდვის საქმე ისე წავიდა რომ წიგნების საბეჭდათ საერო ცენზურაც იქნა დანიშნული. ამ წლების შემდეგიდამ ლოკვის წიგნებში ქართველთ მეფეთა სახელების ნახსენების ბეჭდვაც შემოიღეს; მაგალითებრ: მეფის ირაკლის დროს, დაბეჭდილს „დაუჯდომელში“ მოხსენებულია მეფე, დედოფალი და მეფის ძენიც. 1784 წ. თფილისში გამოიცა „კურთხეანი“ პირველ ფურცელზე აი რა წარწერა აქვს მიბეჭდილი: — „სადიდებულად... დროსა უოფლად უბრწუნებადესისა, უკეთადმსახურესისა და უმაღლესისა ირაკლასა მკორასა, მეფისა უოფლისა საქართველოსა და კეთად მორწმუნის დედოფლისა დარეჯან, დადიანის ასულისა და კეთად მორწმუნეთა მეფისა ძეთა და ასულისა, კურთხევითა უნეტარესისა და უწმიდესისა მეფის ძის, ანტონი, პატარახისა უოფლისა საქართველოსა, ხლენის უწმიდესის სინოდისათა, დაბეჭდა წიგნი ესე, სამდითა კურთხევანი, სამეფოსა ქადაქსა თფილისს, პალატსა სამეფოსა, წელსა დასაბამითან სოფლისა კხუბ, ხოლო განხორციელებითან სიტყვისა მღვთისა ნდბდ. თვესა აგებრვადსა რიცხვსა“. მეორე გვერდზედ დაბეჭდილია ბაგრატიონების გერბი. ამ ცნობაში საყურადღებოა ეს, რომ ანტონ კათალიკოზი რუსეთის უწმინდესის სინოდის წევრათ არის მოხსენებული, ამ გარემოებას დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს ოდესმე და ცნობები გაირკვეს კარგათ. ამის მნიშვნელობის ჩვენ არა ვიცით რა ეს სტამბა მეფე ერეკლეს ბრძანებით განახლებულ იქმნა 1780 წელს, რაზედაც დაიხარჯა 30 ათასი მანეთი,

როგორც გამოვარკვეით, წიგნები ყოველთვის საფუძვლიანად
სათვალთვინებელია. მხოლოდ 1793 წ. მღვდელ ქრისტეფო-
რე კეცერაშვილს, თავის ხარჯით რამდენიმე წიგნი ეთუბე-
დია. მაგალითებრ აი რას სწერენ: „ღრამატეის კანონსა ზე-
და განმარტეთა ზრობის (!) მართეთა მის უწმიდესობის მო-
ნისა, არხიმანდრიტს ტრიფილესითა, ხელთა შესტამბე რომ-
ოზ ზუბაშვილისათა, შებრძანა უკეთადმსახურებისა და უმაღლე-
სისა ხელმწიფისა უფლისა საქართველოსა, ირაკლი მეორისა, მე,
მისსა მონასა, მისის უმაღლესობის კარის მღვდელს, მარტო-
ფელსა ქრისტეფორე კეცერაშვილსა განკება და ზედამხედველობა
სტამბის, რომლისა სურვილი ირიად მაქვენდა და დაუბეჭდე შრო-
მითა და საფასითა ჩემითა: მხედრული „დაუჯდომელი“ 700 ც,
„კიტის სიბრძნე“ კაიოს ნაცვლიშვილის თარგმანი 700 ცალი
ლოცვანი 1000 ც. კვალად სახარება 1000 ც. შეწყვიტთა უფ-
ლად წმიდისა სულისათა ესე უფელნი ზემოსსკნებულნი წიგნი
დამბეჭდავს ხარჯითა ჩემითა, აღსამადლებლად და განსაძლიერებ-
ლად უფლისა ჩემის, შეუთა ირაკლისა, დი საოხად ცო დვილისა
სულისა ჩემისა, რომელიცა ვმოქმედებ მხადველთაგან შენდობასა“.
აქ უნდა ვსთქვათ, რომ დავით მღვდელი კეცერაშვილი და
ქრისტეფორე მღვდელი კეცერაშვილი ჩვენ მამა და შვილია
ეგვანია. შვილს მამისაგან უნდა ესწავლა სტამბის მართვა-
გამგეობა ხელობა.

საუბედუროდ ვერც ამ სტამბას წაუვიდა საქმე ბელსიე-
რათ, 1795 წ. მრისხანე ხვედრმა მასაც მოუსო თავისი მრის-
ხანე ცელი. სტამბის სტანოკების და საქირო იარაღის ზოგი
ავლობარში, მიწაში დაფლეს, ზოგი გორისაკენ წაიღეს და
იქით შეინახეს. მტრის განსვლის შემდეგ, დავით კეცერაშ-
ვილს მეფისაგან ებრძანა სტამბის მოხერხება, განწყობა ხელ-
ახლოვ, იგი შეუდგა იარაღის მოკრებას, მალე მოკრება და
1796 წ. ამ სტამბაში რამდენიმე ვრცელი სასულიერო შინა-
არსის წიგნებიც გამოიცენ. 1798 წ. მეფე ერეკლე გარდა-
იცვალა, გამეფდა ძე მისი გიორგი XII-ე. სტამბის მფარვე-

ლობა მეფის გამგეობის ქვეშ გადავიდა, მეფემ მასვე დაუბრუნა რაშვილს მიანდო ზედამხედველობა. ამის შედეგად რაშვილმა დაიწყო რაშვილში რამდენიმე გამოცემა იქმნა, ლოცვის წიგნები იბეჭდებოდა, სამეფო დაფთრები, საქირო განცხადებები ფურცლებით, გაზეთის მსგავსათ, ესეთი ფურცლების ბეჭდვა ირეკლეს დროსაც უოფილა, მაგრამ მათ ჩვენ დრომდის ვერ მოაღწიეს. 1798 წ. ამ სტამბაში დაბეჭდულა რაღაც გაზეთის მსგავსი ფურცლები, რომელ ფურცლებზედაც მოთავსებული უოფილა მეფე ერეკლეს გლოვა და გიორგის ქება ლექსად, ამებზე გარდა სხვადა-სხვა ცნობევიც უოფილა მოთავსებული.

ძველ კაცებთაგან ამათ არის დაშთენილი, რომ ასეთი ნაბეჭდი ფურცლების დრო და დრო გამოდიოდნო, შვირე რიცხვი-კი უბეჭდავთ. სხვა-და-სხვა საქირო განცხადებათა ბეჭდვა რომ მაშინაც უოფილა, ამას ამტკიცებს შემდეგი მაგალითი: XVIII საუკუნის დამლევს, რუსეთიდან საქართველოში ჩამოვიდა დამსახურებული გაბრიელ მაიორი, გაბრიელ მაიორს განათლება რუსეთში მიეღო, იქვე ემსახურნა, სამსახურის გათავების შემდეგ თფილისში გადმოსახლებულა, სამშობლოში. საქართველოს დედა ქალაქ თფილისსა და თფილავს პსრველად ამან გამართა ქართული წარმოდგენა. ამ წარმოდგენებისთვის მას ბილეთები სტამბაში დაუბეჭდია. ერთმა ბილეთმა ჩვენ დრომდისაც მოაღწია, ზედ ესე აწერია: „შაურა თრა. გაბრიელ მაიორა“ ე. ი. ბილეთი ორი შაური. ეს გაბრიელ მაიორი ქართველი გრიგოიანი იყო, დიდი ერთგული მეფისა, 1795 წ. უბედურს ომში მან ვაეკაცურად იბრძოლა, მიტომ იგი ცხარე ბრძოლის დროს დაკუნწულ იქმნა ნეკერნაქერ სპარსთაგან.

რაც შეეხება ამის წარმოდგენების შესახებ ცნობებს, ამას ჩვენ სხვაგან დავწერთ. 1799 წ. ხსენებულ სტამბაში ბეჭდვა დააწყებინა დავით ბატონიშვილმა, თავისაგან შედგენილის „ნარკვევის“, რომელიც 1800 წ. ცალკე წიგნად გამოვიდა, ეს „ნარკვევი“ არის შემოკლებული ისტორია

სხვა-და-სხვა ტომთა. შიგვე დაკავშირებულია საქართველოს ისტორიაც. 1800 წ. რამდენ ნაირიმე განცხადებები, სამეფო დავთრები, ლექსები და სიტყვები დაიბეჭდნენ. მეფე გიორგის სიკვდილის შეიდეგ, საქართველო რუსეთს ჩააბრდა, სტამბას საქმეც უკუდათ წაიღია, ამიტომ 1801 წლის ნახევარს სტამბა ააუქმდა. მის ყურის გდება არავის უნდოდა, ყველა თავისკენ იწყოდა, ბატონიშვილებსაც გადასახლება უხდებოდათ, სტამბის მართვისთვის აღარავის სცალოდა. ანტონ კათალიკოზმა დაუწყაო სტამბას მფარველობა, ესეც დროებით იყო, ამის მფარველობის დროს ამ სტამბაში არა დაბეჭდილარა. 1805 წ. სტამბის იარაღი და ყოველისფერი მოწყობილება რუსეთის მთავარ-მართველს გარდაეცა.

მთავარ მართველმა სტამბას ჯეროვანი ყურადღება მიჰაქცია, მისთვის რუსეთიდან გამოიწერა ზოგიერთი საქირო რამ იარაღები, ქალაღი, მასთან რუსული ასოებიც და 1805 წ. გახსნილ იქმნა ძველი სტამბა. 1805 წლის შემდეგიდამ ამ სტამბაში ქართული წიგნის სულ აღარაფერი დაბეჭდილა რა. იბეჭდებოდნენ მხოლოდ ქართული ლოცვის და ანბანის წიგნები, მასთან რუსეთის განცხადებები. საქართველოს მთავარ-მართველებთა ბრძანებანი, განკარგულებანი და სხვა-და-სხვა დარიგებანი, ყველა ესენი მარტოთ ქართულს ენაზედ იბეჭდებოდნენ. 1810 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ქართული გრამატიკა. მასთან რუსულ-ქართულის „რაზღაგორის“ წიგნი, ლოცვანი ანბანითურთ, 2811 წ. დაიბეჭდა ვარლამ არხიებისკომპოზისაგან შედგენილი საქართველოს სამღვდლოების, ბერების, ეკლესიების, მონასტრების მათის მამულების და სხვა-და-სხვა საქმეთა აღწერანი, რომელიც წარდგენილ იქმნა საქართველოს მთავარ-მართველთან, მთავარ-მართველმა ეს აღწერა და მოსაზრება რუსეთის უწყმიდესს სინოდს გაუგზავნა და უმაღლეს მთავრობასაც.

ეს აღწერა ჩვენ ვნახეთ, მასში აწერილია იმ დროის საქართველოს ეკლესიების და მონასტრების რიცხვი, მღვდლე-

ზის, მთავრების, დიაკვნების, არქიმანდრიტების, ეპისკოპოსების, ბერების, მონასტრების, მამულების და მათი შესავალგასავლის, თან დართული აქვს რჩევა, რომ თუ მთავრობა აქ რამე ცვლილებას დაინახავს საკიროთ, მაშინ კათოლიკოზობა გაუქმდეს და მის მაგიერ განწყესდეს ეგზარხოზი, ეს როგორც ბოლგარიაში არისო. საქართველოში მყოფ ეპისკოპოზებს დაენიშნოს ამდენ-ამდენი ჯამეაგირიო. ცვლილება ამარხიეპისკოპოსის წესდების თანხმით მოხდა, პირველ ეგზარხოსათაჲ ესევე იქმნა დანიშნული. ხოლო ანტონ II კათალიკოზი რუსეთს გადაიყვანეს, სიდაჲ იცხოვრა და გარდაიცვალა. 1824 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ქართული სახარება მხედრულათ, მცირე ხნის შემდეგიდან სტამბა გაფართოვდა, ახალი ასოები შეიძინეს და ამ სტამბაში 1817 წ. ქართული გაზეთიც გამოიცა. დღევანდელი კავკასიის მთავარ-მართებლის სტამბის დრო 1807 წ. მისწვდება, ეს სტამბა იქიდან არის გადმოკბთებული. ცხადია, რომ დღევანდელ სტამბის საწყობში ბევრი რამ ძველი ნივთები და იარაღები იქმნება დაშთენილი, როგორც ვახტანგ მეფის სტამბის დროის, ისევე დროთა სტამბების.

ამ სტამბას, 1829 წ. მოემატა მეორე სტამბა, კერძო ქართული წიგნების და ჟურნალ-გაზეთების დასაბეჭდათ. მეორე სტამბა გახსნილი იქმნა სოლომონ დოდაშვილისაგან, ბერის ივანე ხელაშვილის საფასით, რომელ ბერიც ბატონიშვილებს გადაჰყვა რუსეთში და იქ სცოვრებდა. ამედან ჩვენ მიუბრუნდებით ისევ XVIII საუკუნეს და ვწყნერთ იმ სტამბებთა ცნოვებს, რაცა-კი ხსენებულ საუკუნეში რუსეთში დაიხსნა, მერე საქართველოში დახსნილებს შევხებით.

ქართული სტამბა მოსკოვს.

ქართველები სჯულის ფანატიკები იყვნენ. თათრები მათ ქირივით სძულდათ. ამიტომ ამათ არც თათრები აყრიდნენ კეთილს. ქრისტეს გულისთვის ყოველთვის მუსრს ავლედბნენ. ქართველები შეელას ქრისტიანების სთხოვდნენ,

მერე რუსეთს მიმართეს, რუსებმა შეიწყნარეს თხოვნა. 1723 წ. ვახტანგ მეფე რუსეთში გადასახლდა, პეტრე დიდის კარზედ. თან წაიყვანა რამოდენიმე ათასი თავდაზნაურები, სამღვდელონი და საერო მართველნიც. თან წაიღო 40 ურემზე მეტი ოქრო, ვერცხლი, ძველი ქართული ნივთები. და ბევრიც სხვა ასეთ ძვირფას ნივთები. ამით შეირცხვინა გვიარი:

დავითის შემდეგ, საქართველოდამ რუსეთში მრავლად იწყეს გადასახლება სხვა-და-სხვა ბატონი შვილებმა და მთავრებმა. ბოლოს ამათი რიცხვი აქ ისე გამრავლდა, რომ 1730 წლებში ქართული სტამბის გახსნის საჭიროებაც იგრძნეს, ესეც მოახერხეს და გახსნეს 1738 წ. პირველად ქართული სტამბა მასკოვს და მის თემს გაიხსნა. მერე ვლადიმერს, შემდეგ 1780 წ. პეტერბურგს, 1790 წ. კრემენჩუგს და 1795 წ. მოზდოჯს.

ვახტანგ მეფის შვილები მწიგნობარნი იყვნენ, ესენი რუსეთში მოსვენებით სცხოვრობდნენ. მათ ძლიერ ეთანადებოდათ გული საქართველოს შესახებ. ბაქარმა და ვახუშტიმ განიძრახეს ქართული სტამბის დაარსება. ამისთვის მათ აიღეს ნება-რთვა, ჩამოასხმევინეს ქართული ასოების ყალიბები, ასოები და 1734 წ. სტამბა გახსნეს მოსკოვის ახლოს სოფ. „ვსესვიატკოვში“ სადაც იწყეს საღმრთო წერილის წიგნების ბეჭდვა და მცირე დროის განმავლობაში რამდენიმე ნაირი წიგნიც აღბეჭდეს. ამავე დროს, რუსეთის ეკლესიის წინაშე მსახურებდა იოსებ სამეხელეი, ეპისკოპოსი, კაცი მწიგნობარი, საღმრთო წერილის კარგად მცოდნე. მიღალის ენერგიით დაჯილდოვებული, მას დიდი სიყვარული ჰქონდა საქართველოს და ქართულის მწაგნობრობის- მას დიდათ ენატრებოდა, რომ საქართველოშიაც აღორძინებულიყო საჭირო წიგნების ბეჭდვის ოსტატობა იმ კვალითვე, როგორც ეს მი დროს რუსეთში იყო. ამის ნატვრა აღრიდანვე ჰქონდა, მიტომ იბი შეუდგა სამზადისს, რაშიაც ჯამაგირს იღებდა,

იქიდან მონარჩენს ქართული სტამბისთვის ინახავდა, ამ სტამბისთვის დიდათ იშრომა და უკანასკნელ მოახერხა მოსკოვში გადასვლა, იქ ვახტანგ მეფის შეილებთან დაახლოვება და სტამბის გახსნაზე ცდა. ამ საქმეში გატონიშვილებმაც განუზიარეს თანაგრძობა. ბაქარ ბატონიშვილის ჩამოსხმულ ყალიბებით ჩამოასხმევინა ქართული საქირო ასოები, შეიძინა ორი სტანოკი და 1735 წ. მოსკოვში, ბაქარ ბატონიშვილის სახლში, უწმინდესის სინოდის ლოცვა-კურთხევით, გახსნა ქართული სტამბა, სტამბაში მოთავსებული იყო ხუცური და მხედრული ასოები.

ვიდრე სტამბას გახსნიდა. მინამ იოსებ სამებელს წიგნების ბეჭდვის გეგმა შეედგინა. პირველ საბეჭდ წიგნად „დაბადება“ დანიშნა. ამ აზრისავე იყო ბაქარი და ვახუშტიც. როგორც იოსებ სამებელს ესწორებინა ქართული „დაბადება“ რუსულ და ბერძნულ „დაბადებასთან“ ისევე ვახუშტის და ბაქარს ემუშავანათ „დაბადების“ შესწორებაზე. შემდეგ ამით ორივე შრომა ერთად შეაერთეს. იოსებ სამეფელმა საქმე ისე მოაწყო, რომ ბაქარის მიერ დაფუძნებული სტამბაც თავის სტამბას შეუერთა და ამ სტამბაში მათ იწყეს ქართულ-ხუცურ და მხედრულ წიგნების ბეჭდვა. სტამბის ზედამხედველობათ ანუ მუშაკებათ დანიშნულ იქმნენ: ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე გურამიშვილი და მღვდელი ფილიპე, ეს ფილიპე იმერელი იყო, მოსკოვში მსახურებდა მღვდლად, 1750 წ. დაქვრივებულია, იოსებ სამებელთან უმსახურნია, შემდეგ საქართველოში მოსულა, ანტონ პირველს ეპისკოპოზათ უკურთხებია, ხოფის კათედრაზე დაუნიშნავს, ოსმალთ აოხრების მეოხებით ეს კათედრა გაუქმდა, ფილიპეც რუსეთში გარდასახლდა, იქ გარდაიცვალა. ამ სტამბაშივე მოღვაწეობდა დავით მღვდელი. ზედა-მხედველათ დანიშნულ იქმნა ვახტანგ მეფის მდივნად ყოფილი მელიქსედეკ აბელიშვილი კავკასიძე. სტამბის გახსნაში თავის საფასით დიდათ ეხმარებოდა ხუცეს-მონაზონი ქრისტეფორე გურამისშვილი.

1755 წ. დაარსებულს სტამბაში, წიგნების ბეჭედიდან დაიწყო, როდ 1736 წ. დაიწყეს, ხუცეს-მონაზონ ქრისტეფორე გურამიშვილმა თავის შრომიო გამოსცა შემდეგი წიგნები: მარხვანი, ზატკი და ანბანის წიგნი. ეს მღვდელი ქრისტეფორე გურამიშვილი ყოფილა მარჯვენა ხელი იოსებ სამებელისა. ამ სტამბის დაარსების ისტორიას აი რაგვარ მოგვითხრობს თვით დამაარსებელთვე კალამი:— „ოდეს იმერობდა და განაკება და კეთილად გამკებულა, კეთილ-მორწმუნე და თყსთ მშურთბედი სრულად რუსეთისა დიდი ხელმწიფე იმპერატორიდა ანნა იოანესა, მას ჟამსა იგულისმოდებინა უოღად სანატრელმან ანბანისმან ვლადუკისმან და ანბანისმან ურევისმან, კართა მდევან მწიგნობართ უხუცესის ქობულის თამაზის ძემან, სამებულმან იოსებ და მიბრძანა მე, ვოვლად უღარსსა გურამისშვილს მღვდელ-მონაზონს ქრისტეფორეს, სტამბის გაკეთება და გაგაკეთებინეთ დიდის გულს მოდებინებთ და წარკებთა საფასითა მისითა, და დაბეჭდა დაფითნა, ზატკი და სანატრება“.

ამ ცნობიდან სჩანს, რომ ქართული სტამბის დაარსების ნატვრა ქართველთ გარდა ორს უცხო ტომის სასულიერო პირთაც დიდათ სურვებით. ამით შემდეგ იმავე სტამბაში გამოუცია სხვა-და-სხვა წიგნები ქრისტეფორე გურამისშვილს, იმე დროს, კახეთის მეფის არჩილის ასულის კარის დეკანოზს გიორგი ღამბაშვილს დაუბეჭდია „მარხვანი“. ამის გასწორებაზე ამითაც დიდათ უმუშაქნიათ. ამაზე აი რას სწერს თვით დამბეჭდი:— „მადითა დეთისათა, ვიშრომეთ და ვიდვანეთ წმიდასა ამას „მარხვანისა“ მე, უღირსმან ქრისტეფორემ, კახეთის მეფის ანბანის კარის დეკანოზმან გიორგი ღამბაშვილმა და სხვითა ვეთნ მოწმობითა და შეწევნითა მოვიდეთ რუსული „მარხვანი“ და ოთხი ჩვენის ენისა, და როგორც რუსულ „ტიბიკონს“ და როგი უწინდა ისე იმ რუსულ „მარხვანზე“ ვასწორეთ და ისე შევკრებეთ ნუსხითა“. შემდეგ მოთხრობილია, რომ რაც ჩვენში აკლდა იმას რუსულით გიორგი ღამბაშვილი სთარგმნიდა და მით ვავსებდითო, ასეთი შევსებული

დაბეჭდეთო. ჩვენ, თფილისში. დაბეჭდილი ^{მხარხუზაძის} გვეყავაო. ეს «მარხვანია» მეორეთაც დაბეჭდეს 1741 წ.

ამავე წელს იოსებ სამებელმა დაწყებინა ბეჭდვა ქართლის «დაბადებისა» ვრცელის ზომის, ამის შემუშავებაზე დიდი შრომა მიუძღვის ვახუშტის, ბაქარს და ნამეტურ იოსებ სამებელს, გამოსაცემი ხარჯი თვით მისი იყო. ეს «დაბადება» დამთავრდა და გამოიცა 1743 წ. გამოცემის ბოლოში ვახუშტის წერილი აქვს მოთავსებული, იგი მოგვითხრობს «დაბადების» გასწორების, შეცდომების სწორების და ბეჭდვის ისტორიას. «დაბადების» შემდეგ ზოგიც სხვა წიგნები გამოიცნენ განმეორებით. ყველა ამ წიგნებს სწრაფათ გზავნიდნენ საქართველოში და აყრცელებდნენ სამღვდელთებაში. ამაობაში მოახლო და 1750 წლები, იოსებ სამებელი საქართველოში აპნრებდა გადმოსვლას და თან სტამბის გადმოტანასაც, მაგრამ ეს მას ვერ მოუხდა, იგი გარდაიცვალა 1750 წ. და უოველივე მისი აზრები ჩაფუშულ იქნა, უნდა ვთქვად, რომ იოსებ სამებელს რომ თფილისში თავის სტამბა გადმოეტნა, მაშინ აქ ძლიერ ბევრი წიგნები დაიბეჭდებოდნენ. იგი სტამბა მდიდარი იყო და მეორე თვით იოსები და მისი მომხრენიც გამოცდილნი იყვნენ წიგნების ბეჭდვაში. საეკლესიო წიგნებს გარდა იგინი უსათუოდ საერო წიგნების ბეჭდვასაც დაიწყებდნენ. თფილასში მაშინ ეს მეორე ქართული სტამბა იქნებოდა, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა. თუმც ისიც უნდა ითქვას, რომ იგინი თავის დროის სჯულის ფანატიკ კლერიკალები იყვნენ და საეროც ყველაფერი სძულდათ, როგორც ანტონ კათოლიკოზს.

იოსებ სამებელი თავადიშვილთაგანი იყო, ღვარად ქობულაშვილი, თავის დროს კვალათ მცოდნე რუსულის, სლავიანურის და ბერძნულის ენების. იოსებ სამებელის სტამბა დარჩა მოსკოვს სამუდამოთ. მის ზედამხედველობა ბაქარ ბატონიშვილს და რამდენიმეც სხვა მღვდელ-მთავრებს ებარათ. იოსებ სამებელის სიკვდილის შემდეგ იქ შეწყდა წიგნების

ქართული
ენების
მეცნიერება

ბეჭდვა. 1755 წ. თფილისიდან განდევნეს რუსეთის კარისადმი, საქართველოს კათალიკოზი. ეს მივიდა რუსეთის კარისადმი, უკანასკნელ იგი დამიწნულ იქმნა ვლადიმერის და იეროპოლისის ეპისკოპოზათ. ამან იმეცდინა და 1759 წ. იოსებ სამეხელის სტამბა ვლადიმერს გადაატანინა, დაძინებული სტამბა იქ გააღვიძა, იქ გამართა და 1760 წ. წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო. სხვათა შორის გამოსცა „კლე საწმუნებებისა“ ვახუშტის ნათარგმნი. „თვენი“ მეორეთ. ქართულ-რუსულ-ლათინურ-ბერძნულ ანბანი და ზოგიც სხვა წიგნები. ანტონის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ეს სტამბა დახურულ იქმნა. ანტონის სტამბის გარდა 1761 წ, მოსკოვში მეორე სტამბა გახსნა ტფილელ მიტროპოლიტ ათანასე ამილახვარმა, ეს ათანასე 1759 წ. მეფე ირაკლისაკან რუსეთში ელჩათ იქმნა გაგზავნილი, ეს თანამომხრე იყო ვახტანგის ოჯახის და წინააღმდეგი ერეკლესი, ამიტომ რუსეთიდან ველარ დაბრუნდა; რუსის ქვეშევრდომობა მიიღო. მეფე ერეკლემ რუსის მთავრობას ორჯელ სთხოვა ამ მიტროპოლიტის დაბრუნება, მაგრამ სხქმე ვერ მოხერხდა.

ამან თავის სტამბაში გამოსცა შემდეგი წიგნები: სამოციქულო, დავითნი, ლოცვანი, ქაზნი, დაჯდომელი და 1767 წ. „პარაკლისი“ და ანბანის წიგნები. ანტონ კათალიკოზის საქართველოში დაბრუნების შემდეგ ვლადიმერის სტამბაც ამ ათანესემ შეიძინა, მოსკოვის გადაატანინა და თავის სტამბას შეუერთა. ამისვე დროს დაიბეჭდნენ რამდენიმე საერო ლექსნი და იამბიკოები ბაქარ ბატონაშვილისა. ათანასე მიტროპოლიტი გარდაიცაალა 1774 წ. და დასაფლავდა დონის მონასტერს. ამის შემდეგ სტამბა კარგა ხანს არსებობდა, იქ სხვა-და-სხვა წვრილი სასულიერო წიგნები იბეჭდებოდა. უკანასკნელ ყველა ის სასტამბო იარაღები და ნივთები მოსკოვის უწმიდესის სინოდის საკუთრებად გახდა, საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ ქართული სასუ-

ლიერო წიგნების ბეჭდვა მოსკოვს გადიტანეს, სტამბა განაახლეს და იქ დაიწყეს ბეჭდვა. მოსკოვში ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვა. გაგრძელდა 1860 წლებამდის. ამ დროთა სტამბის მმართველთ მოღვაწეობა იქამდის უფერულია, რომ მასზე საუბარი ჩვენ მეტად მიგვაჩნია.

ქართული სტამბა პეტერბურგს

1770 წლების შემდეგ, პეტერბურგი ქართველ ბატონიშვილებით აივსო. საქმე ისე მოეწყო, რომ ეკატერინა იმპერატრიცამ მეფე ერეკლესთან წერილების მიწერ-მოწერაც გამართა. 1781 წ. ქართლ-კახეთი, იმერეთი და საქართველოს ყველა სამთავრონიც რუსების იმპერიის საფარ ქვეშ შევიდა. ამიტომ საქართველოს სამთავროებიდამ პეტერბურგს მრავლად იწყეს მოგზაურობა ქართველთ ბატონიშვილებმა. ბოლოს ამათ რიცხვმა ისე იმრავლა იქ, რომ დევით პოეტო ალექსანდრე ქავკავაძეც კი რუსეთში დაიბადა 1787 წ. რუსეთის მფარველობის ქვეშ ქართველთ შესვლამ ქართული სტამბის გახსნის საჭიროებაც გამოიწვია. ამიტომაც ერთს დროს, როცა ქართველთ მფარველობა მოხდა. იმ დროს, 1781 წ. პეტერბურგს ქართული სტამბაც დაარსდა რუსეთის მთავრობის დახმარებით.

VXIII საუკუნის ნახევრიდან, რუსეთში, ქართველთ სამღვდელეობამ ერთობ ხშირათ იწყეს გამგზავრება, ხსენებულ საუკუნის მესამე ნახევრამდის, ქართველთა ბინას მოსკოვი შეადგენდა, შემდეგ კი მათ პეტერბურგშიაც იჩინეს თავი, ნამეტურ ეკატერინა იმპერატრიცა მეორეს დროიდან. სხვათა მრავალთა შორის, პეტერბურგში იმ დროს, სცხოვრებდა ქართველთ ეპისკოპოსი, გრიგოლ ხარქაშნელი. ამანაც იღვაწა და 1786 წ. პეტერბურგში გახსნა ქართული სტამბა, სადაც სხვათა შორის 1789 წ. დაბეჭდა ქართული სახარება. სხვა წიგნების ბეჭდვაც ეჭონია ამ ეპისკოპოსს დაწყობილი, მაგრამ დამთავრება ვეღარ შესძებია. მის შემდეგ ეს სტამბა

მიითვის ვარლამ არხიეპისკოპოზში. საქართველოში ^{ქართველთა} ქართველთა ეგზარხოსათ ყოფილმა, სტამბა განაბლა და ^{და} ნაფრცო. აქ დაბეჭდა მან ქართული „თვენი“ სახარების ახსნა და ზოგიც სხვა წიგნები. 1815 წ. იქვე დაბეჭდა ლექსად: „ქეთევან დედოფლის წამება“. შედგენილი დიმიტრი ბაგრატიონისა, 1812 წ. რუსთა ლაშქრის მხედარ მთავრის ბაგრატიონის ძმის. ვარლამ ეგზარხოსათ ყოფილი პეტერბურგის ქართული სტამბის გახსნის საქმეს ასეთის ჩახრუხაულის ლექსის კილოთი ამკობს:

„ღვთის შეწვენითა, ზესთა ზენითა,
 მოსკოვს შემზადდა სტამბა ქართული,
 ქანის ურისთვისა, დავითის ძისა,
 ვარლამ დეაწლი კმა გამართული.
 ვინ იყო ძველად. ახტალის მწყვესლად,
 აწ რუსთ სინოდის წევრათ შართული,
 გიძღვნის ივერთა, ამერ-იმერთა,
 წიგნს „დღესასწაულ“ მბეჭდველი სრული,
 მასთან იონა, ვინ არ იონა,
 შრომის მოყვარე ცენზორობითა;
 მიტროპოლიტმან გამშინჯ-გამპყვრეტმან,
 გუდუონის ძემ ძველ გვარობითა.
 ნიკიფორითა—მკითხეს სწოროითა,
 იკულს მოდგინეს საკმაოობითა,
 კეთილ შობილმან პაიკაძემან,
 მესტამბემ ყოვლით სახმარობითა.

ამ სტამბის გახსნით იწყება საფუძველი პეტერბურგში ქართული სტამბის გაძლიერებისა, თვით სამეცნიერო აკადემიის სტამბის ნიადაგის გამნტკიცებაც ამას მიეწერება, რომელ სამეცნიერო აკადემიის სტამბაშიაც ბროსემ და ჩუბინაშვილმა გამოსცეს 1840—1863 წლებამდე „ქართლის ცხოვრება“ ვახუშტის, „გეოგრაფია“ ქართულ-რუსულ-ფრანგულ-სლავარი, ქრისტომატიები, იოანე შავთელის „საპასექო ცხრილი“, „ვეფხისტყაოსანი“ „ქრესტომატია“ „სიბრძნე სიკუ-

რუე“, ქართული გრამატიკა, „ზონგური“ ლექსთა კრებული, ლორთქიფანიძისაგან 1865 წ. და 1869 წ. „კაცია აღამიანი“ ილ. კაპაჯაქისა და რამდენიმეც სხვა წიგნები. უნდა ვთქვათ რომ მოსკოვის ქართული ასოები და პეტერბურგისა ერთმანეთისაგან დიდათ განიზღვეიან. პეტერბურგის უფრო მოსაწონია, მის ყალიბები XIX საუკუნეშია შედგენილი და მოსკოვისა კი ძველათ. დღევანდელ ჩვენ აკადემიურ ასოების ყალიბებს ნათესაოება 1712 წ. თფილისში გამოცემულ „ვეფხისტყაოსნის“ ასოების ყალიბებთან აქვს.

მოსკოვის კი მეტად განკერძოებულის თვისებისა არის, მათ რამდენიმე ქართველთ სასულიერო წოდების პირთა სახის ბეჭედი ატყვია. ეს უფრო რთული სამზერ-საკითხია, პეტერბურგის კი მეტათ მარტავი, კობტა, ნამეტურ წვნიკი ასოებია. პეტერბურგის სტამბაში პაიქაძეს შემდეგ მეტათ მცდელი ხელოსხნი ყოფილა მესტამზე ტაბიძე, რუსეთში მყოფ ყველა ბატონიშვილების მომსწრე, რაცკი პეტერბერგს ან მოსკოვს XIX საუკუნეში ზუკური და მხედრული წიგნები დაიბეჭდა, სულ ამ ამომწყობლის ამოწყობილი ყოფილა. 1841 წ. გამოცემულს „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოზე მარი ბროსისაგან მიბეჭდილია შენდგე ტაბი, სადაც მოიხსენებენ სიმონ ტაბიძეს ასე:

„სვიმონ მესტამზე ტაბიძე, ბეჭდვაზე იყო მცდელია, დავბეჭდეთ წიგნი აწ ახლად, განახლდა ძველის-ძველია“ და სხვანი. ზემოხსნებულ სტამბებს გარდა რუსეთში, კრემენჩუგსაც გამოიცა ქართული წიგნები. 1790 წლიდამ ვიტყვიო ამაზეც მცირედ: მესტამზე პაიქაძეზე ცნობები ერთობ ცოტა არს. მესტამზე პაიქაძეზე ცნობები ერთობ ცოტა არს.

XVIII საუკ. ბოლოს, საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების ხანა უკვე ახლოვდებოდა. ამისთვის გამართული იყო მიწერ-მოწერა, ორივე მხარეში საპირონი იყვნენ რუსულ-ქართულ ენების კარგად მცოდნე პირები. ერთი ასეთთაგანია გაიოს ნაცვლიშვილი, მოწაფე ანტონ კათალიკოზისა, რომელმაც სწავლა მოსკოვის აკადემიაში დაამთავრა

1768 წ. საქართველოში დაბრუნდა და 1702 წ. სემენარიის რექტორათ იქმნა დანიშნული, ამ დროს იგი არქიმანდრიტათ იყო. მცირე ხნის შემდეგ რუსეთის მთავრობის დავალებით მან რექტორობას თავი გაანება და რუსეთში გადასახლდ, იქ ეს დიდის პატივით მიიღეს, დანიშნულ იყო უცხო ქვეყანათა კოლეგიის ნაწილში ქართული ენის მთავრწინლათ, შემდეგ გარემოებამ კრემენჩუგს გასტყორცნა. იქ ეს ამოათ არ დაშთა, იქაურს ერთხ სტამბაში მოაპოვებინა ქართული ასოები და 1798 წ. გამოაცა 1) „ქართული გრამატიკა“, 2) 1798 წ. „საციკრო ლოცვანი“, 3) „მცნება ვსილის ბერძენთ მეფისა“ და რამდენიმეც სხვა წვრილი წიგნები. წვრილ წიგნებისამ ჩვეე დრომდის ვერ მოაღწიეს. მიზეზი წიგნებთა მცირე რიცხვის ბეკდვა უნდა ჩათვალოს.

საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ, გაიოს ნაცვლიშვილი ეპისკოპოზის ხარისხით მოზდოკის და ყიზლარის კათედრაზე გადმოიყვანეს. ესევე განაგებდა ოსეთის სამქადაგებლო კომისიის საქმესაც. აქ, ეპისკოპოზობის დროს, ყიზლარშიაც გაუბსნია ქართული სტამბა და ორი თუ სამი წიგნი დაუბეკდაა, ამ წიბნების მოპოვება ერთობ იშვიათია. პ. უმიკაშვილის სიტყვით, სამეცნიერო აკადემიის წიგნთ-საცავში ინახეზა მხოლოდ ორი წიგნაკი. სხვაგან არსად არაფერი დაშთენილა. ამ სტამბის ისტორია ჩყენთვის უცნობათ არის დაშთნნილი, თუმც გაიოსის ცხოვრების შესახებ ნიკოლოზ მთვარელიშვილისაგან სავპარისად საფუძვლიანი მონოგრაფია გვაქვს ქართულ მწერლობაში ეურ. „ივერია“ 1882 წ.

რუსეთის სტემბების შესახებ უნდა ვსთქვათ, რომ ზემოხსენებულს სტამბებს გარდა პეტერბურგს და მოსკოვს სხვადა-სხვა უცხო ტომთა სტამბებშიაც მოიპოვებოდა ქართული ასოები, სადაც ქართულს წიგნებს თუმც არა ხშირმდ, მაგრამ ხანდის-ხან მაინც ბეკდავდნენ. ასეთი იყო გოდერძი ფიროლოვის, მეფე გიორგის მდიენათ ყოფილის, ქართული გა-

მოცემანი და ზოგაც სხვა მწიგნობართ ქართველთა, მაგრამ ამ სტამბებთა ცნობებს ჩვენ არ ვებებით, რადგანაც მათს არსებობას ჩვენის ისტორიის მასალებთან დიდი რამ კავშირი მაინცა და მაინც არა აქვსთ, ამიტომ ვათავებთ აქ საუბარს. თუმცა უნდა ითქვას, რომ სტამბის ისტორიის მასალები უყურადღებოა თვით ქართველ მესტამბებისაგანაც.

იმერეთის პირველი სტამბა.

ქართლში სტამბის გახსნის საქმეს ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ მთელ საქართველოს დედა ქალაქ ტფილისი იყო. მთელი ევროპის მოგზაურნი და მისიონერები უმეტესად ტფილისს ეტანებოდნენ. რადგანაც ეს ქალაქი შუა გულს იღო სპარს-ოსმალ და მასთან კასპის და შავ ზღვას შუა.

ამ გარემოებაში თფილისი ცნობილ იქმნა უმრავლესთა წინაშე, იმერეთი კი მიტოვებულ დაშთა, რადგანაც იგი განაპირას იღო, ბევრ რამ ისეთ პირობებთაგან, რაც ქართლს ეკრა გარს. ამიტომაც იმერეთში ქართული სტამბის ცნობები უფრო გვიან განეფინა, ქართლზედ ცოტა შემდეგ. შეიძლება ტფილისს შემდეგ, იმერეთშიც მალე გაეხსნათ სტამბა მაგრამ ამ გარემოებას წინ მოეწვინა ის უპირობა, რომ 1720 წლიდამ, ტფილისშიც ისე ავად მოეწყო ქართული სტამბის საქმე, რომ იგი უმეტეს არც კი არსებობდა. 1760 წლის შემდეგ თფილისის სტამბა განახლდა, წაგნების ბეკდვაც დაიწყეს, ეს გარემოება არც იმერთათვის დარჩა ჩუმად და 1770 წელს, სოლომონ ბირველის დროს, დაიწყეს ცდა სტამბის გახსნაზედ. ამისთვის ცდა იყო ისე ფართო, რომ იმერთა მეფის რჩევით თფილისის გარდა რუსეთსა და რუმინეთშიც გაიგზავნენ კაცები სასტამბო საქმეთა გასაცნობათ, სტამბის იარაღის შესაძენათ, იმერეთში სტამბის გახსნელად, უცხოობაში მგზავრობის ისტორიის ანუსხვას არ

ქართული
ენების
სტამბა

გამეყვებით, გადაეალოთ ისევ ადგილობრივ, თფილეთის სტამბის დაარსების ამბებს და მასაც თუ ამის მიზანძვით იმერეთშიც როგორ იქმნა ქართული სტამბა დაარსესული.

შეიძლება ამაზედ აღრეც იყოს იმერეთში სტამბის იარაღები გადატანილი, ხოლო ბექდვით კი წიგნების არაფერი სჩანს და 1770 წ. გელათის მწიგნობარ წინამძღვარს პატარა ლოცვის წიგნაკი დაუბეჭდია, სულ რვა ფურცელი, პატარა ზომის. მე მაქვს და ეს პატარა ლოცვის წიგნაკი. ამ წიგნს ზედა პირი, ანუ შტუც ტიტული არა აქუნდა. ბოლოში მიბეჭდილი არის ასე:

„დაიბეჭდა ესე დაუჯდომელი, სამეფოსა ქალაქ ქუთაისს, დროსა სამეფოსა სოლომონ მეფისათა. წელსა განხორციელებით უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი ჩლო, ს. ც.“ ამ პატარა წიგნის მეტი ქუთაის ნაბეჭდი ჩვენ სხვა არა გვინახავს რა.

იმერეთში 1770 წ. დაბეჭდილი. ის კი არის უწყებელი, რომ სოლომონ პირველის და სოლომონ მეორის ხელშეწყობით ამ სტამბაში იბეჭდებოდნენ სხვა და სხვა პატარა ფურცლები სამეფოს საქმეთა საჭიროების გამო. 1780 წ. კი ქართული სასულიერო წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს, წიგნების ბეჭდვის ცნობები კი იმერეთში რომის სტამბის შემდეგ იქმნა გავრცელებული. რომიდანაც კათოლიკის მისიონერებს ქართული ახლად დაბეჭდილი წიგნების იმერეთში უფრო მრავლად შემოაქანდათ. სამწერლოთ, მხოლოდ დანამდვილებით მაინც არა სჩანს იმის ცნობები თუ იმერეთის სტამბის იარაღი საიღამ იქმნა მთლად შეძენილი, ის კი არის ცნობილი, რომ ერთი სტანაკი, ანუ დაზგა თფილისიღამ გადაუტანიათ, დანარჩენი სტამბის მოსაწყობი იარაღის კი არაფერი ვიცით. მაინც რაც არის ამაზედ დაშთენილი, იმასაც აქ მოვიყვანთ.

თფილისში ქართული სტამბის გახსნის საქმე და წიგნების ბეჭდვის ცნობები მთელ საქართველოში და ნამეტურ იმერეთში ელვასავებ მოიფინა. იგი მრავალთვის გახდა სარ-

კედ და საყურადღებოთ, ნამეტურ ყურადღებას მიაქციონ ბრძენ-იმერთა. დაბეჭდილი წიგნების რიცხვიც მთლად იმერეთში უცბად იყლაპებოდა. რაც თფილისს 1709—1713 წლ. წიგნები გამოიცენ, იგი მარტოთ იმერეთის ერს არ ჰყოფნია. მიტომ მოხდა ხსენებულ წიგნების მეორე. მესამედ, მეოთხედ და მეხუთედ გამოცემაც-კი საქართველოს გარეშე მოსკოვს და პეტერბურგსაც. წიგნების დიდი მოთხოვნილება ისმოდა. წიგნები-კი მცირე იყო, ერის თხოვნას ვერ აკმაყოფილებდნენ მბეჭდავნი, ქალაქის სიძვირის გამო ყოველთვის ცოტას ბეჭდავდნენ. ასეთმა გარემოებამ იმერთ დიდებულთა და მცირებულთ შორის უადვილესათ გამოარკვია ჰაზრი და ნატვრა იმერეთში სტამბის დაარსების და წიგნების ბეჭდვის, ამისთვის იმერთა თფილისში გამართეს მრწერ-მოწერა. იგინი თფილისს სტამბის გამგეთ სთხოვდნენ საქმის მოწყობაში მხოლოდ ხელის შეწყობას. თუ რამ სტამბის იარაღი გაქვსთ მეტი, შეგველიეთ და დაგვითმეთო.

მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა, საბეჭდი სტანოკი რუსეთიდან მოიტანეს, ხუცური და მხედრული ასოები-კი თფილისში ჩამოასხვეინეს. ბევრის შრომის შემდეგ, 1770 წლებში, აქ ქუთაისს გაიხსნა უკვე პირველი ქართული სტამბა. სტამბა მოაწყო თფილისიდან წასულმა რომანოზ ზუბაშვილმა, სტამბის კარგმა ხელოსანმა, ვალახიიდან მოსულ ოსტატებთაგან განსწავლულმა. ამ ხელოსანმა ამოწყობაც იცოდა და ბეჭდაც. სტამბის მართვის საქმეში დიდის ენერგიით აღმოჩნდა გენათის არხიმანდრიტი ზაქარია. ხელოსნობაში, ზუბაშვილის მარჯვენა ხელი. ეს არქიმანდრიტი ყოფილა, ამასვე უსწორებია წიგნები დასაბეჭდათ, კორექტორიც ეს ყოფილა. მხნე ოსტატმა სტამბის გახსნის უმაღლ რამდენსამე იმერთ ახალგაზრდებს აწყობა და ბეჭდვა შეასწავლა. მალე ამოწყობა და ბეჭდვაც დაიწყეს, 1770 წელს უკვე გამოიცა პირველად იმერეთში ქართული წიგნი, შემდეგ პირველის სხვა-და-სხვა წიგნებიც აღიბეჭდნენ, ყველა გამოცემის ზედა

პირზე დაბეჭდილია მოხსენება იმერთა მეფისა და კოხისა ისევე, როგორც ეს თფილისში იქმნა შემოღებული თვით ვახტანგ მეექვსის დროდგან. ლოცვაში, ეკლესიაში მოსახსენებლათ, თავის ალაგას მოიხსენებინ მეფე, მათი უახლოესი ნათესავი და კათოლიკოზი. საეკლესიო წიგნების გარდა **XVIII** საუკ. დამლევამდე რამდენჯერმე ქართული ანბანის წიგნაკებიც დაუბეჭდავთ ლოცვებით.

იმერეთის სტამბის და წიგნების ბეჭდვის ცნობები მალე მოიძივნა სამეგრელოს მთავრებს და ერს შორის, გურიაში, სვანეთში და სხვა ასეთ დეშორებულ კუთხეებშიაც. მაგალითის მიზიდვას ყველანი აპირებდნენ, ამობაში მოვბლოვდა **XIX** საუკ. დასაწყისი და მას თან მოჰყვა სხვა-დასხვა შინაური და გარეული ცვლილებანი, რამაც ზემოხსენებულ მთავრებს ხელიდამ გამოაცალა მიმბამობის ჰაზროვნება. იმერეთში, ქართული სტამბა აღრიდანვე გაიხსნებოდა, რადგანაც ამის საკიროებას იმერთა დიდებულნი, როგორც ზემოთ ვსთქვით, **XVII** საუკ. დასაწყისიდანვე გრძნობდნენ, მაგრამ ეს მათ ვერ უხერხდებოდათ, რადგანაც იმერეთზედ სასტიკათ მძლავრობდნენ მტრები, ამ ხანებში უძღურის სპარსელისაგან იმდენი ვაება ქართლს და კახეთს არ აღგა, რაც ძლიერის ოსმალეთისაგან იმერეთს. შედარებასაც ვერ გავებდაბთ, აღ-მამად ხანი რომ 1795 წ. იმერეთს დასცემოდა, მე დარწმუნებული ვარ, რომ მაშინ ეს უძღურნი ვერას გააწყობდნენ, იმერნი მთლად დატლეთდნენ მათ, მგონი ერთი სპარსიც ვერ წასულიყო აქედამ ცოცხალი, ზაგრამ მათში ეს ასე არ მოუხდათ, მათ გაილაშქრეს უძღურს ქართლზედ, სადაც 80 წლის მოხუცი მეფე მეფობდა და მისი მძიმე და ბერულის მიმართულების ბევრის ქამია გიორგი. თამამათ ვიტყვით, რომ იმერთ მძლავრის ოსმალის დაშოშმინების და შორჩილების მეოხებით იმოდონი საქმეები ჰქონდათ, რომ მათ სტამბის და მწიგნობრობის პატრონობისთვის სრულიად აღარაფერი დრო ჰქონდათ, რომ ეზრუნათ. როგორც კი მოიპოვეს მათ მარჯვე დრო, აქ მაშინათვე მოეწყვნენ სტამბის საქმესაც.

პირველი ასოთ ამწეობნი და მბეჭდვენი

პაულინი, მსწავლული მისიონერ-მწიგნობარი, რომში, 1627 წ. სტამბის გახსნაში მიიღო მონაწილეობა, წიგნიც შეადგინა, ამოაწყო და დაბეჭდა კიდევ.

მაჯი, აგრეთვე ამავე დროის მისიონერი, მოღვაწე, მწიგნობარი და წიგნების მბეჭდავი 1627 წ.

ნიკიფორე ირბახი, ქართველ—მეგრელი, ქართველ მეფეთა დესპანად ნამყოფი პრავლავის ნეპოლს, ყოფილა ისპანიას, რომს, საფრანგეთს, ინგლისს, ავსტრიას და სხვა, მკოდნე ევროპიულის ენების. 1620 წლებს, იგი რომში დაუკავშირდა კათოლიკობას და 1627 წ. მიიღო დიდი მონაწილეობა რომის ქართულ სტამბის დაარსებასა და წიგნების ბეჭდვაში. ამოწყობაც სკოდნია.

შემდეგ დროის ამწეობლებზე ჩვენ არა ვიცით რა.

მიხეილ სტეფანეს ძე მესტამბე, ანუ ამწეობი და მბეჭდავი 1708 წ. ვახტანგ მეფის სტამბის მეთაური. ამ მეთაურ მესტამბის სახელს თვით იმ დროის დაბეჭდილ წიგნებზედ მოთავსებული ლექსები ასე მოიხსენიებენ: „და ნალეაწი მისის მლოცველის, მესტამბე მიქაელისა“.

მიხეილ სტეფანეს ძე ტომით უნგრეთ-ვალახიელი ყოფილა. ეს ყოფილა ვახტანგ მეფის სტამბის მეთაურ-გამგეამას ჰყოლია მეორე პირიც თვისი თანამემამულე, ხოლო მისი სახელი არ სჩანს. ამას გარდა ქართველთ მუშები და მოწაფენი ჰყოლიათ, მუშები იქმნებოდნენ ბურის წამსმელნი და სხვა ასეთ საქმის მკეთებელი და მოწაფენი იქმნებოდნენ ასოების ამომწეობად. სამწუხაროდ არც ამათი ცნობები სჩანს. მიხეილ სტეფანეს ცხოვრება საქართველოში 1730 წლის შემდეგ აღარ სჩანს. ვგონებთ, რომ იგინიც ვახტანგ მეფეს გადაჰყვნენ მოსკოვს და იქ მიიღეს მონაწილეობა 1730 წლებს მოსკოვის ქართული სტამბის განახლებასა და ამოწეობაში.

1725 წ. შემდეგ, თფილისში ქართული სტამბის საქმე თითქოს შეჩერდა, თითქოს მოისპო. 1731 წ. მხოლოდ ერთი

პატარა წიგნი დაიბეჭდა. რომში კი 1733 წ. პატარამ ტულ უკანთ დავითამ დაბეჭდა ვრცელი წიგნი: „საქრისტიანო ოძღვრება“ ქართველ კათოლიკეთათვის. რაც შეეხება სტამბის მუშათა საქმესა, ეს კი ჩვენთვის მეტად უცნობია. 1730 — 1790 წლებდღე გამოიცენ ორიოდ წიგნი სასულიერო შინაარსის, სადაც მოხსენებულ არს, რომ იგინი დაბეჭდილ იქმნენ თეიმურაზ მეორის დროს. ის კი ვიცით, რომ 1709 წ. გახსნილ სტამბაში, სხვათა შორის, სტამბის ხელობა უსწავლია.

იოსები მესხიევი, ეს მესხიევი თფილისელი ყოფილა, სხვა ცნობები არა სჩანს ამ სტამბის ხელოსანზედ.

ქრისტეფორე კეჟერაშვილი. მღვდლად, ამწყობი და მბეჭდავი ეს იყო გამგე მეფე ერეკლეს დროის სტამბის. მაშინდელი სტამბა არსებობდა მეტეხში. ამან დაბეჭდა მაშინ „დაუჯდომელი“ 700 ც., „კიტაის სიბრძნე“ 700 ., ლოცვანი 1000 ც., სახარება 1000 ც., „მარხვანი“ 1000 ც. ეს რიცხვი წიგნების იმ დროის კვალად ერთობა კაი რიცხვია. **დავით კეჟერაშვილი.** მესტამბე ამწყობი და მბეჭდავი ნათესავი ქრისტეფორესი, იქმნება ან ძმა, მკოდნე მესტამბე. მერე მღვდლად კურთხეული.

რომანოზ ზუბაშვილი, ზოგნი ზუალაშვილად ხმარობენ ამ გვარს. მკოდნე სასტამბო საქმეების, ესე იგი ამწყობი და დაბეჭდავიც. არის თანამედროვე მეფე ერეკლესი და ქრისტეფორე და დავით კეჟერაშვილებისა. უმთავრესად გამგე ამ სტამბის ეს ყოფილა და კეჟერაშვილებზედ უფროსობაც უნდა ჰკავებოდა სტამბაში.

მღვდელ-მონოზონი ნიკოლოზ ორბელიანი. კვრივობაში ბერად შესული, მერე თფილელ მიტროპოლიტი. მკოდნე სტამბის მართვა-გამგეობის და ხელოსნობის 1708 წლიდამ. ეს მღვდელ მონოზონი ვახტანგ მეფის დედის ძმად იწული ყოფილა.

ეროვნული
ვახტანგ მეფის

მიქელ მესტამბე. ამწყობი და მბეჭდავი, ვახტანგ მეფის კარის ეკლესიის მღვდლის შვილი. მიხეილი სხვა იყო. **ქრისტეფორე გურამიშვილი**, ხუცეს მონაზონი, ამწყობი და მბეჭდავი მოსკოვის ქართულ სტამბაში 1750 წლებამდის.

ფილიპე მღვდელი, იმერელი, რუსეთში ყოფილი, მოსკოვის, 1750 წ. დაქვრივდა, მერე თფილისში დაბრუნდა შემდეგ ბერად შესდგა და ბოლოს ეპისკოპოზათა იქმნა აყვანილი ხოფის მონასტერში. ხოფის აოხრების შემდეგ ისევ რუსეთში გადასახლდა და იქ გარდაიცვალა 1780 წლებში. იყო ამწყობი და მბეჭდავიც.

იოსებ სამებელი, მკოდნე აწყობის ხუცურის და მხედრულის მოსკოვის სტამბაში. აქან დაარსა მოსკოვს მეორე ქართული.

რთულის სტამბა, მერე ეს სტამბა ბაქარის სტამბას შეუერთა 1737 წელს.

დავით მღვდელი, მესტამბე, ამწყობი ხუცურ-მხედრულის. სცხოვრებდა მოსკოვს, იყო თანამედროვე ვახტანგ მეფის, გარდაიცვალა მოსკოვს 1760 წელს.

მელქისედეკ აბელიშვილ კავკასიძე, ამწყობის და მბეჭდავი 1740 წ. მოსკოვის სტამბის. ეს პირი იყო ვახტანგ მეფის სტამბის მდივანათა თფილისში. სწანს, რომ 1709 წ. თფილისის სტამბის ამწყობნი და მბეჭდავი ვალახიელ მიხეილს გარდა ყოფილან ქრისტეფორე გურამიშვილი, დავით მღვდელი, ფილიპე მღვდელ მონაზონი, მელხისედეკ კავკასიძე, მიქელ მესტამბე და რამდენიმეც სხვანი, რომელთაც 1709 წ. 1770 წლამდის მოუღწევიათ. **გიორგი დაბაშვილი**. ამწყობი და მბეჭდავი მოსკოვის სტამბის 1740 წლიდამ.

ათანახე ამილახვარი, ტფილელ მიტროპოლოტი, მკოდნე აწყობის კარგათ. 1759 წ. რუსეთში წავიდა. ეს იყო მომხრე ვახტანგის ოჯახის და წინაღმდეგი ერეკლესი. 1765 წ. ვლადიმერქილამ აქან გადმოიტანა მოსკოვში ქართული სტამბა,

მოსკოვის სტამბას შეუერთა და წიგნების ბეჭდვაც მისტამბე — ამწყობ-მბეჭდავი პაიჭაძე. 1786 წლიდან, პეტერბურგის ქართულ სტამბის მოწყობ-შეიარაღი. პაიჭაძემ XIX საუკუნესაც კარგა ხანს მოესწრა.

სვიმონ ტაბიძე. მესტამბე, ამწყობი. პაიჭაძეს შემდეგ ესაჩიანს XIX საუკ. პეტერბურგს და მოსკოვს. რუსეთში გადასახლებულ ქართველ ბატონიშვილებთან დასბეჭდ წიგნებს სულ ეს აწყობდა, ასევე ბროსესი და ჩუბინაშვილის წიგნებს. ბროსეს სწერს 1740 წ. გამოცემულ „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოს: „დაწყებულთ წიგნი აწ ახლად განახლდა ძველის ძველად“. **ზაპარია არქიმანდრიტი** გაენათისა. იმერეთის სტამბის გახსნის დღესვე ამწყობი და სტამბის საქმეთა მცნობი.

რომანოზ რაზმაძე, იმერეთის სტამბის ამწყობი და მბეჭდავი 1786 წლებში. იმერეთში ასოთ ამოწყობა და ბეჭდვა ბევრს უსწავლია. იქ ასეთი ხელოსანთ რიცხვი დიდი ყოფილა. ხოლო ჩვენ მათი სახელები არ ვიცით.

თფილისის ძველი სტამბა გაიხსნა 1707 წ. წიგნები გამოიცენ 1708 წლიდან. მერე ეს სტამბა 1835 წ. დაიკეტა 1740 წ. განახლდა 1770 წ. დაძველდა. 1782 წ. კვალად მეორედ განახლდა. ერთის ცნობით სჩანს, რომ ეს განახლება 1780 წ. მეფე ერეკლეს 30 ათი ათასი დასჯდომია. ამ განახლებულ სტამბაში სხვათა შორის მესტამბე გამგეთ ყოფილან მესტამბეთ შემდგენი პირნი:

პოლოს ოპანეზოვი. სტამბოლიდამ მოსული მესტამბე, ამომწყობი და მბეჭდავი. ეს პირი სტამბოლიდამ მეფის თხოვნით მოვიდა თფილისში 1780 წ.

ტერ დავით ოპანეზოვი. პოლოსას ძმა, ან სახლი კაცი უნდა იყოს, ესეც სტამბოლიდამ მოვიდა თფილისში 1780 წ. ეს ორი პირი მეფისთვის სტამბოლიდამ, ბერძენთ მეღეტეოსმა და მეფეს ეახლნენ. მალე ქართული ენაც შეისწავლეს 1781 წლისთვის ძველი სტამბაც განახლეს, ეს იყო იმ დროს მეორე სტამბა თფილისში. სადაც ეს სტამბოლელი სომხები

შრომობდნენ. იქ ამით ქართული ენით მალე წერას იწყებდნენ და 1782 წ. გამოსცეს ამ განახლებულ სტამბის ისტორია სადაც აქებენ დიდათ მეფე ერეკლეს. ეს წიგნი გაზეთის მსგავსად არის. დაბეჭდილი ამაზედ აქ ვიტყვით შემდეგს:

პირველ ქართულ საგაზეთო ფურცლების გამოცემა იწყება 1783 წლიდამ იწყება. ძველ კაცთაგან გამიგონია, რომ ამ განცხადების მსგავს გამოცემის „ლეპორტი“ ერქვაო. ზოგნი ბრძანება „ერქვაო. თიატრის ბილეთების ბეჭვდა ამ დროდან იწყება. პირველად რუსული გაზეთი გამოიცა რუსეთში 1703 წ. პეტრე დიდის დროს. პირველი სომხური გაზეთი გამოიცა ინდოეთს, მადრასეს და კალკუტას 1799 წ. სახელწოდებით „ახლარარი“ იქაურის მღვდლის ტრე შმოვანის მიერ.

პირველი ქართული გაზეთი გამოიცა თფილისში 1818 წ. მარტიდამ. ვინ იყო რედაქტორი ამისი? ჩვენ არ ვიცით. პირველი ქართული წარმოდგენა, ანუ თეატრი თფილისში გამართეს 1780 წ. თიატრი გამართა გაბრიელ მაიორმა, რუსეთში ნამყოფ-ნამსახურმა და საქართველოში დაბრუნებულმა. მაშინდელ თეატრის ბილეთმა ჩვენამდისაც მოაღწია ბილეთი დაბეჭდილია სტამბაში და ზედ აწერიბ ასე: „შაუ-რი ორი, გაბრიელ მაიორი“. ლექსად არის, ე. ი. ბილეთი ორი შაური.

მეფე ვახტანგ მეექვსე.

ვახტანგ მეფე დაიბადა 1675 წ. მამა ამისი იყო ლევან მეფე, ნიქიერი კაცი, ბრძენი, თავის დროის კვალად განათლებული. მცოდნე სპარსულის ენის, მწერლობის და მეცნიერების. იცოდა არაბულიც კარვად და არაბთ ფილოსოფიად მსწავლულთ მეცნიერებანიც, ნამეტურ ვარსკვლავთ-მრიცხველობა. ამ მეფეს ირანის ყეინმა ყურადღება მიაქცია და თავის ქვეყანაში მიიწვია, იქ მსაჯულობა მისცა, მთელს ირანს იგი განაგებდა, იწოდებოდა:—„ლეონ ირანთა მსაჯული“, პირველი ცოლის სიკვდილის შემდეგ, მეორე ცოლად მეფე

ლეონმა ავალი შვილის ქალი შეირთა. ამისაგან დაიბადნენ ვახტანგ-
გი, 11 წლის ვახტანგი მამამ სპარსეთში წაიყვანა, იქ სპარსთ-
ა, სასწავლებელში მისცა, სადაც სწავლობდა სპარსულ, არაბუ-
ლს და სხვა ენებს, მასთან მათ მსწავლელოთა წიგნებს და მე-
ცნიერებასაც.

ლეონს დაახლოვებული კავშირი აქედან სპარსეთში მყოფ
კათოლიკის მისიის ბერებთან, მაგალითებრ დომინიკიანელე-
ბთან, ფრანცისკიანელებთან და კარმილიტიანელებთან. ლეონი
აშკარად მაჰმადის სჯულს აღიარებდა, საიდუმლოთ კი კათო-
ლიკე იყო, კათოლიკობაში აღესრულა, პატარა ვახტანგს ლა-
თათინურს და ფრანგულ ენას ბუნებური ბერები ასწავლიდ-
ნენ, მათ დიდი გავლენა აქვდათ ვახტანგზედ. დროს მიღწე-
ულმა ვახტანგმაც აღიარა კათოლიკობა და ჩერე საქართვე-
ლოშიაც დაბრუნდა და გამეფდა ქართლის ტახტზედ.

ვახტანგი იყო ნიქიერი კაცი, ქართული მწიგნობარი,
ასევე ამის შვილი ვახუშტი და ბაქარიც მწიგნობრები იყვნენ.
ვახტანგმა სპარსულის ენიდამ სხვათა დახმარებით სთარგმნა
„ქილილა და მანა“ ეს წიგნი დღეს დაბეჭდილია. სთარგმნა
კიდევ „აიათი, ანუ „კოსმოგრაფია“, ეს წიგნი თვითი მანვე და-
იბეჭდა თფილისში 1721 წ. შეადგინა „დასტურლამა“ სამეფო
წეს-რიგის წიგნი, დღეს დაბეჭდილი უკვე. შეკრიბა ქართვე-
ლების ყველა ძველი კანონები და მით დასწერა „სამართლ-
ის წიგნი“, დღეს წოდებული: ვახტანგ მეფის კანონებად. მთ-
ლიად ნათარგმნია რუსულად და დაბეჭდილი ცალკე წიგნად-
1882 წ. დიმიტრი ბაქრაძისაგან. შეკრიბა, ერთად მოათავსა
და აღადგინა „ქართლის ცხოვრება“ და სხვაც მრავალი წიგნ-
ები სთარგმნა და დასწერა ქართულს ენაზედ.

მიწერ-მოწერა აქვდა საფრანგეთის, იტალიის და ეგროპის
სხვათა მეფეებთან, მათ სთხოვდა საქართველოს დახმარებას,
საფრანგეთში 1713 წ. საბა ორბელიანი გაგზავნა და პაპს
და ლუდოვიკ 14-მეტეს დახმარებას ევედრებოდა და მასთანვე
პირდებოდა კათოლიკის სარწმუნოების ვრცელებას და მთელ-

აქართველოს დაკავშირებას რომთან. ამის პირობებზე იხილეთ ჩვენი წიგნი: — „საქართველოს შესახებ ევროპიელთა მოგზაურთა ცნობები“, მეტად თვით საჩინო შრომას შეადგენს ვახტანგ მეფის მიერ თფილისში სტამბის დაარსება. ვახტანგ ზედ წინედ სტამბის საქმის გახსნას გულმზურვალედ მისდევდა არჩილ მეფე, რუსეთში, XVII საუკ. ბოლოს, ამ მეფემ 1697 წ. მოსკოვში ხუცური და მხედრული ასოების ყალიბ ბიკ ჩამოასხმევინა. XVII საუკ. ბოლოს, ვალახიაში სუხოვრებად ერთი ქართველი ეპისკოპოსი; ამ ეპისკოპოსმა იქ გაციცნო სასტამბო საქმეები, მერე იქ ქართული ასოებიც ჩამოასხმევინა, ნიმუშად პატარა ფურცელიც დაიბეჭდა და საქართველოში გამოგზავნა, ეს ნაბეჭდი ყველას მოეწონად, მერე იქიღამ ოსტატები და სტამბის იარაღიც დაიბარეს და 1908 წლისთვის თფილისში სტამბაც გახსნეს და წიგნებისბეჭდვაც დაიწყეს.

ვახტანგ მეფეს ბევრნაირი შრომა აქვს დადებული ამ სტამბის გახსნაზედ, სხვა და სხვა მიზეზებისა გამო 1724 წელეზს, იგი თავის შვილებით რუსეთში გადასახლდა, პეტრე დიდმა იგი დიდის პატივით მიიღო, დანიშნეს სპარსეთის ქალაქების ასალეზად კასპის ზღვის ნაპირზედ, ამიტომ ვახტანგს ხშირად უხდებოდა აქეთ-იქით მგზავრობა. 1737 წ. იგი ასტარხანში გარდაიცვალა. უნდა ვსთქვათ რომ უკანასკნელი დროებში, ვახტანგ მეფე ვერ მოიქცა კარგად, რადგან თავის დიდებულეზებით რუსეთში გადასახლდა, იქ შეაფარა თავი და მთელი ქართლი-კახეთი კი მტერს მისცა პირში, რაც მის ცხხოვრებას ერთობ ამდაბლებს ამის შესახებ ამის ცხოვრებაში ჩვენ ვრცლად გვაქს საუბარი, ამიტომ აქ ეს ვიკპაროდ.

არჩილ მეფე. ისტორიით ვიცით, რომ არჩილ მეორე XAII საუკ. ბოლოს რუსეთში გადასახლდა დროებით. სტამბის საქმისთვის მოსკოვში პირველად ამას უმეცადინია, ასე რომ 1695 წ. მოსკოვში ქართული ასოების ყალიბებიც გაუკეთებინებია. რომ ვახტანგ მეექვსეს თავის სტამბის გახ-

სწინისთვის, მოსკოვიდამ სასტამბო ცნობები არჩილის წყალობით წინადავე ჰქონია გაგონილი და ვაცნობილი. არჩილ მეფისაგან ვაკეთებულის ასოებით ქართული სანიმუშო ფურცელი პირველად მოსკოვში 1703 წ. დაბეჭდილა. ყველაზედ დიდი მნიშვნელობა რომში დიარსებულ ქართულ სტამბას დიწიგნების ბეჭდვას ჰქონდა, სადაც ქართული სტამბა თფილისის სტამბაზედ 82 წლის წინედ დაარსეს. ასე რომ სასტამბო ასპარეზზედ რამდენათაც ვახტანგ მეფეა ამდგარი, ამაზედ არა ნაკლებ არჩილი გახლავსთ, ლევანი და სხვანიც.

ქართული სტამბა.

პირველი ქართული სტამბა გაიხსნა 1626 წ. ქ. რომში, პაპი ურბან მერვეს დროს, მისივე კარდინალთა დახმარებით,

პირველად ქართული წიგნი დაიბეჭდა 1927 წ. იმავე ქ. რომს.

პირველი ქართული სტამბა თფილისში დაარსდა 1707 წ.

პირველად ქართული წიგნი ამ სტამბაში დაიბეჭდა 1708 წ.

იმერეთში გაიხსნა სტამბა 1770 წ. იგი ხან საჩხერს არსებობდა, ხან წევას და ხან ქუთაისს.

მოსკოვს გაიხსნა სტამბა ახალის ცნობებით 1733 წ. და არა 1744 წ. ეს როგორც აქამდე იყო მიღებული. 1744 წ. ძველი სტამბა განაახლეს თურმე.

პეტროგრადს გრიგოლ ხარკაშენელმა გახსნა 1786 წ. მაზედ იხილეთ სხვაგან.

ვლადიმერს გაიხსნა 1757 წ. ანტონ კათალიკოზის მეთაურობით.

კრემენჩუგს გაიხსნა 1791 წ. გაიოს ნაცვლიშვილისაგან. იქ დაიბეჭდა ქართული გრამატიკა.

მოზდოკს გაიხსნა 1768 წ. აქ ქართული დაიბეჭდა და ოსთათვის ლოცვის წიგნი ქართულის ასოებით, დღეს ეს წიგნები იშვიათია ერთობ. დამბეჭდი იყო გაიოს ნაცვლის შვილი.

ვენეციას გაიხსნა 1850 წ. მეთაურები იყვნენ ქართველ კათოლიკეთა მოძღვარნი. წიგნებიც ბეჭდეს.

მონთობანს (ფრანცია) გაიხსნა 1876 წ. ქართველთ კათოლიკეთ მოძღვართაგან, აქაც იბეჭდებოდა წიგნები.

კონსტანტინოპოლს გაიხსნა 1874 წ. პეტრე ხარისკირიშვილის შრომით და ცლით, აქ დღემდეც არსებობს სტამბა და იბეჭდება წიგნები.

კავკავს გაიხსნა 1902 წ. აქ ერთი წიგნიც დაიბეჭდა.

უვირილას გაიხსნა 1885 წ. მღ. დავ. ლაშაშიძისაგან.

თელავს გაიხსნა 1890 წ. ექ. ხელაძისაგან.

სიღნაღს გაიხსნა 1892 წ. ამავე პირისაგან, ორივე სტამბაში ქართული წიგნებიც გამოიცნენ სხვა და სხვა დროს.

ოზურგეთში გაიხსნა 1886 წელს, კოწია თავართქილაძისაგან. აქ იბეჭდებოდნენ ქართული წიგნები.

ბათუმს პირველი რუსულ-ქართული სტამბა გაიხსნა 1880 წ. ალ. მახარაძისაგან. ამ სტამბის გახსნის დროს, ბათუმში რუსთვან ახალი აღებული იყო და ამიტომ ბათუმში სტამბის გახსნა იმ დროს სამაგალითო იყო ალ. მახარაძისგან.

სენაკში გაიხსნა პირველად 1891 წ. კ. თავართქილაძისაგან, სადაც დიდად იმუშავა ქართული წიგნების ბეჭდვაზედ სიო ჩითანის ძე თავართქილაძემ, რომელიც იმავე შრომით დაუძღურდა და გარდაიცვალა სენაკში, სამაგალითო იყო ეს სტამბა, ამ პირს დიდი ამაგი აქვს დადებული მეგრულელებში ქართული წიგნების ბეჭდვის ვრცელების საქმეზედ.

ზონს გაიხსნა პირველი სტამბა 1890 წ. არსებობს იგი პატარად, თუმცა ზონის მცხოვრებთა რიცხვი კი აუცილებლივ ითხოვს სტამბის გაფართოვებას.

ზუგდიდს გაიხსნა 1893 წ. ლაივრენტი ტულუშვილის
კოტა ხანს იარსება.

ხაშურს გახსნა სტამბა იოსებ ყაჭვიშვილმა 1913 წ,
ამავ წელს იქ გამოსცეს ქართული წიგნები.

ახალციხეს გახსნეს 1910 წ. სომეხთ ორი სტამბა. მო-
ათავსეს ქართული ასოები 1911 წ. ახალციხეშიც გამოსცეს
ქართული წიგნებიც.

სამტრედიოში დაარსებულ იქმნა ქართული სტამბა
1913 წ. იმავ წელს აქ გამოსცეს ქართული წიგნები. წიგნი
დაკავებულ იქმნა,

ბაქოში გახსნეს ქართული სტამბა 1907 წ. და იმავ
დროს იქ დაბეჭდეს ქართული წიგნები.

ქართული დაბეჭდილი წიგნები.

რომის ქართული სტამბა 1627 წელში,

1627 წ. პაპი ურბან მერვეს დროს, იმავ პაპის ხარ-
ჯით, რომში, კონგრეგაციის თავთსნობით და კარდანაღთა
ზედამხედველობით, გაკეთებულ იქმნა ქართული ასოების
ყალიბები, რომელ შრომის და სტამბის ასპარეზზედაც დი-
დი ამაგი მიუძღვის არქიმანდრიტს ნიკოლოზ ირბახს, იგივე
ჩოლოყაშვილი.

1627 წ. იმავ ურბან პაპის ბრძანებით გამოცემულ იქ-
მნა ქართულ იტალიურ ლათინურ ენის მოკლე ლექსიკონი.

1627 წ. გამოცემულ იქმნა იქვე ქ. რომს, იმავ პაპის
სათესით პირველად ქართული ანბანის წიგნი, სახელდობრ:
— „ალფაბეტიკო იბერიკოა“ ანუ ქართულ იტალიურ ანბანის
წიგნი. ემ წიგნი დაბეჭდეს რამდენიმე ათასი ცალი და ყვე-
ლა ეს საქართველოში გამოგზავნეს და ქართველ ერს მუქ-
თად დაურიგეს

აქამდის ქართველთ დაბეჭდილი ანბანის წიგნი ხად. ეს პირველი მაგალითი იყო და პირველი წიგნი, რომ ქართველებმა საქართველოში დაბეჭდილი ანბანის წიგნი თვალთ ნახეს.

1528 წ. გამოსცეს იმავ რომის სტამბაში ქართულ-იტალიურ პატარა გრამატიკა.

1629 წ. ქართულ-იტალიურ, სპარსულ და ქალდეურ ენების პატარა ანბანის წიგნი მოკლედ გრამატიკულის ფორმების ახსნით, ვგონებთ შედგენილი ნიკიფორე ირბახისაგან.

1633 წ. საქართველოს რომის ქართველ კათოლიკეთათვის „მოკლე საქრისტიანო მოძღვრება“. აქვე დაბეჭდეს რამდენიმე ათასი ცალი და საქართველოს კათოლიკეებს უფულოდ დაურიგეს.

1645 წ. გამოსცეს სომხის ქართველ კათოლიკეთათვის პატარა ლოცვის წიგნი. პ. მ. თ.

1751 წ. ვრცელი ტომი ქართულ-იტალიურ სპარსულ-ქალდეურ ენების სასწავლებელი ანბანის წიგნი. ვრცელის გრამატიკულის ახსნით და ნელსაკეთების კილოს მეთოდით, ვრცელი ტომია და მეტად ოსტატურადაც ნაბეჭდი.

1871 წ. გამოსცეს მისონერთათვის ქართული ენის პრაქტიკული ენის სასწავლებელი წიგნი.

1691 წ. გამოსცეს ქართულ-იტალიურ ანბანის წიგნი, კათოლიკის საეკლესიოს ლოცვებით.

მერე, ანუ შემდეგ წლებს, ამ სტამბაში დაბეჭდილი ქართულის წიგნების აღარა ყოფილა რა, თვითქოს სტამბა დაიხურა, თვითქოს იგი აღარ არსებობდა, ამ სტამბის არსებობა სწდება კვალად განახლებით 1733 წ. ამ ღროზდის კი 1691 წ. დაყობილი ჩვენ ვერაფერს ვხედავთ. ამამედ მიხათამარაშვილს შევეყიოთხე, იქნება რომის არქივებში რამე ნაბეჭდი წიგნები იქნეს 1691 წლის შემდეგაც მეთქი, მაგრამ იქ არაფერი აღმოჩნდა უარი მომწერა. ასე 1654 წ. შემ-

დგე, რომის ქართული სტამბა დაარსებულია. განუხლებლად
1733 წ. ამ განახლების საქმე აი როგორ ყოფილა.

XVII საკუ. რომის ტახტმა საქართველოს ერის საქმეებს დიდი ყურადღება მიაქცია. ნამეტურ XVIII საუკუნის დამდეგიდამ საქართველოდამ ხშირად იბარებდენ სწავლის მისაღებათ ახალგაზრდა ქართველ კათოლიკეთა შვილებს და თვით ქართველთაც. ასეთ უმაწვილების გაგზავნას ყოველთვის კათოლიკეთა მისიონერები კისრულობდენ. მისიონერები ამისთვის თიდად სცდილობდენ და უმაწვილებს და მათს მშობლებს ახალისებდენ, რომ შვილები გაეგზავნათ ევროპაში სწავლის მისაღებათ. ამ მისიონერების ცდით XVIII საუკ. დამდეგიდამ ქართველთ შვილებმა მრავლად იწყეს რომის სასწავლებლებში წასვლა და სწავლის მიღება, სასულიერო სწავლის გარდა ზოგი ამითგანი საერო სწავლასაც იძენდა, აგალითებრ კომერციულს, მუსიკის, პედაგოგიტრს და სხვ., როგორც ეს იქმნა ნეაპოლში მისულა ქართველ მოწაფეთაგან, რის მსგავსი ცნობები მრავლად მოჰყავს პატრს მიხ. თამარაშვილსაც. 1725 წ. ქ. გორიდამ რომში სასწავლებლად წავიდა ახალგაზრდა ქართველ კათოლიკე დავით ტულუკოშვილი. რომში მისულა პაპის ხარჯით მიღებულ იქმნა მოწაფედ, მერე კონგრეგაციის კოლეგიაში იქმნა მიღებული, აქ დაამთავრა სწავლა, სწავლის დროს მან დასწერა თავის ღირსების დასაცველად დისერტაცია ფილოსოფიისა, სწავლა დაამთავრა 1732 წ.

ამავე დროს დავით ტულუკოშვილი კურთხეულ იქმნა პატრად, მან დაიწყო მეცადინეობა რომში ქართული სტამბის განახლების და ქართული წიგნების ბეჭედისათვის. სტამბის მოწყობის საქმესაც მოესწრა იგი 1733 წლის დამდეგს, ქართული სტამბის საქმე უკვე მოეწყო რომში. სამწუხაროდ, პატრი დავითა თავის წადილის შესრულებას ვერ მოესწრა, მეექვსე თვეს გარდაიცვალა და ყოველივე მის წიგნების და სტამბის დარჩა იქ უპატრონოდ. როგორც სჩანს, ამ

დროს, პატრს დავით ტულუკაშვილს გარდა იქ სხვა ქართველიც ყოფილა, რადგანაც სტამბის საქმე არ შეფერხდა და 1733 წ. რომში, ქართულს ენაზედ გამოიცა პატრის დავითისაგან ნათარგმნი „საქრისტიანო მოძღვრება“ რომელ წიგნიც კარგი სივრცის გახლავსთ. მეთვრამეტე საუკ. ეს პირველი წიგნი გახლავსთ რომში ქართულს ენაზედ დაბეჭდილი. პატრს დავითას სხვა თარგმნებიც ჰქონია ქართულად ნაწარი, სხვათა შორის ამის ნათარგმნი თომა კემფლის წიგნი „მიბაძევა ქრისტესისა ხელთნაწერი ინახება წ. კ. ვამ. საზ. ხამკითხველოში.

1733 წ. რომში გამოიცა „საქრისტიანო მოძღვრება“ თარგმანი პატრის დავითა ტულუკაშვილის მიერ.

ამის შემდეგ რომის სტამბაში დაბეჭდილის წიგნების არაფერი ვიცით, მხოლოდ 1799 წ. ახალციხელმა მღვდელმა გრიგოლ ბაღინოვმა მეორედ გამოსცა ესევე „საქრისტიანო მოძღვრება“ და ამ რიგათ რომის ქართული სტამბა თავის ასოებით მეცხრამეტე საუკუნესაც შეესწრა. შემდეგ დროს კი. რომ ქართული სტამბა სრულიად მოიხპო 1800 წლიდამ იქით 1850 წლამდის აღარა დაბეჭდილა რა.

ასე დბსრულდა რომის სტამბის არსებობის საქმე 1626 წლიდამ 1800 წლის შემდეგ.

ქ ა რ თ უ ლ ი წ ი გ ნ ე ბ ი

თბილისში დაბეჭდილი წიგნები

1708 წ.

იბაკონი, ლოცვები, დაიბეჭდა	1000 ც.
ანბანი და უფალო ღმერთო	2000 ც.
დაუჯდომელი, მცირე	1000 ც.
ლოცვანი სრული	1000 ც.

1709 წ.

ზატიკი ხუცური	700	ც.
დაუჯდომელი ღვთის მშობლისა მხედრული	1000	ც.
დავითნი	1000	ც.
პარაკლიტონი	700	ც.
სახარება სურათებით მოციქულების მხედვრული	1000	ც.

1710 წ.

თვენი, ხუცური	700	ც.
დაუჯდომელი და პარაკლისი მეორედ	1000	ც.
ანბანი და უფალო სრული მხედვრული	2000	ც.
კონდაკი მეორედ მხედვრული	1000	ც.
სახარება მეორედ	1000	ც.
ჟამნი ხუცური	700	ც.

1711 წ.

საქმე მოციქულთა მხედვრული	1000	ც.
საქმე მოციქულთა ხუცური	700	ც.
სახარება ხუცური	600	ც.
პარაკლიტონი ხუცური	700	ც.
სადღესასწაულო ხუცური	600	ც.
სამღვდელმთავრო კონდაკი ხუც.	700	ც.

1712 წ.

საქრისტიანო კატეხიზმო მხედრული	1000	ც.
ჟამნი ხუცური	700	ც.
სამღრთო და სამღვდლო სახარება	1000	ც.
ანბანი და ლოცვები	4000	ც.
დაუჯდომელი მხედრული	2000	ც.

„ვეფხისტყაოსანი“ ვრცელი ტომი, ახსნით და განმარტებით, მხედვრული. 1000 ც.
იბაკონი 1000 ც.

1713 წ.

კურთხევანი ხუცური 700 ც.
ზატიკი მეორედ ხუცური 700 ც.
ანბანი და ლოცვის წიგნი 1000 ც.
რამდენიმე მუხლო ვახ. მეფის კანონებისა 200 ც.
თვენი მეორედ ხუცური. 600 ც.
ლოცვანი ვრცელი მხედვრული 1000 ც.
ანბანი ლოცვებით პატარა 2000 ც.

ამ წლის შემდეგ, 1717 წ. დაბეჭდილს ველარას ვხედავთ, მხოლოდ სჩანს შემდეგი:

1717 წ.

ჟამნი, მესამედ დაბეჭდილი 600 ც.
კურთხევანი ეკლესიისა 600 ც.
სამოციქულო საეკლესიო 1000 ც.
სახარება ხუცური 700 ც.
ქართული ანბანის წიგნი ლოცვებით 1000 ც.

1721 წ.

„აიათი“ ანუ ცის მქნილება. ე. ი. კოსმოგრაფია, ფიგურებით, თარგმნილი სპარსული-დამ ვახ. მეფისა 700 ც.
ანბანი და ლოცვის წიგნი 1000 ც.

1723 წ.

სტამბა თითქმის იხურება, ვახ. მეფეც 1724 წ. რუსეთში სახლდება.

1760 წ.

თფილისში დაიბეჭდა და ცალკე წიგნად გამოიცა ერეკლე მეფის დაგვირგვინების ამბავი და შესხმანი დაგვირგვინების დღეს თქმულნი ზოგი ლექსად ზოგი პროზათ. წიგნი მოწმობს, რომ ასე ცხადათ ქართველთ მეფენი 300 წლის გამშავლობაში აღარაფერ დაგვირგვინებულაო, ეს პირველი მაგალითიაო. წიგნი დაბეჭდილია მეფის მოძღვრისიგან.

1781 წ.

თფილისში მეფე ერეკლეს ფულით განაახლეს ქართული სტამბა. ამავე დროს, ამ სტამბაში შესტამბე სტამბოლელ სომეხ ორმა ძმმა ტერ-ოჰანეზოვებმა დაბეჭდეს მეფე ერეკლეს ქება პროზად და ლექსად, ამავე წელს გაზეთის მსგავსად გამოვიდა მეფე ერეკლეს ბრძანება და განეფინა ქადაქ თფილისში და მასთან მთელ საქართველოში. გაზეთისა და განცხადების მსგავსად. ლურჯ ქაღალდზედ დაბეჭდილი.

1782 წ.

თფილისში დაიბეჭდა ერთი ფურცელი გაზეთის მსგავსად, სადაც მოთხრობილია რომ მეფე ერეკლეს თხოვნით, რუსეთის ხელმწიფე იმპერატრიცა ეკატერინემ ინება და საქართველო თვის მფარველობის ქვეშ მიიღოვო, ეს იქმნება იმ კვალად, როგორც დღემდე ქართველნი ხან ოსმალოს და ხან სპარსელთა მფარველობის ქვეშ ვიყავითო.

1794 წ.

თფილისში დაიბეჭდა ქართული სათეატრო ბილეთებიც კი, ბილეთებზედ სწერია:— „შაური ორა, გაბრიელ მაიორი“ ე. ი. ბილეთი ორი შაურიო. თეატრის გამკეთებელი რუსეთში ნამსახური და საქართველოში დაბრუნებული გაბ-

რიელ მაიორი ყოფილა, თფილისელი სომეხი, 1795 წ. მოკლულ იქმნა ომში, ეს დაუკლავთ ზედ ზარბაზან-ზედ აბანოების თავზედ.

1795 წ.

ამ წლის ბოლოს, სექტ. შემდეგ, თფილისში მო-ძებნილ იქმნა სამეფო სტამბა.

1796 წ.

გამოიცენ უკვე საეკლესიო და საერო წიგნები ქართულს ენაზედ.

1765 წ.

თფილისში, ერთმა ბერმა დასტამბა მეფე ერეკლეს ქება ლექსად მასზედ, რომ იგი ცხეთაში ქრისტიანობის წესით დაგვირგვინდა, ეს თურმე 300 წლის განმავლობაში ქარ-თველთ მეფეთაგან აღარ მომხდარა, [იგი პირველი მაგალითი იყო.

1782 წ.

მეფე ერეკლეს ქება და ღიდება ლექსად დაბეჭდილი.

1783 წ.

მეფე ერეკლეს მიერ ქართული სტამბის განახლების ისტორია და ქება ღიდება, დაწერილი მესტამბე ტერ-ოჰანეზო-ვებისაგან და თფილისში დაბეჭდილი.

ქართული სტამბის ცნობა თფლისში 1795 წ.

მეთვრამეტე საუკ. სტამბებთა აღწერაში ჩვენ არ ავნიშნეთ შემდეგი: 1795 წ. უბედურების შემდეგ, როგორც ნათქვამი გვაქვს ზემოთ თბილისში, ქართული სტამბა მალე განახლდა ისე, რომ 1796 წ. თბილისში სამი ვრცელი ქართული წიგნიც გამოიკა. განახლებულის სტამბისთვის რუსეთიდან გამოიწერეს სტანოკები და ზოგიც სხვა იარაღი. ერთი სტანოკი, ძეფის ბრძანებით, თფილისიდან სომეხთ კათოლიკოსს ლუკას გაეგზავნა საჩუქრათ, რადგანაც 1795 წ. მტრისაგან ეჩმიაძინის სომეხთ სტამბაც იქმნა შემუსვრილი. ამ სტანოკის გაგზავნის შესახებ პ. იოსელიანსაც აქვს ცნობა.

მეფე ერეკლეს და სომეხთ კათოლიკოსს ლუკას (1780—1790 წ.) შორის დიდი მეგობრობა ყოფილა გამართული, ამით ერთმანერთისთვის ხშირად წერილები უგზავნიათ. ხანდისხან ერთმანერთს დახმარებიან კიდევ. უამისობა, რასაკვირველია, არც შეიძლებოდა. ამ უკანასკნელ წლებში, ეჩმიაძინის სომეხთ კათოლიკოსის ძველ წიგნებთა მდივან ხანაში აღმოჩნდა დიდძალი წერილები მეფე ერეკლეს და ლუკას კათალიკოსის რთმანეთთან მიწერილები. ყველა ეს წერილები ერთათ შეკრება სომეხ მოძღვ. აღნიანშა და 1899 წ. თფილისში ცალკე ტომად დასტამბა, ამას ეწოდება „მდივანი სომეხეთის იისტორიისა“ (1780—1800) სხვათა მასალებთა შორის აქ მოიპოვება შემდეგი ცნობაც ჩვენი სტამბის შესახებ.

მეფე ერეკლეს და ლუკაზ კათალიკოსს ისტორიკოსმა ბრობა ჰქონიათ ერთმანეთთან, რომ ლუკაზ კათალიკოსს მეფე ერეკლესთვის ეწმიაძინის სტამბილამ ერთი კარგი სტანოკი გამოეგზავნოს ფეშქაშით. ცნობები მოგვითხრობს, რომ ვითომც დასაბუქდს ქალაქსაც მეფეს კათალიკოზი უგზავნიდა ეწმიაძინილამ. ამის შესახებ ჩვენში არაფერი ცნობებია დაშთენილი. გარდა ამისა ცნობები გვაუწყებს, რომ სომეხთ კათალიკოსს ამსტერდამილამ (ჰოლანდია სხვა და სხვა ენების ლექსიკონები გამოეწეროს და ყველა ესენი მეფე ერეკლესთვის მიერთმიოს ფეშქაშით. ეს თუ მართალია, მაშინ ჩვენის ფიქრით, იგი 1785 წლებში უნდა ყოფილიყოს. ცნობა არს, რომ ესევე კათალიკოზი შუამდგამლობდა შახრიმიანთან ზიწერ-მოწერაში, რომელიც მეფე ერეკლეს და მის შორის აღიძრა 1780 წლებში. ჩვენს ქართველთ სტამბის გამართვის ისტორიაში არსად არის მოხსენებული ესესომხური ცნობები, რომელთა სიმართლეში ჩვენ ეჭვი არ გვაქვს.

სასიამოვნო იქნება, რომ ხსენებულ საქმეებთა შესახებ ცნობები შეიკრიბოს, ქეშმარიტებით კითხვა გამოიკვეს.

საქართველოს რუკა.

საქართველოს რუკა. დაწერილებით, ქვაზედ, თუ რკინაზედ, თუ თუთიაზედ (ცინკი) ნახატი დაიბეჭდა პირველად რომს 1501 წ. შედგენილი კათალიკოსის მისიონერთა ძმობისაგან. პ. მ. თ.

საქართველოს რუკა, შედგენილი დომინიკიანელების ძმებისაგან, დაწერილებით უჩვენებენ ქალაქებს, სოფლებს ძველ ნაშთებს და მდინარეებს, დაბეჭდილი რომს 1553 წ. ლიტოგრაფიით. პ. მ. თ.

საქართველოს
ისტორიული

საქართველოს რუკა. შედგენილი ფრანცისკრისკის და კაპრილიტიანელების ძმებისაგან, თფილისი დაწვრილებით არის ანუსხული, გალაენით, ბალებით და საყდრებით, ამას გარდა აქ არის საქართველოს მიჯნებიც ნაჩვენები, დაბეჭდილი რომს 1595 წ. 3. მ. თ.

საქართველოს რუკა. შედგენილი კათოლიკე მისიონერ ზამპლაშბერტის და სხვათაგან. აქ ნაჩვენებია დაწვრილებით საქართველოს სამთავროები თავიანთ სიზღვრებით. დაბეჭდილია ნეაპოლს 1620 წ.

საქართველოს რუკა. პირველად დაბეჭდილ თვით მის მოგზაურობაში 1713 წ. ეს გამოცემა მე მაქვდა. წერაკითხ. საზოგ. გადავეცი, იქ დაკარგეს 1885 წ. ეხლა იშვიათია. მოგზაურობაში რუკის გარდა საქართველოს სხვა სურათებიც იყო ჩართული.

საქართველოს რუკა. ნემენცურად შედგენილი და დაბეჭდილი ბერლინში 1774 წ. ეს რუკა შეუდგენიად რუსეთის აკადემიკის გულდენშტეტის ცნობებით.

სტამბის მური საქართველოში.

(კ რ ა ს კ ა),

სტამბის გახსნის დროს, ფიქრათ არავის მოსვლია ის გარემოება, რომ სტამბისთვის საჭირო იყო საბეჭდა მური, ანუ ქერასკა. სტამბის გახსნა ყველას საქმეთ ყოფილა გამხდარი და საბეჭდი მურის ფიქრი კი არავის მოსვლია, ეს იყო მის მიზეზათ, რადგანაც სტამბის გამხსნელთ ამის გარემოება არ იცოდნენ, თორემ ეს რომ სცოდნიოთ, მაშინ იგინი სტამბისთან უპირველეს კითხვათ მურსაც დააყენებდნენ.

მათ ეგონათ, რომ სტამბა რომ გაეაჩინოთ, მას სხვა აღარა სჭირია რა და წიგნებიც დაიბეჭდებოდა. ცნობა მათ არც უცხოეთიდან შეეგნებინეს. როგორც იქნა სტამბა გაიხსნა, დაზგები, კასები დაიწყო, მასთან საბეჭდიც ყოველივე მომზადდა და ამ დროს კი გამოსჩნდა სტამბის უსაკიროესი საკირო ნაკლის საქარობა. ამისთვის მაშინათვე აქეთ ეცნენ, იქით ეცნენ, მაგრამ აბა ამის დროით საილამ რას ვაბდებოდენ. ბუხარესტი და მოსკოვი შორს იყო, ანუ რომაელებისგან უნდა ეზინნათ, იქილამ ეს წამალი. ამიტომაც 1708 წ. სტამბის მეთაურ ოსტატებმა იხმარეს ყოველ ნაირი ღონის ძიება და საქართველოში მოძებნეს ამ კრასკის ნივთიერება და თფილისში გააკეთეს სტამბის შავი კრასკა, ანუ შური. ესენი საქმით ისე ოსტატები აღმოჩნდნენ, რომ შავს წამალს გარდა მათ წითელი წამალიც გააკეთეს. მაშინ წიგნების დასაბეჭდათ წითელ წამალსაც ხმარობდნენ.

სტამბის წამლის კეთება 1708 წ. ორს ხელოსანს სკოდნიათ ვალაზილამ, თუ ბუხარესტილამ მოსულთ. ამათ ამ წამლის კეთება სხვებისთვისაც უსწავლებიათ. მერე ესენი აკეთებდნენ შავსა და წითელ წამლებს. ვიდრე საქართველოში ქართული სტამბა არსებობდა, მინამ სტამბის საკირო მურიც საქართველოში კეთდებოდა. ასევე სკოდნიათ ამ მურის კეთება სომეხთაც, რომელთაც ერზიამში სტამბა აღრიდგანვე აქვნიდათ გახსნილი.

სამარცხვინოდ მესტამბეთა, დღეს მაინც ერთი კაციც არ გაჩნდა რომ ამ გარემოებას ყურადღება მიაქციოს და სტამბის წამალი გააკეთონ, რაც მათ უფრო იაფად დაუჯდებოთ.

1795 წ. მოისპო ქართული სტამბა თფილისში, მასთან მოისპო სტამბის წამლის კეთების ოსტატობაც. მის შემდეგ 1746 წ. სტამბა გაიხსნა ერთის მაგიერ. მღვდელმა კეყერა-

შვილმა, მესტამბემ გააკეთა სტამბის წამალიც. ამ წამლით
აღრიდგანვე ესწავლა ამ წამლის კეთება სხვათაგან, რადგან
ნაც ამას სტამბის შაგირდობაც გაეფლო და მასთან მესტამ-
ბობაც სურვებოდა,

როგორც სჩანს 1796 წ. შავი და წითელი წამლის
კეთება ამ კეთებაში შვილს გარდა სხვა არავის სცოდნია. დადგა
XIX საუკუნე და ქართლ-კახეთი რუსეთს ჩაბარდა, შეუერთ-
და, ამით მოიხპო ქართული ორივე სტამბა, ამით მოიხპო-
ბით მოიხპო საქართველოში სტამბის წამლის კეთების ოსტა-
ტობაც. მის შემდეგ დღემდეც აღარავის გახსენებია ეს გა-
რემობა, რომ საქართველოში შეიძლება გაკეთდეს სტამბის
წამლები.

აწინდელ სტამბებისათვის სახმარად რუსეთიდან შემო-
დის საბეჭდი წამლები. ექილამ რომ არ მოვიდეს აქ ვერა-
ფერი ლა დაიბეჭდება. აი ასე! მოეწყო ამ ხელობის საქმე
საქართველოში XIX საუკუნეში.

ქალაქის საქმე საქართველოში.

სიტყვა ქალაქი სპარსულია „ქალაზ“.

თფილისში სტამბის გახსნას თან მოჰყვა დიდი ძალი ქა-
ლალდი რუმინეთით და ვალახილამ, მერე ამსტერდამილამ,
იტალიილამეკი მებუთმეტე საუკ. შემოდრიოდა.

1725 წ. შემდეგ რუსეთილამ იწყეს შემოტანა. თფილი-
სის ვაქრები მიდიოდნენ სხვა და სხვა ქალაქებში, ესენი
ყიდულობდნენ იქ ქალაქს და მერე საქართველოში მოჰ-
ქონდათ და ჰყიდდნენ.

ესენივე ჰყიდდნენ კონვერტებს, მელანს, ბატის კალმებს
და სხვა ასეთ საჭიროებას. ყველა ამას სამეფო იჯარა არ
აქვდა დადებული, რადგანაც ქალაქს და მელან-კალამს სა-
პატიოთ სთვლიდნენ. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების

შემდეგ კი საქართველოში სრულიად რუსეთიდან იწყეს ქალაქების შემოტანა. ქართველთ ვაქრებმა 1850 წ. რუსეთის ქალაქების იარაღებზეც იწყეს სიარული.

იმერეთში—ქუთაისს, ქალაქის მალაზია აქვს და მელექსე ბესიკს—გაბაშვილს, კონვერტების გამოკრაც იცოდა ამან, ქუთაისში აკეთებო კონვერტებს და სხვა ასეთ საქიროებას. ამისთვის მან იმერეთ მეფე სოლომონ პირველისაგან თავადობაც მიიღო.

სასტამბოთ თუ რამ იარაღის ნაკლი სწინდებოდა, იგი ისევ და ისევ სლავოენეთიდან შემოჰქონდათ. მერე რუსეთიდან დაიწყეს, ანუ 1764 წლების შემდეგ.

მინამდის კი, ანუ უფრო აღრინდელის დროდამ, ქალაქი სპარსეთიდანაც შემოჰქონათ, სპარსეთიდან საქართველოში ქალაქის შემოტანა სტიმბის გახსნაზედ ბევრად აღრე იწყება, თითქმის მეთოჯბმეტე საუკუნიდამ.

სპარსეთში კი ქალაქი შემოჰქონდათ ინდოეთიდან, რასაკვირველია ინგლისელთა ოსტატობით ნაკეთები და მეთვრამეტე საუკ. ამსტერდამიდანაც, სპარსელებმა ქალაქის კეთების ოსტატობა ინდოელებისაგან ისწავლეს შერვიდმეტე საუკ. მერე სპარსეთში გახსნეს ქალაქის ქარხნები და დაიწყეს მისი კეთება, რამაც საკმარისად გააიფუა ქალაქი. მეთვრამეტე საუკ. სპარსეთიდან მრავლად იწყეს ქალაქის შემოტანა. 1760 წლებიდან კი სპარსეთიდან ქალაქის შემოტანა დასტოვეს და რუსეთიდან იწყეს შემოტანა, რაც უფრო იაფათ ისყიდებოდა თურმე, რადგანაც მოტანაც იაფათ ჯდებოდა თურმე. სპარსული ქალაქი უფრო ძვირი ყოფილა, ქალაქები ზოგი სამთელში გავლებული გახლდათ რაც პერგამენტს ჰგავდა.

ქალაქი საქართველოში შემოქონდათ შემდეგის ადგილებიდან.

იტალიიდან ქალაქის შემოტანა დაიწყო XVII საუკუნის
სპარსეთიდან შემოიტანეს XIII საუკუნის სამთელში გა-
ვლებული.

ინდოეთიდან, მაღარასე და კალკუტიდან შემოიტანეს
მეჩვიტმეტე საუკუნის ნახევარი.

ამსტერდამიდან შემოიტანეს მეთვრამეტე საუკუნის სპარ-
სეთის გზით და ზღვით.

მარანდიდან შემოიტანეს მეჩვიდმეტე საუკუნის როგორ და
საიდან ამის ცნობა კი არ არის დაშთენილი.

რუსეთიდან შემოიტანეს მეთვრამეტე საუკუნის დამდეგს.

ოსმალეთიდან შემოიტანეს მეთვრამეტე საუკუნის 20 წლებს.

რუმინეთიდან შემოიტანეს მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლოს.

ქართული წიგნების უმეტესი ნაწილი დაბეჭდილებია
ინდოეთიდან შემოტანილ ქალაქდზედ. სპარსულ ქალაქდზედ
დაბეჭდილია ერთად ერთი „აიათი“ ანუ „კოსმოგრაფია“
ფიგურებით 1721 წ. ამის შემდეგ კი რაც საქართველოში
წიგნები დაიბეჭდა, ყველა მათზედ რუსეთული ქალაქი ნა-
ხმარი. ამის ქალაქის ნიშნებიც ასაბუთებს.

ქალაქი შემოქონდათ სხვა და სხვა ისეთ ვაჭრებს, რო-
მელნიც მარტოდ ქალაქით ვაჭრობდნენ თურმე. ქალაქ-
ის ვაჭრობის და აღებ-მიცემის შესახებ ასე მიაზრო მექა-
ლადე მოსეს ოსტერის ძე იზმროვმა 1878 წ. ქალაქით
ვაჭრობას მისდევდა მამაჩემი და პაპაჩემიცო, პაპაჩემი მეფე
ერეკლეს დროს სცხოვრებდა და მას კი სოვდაგრის სახელი

მეცხრამეტე საუკუნის საქართველოს სტამბები.

(მოკლე აღწერა).

1805 წ. რუსეთის ახალმა მთავრობამ, თფილისში, პირველად გახსნა რუსულ-ქართული სტამბა. ამ სტამბის იარაღი მოპოვებულ იქნა ქართველ მეფეთა დროის სტამბიდან. მეორე ხანს შემდეგ ეს სტამბა შეჩერდა, მერე კი სტამბა იმ დროის თფილისის კეთილშობილთა სკოლის უფროს გადაეცა და ამის ცდით განახლდა ეს სტამბა 1810 წ. ამავე დროს, თფილისში, მთავრობისაგან დანიშნულ იქნა ქართულ-რუსული ენის ცენზორი, ცენზორად დანიშნეს სამხედრო ჯარის დეკანოზი ქართველოვი. ამ სტამბაში 1812 წ. გამოიცენ ქართული წიგნებიც.

1814 წ. ერთმა სამხედრო პირმა გახსნა მეორე სტამბა, მაგრამ ესეც მალე მოისპო.

1817 წ. გაიხსნა მესამე სტამბა, ამ სტამბაში გამოიცა ქართული გაზეთი 1818 წ.

1805 წ. მოყოლებული 1825 წლამდის თფილისში, რამდენიმე სტამბა გაიხსნა, მაგრამ მათი არსებობა სულ მოკლე დროის იყო ხოლმე, ამის მიზეზი ის იყო, რომ მესტამბენი სამხედრო მოსამსახურენი იყვნენ, ესენი სამსახურის გამო აქეთ-იქით გადაჰყვანდათ, ამიტომ მათი სტამბებიც იკეტებოდა თფილისში. ჩვენ ვიცით კარგად, რომ 1820—1841 წლებამდე, ბარე ათმა სამხედრო პირებმა გახსნეს სტამბები, მაგრამ ვერც ერთმა ვერ შესძლო არსებობა, სულ იკეტებოდნენ. 1846 წ. კი გაიხსნა ებრაელის დუბლერის სტამბა რომელმაც იარსება კარგა ხანს და მისი დანაშთი დღესაც არსებობს თფილისში.

1817 წ., გაუხსნიად მეორე კრძო სტამბა. ამ სტამბაში გამოიცა პირველად ქართული გაზეთი 1818 წ. შემდეგ დროის გაზეთებიც ამ სტამბაში იბეჭდებოდნენ, მაგალითებრ: 1821 წ. აქვე გამოიცა კვირის გაზეთი „წმიდა გიორგი“, რომელმაც 1824 წ. გასტანა. ამ წლის შემდეგ კი ამ სტამბის შესახებ ჩვენ არ ვიცით რა, დაიკეტა თუ დარჩა თფილისში. სტამბის საქიროება კი იმ დროის ქართველებში უკვე გაისმა კარგად.

ახალი სტამბა. სოლომონ დოდაშვილმა ქართული სტამბა გახსნა თფილისში 1828 წ. ამ სტამბის გახსნელად ფული მისცა მას რუსეთში მყოფმა ბერმა ივანე ხელაშვილმა 6000 მ. ამ სტამბაში გამოიცა პირველად ქართული გაზეთი „თფილისის უწყება“ და 1829 წ., ამავე გაზეთის დამატება თვიური სალიტერატურო ნაწილი „თფილისის უწყებავე“. ეს სტამბა დახურულ იქნა 1832 წ. შემთხვევის გამო და მისი პატრონიც რუსეთში გაგზავნილი ციშბირად.

სოლომონ დოდაშვილისაგან გახსნილი სტამბა იმ დროს უველახედ უკეთესი იყო. იგი განათლებული კაცი იყო. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ მან პირველ ქართველმა გაათავა სწავლა პეტერბურგის უნივერსიტეტში. ამის დასერტაცია „ლოლიკა“ რუსულად პეტერბურგში მაშინვე დაბეჭდეს. სოლომონ დოდაშვილი იყო ერთ უძლიერესი ქართველ მამულიშვილთაგანი.

პირველი სომხური სტამბა. ქართულის ცნობით, სომეხთ კითალიკოზ ლუკას 1770 წელს გაუხსნია ერშიაძინში. ამ კათალიკოზს მეფე ერეკლესთან კავშირი აქვდა და ხშირი მიწერ-მოწერა. პირველად, როცა სომხური სტამბა იხსნებოდა ერშიაძინში, მაშინ, თბილისიდან, მეფის ბრძანებით, ბევრი რამ სასტამბო იაზადი უფეშქეშებიან ლუკა კათალიკოზისთვის. მალე ეს სტამბა ისე გამდიდრებულა, რომ ლუკა კათალიკოზს მეფე ერეკლეს სტამბისთვის ერთი კარგი (დაზგა) საბედი სტანოკიც გამოუგზავნია ფეშქაშად. ამის

გარდა გამოუგზავნიად აგრეთვე ფეშქაშად დასამტკიცებლად
 ლალდი და უცხო სიტყვათა ლექსიკონები, რომელიც კათო-
 ლიკოზს ამსტერდამიდან (ჰოლანდია) გამოუწერია. ეს უნდა
 მომხდარიყოს 1782 წ., შემდეგ, როცა მეფე ერეკლემ თფი-
 ლისის ძველი სტამბა განაახლა და რომელი სტამბაც 30
 ათასი მანათი დაუჯდათ.

**პირველი სომხური ნერსესიანის სტამბა საქართვე-
 ლოში.** თფილისში გაიხსნა ნერსეს კათალიკოზის მეთაურო-
 ბით 1827 წ. სტამბა მოათავსა იმ დროის სომეხთა თფილი-
 სის ნერსესიანის სემენარიის შენობაში. ამ სტამბაში ქართუ-
 ლი ასოებიც აქენდათ. 1826 წ. აქ დაბეჭდეს ნერსეს კათა-
 ლიკოზის ლოცვების პატარა წიგნი, საქართველოს სომეხთა-
 თვის ქართულის ასოებით, ხოლო სიტყვები კი სომხურად
 იყო. საქართველოში პირველად სომხურს ენაზედ დაბეჭდი-
 ლი წიგნი გამოვიდა 1828 წ. პირველი სემენარიაც ეს ნერ-
 სესიანის სემენარია იყო, ესეც პირველი მაგალითი იყო, მი-
 ნამდე სომეხებს თფილისში არც სასწავლებელი აქენდათ, მა-
 თის ენის აღორძინების საქმეს დასაწყისი 1827 წლიდამ მიე-
 ცა.

ძმათა არზანოვებმა, ყიზლარის მღვდარ სომეხებმა, თფი-
 ლისში გახსნეს სტამბა 1825 წლებს, ამათ ქართული ასოე-
 ბიც აქენდათ. ამ სტამბაში 3. იოსელიანმა ჩაბრუხაძის და
 შავთელის ლექსებიც დასტამბა. 1840 წ. ეს სტამბა პატრონებმა
 თფილისში უფეშქაშეს იმ დროის ნერსესიანის სემენა-
 რიის სტამბას, მანქანა და სტანოკები აქელამ უკან აღარ წაუ-
 ლიათ. არზანოვებს 1830 წლებს, პეტროგრადშიაც აქენდათ
 სტამბა, სადაც ბეკდავდენ ქართულ წიგნებსაც, აქ დასტამბა
 1821 წ, გ. ფირალოვმა „რუსულ-ქართული რაზდავორის
 წიგნიც“, ვრცელი ტომი და სხვა წიგნებიც.

სამხედრო შტაბის სტამბა, 1846 წ, მთავარ-მართველის
 სტამბად გადაკეთდა ვორონკოვის მრძანებით და დაერქვა
 მთავარ-მათებლის სტამბა. ამ სტამბაში იბეჭდებოდა 1846

წ. კვირის სახელმწიფო გაზეთის „კავკაზის“ და კვირულურ „ქვემო“ ტრებათ განცხადება ქართულ ენაზედ გაზეთი „კავკაზი“.

სტამბა გიორგი ერისთავისა, 1850 წ. ვორონცოვის ბრძანებით. შთაფრობის სტამბილამ ეწუქა ერთი ძველი დაზგა და ქართული ასოები, ამით გახსნა ვ. ერისთავმა ეს სტამბა. 1852 წ. ამ სტამბაში დაიწყო თავის თვითური ეურნალ „ცისკარი“ გამოცემა. აქ სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდა. 1854 წ. ეს სტამბა მოისპო, დაიხურა.

სტამბა ივანე კერესელიძის. ამან ეს სტამბა 600 მან. იყიდა გიორგი ერისთავისაგან და 1856 წ. თფილისში გახსნა ახალი სტამბა. ამ სტამბაში გამოსცა განახლებით 1857 წ. ეურნალი „ცისკარი“. სტანოკი უხვირო ივო და მალეგაუტყდა: 1860 წლებს ნერსესიანის სემენარიის სტამბის დაზგა იყიდა, ასოები პეტროგრადილამ გამოიწერა და ბეჭდა „ცისკარი“ და სხვა წიგნები.

სტამბა ეფიანჯიანის და როტინოვის, გახსნილი თფილის 1860 წ. აქ გამოიცა 1863 წ. პირველად ქართული ეურნალი „საქართველოს მოამბე“ ილ. ქავჭავაძის რედაქტორობით, ეს სტამბა დღესაც არსებობს. ტიგრან როტინოვს გკუთვნის. აქ მეც მრავლად ებეჭდე ქართული წიგნები 20 წლის განმავლობაში.

სტამბა ბულდან მუნთოვეისა. ბულდან მუნთოვეი საქართველოს სომეხია, კარგად შკოდნე ქართულის ენის და წერა-კითხვის. სტამბა გახსნა 1855 წ, წლებს, ქართულსაც ბეჭდავდა, 1879 წ. გაეყიდა. იყიდეს ვ. ჩარკვიანის ამხანაგებმა და ამათ გახსნეს 1881 წ. ამ სტამბაში გამოიცა ბევრი ქართული იშვიათი წიგნები.

ეურნალ „მნათობის“ სტამბა, 1869 წ. თფილისში გამოიცა თვითური სამეცნიერო ეურნალი „მნათობი“, რედაქტორად იყო ნიკოლოზ ავალიშვილი, ქართველი მწიგნობარი, ცნობილი მოღვაწე, მწერალი, ერთ დროს კარგი მსახიობიც. კარგი მთარგმნელი. მისი თარგმანი, „ლუკა პურის ამბავი“

„მნათობილდამ“ გადმობეჭდილი დღეს ხალხში იკითხება, ასევე ამისი თარგმანი „დონ-კიხოტია“ და შილერის „ავაზაკებს“ ხომ ხშირად სდგამენ ქართულს სცენაზედ, სხვაც ბევრი ნაშრომი აქვს ამ საპატიო პირს. ამათგან ერთი მათგანია „მნათობის“ რედაქციის სტამბა“. ნ. ავალიშვილმა თავის სტამბა სომეხთ სემენარიის გამგეობისაგან იყიდა. ეურ. „მნათობის“ დაბურის შემდეგ, ეს სტამბა „კრებულის“ სტამბას დაუკავშირა. ეს ეურნალიც მალე დაიხურა, ამიტომ სტამბაც დაიხურა. მერე ეს სტამბა იმ დროის გამომცემი სტ. მელიქიშვილის სტამბას შეუკავშირა. აქტი დაეკარგა, სტამბის ამხანაგები გაიყარნენ, ძველ ამხანაგს სტამბის გამგეს ეს მოტანილი სტამბა დავთარში არ ჩეწერა და ახალ გამგე და ამხანაგებმა უარი უთხრეს, ასე მოელო ბოლო „მნათობის“ სტამბას, ქართველებში სტამბების წართმევა ერთობ ადვილიათ იციან.

სტამბა დუბლერისა. გახსნილი 1846 წ. მერე ეს სტამბა იხურებოდა. 1870 წ. იგი აიღო იჯარით გიორგი წერეთელმა და ეურნალ „კრებულის“ სტამბედ გადააქეთა. გ. წერეთლის დროს ამ სტამბაში გაზეთი „დროება“, „კრებული“ და სხვა წიგნებიც იბეჭდებოდა. მერე დაიკეტა.

ავლაბარის სტამბა. ერთმა სამხედრო რუსმა კრამარენკომ 1870 წ. ავლაბარში სტამბა გახსნა. ამანვე იყიდა დუბლერის და „მნათობის“ სტამბის ქართული ისოები. ამის სტამბაშიაც იბეჭდებოდა ქართული წიგნები მრავლად. მე ამ სტამბაში დავიწყე წიგნის ბეჭდვა. კარგა ხნის შემდეგ ესეც დაიკეტა.

ექვთიმე ხელაძის სტამბა. 1875 წ. ივ. კერესელიძის სტამბა ექვთიმე ხელაძემ იყიდა და გახსნა თფილისში პატარა ქართული სტამბა. ამ სტამბაშიაც მრავლად იბეჭდებოდა სხვა და სხვა დროს ქართული წიგნები და ეურნალ-გაზეთები. ამ სტამბის აღწერა არის ჩვენ მიერ დაბეჭდილი ქართუ-

ლი სტამბის ისტორიის მეორე წიგნში 1904 წ. სტამბაში მუშაობის დღეც ილღესასწაულა ექ. ხელამეწმწლის თავზედ, იარმუკაში რომ არევა მოხდა, მაშინ მისი სტამბაც აიკლეს და თვითაც მოკლეს 22 დეკემბერს 1905 წ. ექვთიმე ხელაძის შრომის მოგონება ანუსხული მაქვს იმეც წლის „მოგზაურის“ ნომერში და იგი აქაც არის დასტამბული.

მ. ვართანიანცის სტამბა. გახსნილი სამების ქუჩაზედ. 1877 წლებს. აქვდა ქართული ასოები, მეცვებმეცვდე აქ ქართული წიგნები. დღესკი აღარ არსებობს ეს სტამბა.

„სინათლე“ სტამბა, გაიხსნა 1908 წელს. აქ იბეჭდება ქართული გაზეთი „დროება“.

მარტიროსიანცის სტამბა. თვით მარტიროსიანცი მომსწრე იყო 1830 წლის დოდაშვილის და არზანოვის სტამბების, მაშინ მურის (ფათერჩიკი) წამსმელად იყო იგი. იმ დროს სულ სტანოკები მუშაობდა, მანქანა არავისჰქონდა. ბოლოს ეს სტამბა ძალიან წინ წაედა, ამის სტამბაში გამოიკა ძვირფასი გამოცემა „ვეფხისტყაოსინი“ და სხვა წიგნები. ეს სტამბა დღესაც არსებობს:

გრიგოლ ჩარკვიანის სტამბა გაიხსნა 1880 წ. მერე საამხანაგოდ გადაკეთდა. აქ იყვნენ ამხანაგებად გრიგოლ ჩარკვიანი, არსენ კალანდაძე, ალექსადრე დრევიჩი, ანთიმოზ ჯუღელი და წიგნის მალაზიის მხრით მე და სხვანი. 1883 წ. ეს ამხანაგობაც დაირღვა და სტამბაც სამ ნაწილად გაიყო. ერთი ნაწილი არსენ კალანდაძეს დარჩა და ამან მოაწყო სტამბა და წიგნების ბეჭდვაც დაიწყო, მაგრამ როგორც ახალ მოშენეს ვალი ემართა თავის სიძის, სიძემ აუწერა სტამბა და გაუყიდა იაფად, რითაც დაღუბა კაცი, ეს სტამბა იყიდა ადამეცკიმ, მაგრამ ამასაც საქმის უცოდინრობის გამო დიდი ზარალი მოუვიდა, დღეს იგი ცხოვრებით დაკლებულია. მერე ამასაც გაყიდა, იგი იყიდა დავით ლამბაშიძეს

და ქუთაისის გალიტანა. ყველა ამ საქმეებზედ დიდ როლს თამაშობდა ექ. ხელაძეს.

სტ. მელიქიშვილის და ამხანაგობის სახელით 1864 წ. თფილისში გაიხსნა ახალი ქართული სტამბა. 1866 წ. ამ სტამბაში გამოიცა კვირის გაზეთი „დროება“. სტამბაში ამხანაგებად იყვნენ ვახ. თულაშვილი, დ. ბაქრაძე, სტ. მელიქიშვილი. ესევე პირი გამომცემი იყო გაზეთ „დროებასა“. ამ სტამბას დიდი ამაგი მიუძღვის ქართული მწიგნობრობის წილად. 1870 წლებში შემდეგ, სტამბის ამხანაგები ერთმანერთს განშორდნენ, სტამბა მარტოდ მელიქიშვილის დარჩა. ერთხნობით სტამბას განაგებდა იოსებ მელიქიშვილიც. 1889 წ. ეს სტამბა იჯარით აიღო ფრენკელმა, იმ დროის თფილისის იურიდიულის გაზეთის რედაქტორმა. მერე გაიყიდა, იგი შეიძინა იაკობ მანსვეტოვმა. ცოტა ხანს შემდეგ დაარსდა ქართულ წიგნთა გამომცემელი ამხანაგობა. იაკობ მანსვეტოვმა მთელი სტამბა თავის წილად ამხანაგობას გადასცა. ამხანაგობამ ამ სტამბით დაიწყო მთქმედება და ერთ ხნობით საქმეც კარგად მიჰყვანდა ჯაბადარს. 1908 წ. 15 სექტემბერს, ეს სტამბა წაერთვა ქართველ ამხანაგობას და უჩუპრად მქალაქს სერგეევის ფირმის ხელში გადავიდა. ამოდელა პაიშნიკები დაარჩნენ ცარიელი და ხახა მშალის. ყოველივე ამ საქმის შესრულება ჩუმად, საიდუმლოდ შეასრულეს, კაცს არაფერი გაუგია! არ ვიცი, რას ნიშნავს ასეთი საქციელი ჩვენის მეთაურის კაცების? ხალხს არაფერი გააგებინეს, არავის რა შეატყობინეს და ერთ დღეს გამოცხადდა, რომ ამიერიდამ მშვიდობით ქართულ წიგნთ გამომცემელ ამხანაგობის სტამბაში მშვიდობით იყავით პაიშნიკებოვო. დღეიდან აღარ არს ხსენება ამხანაგობის სტამბისა, იგი გარდაიცვალა ჩვენის უპატრონობით, თავის დანებებით და საქმის მეთაურთა კაცთა გათახირებით.

ალექსანდრე ჯაბადარსაც არ უნდა ექნა ასე, ზარალი იყო თუ რაც იყო, მაინც იგი წვერთათვის უნდა ეცნობებინა

ქართული
ენების
საქართველო

და მერე გადაეცათ მოვალეებისთვის. ამის გამო დარჩედ ბევრი საყვედურები ისმის, ამბობენ; რომ ელ. ჯაბადარმა მთელი წვევრები მასხარად აიღო, აბუჩათ აიგდო და ამავდარ საქმეს ასე უჭუმრად მოულო ბოლოვო. ეს საქმე დიდს უსიამოვნებას გამოიწვევს და იგი არც ელ. ჯაბადარისთვის იქნება კარგო. ელ ჯაბადარზედ ხალხში ასეთი ხმები დადიოდა, ეს ჩვენც მიტომ მოვიყვანეთ აქ, თორემ ჩვენ ამ პირის მოღვაწეობაზედ ჩვენი შეხედულება გვაქვს, ვინაიღვან მის შრომას სტამბის წინაშე კარგად ვიცნობთ. ამიტომ მისი შრალდება უსაფუძვლოდ მიგვიჩნია. ამის მოღვაწეობის აღწერას თქვენ ქვემოთ ნახავთ და ამიტომ აქ ამის მეტს არას ვიტყვით. არა სთქაის ღინმემ, რომ ჯაბადარის ქებას სწერსო, ჩვენ აქ ერთიც მოგვყავს და მეორეც.

ძმობის სტამბა. საოცნებო ძმობის კაცია ს. ლოსაბერიძე, ესტ. კერესელიძე და მასთან კიდევ სხვანიც, ვინც მათ თანაუგრძობს, ამძმობის და დაფარულ ქრისტიანეთა თავის მომყრელი და დამაარსებელი გახლდათ მაქსიმ შარაძე, რომელიც 1907 წ. გარდაიცვალა, იმ დღიდან ეს სტამბაც სხვების საკუთრებათ გარდაიქცა. დღეს იგი ეკუთვნის ს. ლოსაბერიძეს და ე. კერესელიძეს. ამ პირთა ძმობანი და საქმენი სწორედ საოცნებო ხრიკებს წარმოადგენს, აღრე მათ ჰყვანდათ ერთი ამხანაგა ვასილ გძელიძე, რომელიც კარგა ხანია გარდაიცვალა და მისი 1000 მ. ამ პირებს დარჩათ: ეხლახან შარაძე მოკვდა და მისი წილიც მათ მიისაკუთრეს. არ ვიცით, თუ ეს პირნი რა უფლებით სარგებლობენ, რა ძალით და რა ძმობის და ქრისტიანობის მაღალის პატივისცემით, რომ ქრისტეს მცნების დროშის ქვეშ შესულნი ასეთ მანქანებას ჩაღიან და სხვა-და სხვა პირთა ქონებას და ძალას ისაკუთრებენ. სტამბა დღეს მოქმედებხ ბნელად, ბეკდავენ ყოვლიად უსარგებლო წიგნებს და მათ ერთი ათად ხიბლიავენ და გონებას უბნელებენ ისეც დაბნელებულ მდაბიოთ. სტამბა არის ფართო, აქვსთ საკუთარი სახლკარი, არიან მღვთის მოსაენი, არ სქამენ, არ სმენ, ხოლო ოქრო-ვერცხლს კი აგროვებენ და ბოჭამენ. საქროა, რომ ამ დაფარულ და ვითომც და საქრისტიანო ძმობის სტამბას უურადლება მიეჭკეს ვისგანმე და გაცნობილ იქმნეს მათი მოქმედება ნიღაბ ქვეშ. ესენიც სწორედ მეორე ამხანაგობის მსგავსი მუჯადოება არიან.

ვალერიან გუნიას სტამბა. შეიძინა ერთის ვერაქოვსკისგან და გახსნა 1896 წ. მერე სხვებს გადასცა, რადგანაც ამ სტამბის აღწერა სხაგანაც ვწერეთ, ამიტომ აქ მასზედ აღიარას ვსწერთ.

სტამბა ბორის ესაძიხა. გუნიასი და დიასამიძესეული სტამბა ბოლოს ბორის ესაძე შეიძინა. ამის ხელში იარსება მკორე ხანს. 1905 წ. ეს სტამბა დახურულ იქნა, მერე მის პატრონმა სულ გაყიდა ნაწილ-ნაწილ.

სტამბა „სორაპანი“ თუ შორაპანი უნდა იყოს, გაიხსნა ქ. ტფილისს 1906 წ. მადათოვის კუნძულზედ, ამ სტამბის მეთაურად და პატრონად ითვლება მიხეილ გაჩეჩილაძე. სტამბაში სხვა ამხანაგებიც ქცავეს მოსაქმიანედ. მთავრობისაგან ნება რთვა მე მქონდა აღებული, პასუხისმგებელი მე ვიყავ. გახსნის სამი თვის შემდეგ ეს სტამბა წიგნი „ვირი და მუშას“ დაბეჭდვის გამო დროებით დაკეტეს, მეც მეტეხის ციხეში დამაპატიმრეს, ვიჯექ ერთ თვეს, მერე გამოველ და სტამბაც გავახსენვიანე. გახსნის შემდეგ, დეკემბრის 9-ს, კვირა საღამოს, 8 საათზედ, სტამბას ამერიკანკის მაშინა მოპარეს, ამ გარემოებამ დიდი დავიდარობა გამოიწვია იმ დროის მთავრობის წინაშე. სტამბა დაკეტეს, მე მიქერდენ, მაგრამ მიხეილ გაჩეჩილაძემ მთავრობას უთხრა: პატრონი მე ვარო, ამიტომ იგი დააპატიმრეს, მასთან სტამბის ოთხი ასოთ-ამწყობიც. მაშინა ვერ იპოვნეს. ერთი თვის შემდეგ მიხეილ გაჩეჩილაძე და მისი ასოთ-ამწყობნი გაანთავისუფლეს. მერე სტამბაც გაიხსნა, მას შემდეგ არსებობს ეს სტამბა. იგი ხელს უწყობს დიდათ ქართული წიგნების გამოცემას, ეურნალ-გაზეთების გამრავლებას და სხვანი. თვით მიხეილი მოქმედებს ენერგიულად და ქართული წიგნების გამოცემის საქმეს მზურვალედ თანაუგრძნობს და ავრცელებს. ასეთ სამახსოვრო საქმის დიდი თანამგრძნობია გიორგი მიხეილის ძე ჩივაძე, რომელიც დიდს ზნეოვრივ ვალს უხდის თავის მხრივ ამ სტამბას.

„იმედის“ სტამბა, თფილისში ბათუმიდამ გადმოიტანა 1903 წ. კ. თივართქილაძემ, რადგანაც ამ პირის შესახებ წიგნ-

ში გვაქვს ლაპარაკი, ამიტომ აქ ბევრს არას ვიტყვით. თფილისში უმთავრესად კოწია თავართქილაძეც ხელს უწყობდა ქართული წიგნების და გაზეთების გამოცემას, იგი ერთხნობით ქართული გაზეთის რედაქტორიც იყო. მთავრობამ დასაჯა, წლინახევრით ციხე მიუსაჯა. პატიშრობის დროს, იგი მეტეხის ციხეში განაგებს მეტეხის სატუსალო სტამბას, რომელიც 1908 წ. განაახლეს გახსნით.

სტამბა „ცხოვრება“ ასლან სამუელის ძე კალანდაძესი. არსებობს თფილისში, იგი გაიხსნა 1908 წ. ჯერედ პატარა სტამბა იყო, მერე ნელ-ნელა მოუმატა საბეჭდავი იარაღი და დღეს კარგს სტამბათ ითვლება. თვით ასლან კალანდაძეც არის მწიგნობარი კაცი, მისდევს ქართული წიგნების ბეჭდვას. სხვა და სხვა დროს ბეჭდავს სასარგებლო ქართულს წიგნებს. ამისავე სტამბაში ხშირად იბეჭდებიან რუსული და ქართული გაზეთებიც, დრო გამოცემითი საქმეებსაც ხელს უწყობს, ერთ დროს რუსულ გაზეთის რედაქტორიც გახლდათ, ბეჭდვის და სტამბის გამო მკირე ხანს პატიშრობაც გახლდათ მეტეხის ციხეში 1908 წ.

გუტენბერგის სტამბა. გახსნილი პირველად ვალერიან გუნიასაგან, მერე გრიგოლ დიასამიძემ შეიძინა. დღეს იგი გკუთვნის ბორის სპირიდონის ძე ესაძეს. ეს პირი რუსულს ენაზედ მწერლობს კიდევ, სწერს სხვა და სხვა ისტორიულ წერილებს საქართველოს შესახებ. არის რედაქტორად სამხედრო გაზეთის. ქართულ წიგნების და გაზეთების გამოცემის საქმესაც თანაუგრძნობს.

„ციხკარი“. სტამბა გახსნა ბარ. კილაძემ 1908 წ. ბათუმის მესტამბე ამხანაგ თავართქილაძეს გაეყარა და თფილისში გადმოიტანა. თვითონ ბ. კილაძე სტამბას ხელობის კაცია, მოხერხებული, ჯერედ სტამბა ახალი არის, იმედია თფილისში გაფართოვდება. მომავალი ექნება ენერგიულ კაცს.

სტამბა „იდეალი“ თფილისში გაიხსნა 1906 წ. პატრო-

ნი მისი მიხედვით კიკნაძე, თვით ხელობითაც სტამბის მუშაობაში
ნება, ასოთ-ამწყოობია. ერთ დროს პარიზშიაც იყო, იქაც
სტამბაში მუშაობდა, იქ რომ ქართული გაზეთი და წიგნები
გამოდიოდა, ეს ამწყოობდა ყველას. თვითონ მიხეილი ენერ-
გიული კაცია, ქართული მწიგნობარი, ჯერყთ სულ ახალ-
გაზრდა ასოთ-ამწყოობი იყო, რომ მან ქართული წიგნების
ბეჭდვა დაიწყო. საზოგადოთ ეროვნულ საქმეებს დიდად აფა-
სებს და ქართული ბეჭდვის საქმესაც ჰქომაგობს. მისი სტამ-
ბის არსებობას კარგად უწყობს ხელს ქართულ ეურნალ-გა-
ზეთების და წიგნების ბეჭდვას, მოკლე დროის განმავლობა-
ში, მის სტამბაში ბევრი რამ ჩინებული ქართული წიგნი
დაიბეჭდა და კიდევაც დაიბეჭდება შემდეგ.

სტამბა „შრომა“, ოთხი ქართველი და რუსის ებრაე-
ლი ერთად შეერთდენ და 1903 წ. მიხაილოვის ქუჩაზედ
სტამბა გახსნეს, შიგ მოაწყეს ქართული ასოებიც, მანქანა და
სხვანი. 1907 წ. ქართველებს ებრაელი გაშორდა, სტამბა
გაიყეს, ქართველებმა 1907 წ. ცალკე გახსნეს სტამბა. ესე-
ნი არიან შემდეგი ამხანაგები: ვასილ ყარამანის ძე, თეოფი-
ლე ერასტის ძე და გიორგი ყაფლანის ძე ბოლქვაძეები, მე-
ლიტონ პეტრეს ძე ნოდია და მეზუთე ვლადიმერ შალაქიას
ძე ცკიტოშვილი. სტამბის გახსნის დღიდანვე ამათ საქმეს
გულმზურვალედ მოჰკიდეს ხელი, ნამეტურ ქართულ წიგნე-
ბის ბეჭდვას. ამათის დახმარებით რამდენიმე გაზეთიც გამოი-
ცა, ერთი მათგანი ქართული გაზეთის რედაქტორიც იყო.
ბევრს რედაქტორს და გამომცემელს შეუწყეს ხელი. თვი-
თონ მწიგნობარი პირნი არიან, სტამბის ხელობის მკოდნენი
და მასთან სახელოსნოს და სამწიგნობრო ენერგიითაც აღე-
სილნი-ესენივე ხელს უწყობდენ გამოცემის შრით ნახატე-
ბიან ეურნალ „ემშაკის მათრახს“. ამ ხუთი ქართველის ამ-
ხანაგობა ჩვენთვის საკვარველია და თან სასიამოვნო მოვლენ-
ნაც. ისტორიულად დღემდე დასაბუთებულია ქართველების
უფრობა, დარღვევა და სხვანი. სადაც კი რამე საერთო

საამხანაგოდ საქმე დაარსდა, რამდენიმე ხნის შემდეგ, რის საქმე დაემზო და თვით ქართველი ამხანაგებიც დაირღუნენ, მათში მოისპო ის მკირე სიყვარულიც, რაც კი მათში მანამდის არსებობდა. ასეთ დარღვეულს და დასარღვევსასტამბო საქმეებს მეც მოვესწარ და ამხანაგებთა განშორების დროს შუა კაცათაც ვყოფილვართ. მაგალითად გიგო ჩარკვიანის ამხანაგებს როცა ვაცალკევედით და სტამბას სამ ნაწილად ვყოფდით, შუა კაცებად იყვნენ ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე, პოეტი რაფიელ ერისთავი, მწერალი იოსებ ბაქრაძე და მე. ვნახეთ ბევრის ბევრი აყალიმავალი და ამხანაგებისაგან ერთმანეთის ცემაც. მაშინ დიმ. ბაქრაძემ ეს სთქვა: „ქართულებო, ისევ ცალ-ცალკე, თარეშ ერთობით და ამხანაგობით ერთმანეთს დასჯამთ. თქვენში არ მცირე საუფარულოდ მოიხშობა ამის საშუალებით, რაც კი დღემდე არსებობს“. ესა სთქვა დიმ. ბაქრაძემ და ამაში იგი მართალიც იყო და გულგატეხილიც, რადგანაც ჩვენ მომსწრენი ვიყავით საამხანაგო სახელოსნოების და სავაქროების, რომელნიც სოკოსავებ იბადებოდნენ და ვხედავდით იმასაც, თუ ეს ამხანაგობანი მოკლე დროის განმავლობაში როგორ ეცემოდნენ და ამხანაგები კიდევ როგორ სწეწავდნენ ერთმანერთს. ღმერთმა ქნას, რომ ამ ხუთ ქართველს. ხუთ ამხანაგს ასეთი ბედი და მომავალი აშორდეთ და იგინი როგორც შეერთებულან, ისევე ერთობით იმყოფონ. ვიტყვით, რომ მათი ამხანაგობის და ერთად მოთავსების და ყოფნის ამბავის ვაგება რომ დიმ. ბაქრაძეს შეეძლოს, მაშინ იგი თავის ჰაზრს შეიცვლიდა და აღარც გულგატეხილი იქნებოდა ჩვენს დრობითი დარღვეულს ამხანაგურს მცნებაზედ. ვნახოთ მომავალი რას გვეტყვის.

სტამბა „ესპერანტო“. ამ სტამბის სახელ წოდება ბევრ რამეს ვვაფიქრებინებს, იგი გაიხსნა 1912 წ. მისი პატრონი გახლდა ტერ ელიმე ტერ-ასტვაცატორიანის შვილი. სტამბას ქართული ასოებიც აქვდა. თვით მესტმზე არის სომეხთა

მწიგნობარი, იგი თავის სტამბაში ბეჭდავდა სომხურ-სურბულ თებიან გაზეთ „აოფს“-საც ქართულ მწერალთა და პოლვაწეთა სურათებს და ცნობებსაც ათავსებდა. ესევე პირი სცდილობდა. მასხედ რომ ქართველებში ესპერანტოს მომხრენი ეშვნა. ამის შეთაურობას სწევდა იგი თფილასში.

სტამბას ქართული ასოებიც მრავლად აქვდა და წიგნებიც იბეჭდებოდა. სტამბა იარსება ცოტა ხანს, 1915 წ. დიკეტა, პატრონმა იხარალა. სტამბა სახლის პატრონმა ქირაში გაყიდა. ამის მიზეზათ ის ითქმის, რომ შესტამბე სხვაგან მსახურებდა სტამბის არსებობა კი ამას არ ითმენს, მეორე შესტამბე უსათთოდ სტამბის საქმეთა მკოდნეც უნდა იყოს. თორემ სტამბა უამისოთ ყერ იბოგინებს დიდხანს. ამის მაგალითები ჩვენ აქ ბევრი მოგვყავს.

სტამბა „პროგრესი“ ბართლომე კილაძისა. ბართლომე კილაძეს სტამბა წინეთ ბათუმში აქვდა, ამხანაგი ჭყავდა გ. თავართქილაძე. იმას გამოეყო და თფილისში ვადმოიტანა თავის წილი და თფილისში გახსნა, სახელდობრ სტამბა: „პროგრესით“. სახელი პატრონმა თავის შნოს კანონიერად შეურჩია და კეშმარიტად, იგი თავის სტამბაში პროგრესისტია და მუშაობის საქმეც სასურველად მიჰყავს.

მის სტამბაში საქმეებიც იბეჭდება ანტიკად, სუფთად და ფრთხილად, ლამაზად, მასთან შეუცდომლად, ყოველივე ამას ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ იგი სტამბის ხელოსანი არის და სტამბის მართვა-გამგეობის საქმეც კაყგად ეს. მის. პირველი ეს არის სტამბის ღირსებისათვის. ტდილისში ეს სტამბა ითვლება პირველ ხარისხოვან სტამბათ, სუფთათ საქმეების გამოყვანას სასტიკათ მისდევს სტამბის პატრონი.

ესტატე კერესელიძის და მის ძმების ამხანაგობის სტამბა. 1880 წ. მაქსიმე შარაძემ დაარსა ერთი კლერიკალური ძმობა, ამ ძმობის მიზანი იყო ღვთის ვედრება, ღვინის არ სმა, ხორცის არ ქაშა, კოლის არ შერთვა და სხვაც ასეთნი. ამ ძმობის საქმე კარგად წავიდა, ვინც ძმობაში შევიდოდა და რამე ქონებას შეიტანდა, მერე იგი აქედამ რომ

გასულიყო, ქონების წაღება კი არ შეეძლო, რჩებოდა.

ამ გვარად ამ პატარა ძმობამ რამდენიმე პირის ქონებაც შეინარჩუნეს. დაარსებას შემდეგ ამით დაიწყეს ქართული გალობის შესწავლა, მასთან სამღრთო შინაარსის მექანიკური წიგნების ბეჭდვა და ბულოს ქართული სტამბაც გახსნეს 1885 წლებს. სტამბის საქმე კარგთ წაუვიდათ, მაგრამ თვით ეს წმიდა კაცები კი სულ დაიხოცნენ, მათგან დარჩა მხოლოდ ორი კაცი ს. ლოსაბერიძე და ესტატე კერესელიძე. ამ ორში ერთიც ავით გახდა ესტატე და ესეც თავის ამხანაგების მსგავსად წამლებს არ ხმარობდა, რადგანაც სპ. ლოსაბერიძე ეუბნებოდა რომ ჩვენი ძმობის წევრთა წამალი მღვის შშობლის ხატები და მონასტრებში სიარულიაო. ესტატეც ასე ასრულებდა ყველაფერს, მაგრამ მორჩენით კი ვერა რჩებოდა.

ამ დროს, ესტატეს გამოუჩნდნენ ნათესავეები და ამით წამლობა ურჩიეს, წამლობის ფულს კი პირველი პირი სპ. ლოსაბერიძე არ აძლევდა, ამიტომ ესტ. კერესელიძე ამხანაგს გაეყარა, თავის წილი სტამბა ჩამოართვა და ამხანაგს სამუდამოთ მოსცილდა. ამით მან გადაიჩინა თავი სიკვდილისაგან და მერე ბერათაყ შედგა, დღეს იგი გენათის მონასტერში გახლავსთ. სტამბა გადასცა თავის ძმის წულებს, რომელნიც თვით მისისავე სტამბის შემწეობით იყვნენ და მათთანვე აღიზარდნენ. ეხლა ეს სტამბა არსებობს ვერაზედ, გაბაშვილის ქუჩაზედ. სადღეისოდ ეს კლერიკალური ძმობა დაეცა, ზოგი წევრი მოკვდა, ზოგმა ცოლი შეირთო, ზოგიც სხვა გზას დაადგა, ასე გათავდა ამ ძმობის კლერიკალური დღენი. ძმობაში ყველაზედ მოგებულნი სპირიდონ ლოსაბერიძე დარჩა, ამას დარჩა კაი ქონება მოსკოვის ქუჩაზედ სამ სართულიანი სახლები და მასთან კარგი სტამბაც. დღეს ყველა ეს შეძლება ამის საკუთრებათ ითვლება, ამას გარდა მან ცოლიც შეირთა, ეხლა იგი ხორცსაც სჭამს და ღვინოსაც სოპს, სხვასაც ბევრს რამე საქვეყნო საქმეებს მისდევს.

ასე გათავდა ამ მღვთის მშოსავთ საქმენი.

იმერეთის სტამბები

ქუთაის, პირველად სტამბა გაიხსნა 1770 წ. სოლომონ დიდის მეფობის დროს. ეს სტამბა ყოველთვის ქუთაისში არსებობდა და ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა. იმერეთის სამეფო რუსეთის იმპერიას 1810 წ. დაუკავშირდა, მაშინ ქუთაისში ეს სტამბაც მოისპო, დაიხურა, იგი ზურაბ წერეთელმა ჩაიგდო ხელში და საჩხერეში გადიტანა.

ამ სტამბაში დაიბეჭდა 1810 წ. რუსეთის მთავრობის განცხადება მის შესახებ, თუ იმერეთი როგორ დაუკავშირდა რუსეთის იმპერიას.

გუბერნიის სტამბა. რუსეთის მეტაურების თავოსნობით რუსულ-ქართულ საბეჭდი სტანოკი ქუთაისში 1820 წ. გააჩინეს, 1830 წ. სტ. გახსნეს. იმ დროისად ქართული ასოებიც მოაწყვეს. ამ სტამბაში 1850 წ. ორიოდ ლოცვის წიგნიც გამოიკა. 1854 წ. რუს.-ოსმალის ომის გამო დაიკეტა. 1857 წ. ისევ განახლდა. ამ სტამბაში დაიბეჭდა „ნაპოლეონ იმპერატორის შესამეს ცხოვრება“ 1863 წ. რუსულიდამ თარგ. გ. დიდებულიძის მიერ. ორიოდ სხვა წიგნიც გამოიკენ 1865 წლებში.

ამ სტამბას ყოველთვის სხვა და სხვა პირნი იღებდენ იჯარით და ამუშავებდენ, იჯარაში მთავრობას განცხადებებს უბეჭდავდენ. აქ თუმცა ქართული ასოებიც აქვნდათ, მაგრამ ქართულ წიგნების ბეჭდვის საქმეს იგი ხელს ვერ უწყობდა, ამას კარგად გრძნობდა 1850 წლიდამ იმერეთის საზოგადოება.

გუბერნიის სტამბის არსებობის დროს, 1860 წ. ქუთაისში ჩამოვდა ერთი ებრაელი, სახელად გუბერი, ამან გახსნა მეორე სტამბა, რომელსაც სახელად „გუბერნიის“ უწოდა. ამ შესტამბემ ყველაფერი კარგად მოაწყო, ქართულ ასოებსაც დიდი ადგილი დაუთმო. ეს ქარ-

თველობას დიდად ესიამოვნა. 1873 წლების შემდეგ ^{ქართულ} ^{სტამბა} ^{დახურა} ^{დახურვის} ^{მიზეზი} ^{ის} ^{იყო}, რომ მან გუბერნიის სტამბას საქმეები წაართო. კრიკაში ჩაუდგა, მერე ეს ეს სტამბა შეისყიდა შღვ. გამრეკელმა.

ფერაძის სტამბა. ფერაძემ თფილისში ისწავლა სტამბის ხელოსნობა, ხელაძის სტამბაში, 1880 წლების შემდეგ ქუთაისში გადასახლდა და გვარიანი სტამბა გახსნა, სადაც მოათავსა ყველა საჭირო სასტამბო იარაღები. ეს სტამბა თავის შესაფერად უძღვებოდა ქართულ, წიგნების ბეჭდვის საქმეებს. აქ დღეს ქართული დღიური გაზეთიც გამოდის.

სტამბა იოსებ ხელაძისა. სტამბის სწავლა იოსებ ხელაძემ თფილისში მიიღო, ხელაძის სტამბაში. 1890 მერე ქარგლად მუშავობდა, შემდეგ გადავიდა იმერეთს, ერთ ამწყობს შეუამხანაგდა. ერთათ სტამბა გახსნეს 1890 წ. მერე ამხანაგს განეყო, 1908 წ. თვით გახსნა ქუთაისში სტამბა, ქართულ ასოებსაც აღგილი დაუთმო. ქართულ წიგნებს და გაზეთებსაც მრავლად ბეჭდავდა, კიდევაც ბეჭდავს დღეს.

სტამბა ივანე კილაძისა. ამხანაგი იოსებ ხელაძისა, ამით შეისყიდეს ილ. ჭყონიას სტამბა. მერე ესენი გაიყარნენ, ივანე კილაძემ ცალკე გახსნა სტამბა. ქართული წიგნებიც მრავლად ბეჭდა, ასევე გაზეთები, ამ სტამბას კაი ისტორია აქვს. ეს კილაძეც ექ. ხელაძის ნაშაგირდალია.

სტამბა ბაგრატ კურცხალიასი. ბაგრატ სიმონის ძე კურცხალიამ ხელობა თფილისში ექ. ხელაძის სტამბაში შეისწავლა. იყო კოჩალი მოსწავლე. შაგირდობის შემდეგ ქარგლად მუშავობდა, მერე იმერეთში გადასახლდა, ქუთაისში ვ. კილაძისაგან სტამბა შეიძინა, დღესაც აწარმოებს სტამბის საქმეებს. როგორც თვითაც დამარწმუნა და ეს მე მის სტამბაშიაც ვნახე, მას შეუძლიან დიდი, კარგი სტამბაც აწარმოვოს და საქმეები მართოს, ამან სტამბა გახსნა 1899 წელს ქუთაისს, ქართულ ასოებსაც კაი აღგილი დაუთმო.

სტამბა ილია ჭყონიასი. გაიხსნა ქუთაისს 1897 წ.

სტამბაში იყო მსწრაფ მბეჭდავი მანქანა და სხვა ყველა საჭიროება
 ლები. აქ იბეჭდებოდა მრავლად ქართული წიგნები. თვითონ
 ილია ქყონია ჩვენს მწერლობაში ცნობილი პირია, ქართული
 მწიგნობრობის დიდი მოყვარე და ბეჭდვის დიდი მოტრფიალე.
 მწერალი მასთან, მაგრამ სტამბის საქმე კარგად ვერ წაუვიდა,
 გამოცდილება თუმცა აქენდა, მაგრამ გარემოებამ ისე მოუწყო
 საქმე, რომ მისი სტამბა 1904 წლის შემდეგ სხვებზედ გად-
 ვიდა.

ქ. შ. წ. კ. კ, საზოგადოების გამკვობის სტამბა
 ქუთაისში.

1914 წ. ხსენებულმა საზოგადოებამ თვ. „ქართ. წიგ. გა-
 მომცემელ ამხანაგობის მსგავსად“ გახსნა სტამბა, სტამბას
 აქვს მსწრაფ მბეჭდავი, მასთან სხვა იარაღებიც საკმარისად,
 იარაღეულობას გარდა ასოებიც მრავალნაირი და ბევრი.
 ქუთაისის კვლად, ეს სტამბა არის მდიდარი სტამბა.

მხოლოდ სტამბის გამგე არა ჰყავსთ, ისეთი, როგო-
 რიც სტამბისთვის საჭირო არის, მცოდნეს კი იგინი ჩვენში ვე-
 რავის იპოვნინ: მე წინეთაც გავაფრთხილე და ეხლაც ვიტყვი
 ცნობათ, რომ სტამბის პატრონი უსათუოდ სტამბის ხელოსან-
 ნი უნდა იყოს, ან ამწყობი, ან მბეჭდავი, უამისოდ სხვა კერ-
 ძო კაცი და ამ ხელობის არ მცოდნე სტამბაში არ გამოდგე-
 ბა, იზარალებს.

ეს მე მაგალითებით ვიცი და ამიტომ ვამზობ აქ ამას,
 შეიძლება აქ ვინმემ „ქართული წიგნების გამომცემელ ამხა-
 ნაგობას“ დაასახელოს, რომ მაშ როგორ არსებობსო, იქ უფ-
 როსი აღ. ჯაბადარი სტამბის მუშა არ ყოფილა და ხელოსანიო?
 ეს მართალია, მაგრამ აქ ამის სხვა საზოგადო პირობები იყო,
 პირველი ისა: რომ სტამბას ხელს უწყობდნენ ზოგი ერთნი

წვერნი, მეორეთ: ამ სტამბას რკინის გზის საქმეში დასრულებულია რაც მას აღწევდა დიდს სახსარს, შესამე: თვით აღ. ჯაბადა-რი სტამბის მუშა ხელოსანი არ იყო, მაგრამ მან პრაქტიკულად, შეისწავლა ყოველისფერი, შეისწავლა სახელოსნო საქმიანობის ყოველივე კარგად, ზედმიწევნით და შეგნებით.

მაინც ვინატრებთ სულითა და გულით, რომ ეს კეთილად დაწყობილი, ეს კეთილის განზრახვით გაღებული სტამბა არ დაიკეტოს ისე, როგორც ქუთაისშივე დაიკეტა ილ. ჟუკონის სტამბა, გამრეკელის, ქილაძის და სხვებისაც, ვუსურვებთ რომ ამათ მსგავსი არაფერი მოვლენიყოს მას. ასეთი სტამბები თფილისშიაც ბევრი დაიკეტა. სტამბა თხოულობს პირველად სტამბისავე ხელობის მკოდნე და სტამბაშივე მცხოვრებს, უამისოდ სტამბა ვერ იმოქმედებს კარგად.

ბათუმის ქართული სტამბა. შესმენა და გაგება რომ შეიძლებოდეს, მაშინ ჩვენ მამა პაპათა ძვალნიცკი შეინძრეოდენ სიხარულით საფლავში, რომ მათ ეღირსად ნატურის შესრულება და ბათუმში ქართული სტამბა გაიხსნა, ქართული ასოების ბეჭდვა დაწყებულ იქმნა. თვით მე ჩემის ახალგაზღობიდან ამის მონატრე ვიყავი და იმ დროს ბევრს სიზმრათაც არ მოგჩვენებოდა, რომ ოსმალეთის საქართველოში, ქ. ბათუმს ამას მოვესწრებოდით.

როგორც იქმნა გვეღირსა ჩვენს ძმებთან დაკავშირება და მათში ქართული ასოების ბეჭდვის დაწყება, ქართული წიგნების ვრცელება. მთელი ჩვენი ყმაწვილ-კაცობა დასვედიანებული იყო ამით, გულ ჩათხრობილი მასზედ, რომ მეჩვიდმეტე საუკ. ოსმალთაგან ამოდლოა ძალა მოსწყდა ჩვენს კერას და ბოლოს იგინი ეამთა ვითარების და ისლამის წყალობით ეროვნებითაც გაქრნენ, ისლამა მათი ნაცია შეკამა, ჩაყლაპა, ქართველები სრულიად გაათათრებულ იქმნენ. ჩაიყლაპა, გაქრა. დიდი ხნის წადილი შესრულდა, 1878 წელს, ოსმალეთის საქართველოს ერთი ნაწილი რუსეთის საქართველოს შემოუერთდა. ამ შეერთების უმაღლვე აქ გა-

წნდა ერთი ქართველი კაცი, სტეფანე გრიგოლენკო, რომელიც ლიქიშვილი, თფილისში ქართული სტამბის მექანი და გახეთ „დროების“ გამომცემელი, მასთან ცოლის ძმა ნეტარ ხსენებულ სერგეი მესხის, მელიქიშვილმა ბათუმში სტამბა გახსნა, როგორც ახალ ბათუმის ქალაქ შექმნებოდა, ხოლო სტამბის საქმენი კი კარგა არ მისდიოდა, რადგანაც სტამბა ახალი იყო და მეორე თვით მესტამბეც შიგ, ბათუმში არა სცხოვრებდა, სტამბის საქმე შეუფერხდა, მერე ეს სტამბა გაიყიდა, იგი შეიძინა სტამბის ხელობის მცოცნე ალექსანდრე მახარაძემ.

ალექსანდრე მახარაძე ქართველი კაცი იყო, სტამბის საყიდელი ფულიც მას ერთმა ქართველმა ოფიცერმა მისცა, ანთაძემ 4000 მან. ეს რასაკვირველია კეთილი საქმე იყო ხოლო კეთილი როგორ გათავდა, ამის ჩვენ არა ვიცით რა. ალექსანდრე მახარაძემ დაიწყო მოქმედები, მაგრამ სტამბაში ქართულ ასოებს მცირე ალავი მისცა, მის სტამბაში მხოლოდ ქართული განცხადებები იბეჭდებოდა, თორემ სხვა ამას გარეშე არა დაბეჭდილა რა, სამწუხაროდ ამ სტამბამ ქართული ენის საქმეს ვერ შეუწყო ხელი, ამ გარემოებას ისიც უშლიდ ხელს, რადგანაც სტამბას დიდი ძალი მუშაობა უწინდებოდა რუსულს და უცხო ენებზედ, რაც პატრონს ქართულის მოფიჭრების დროს აღარ აძლევდა.

ასე თუ ასე, ეს სტამბა მაინც სარგებლობის მომტანათ ჩაითვალა ქართველთ ცხოვრებაში, მესტამბემ სტამბაში, ქარველთაგან მოსწავლე ხელობის შეგირდებიც იყოლია, რომელთაც შეასწავლია სტამბის ხელოსნობა და ამ შესწავლილებში ისეთნიც გამოვიდნენ, რომელთაც შემდეგ დროში სტამბის გახსნას წარმოებაც კი შესძლეს და ერთ ამათგანმა ფოთში გახსნა სტამბა და მეორემ სოხუმში, ესეც მინიშნელოვანი საქმეა ამ სტამბის პატრონის მოგონების ანუხსვის ისტორიაში. შემდეგ, ანუ 1905 წ. ალექსანდრე მახარაძე გარდაიცვალა, სტამბა დარჩა მის მფუძლეს ეფემია მარკუხოვის ასულს და მის ორს ვაეს, შვილებმაც სტამბის ხელობა შეისწავლეს და

ეს სტამბა დღესაც არსებობს ბათუმში. ამ სტამბის ტრონი ს. მახარაძეს უბედურება შეემთხვა, ჯაერით მან რევოლვერით მოკლა მეორე მესტამბე, ვახტანგ ჩანტლაძე. რაისა გამო იგი მსხვერპლი გახდა. პალატის გადაწყვეტილებით 12 წლით გაგზავნილ იქნა კატორღას. ჯერეთ ალექსანდრე მახარაძის სიკვდილმა შეაფერხა ეს სტამბა და ახლა ამ უბედურობის მოვლენამ ხომ სულ მიწაზედ გაასწორა ამ სტამბის საქმე.

ბათუმის ქართული სტამბა კოწია თავართქილაძისა. ოზურგეთიდან ბათუმში გადიტანა და სტამბა გახსნა 1904 წ. ბათუმში კ. თავართქილაძემ დაიწყო ქართული წიგნების ბეჭდვა, რადგანაც სტამბას მეტად ცუდი დრო შეესწრა აქ დიდ ხანს ვერ იარსება 1906 წ. გადმოიტანა კ. თფილისში და აქ გახსნა ქართული სტამბა. ამაზედ ნახეთ ცნობა კ. თავართქილაძის ანუსხვაში.

ბათუმის ქართული სტამბა. ბარ. კილაძისა და თავართქილაძისა. ახალგაზნა კაცები. სტამბის ხელოსნები. ბათუმში ამით სტამბა კარგს ქუჩაზედ გახსნეს და სტამბაც კარგად მოაწყეს, საქმიანობაც კარგა აქვდათ, მხოლოდ სხვა და სხვა მიზეზების გამო ამხანაგები ვერ დაშთენ ერთად, მალე გაიყარნენ, ბართლომე კილაძე თფილისში გადმოვიდა, თვისი სტამბა აქ გახსნა. მისი ამხანაგი თავართქილაძე კი ბათუმში დარჩა, თვისი სტამბა გახსნა, დაიწყო მის წარმოება და იგი მალე ფეხზედაც დააყენა.

ნიკო ზვინგიას და ვახტანგ ჩანტლაძეს სტამბა. გახსნეს ბათუმში 1410 წ. სხვისაგან იყიდეს, ორივე ამხანაგები სტამბის ხელოსნები არიან. ქართული წიგნების და გაზეთების გამოცემის საქმე ხელს უწყობენ დიდათ. სამწუხაროდ ვახტანგ ჩანტლაძე 1913 წ. მოკლა მესტამბე მახარაძემ. დღეს მარტოდ ამ სტამბას ნიკო ზვინგია აწარმოებს.

ბათუმში სხვა და სხვა ტომის სტამბებიც ბევრია ხოლო.

მესტამბეებს სტამბაში ქართული ასოების არაფერსაც ვერ
ქართულს არც ბეჭდავენ.

ყვირილის სტამბა 1850 წ. თფილისში გახსნა სტამბა
ბულდანი მუნთოევმა, ქართველ გრიგორიანმა, ეს სტამბა
1880 წ. გაიყიდა, იგი შეიძინეს გ. ჩარკვიანმა და მის ამხანა-
გებმა, (სულ 4 ამბ.) მერე ესენი გაიყარნენ, იგი იყიდა პო-
ლონელ ადამეცკიმ, იგიც გაკოტრდა, ამისაგან იყიდა მღვ.
ლამბაშიძემ და ყვირილას გადაიტანა 1890 წ. აქ ამ სტამბამ
კარგა ხანს იარსება, იგი ხან ქუთაისში გადაჰქონდათ. აქ
იბეჭდებოდა გაზ. „მწყემსი“ და სხვა და სხვა ქართული წიგ-
ნები. უმეტეს სასულიეროს და ისტორიულის შინაარსის.

ყვირილის მეორე სტამბა. გახსნილ იქმნა 1903 წ. მიხ.
გაჩეჩილაძისაგან, ამას დიდს კომეგობას უწევდა. ახალგაზ-
რდა ვანო არდიშვილი და ილია მაღლაკელიძე. ამ სტამბაში
შრავლად იწყეს ქართული წიგნების ბეჭდვა. 1905 წ. ეს
სტამბა აკლებულ იქმნა, ამიტომ აკლებული სტამბის დანარ-
ჩენი იარაღი თფილისში გადამოიტანა მიხ. გაჩეჩილაძემ და
1906 წ. თფილისში გახსნა. ერთი ნაწილი ამ სტამბის შემდეგ
წლებს ისევ ყვირილაში მოაწყო, აქ სტამბა 1913 წლამდის
არსებობდა, მას განაგებდა ვანო გაჩეჩილაძე.

ყვირილის მესამე სტამბა. 1905 წ. შემდეგ აქ დაიკე-
ტა მ. გაჩეჩილაძის სტამბა, მას მალე მიჰყვა და ვ. ლამბაშიძის
სტამბაც, აქ დარჩა მხოლოდ ერთი სასტამბო სტანოკი, რო-
შელსაც ვანო გაჩეჩილაძე ამუშავებდა, ესეთი პატარა საბეჭ-
დავი ყვირილისათვის აღარ კმაროდა, რადგანაც აქ წინად
ორი სტამბა არსებობდა, ამ გარემოებას ყურადღება მიაქცია
პლატონ თეიმურაზის ძე კიკნაველიძემ და ამან გახსნა ყვი-
რილაში კარგი სტამბა 1910 წ.

სტამბა მოწყობილი აქვთ კარგად, გვერდით წიგნის მაღა-
ზიაც არსებობს და მასთან საკაზმაეიც. როგორც თვით პლა-
ტონ კიკნაველიძემ სთქვა, დიდათ მონატრენი და მოხარულნი

საქართველოს
ისტორიული მემკვიდრეობა

არის რომ მათ სტამბაში ქართული წიგნები იბეჭდებოდა. ეხლა უკვე ბეჭდავენ კიდევ და რამდენიმე წიგნაქაც გამოუცაოდ. წიგნები სუფთად არის ნაბეჭდი. ვანაცხადეს: დიდათ გვსურს, რომ ყვირილის სტამბაში ქართული წიგნების გამოცემა გახშირდესო: თვითაც ხელს უწყობენ და გამომცემელს იაფათ უბეჭდავენ.

ოზურგეთის სტამბა გახსნა კოწია ჩითანის ძე თავართქილაძემ 1887 წ. ამის ისტორია ნახეთ წიგნში. ეს სტამბა 1905 წ. ბათუმში გადიტანა, შემდეგ ბათუმიდან თფილისში გადმოიტანა. ამ სტამბის ოზურგეთში დღესაც არსებობს პატარა სტამბა.

სენაკის სტამბა. გახსნა 1890 წ. კოწია ჩითანის ძე თავართქილაძემ; 1902 წ. ეს სტამბა მიჰყიდა ასლან სამუელის ძე კალანდაძეს ან სენაკში რამდენიმე ხანს შეინახა, მერე თფილისში გადმოიტანა. დღეს თფილისში არსებობს.

ხამტრედლის სტამბა. გახსნეს 1912 წ. ვ. ხარებავამ და ვ. ჯუღელმა. ამათ სტამბას ასე აწერია „წიგნის და სამწერლო წიგნების მალაზია და სტამბა ვალერიან ხარებავა და ვლადიმერ ჯუღელის სამტრედიაში“. ამ საქმის დაარსების მიზეზები ვკითხე დამაარსებელთ. მათ სიმპატიური შესვლულება გამოთქვეს ქართული წიგნების ბეჭდვის გამრავლებაზედ.

სთქვეს: დიდი წადილი გვაქვს, რომ სახალხო კაი წიგნებიც ებეჭდოთო. ამ დროს 1913 წ. ქართულ წიგნებსაც უკვე ბეჭდავენ. ერთი წიგნი ამ სტამბაში დაბეჭდილის 1814 წ. მთავრობისაგან აკრძალულიც იქმნა. რაც დიდათ გვეწყინა, გვენატრება ამ სტამბის წარმატება და გამგეთა, ანუ პატრონთა დაწინაურება სტამბის საქმიანობით.

ხონის სტამბა. 1898 წ. მასწავლებელმა ალექსანდრე თომას ძე მაქარაძემ, ხონში გახსნა პატარა სტამბა. სხვათა შორის ამ სტამბაში ისწავლა ხელობა შესტამბე ნიკო ხინგიამ და სხვებმაც.

ზუგდიდის სტამბა. ამ დაბასაც ეღირსა ბეჭდვის შუქი,

1897 წ. ფოთის მესტამბე ლავრენტი ტულუშმა გახსნა სტამბა რასაც აქვს შესაფერი მნიშვნელობა, რომ ამ სამეგრელოს შუაგულ კუთხეში ქართულ ასოებმა ბეჭდვანახა, მეგრელებმაც გაიცნეს იგი. ეს სტამბა დღესაც არსებობს.

ფოთის სტამბა ლავრენტი ტულუშმა 1890 წ., ამ კეთილ საქმეში მას მხარი მისცა ან განსვენებულმა ალექსანდრე მახარაძემ, რომელმაც 1883 წ. ბათუმში პირველად შეიძინა ქართულ-რუსული სტამბა. თვით ლავრენტი ტულუშმაც ბათუმში, ამ პირთან ისწავლა სასტამბო ხელობა, ბოლოს მასვე ალ. მახარაძეს დაესიძა და მის მერე მოახერხა და ბათუმი-დამ ფოთში გადავიდა და კეთილ პირთა დახმარებით სტამბა გახსნა. თვითონ ეხლა ლავრენტი ტულუში 41 წლებს მიღწეულია.

ფოთში მოაწყო სტამბა, სტამბაში თვით დირიჟირდა, დაიწყო მუშაკობა და ამწყობიც თვით იყო, მბეჭდავიც, კორექტორი და მუშაც. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, უამისოდ მას სტამბის არსებობის საქმე ერთობ გაუჭირდებოდა. იმიტომ რომ ახალდაწყებულ საქმეში თვით პატრონი არა ტრიალებს და თუ მას იმ საქმის ცოდნაც არა აქვს, უამისოდ მას ძრიელ გაუჭირდება სტამბის წარმოების საქმე. ეს ჩვენ გამოცდილებით ვიცით, მაგალითებიც გვინახავს. ისიც კი უნდა გავიხსენოთ, რომ სტამბის აღორძინების და გამაგრების საქმეში მის მთელს აღათია მახარაძის ასულსაც კი დიდი ამაგი და შრომა მიუძღვის. ამით სტამბის საშუალებით მეგრელთა შორის მცირედ მაინც შენათა წიგნის ბეჭდვის სხივებმა, ამას გარდა ამავე სტამბის საშუალებით ბევრმა სტამბის ხელობაც შეისწავლა, სხვაფერივანაც ეს სტამბა თავის არსებობით ფოთში ბეჭდვის საქმეს ხელს კარგად უწყობდა. ფოთში, პირველად ამ სტამბაში გამოიცნა ქართული წიგნები. წიგნებთ შორის დაიბეჭდნ ბევრი უძველესი წიგნებიც კი XI საუკუნის და სხვაც მრავალნი. თვითონ ლავრენტი ტულუში მწიგნობარი

პირმა, ქართული წიგნების მოყვარე, მხსდევს ქართული წიგნების ლობის საქმესაც და ბეჭდავს ხშირად ქართულს სხვა და სხვა წიგნებს. მიმართულებით და იდეით მთლიად ცოლი და ქმარიც საზოგადოებრივ პატივისცემას ემსახურებიან და შრომობენ, 1905 წ. უბედურება ეწვიათ. დროებით ამათი სტამბა დაიკეტა, შემდეგ ისევ გაღებულ იქმნა, ეხლა მოქმედებს. ლ. ტულუშის მოღვაწეობას ეხლა აქ ვერ ვბეჭდავთ.

კახეთის სტამბები

თელავის სტამბა. კახეთი ჩვენგან, ანუ შუაგულ თფილისიდან მოწყვეტილია, კახეთში ვერც ქართული გაზეთები ვრცელდებოდა და ვერც წიგნები. მაინც ასეთ მხრის ქალაქ თელავში ერთ დროს, წიგნის მალაზია გაიხსნა, ამან იარსება რამდენსამე ხანს, მერე სამკითხველოც გახსნეს და ამას ქართული წარმოდგენების გამართვაც მოჰყვა ყველა ამან სტამბის გახსნის საპირობებაც გამოაჩინა. ამ გარემოებას ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია ექვთ. ხელიძემ, თფილისელმა მესტამბემ და 1890 წ. თელავში გახსნა პატარა ქართული სტამბა.

თელავში სტამბამ ძირი გაიშავრა, ფესვი გაიდგა, წვრილი საქმეები მრავლად გაუჩნდა და წერილ საქმეებს აქ მოჰყვა ქართული წიგნების ბეჭდვაც. თელავში დაბეჭდილ წიგნების ნახვასაც მოვესწარიით, ესეც ერთი ნიშანი იყო ჩვენის ერის გაღვიძების და წარმატების, აქ იბეჭდებოდა არამც თუ პატარა წიგნები, არამედ ათ და ოც ფორმებიანებიც. შემდეგ დროს, ეს სტამბა ერთის პატრონის ხელიდან მეორეს ხელში გადადიოდა. იგი დღესაც არსებობს და თუ ქართული რამ საქმე შეხვდათ, იმასაც ბეჭდავენ. ამ უკანასკნელ დროს იქ ქართული წიგნები დიდათ შემცირდა.

სიღნაღის სტამბა. ისტორიკოს ნიკოლოზ გამრეკელს დიდათ სურდა, რომ სიღნაღში სტამბა გაეხსნა ვისმეს, ამი-

სათვის იგი აქეთ-იქით სცდილობდა კიდევ. თელავში ბის გახსნა სიღნაღლებს მაგალითად გაუხდათ. მათ დაიწყეს შეცადინეობა და სტამბის გახსნის საქიროებას აცხადებდნენ. ამ გარემოებას ისევ და ისევ ექვთიმე ხელაძემ მიაქცია ყურადღება და 1893 წლებში. სიღნაღშიაც გახსნა პატარა ქართული სტამბა. ასე და ამ გვარად თელავსა და სიღნაღს ბეჭდვითი საქმის საძირკველს ექვ. ხელაძემ ჩაუყარა საძირკველი.

სიღნაღში სტამბამ წარმატება მიიღო, წვირილ საქმეებს გარდა იქ ქართული წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს და უკანასკნელად მოხდა ისეთი ცვლილება, რომ ქიზიყელ ქართველთ შორის, ქართული გაზეთის გამოცემის ნატვრაც გაიხმა. ეს ნატვრა შეასრულა კოტე ტყავაძემ, საუქეთესოდ მომზადებულია მამულიშვილმა და გონიერმა ქართველმა, მან მთავრობისაგან ნება რთვა აიღო და დაიწყო გამოცემა გაზეთ „ხმა კახეთისა“, ეს გაზეთი ჯერედ კვირაში ერთხელ გამოდიოდა, მერე კვირაში ორჯერ, იგი დღესაც გამოდის სიღნაღში.

ჩვენ ცხოვრებაში ეს ისეთი მოვლენა არის, რასაც ფასი არა აქვს.

სიღნაღის სტამბას და გაზეთს „ხმა კახეთისას“ ფართო სამოღვაწო ასპარეზი აქვსთ, ბევრი რამის ვაკეთებია არის იქ საქირო, თუ კი მათ ამის ძალა არ მოაკლდებათ, მართალია დღეს სიღნაღის სტამბა სომხის ხელშია გადასული, მაგრამ იგი ჩვენთვის ორივე ერთია, საქმე ბეჭდვა არის და არა სტამბის პატრონობა. გვენატრება სულით და გულით ამ სომხის სტამბის დაწინაურება, წარმატება და მასთან გაზ. „ხმა კახეთისა“ გავრცელებაც. ნამეტურ ქართველ გრიგორიან კითხვების ღძვრა.

სოხუმის სტამბა. გახსნა ალექსანდრე მახარაძემ. ბათუმელ მესტამბემ. მერე ეს სტამბა იჯარით მისცა თავის ნაშაგირდალ არჩილ შგელაძეს და პავლე კალანდაძეს. ესენი აწარმოებენ დღესაც ამ სტამბის საქმეს.

ეს სტამბა დაარსდა სიხარულით, ზოლო მას ქართუ-

ლი სულიერების და ეროვნების არაფერი მცხუნვარეობაში ფართო ქალაქია, აქ ქართული ენა დიდს დევნას განიცდის, სტამბამ კი ამ გარემოებას უურადღება არ მიაქცია, ქართული წიგნების ბეჭდვას შათ ყურადღება არ მიაქცევს, იგინი ქართულად აქ ბეჭდვენ უბრალო განცხადებებს და თეატრის აფიშებს, სხვა არაფერს.

შხოლოდ 190 წ. სოხუმში გამოიცა ერთი ქართული წიგნი, ვგონებ ეს პირველი მაგალითი იყო. ესეც ჩვენში კარგად ცნობილის მწერალ მოღვაწე ნიკოლოზ თავდგირიძესაგან დაწერილი. სხვა რამ ქართული დაბეჭდილი წიგნი სოხუმში ჩვენ არაფერი ვიცით, თუმც ბევრს დავავლეთ იქ ამის შესახებ ცნობების მოცემა, მაგრამ არავინ რა მომცა. ქართული მწიგნობრობის, წიგნების ბეჭდვის და გაზეთის გამოცემისთვის სოხუმელებს სძინავთ.

ახალციხის სტამბა. ახალციხის მესტამბე სომეხია, მას თავის სტამბაში ქართული ასოებიც მოუთავსებია, აქ ბეჭდება ქართული განცხადებანი და სხვა და სხვა საქირო რამ ქალაქდები, სხვათა შორის 1905 წ. წიგნაკი! — „თუ როგორ ვიპატიეთ ქართული ენა სრულის გაუქმებისაგან ახალციხის წმიდა მარინეს ეკლესიაში“ გამოცემული ვასილი გამრეკელისაგან. სხვა რამ აქ დაბეჭდილი ქართული წიგნები ჩვენ არ გვინახავს. თუმცა აქ სხვა წიგნებიც გამოიცენ.

კავკავის სტამბაში ქართული ასოები. კავკავის (ვლადიკავკაზი) მცხოვრებთ შორის ქართველთა რიცხვი საკმარისია. აქ ქართველებს აქვთ საკუთარი სკოლა. ეკლესია, თეატრი და სხვანი. ამათთვის რასაკვირველია ხშირად სტამბაში დაბეჭდილი ქართული ასოებიც იქნება საქირო. 1890 წ. ერთ სომხის სტამბაში, ქართული ასოებიც შეუძენიად, აქ დაუწყევით ქართული აფიშების ბეჭდვა და სხვა და სხვა განცხადებათა. სხვათა შორის; 1900 წ. აქ ქართულს ენაზედ ცალკე წიგნად გამოიცა ეზეპოს იგავნი, პატარა წიგნაკათ, სხვა რამ დაბეჭდილი კავკავის სტამბის ჩვენ არა გვინახავს რა აქამდე.

ქართული ასოები ბაქოს სტამბაში. სტამბის მფლობელი უცხო ტომის არის, ამას თავის სტამბაში ქართული ასოებიც მოუთავსებია. ამ სტამბაში ქართული წიგნების გამოცემა დაიწყო 1910 წ. და ქართული გაზეთების კი 1912 წლიდან. სხვა რამ ცნობები ჩვენ ამ სტამბის არაფერი ვიცით.

გორში ქართული სტამბა. გორში, შუი გულ ქართლს, ტეტეების ქვეყანაში სტამბის გახსნა დიდი საქმე იყო, თავის დროსვე, ასეთი დიდი საქმის შესრულება იკისრა არსენ კალანდაძემ და სხვათა დახმარებით მან მოახერხა და გორში სტამბა გახსნა 1889 წ. ეს საქმე ჩვენ იმდენად საყურადღებოთ მიგვაჩნია, რაისა გამო არ შეიძლება რომ აქ ორი სიტყვა მაინც არა ვსთქვათ რა.

გორში ქართული სტამბამ მოახდინა ძირითადი პატარა ცვლილება ტეტეების ცხოვრებაში. ტეტეები დარწმუნდნენ იმ უბრალო ქვეშარიტებაზედ, რომ გორში თუ შეიძლება სტამბა გაიხსნას, მას შეიძლება რომ წიგნებიც გამოიცეს, და მასთან გაზეთის გამოცემაც მოხერხდესო. ესეთი აზრი გაჩაღდა ყველას წინაშე და თან ეს სტამბაც ნელა-ნელა წინააღრღობდა გორისთვის. გორში მოეწყო ისე საქმე, რომ ამ სტამბაში ქართული წიგნებიც გამოიცენ, სხვათა შორის აქ გამოსცეს „მიბაძვა ქრისტესი“ თომა კემფელისა და ზოგნიც სხვა წიგნები.

ასე თუ ისე, არსენ კალანდაძემ აღგილი დაიკავა ქართული სტამბის გახსნის ისტორიაში. არსენ კალანდაძე გარდაიცვალა 1913 წ. მისი სტამბას განაგებს დღეს არსენ კალანდაძის მეუღლე.

გორის მეორე სტამბა. გორში მეორე სტამბა გახსნა 1907 წ. დავით იოსების ძე მაჭავარიანმა. ეს სტამბა თფილისში გ. ჩარკვიანისაგან იყიდა და გორში გადიტანა. სტამბას აქვს თავის საბეჭდი მანქანა, ამას გარდა სხვა სასტამბო იარაღიც ბლომად აქვს, ეს სტამბა არის ზევრად სრული, ვიდრე არსენ კალანდაძესი, ამ სტამბამ გორში კარგი ასპარე-

ქართული
საბჭოთაო
საზოგადოებრივი
საბუნებისმეტყველო
საზოგადოებრივი
საზოგადოებრივი

ში მოიბოვა და სახელოვნებაც მიიღო. საქმე ისე მოაწყვეს და მალე აქ ბექდვის საქმეც გადახურეს. წიგნების ბექდვის საქმეს ეს სტამბა დიდად უწყობდა ხელს, საქმე ისე მოეწყვა, რომ გორში სიტყვა ჩამოვარდა გაზეთის გამოცემის შესახებ და მალე ესეც მოეწყო იქ, ელირსა გორს და აქ ქართული გაზეთი „ქართლის“ გამოცემაც დააწყეს.

გაზეთის გამოცემასაც დავით მაჭავარიანი და მისი სტამბაც საქმარისად უწყობდნენ ხელს.

სამწუხაროდ აქაც დატრიალდა დროთა ბრუნვის უბედურება, გაზეთი დაკეტულ იქმნა და ერთ დროს მესტამბე და ვით მაჭავარიანი სამართალშიაც იქმნა მიცემული. სტამბის დანაშაულად უბრალო რამ ჩაეთვალა, აი რა: აფიშაში ბექდვის დროს, განცხადების ასოები ქართული უფრო დიდრონი იხმარა და რუსულები კი წვრილი. ესეც გულუბრყვილოდ სხვა ამის შეტო არაფერი.

გორში პირველი გაზეთი „ქართული“ ამ სტამბაში გამოიცა. გაზეთს მესტამბეც ეხმარებოდა. ეს სტამბა გორში დღესაც არსებობს და იგი განაგებს თავის შესაფერად.

გორში მესამე სტამბა. გახსნა თავ. მიხეილ ირაკლის ძე ციციშვილმა. ქართველები ჯიბრის მიმყოლი ხალხი ვართ, ჩვენში ყველაფერი ჯიბრით კეთდება და არა საქმის ცოდნით და მოთხოვნილებით. გორში მესამე სტამბა კაცს ღიმილს მოგვრის, ორ სტამბასაც ვერ უშოვნია საქმე და მის პატრონები ხშირად ბუზებს სთვლიან და აქ მესამე სტამბაც იქმნა გახსნილი. გამხსნელი გახლავსთ ვინმე თავ. ციციშვილი. როცა გორში მეორე სტამბა გაიხსნა, მაშინ ჩვენა ვსთქვით, რომ გორის პირველი სტამბა პატარა არის, მას მარტო ერთი პატარა დაზგა აქვს და ამიტომაც მეორე სტამბა უკეთესია და საქმესაც იქონიებს, მერე პირველიც გაუკეთესდებაო. ეხლა როცა მესამე სტამბა გაიხსნა, ამან კი დაგვაფიქრა.

როცა სტამბის გახსნის ამბავი შევიტყეთ, ჩვენ გავკვირ-

დით და ვსთქვით, ნეტა გორში რა არის ამდენი სტამბის
 იქ მესამე სტამბაც გაიხსნაო. სტამბის გამხსნელები ჩვენ სტამ-
 ბის მუშეები და ხელოსნებად მივიღეთ და ორი ძველი სტამბის
 წინაშე კონკურენციად. მერე შევიტყვეთ, რომ სტამბის ხე-
 ლოსნები კი არა სულ კერძო პირი და ისიც თავადიშვილი
 ხსნისო. გამხსნელს კეთილი აზრი აქვს და სტამბის შესავლის
 მოგება გორში ქართულ გაზეთის საქმეს უნდა მოხმარდესო.
 ესეც რასაკვირველია კეთილი საქმეა. გამხსნელს კეთილი
 აზრი ჰქონია, მაგრამ როგორც სწანს იგი ხამი პირი უნდა
 იყოს, აქ ბევრს ფულს ჩაჰყრის. ფული ხელიდამ წაუვა, სხვა
 სტამბებსაც გაუფუქებს საქმეს და ვერცარა გაზეთის გამოცე-
 მას უშველის და ბოლოს ზარალისაგანაც დაიკეტება და ხა-
 ლისიც წაუბდება. ეს მესამე სტამბა მას თბილისში რომ გაე-
 ხსნა, მით ბევრად უფრო უკეთეს იზავდა, ვიდრე გორში, მაგ-
 რამ ეტყობა რომ იგი სხვებმა შეაცდინეს, მეორე: მესტამბეე-
 ბის შურით და შტრობით, თორემ თავ. ციციშვილი უეჭვე-
 ლია სტამბას არას შემთხვევაში არ გახსნიდა. ეს სტამბა ქარ-
 თული წიგნების გამოცემასაც უწყობს ხელსაო. ამ სტამბაში
 რამდენიმე ისტორიული წიგნი გამოსცეს.

გორი ქართლის შუაგული ქალაქია, სანატრელი კი გახ-
 ლავსთ, რომ აქ ერთი სტამბა კი არა და მეტი იქმნეს და
 წიგნების გამოცემაც გამრავლდეს, ვინაიდან სურამს აქეთ
 ქართლის გლეხ-კაცობას სძინავს, ყოველივე სიმკვიდრით
 მძვინვარებს, თვით გლეხოებაში ასში ერთმა კაცმა არ იცის
 ქართული წერა-კითხვა და გაზეთების კითხვა ხომ მათში სრუ-
 ლიად დაცემულია.

ღმერთმა კმნას რომ გორის სტამბებს სამუშაო საქმის
 პირობები კარგად წაუვიდესთ, მაგრამ ჩვენ ვეჭვობთ ამა-
 ში, არა გვგონია, ვინაიდან გორი პატარა ქალაქია და
 ამიტომ აქ სტამბებიც ყოველთვის გაკირებაში იქმნება.
 ამიტომ უფრო საჭირო არის, რომ გორის შესტამბეებზე

ცხოვეთილი წიგნების გამოცემა და წიგნების გავრცელება

თავიანთ სტამბებს ყურადღება მიაქციონ. სულ ერთდნენ.

ქართული სტამბები, მესტამბენი და მათი მოღვაწეობა.

ქართული სტამბების დახსნის ცნობები ჩვენ, უკვე მოვიყვანეთ, აგრესხეთ შემოკლებით, თუ სად რომელ ქალაქში როდის გაიხსნა ქართული სტამბა და ან როდის რა წიგნი გამოიცა ქართულს ენაზედ. რადგანაც ქართული სტამბის ასპარეზზედ, არიან ისეთი მესტამბე-მწიგნობარ მოღვაწენიც, რომელთა შრომასაც აქვს საზოგადოებრივი ხასიათი და იდეური მიმართულება, ამიტომ ვალად ვსთვლით, რომ ასეთ სტამბებთან და მათ პატრონებთან შრომის შესახებ უფრო ვრცლად ავსუხსოვდეთ, მოვიხსენოთ ისიც თუ ამ სამწიგნობრო ასპარეზზედ ვის რა შრომა მიუძღვის, რა ამაგი და ან ვის როგორ უმუშავნია ქართული სტამბის საქმიანობასთან ქართული მწიგნობრობის სასარგებლოთაც, უამისობა არ შეიძლება, ვინაიდან ასეთ პირთა შრომის ცნობები კარგად გამოდგება თვით ქართული მწერლობის ისტორიის მასალათაც. ამ ანუხსვაში ზოგი რამ შეიძლება მეტ ნაკლები, ზოგის იქნება სულაც ვერ ავსუხსეთ, ან დაგვაფიწყდა, ამაზედ არ შეგვირისხვენ და რამე მტრობას არ დავგწამებენ. ჩვენი აზრი და ნატვრა კი გახლავსთ, რომ ეს სტამბის აღწერა იყოს თავის მოღვაწეთა ცნობები სრული და უნაკლულო, რათა მით სტამბის და მწიგნობრობის მშრომელს თავის შრომის ამაგის ანუხსვა არ დეკარგოს.

მაშ ჩვენ აქ დავიწყებთ ანუხსვას იმ წესით და იმ გვარათვე და იმ წელიწადთან და ღრობთან რიგობით, როგორც

ზემოთ თვითოეული სტამბის ცნობები მოვიხსენიეთ. აქედამაც ისევე წელიწადთა და დროთა რიგობით მოვაგვარებთ. ასეთ საყურადღებო მესტამბე და მწიგნობართ მოღვაწეთა რიცხვი იწყება 1830 წლიდან პირველი ამის მამათ მთავარი გახლავსთ სოლომონ დოდაშვილი და „კალმასობის“ ავტორი იოანე ხელაშვილი.

კონსტანტინეპოლის ქართული სტამბა და აბატო პეტრე ხარისჭირაშვილი.

სომეხთ კათოლიკ მხითარისტებს დიდი მონასტერი და სასწავლებელი აქვსთ ვენეციას. აქ იგინი სდიან სომეხ კათოლიკეთ შვილებს, აქვე იგინი ზდიდნენ ქართველ კათოლიკეთა შვილებს, რომელთაც რასაკვირველია ყოველთვის ასომხებდნენ. ქართველთ შვილები მხითარისტების ძმობილად შეჩვიდმეტე საუკუნილად ხშირად გამოდიოდნენ, ყველა იგინი იყვნენ გადაგვარებულნი. ასეთ გადაგვარების მიმართულებას გზა აუქციეს რამდენმამე ქართველ კათოლიკეთ შვილებმა, რომელთაც 1830 წლებილად მხითარისტების სკოლაში სწავლობდნენ და რომელთაც მერე სომხის კათოლიკეთა ძმობის ტიბიკონით კურთხეულებიც იყვნენ მღვდლად.

ასეთი იყო მღვდელი პეტრე ხარისჭირაშვილი, მეორე მამულოვი და მღვდელი, ანუ ტერ-ანტონ ზუციანცი. ყველა ესენი მხითარისტების სკოლაში სწავლობდნენ და მასთან გადაგვარების დიდი წინააღმდეგნი იყვნენ, ესენი მხითარისტების ქადაგებას ყურადღებას არ აქცევდნენ, იგინი სომხურს ვნას ზედმიწევნით სწავლობდნენ და მასდან არც ქართველს ივიწყებდნენ, დავიწყების ნაცვლად ქართულ ენას უფრო უკედ სწავლობდნენ და ამ ენაზედ წიგნების დასაბეჭდავთაც დიდათ მეცადინეობდნენ.

ამათ მცადინეობა მხითარისტებისათვის დაფარული არ

იყო. 3. ხარისკირაშვილმა მათ ხმა მალღა ამცნა, რადგან ჩვენ ქართველ კათოლიკენი ვართ. ჩვენი ქვეყანა საქართველოა, ჩვენი დედა ენაც ქართულია. ჩვენც ქართველები ვართ. ჩვენ ვესურს, რომ ჩვენს ენაზედ, ჩვენი სჯულის წიგნები დავბეჭდოთ. სომეხთ მხითარისტებიც, როგორც კათოლიკენი ვალდებულნი არიან. რომ ასეთ საქმეში დაგვეხმარონ, თუ არ დაგვეხმარებიან და მაშინ ხელს მაინც ნუ შეგვიშლიანო.

ამითი განცხადება ისეთი ხმა მალღალი და მძლავრი იყო, რომ მხითარისტებმა ვერაფერი უთხრეს წინააღმდეგობის და ნაცვლად ამის თანაზიარობაც განუცხადეს და აუწყეს, რომ ძალიან კარგი იქმნება, რაკი ეგრეა საქმე და თქვენ ქართველები ყოფილხართ, მაშინ თქვენს ენაზედ ბეჭდეთ ქართული წიგნებიო. ჩვენც მოგცემთ სტამბაში ამისთვის შეძლებასაო. ხოლო ქართული ასოების გეგმა თქვენ მოგვეცათ, თუ რაგვარ მოვაწყოთ საბეჭდი ასოებიო. ესეთი თანხმობის შემდეგ, მალე ასოების გეგმაც მისცეს, ასოებიც იქმნა ჩამოსხმული, ეს დრო უწევს 1850 წლებს და მის შემდეგ, ვენეციას, ლაზარეს კუნძულზედ, მხითარისტების ერთს სტამბაში მოწყობილ იქმნა ქართული ასოები.

ვენეცია, ანუ ვენეტიკს, ქართული სტამბა დაარსდა და ქართული წიგნების გამოცემაც დაიწყო 1855 წ. იქ გამოვიდა სამი ქართული წიგნი, ეზებოს იგავნი, ორ წიგნად, წმიდა ცხოვრება, ორ ტომად. კობტა გამოცემა. ძველისა და აბალის აღთქმის ისტორია, ვრცელი ტომი. თავის დროის კვალად ეს წიგნები კობტად და სუფთად არიან დაბეჭდილები.

დროის კვალად სუფთად არის ნაბეჭდი, კარგს ქალღღზედ, 1860 წლებს შემდეგ, 3. ხარისკირაშვილი მხითარისტებს განშორდა, კონსტანტინეპოლს გადასახლდა და განიძრახა აქ ქართული სტამბის გახსნა, მასთან ქართული ძმობის დაარსება, ქართველ კათოლიკეთათვის მონასტრის გახსნა როგორც კაცების, ისე ქალების, მასთანვე სკოლის გახს-

ნა და სხვაც ბევრი ასეთ საქმენი, აქვე გახსნა მან ქართული
სტამბა 1872 წ. მას შემდეგ, კონსტანტინეპოლს დაბეჭდეს
მრავლად ქართული წიგნები. ვენეციის სტამბაში კი ქართუ-
ლი წიგნების ბეჭდვა 1880 წ. შესწყდა. რადგანაც პ. ხარის-
კირაშვილის ცხოვრება ჩვენ ცალკე წიგნათ გვაქვს დაბეჭდი-
ლი, ამიტომ ექ ასე მოკლეთ ვსაუბრობთ მის სასტამბო შრო-
მაზედ.

კონსტანტინეპოლის სტამბას ყოველთვის განაგებდნენ
ქართველთ კათოლიკეთ მოძღვარნი და მათივე მონასტრის
სკოლის მოწაფენიც ხელობას სწავლობდნენ, მერე სტამბის
ხელოსნებიც მუშავობდნენ. ერთი ამათგანი ალექსანდრე მი-
რაქოვი, ახალციხელი, ქართველ კათოლიკე და ქართულ
მწერლობაშიაც ცნობილი მწერალი. გახლავსთ ავტორი „მო-
ლა მისრეთი ხოსჯის ამბავს“, ამან გამოსცა ცალკე წიგ-
ნად. ამას ბევრი სხვა წიგნები აქვს დასტამბულები.

ერთ ღროს, კონსტანტინეპოლის სტამბას პატრი ათანა-
სე ნასყიდოკიც განაგებდა.

მონთობანის (ფრანცია) სტამბა.

პ. ხარისკირაშვილმა სტამბის გარდა, მეორე მონასტე-
რი სტამბოლს გარდა ფრანციაშიაც გახსნა მონთობანს, სა-
დაც მონასტრის ახლოს სტამბაც გაშართა და აქ 1877 წ.
ქართული წიგნების გამოცემაც დაიწყეს. მონთობანის სტამ-
ბაშიც უმეტესად კათოლიკის პატრები მუშავობდნენ, ანუ
ამავე მონასტრის ძმანი და მამანი, ხელობასაც იგინი იქვე
სწავლობდნენ, მონთობანის სტამბა დაიხურა 1890 წლებს.
სტამბის იარაღი და ასოები კონსტანტინეპოლის სტამბას შე-
უერთეს და სტამბოლის სტამბა განაძლიერეს მით, სხვა რამ
ცნობები ამ სტამბის შესახებ ჩვენ არაფერი ვიცით.

პარისის ქართული სტამბა.

დაარსებულ იქმნა 1906 წ. პარისში სცხოვრებთ ქართველ ემიგრანტებთაგან, აქ იწყეს ქართული გაზეთი „საქართველოს“ გამოცემა და სხვა და სხვა ქართული წიგნების. ეს სტამბა შეჩერდა 1910 წლებს. მის მერე პარისში ქართული აღარა დაბეჭდილარა.

პარისის ქართული სტამბა დაარსებულ იქმნა 1906 წ. ამ სტამბის დაარსებას შეტად სიმპატიური ისტორია აქვს. ხოლო ჩვენ მისი ისტორია დაწვრილებით არ ვიცით, ამიტომ აქ ასე მოკლედ ვლაპარაკობთ. პარისში ქართული სტამბა დაარსებულ იქმნა წმინდათ მართლმსაჯულების პატივისცემის გამო. სხვა რამ სამტრო მიმართულება ამ სტამბას არ აქვდა.

მაგალითებრ ბრძოლა მთავრობასთან, ეკლესიასთან, სიმღიდრესთან, თავად-აზნაურობას და ბურჟუაზიასთან. მიზანი იყო პირდაპირ მისკენ მიმართული, რომ ამ სტამბაში დაბეჭდილის ქართულის და ფრანგულის გამოცემით და წიგნებით ვერცხლებინათ ქართველთ ერის მნიშვნელობა, ამ ერის ამაგი და ლეწლი კავკასიის ტომთა წინაშე, ნამეტურ ქრისტიანების, რახაც ევროპიელი სულ ვერ იცნობდნენ.

აი ეს გახლდათ მიზანი პარისში ქართული სტამბაში ბეჭდვის. მეთაურთ თავიანთ მიზანს მიიღწიეს და მათ სტამბაც დაარსეს, პარისში ქართული გაზეთის გამოცემაც დაიწყეს, ქართული წიგნებიც ბეჭდეს. ხოლო სტამბას ვერ წაუვიდა საქმე კარგად, ხარჯი დიდი აქვდა და შესავალი კი ერთობ მცირე, ამიტომ დახურულ იქმნა ეს სტამბა მალე, ასე რომ 1908 წ. შემდეგ, ჩვენ ამ სტამბის არაფერი ვიცით. იქ შონისპო იგი და მის მეთაურ დამაარსებელიც საქართველოში დაბრუნდა, აქ გახსნა სტამბა „იდეალი“. ამ სტამბის მთელი თავი და ბოლო ეს დამაარსებელი მიხეილ კეკელიძე ყოფილა. ამაზედ ქვემოთ ნახავთ ანუხსვას.

მესტაბე სოლომონ დოდაშვილი

(ივანე საშა).

სოლომონ დოდაშვილი ოდესმე ვრცლად აღიწერება, იგი ქართულ მამულიშვილობის აღორძინების ისტორიაში შესაფერს ადგილს დაიჭერს, ჩვენ აქ მარტოდ მის სასტამბო ისტორიას ავსებთ, მოკლეთ, ამის შესახებ მე ვრცელი წიგნი მაქვს დაწერილი, ამ ვრცელი წიგნიდამ 1890 წ. ერთი პატარა წიგნიც დავბეჭდე. ს. დოდაშვილი გახლავს ქართველი მამულისშვილობის დამაარსებელი, ამის მამათ-მთავრად ეს უნდა ჩაითვალოს.

სოლომონ დოდაშვილი ქიზიყის სოფელ მაღაროელია. დაბადება მისი ეკუთვნის 1798—თუ 1799 წ. სწორედ იმ დროს, როცა ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის იმპერიას დაუკავშირდა. სოლომონი მღვდლის შვილია. პირველ დაწყებითი სწავლა ბოღბის ხევში მიიღო. მერე თბილისში სწავლობდა ხან კეთილშობილთ სასწავლებელში, ხან 1818 წ. ახლად გახსნილ ქართველების სემენარიაში. თბილისში სწავლის დამთავრების შემდეგ, იგი პეტერბურგში წავიდა, უნივერსიტეტში, შევიდა მოწაფედ და 1828 წ. დაასრულა კიდევ სწავლა. ეს პირველი მაგალითი იყო. ამ დრომდე საქართველოდამ რუსეთში სასწავლებლად ჯერედ არავინ იყო წასული.

სოლომონ დოდაშვილი პირველი გახლავს, პირველი მაგალითი, მაინც იგი პირველი კაციც გახდა შემდეგში. სოლომონი დოდაშვილი გონიერი ქართველი იყო, სწავლის და მწიგნობრობის მოყვარე, ბუნებითაც ნიჭიერი იყო. უნივერსიტეტში სოლომონ დოდაშვილი ჩინებულად სწავლობდა, სწავლის საგნათ მან აიღო ფსიხოლოგია და ლოდიკა, უნივერსიტეტშიაც თურმე ჩინებულათ სწავლობდა, დამთავრების დროს მან დისერტაცია დასწერა რუსულად, სახელდობრ „მოკლე ლოდიკა“, რომელიც პეტერბურგში ცალკე წიგ-

ნად გამოსცეს 1829 წ. ესეც პირველი მაგალითი იყო თველის ერისაგან.

ლოდიკა აჩენს, რომ ს. დოდაშვილს მთელი ევროპის ერთა მსწავლულთა და ფილოსოფოსთა ნაწერები კარგად ჰქონია გაცნობილი. იგი მათ წიგნების და ფილოსოფიის მოტრფიალედ ყოფილა. ყოველივე ასეთ მეცადინეობას გარეშე ს. დოდაშვილი იყო უდიდესი მამულისშვილი ქართველთა, საქართველოსთვის გულ შემატკივარი და მასთანვე მყვედრებელი დროთა ცვლილების. დიდი მოტრფიალე იყო საქართველოს ისტორიის და ლიტერატურის.

პეტერბურგში ყოფნის დროს, იგი ხშირად სცხოვრებდა „კალმასობის“ დამწერ ივანე ხელაშვილთან. ეს ივ. ხელაშვილი მისი ნათესავიც იყო და ს. დოდაშვილი რუსეთში ამის დამხმარეთ და რჩევით წავიდა თურმე, მისის დახმარებით მიიღო უმაღლესი სწავლა. თვით ივანე ხელაშვილიც განიერი მღვდელ-მონაზონი იყო და მასთან მგმობელი ქართველთა ბედის, მოყვარე ქართული ისტორიის, მწერლობის და ენის.

პეტერბურგში სწავლების დროს, ი. დოდაშვილმა გაიცნა თითქმის ყველა ქართველ ბატონიშვილებიც, მათი ცხოვრება და გაჰიკრებული დღეები ს. დოდაშვილს დიდათ აღარდებდა. ამ დროს, იგი ივ. ხელაშვილთან წესდებებს აღგენდა თვისი მოქმედების, თუ საქართველოში როგორ უნდა ემოქმედნა, რა უნდა ეკეთებინა. თავის სავალდებულო გეგმათ მან დაისახა შემდგომი საქმეთა კეთება:

თბილისში ქართული სტამბის გახსნა, ასევე სხვა საქართველოს ქალაქებში.

ამ სტამბებში ქართული წიგნების ბეჭდვა, სახელმძღვანელოების, საერო წიგნების და სხვანი.

თბილისში, ქართლსა და კახეთის მიღმობებში სკოლების დახსნა. ზოგს აღაგას პანსიონების. საინგილოს ქართვე-

ლებში შქადაგებლების გაგზავნა და ქართული წერა-კითხვის
ჯრცელება.

ცდა მასზედ, რომ ქართველნი ხშირად წავიდნენ რუსე-
თის უმაღლეს სასწავლებლებში სტუდენტათ.

მეცადინეობა მასზედ, რომ ქართველებში ქართული გა-
ზეთების, ჟურნალების და წიგნების კითხვა გავრცელდეს.
ასეთ გზას ადგა ს. დოდაშვილი, ასეთ საქმეების სასარგებ-
ლოდ. ივ. ხელაშვილმა ს. დოდაშვილს დაჰპირდა ფულად
ერთ დროულად 6000 მ. ამას გარდა ჰპირდებოდა, რომ
მთელ ჩემ ქონებასაც სულ ქართველი ერის გაღვიძების საქ-
მეს მოვახმარებო.

ამავ დროს, ს. დოდაშვილი აიყოლიეს ქართველ ბა-
ტონიშვილებმა და იგი ჩარიეს უცნობ საქართველოს გამა-
თავისუფლებელ საქმეთა წრის რიცხვში წევრად. ამით იგი
გატაცებულ იქმნა.

სწმელის დამთავრების შემდეგ, ივ. ხელაშვილის რჩე-
ვით, პეტერბურგში მან ცოლად შეართა რუსის ქალი და და-
სახლდა, აქედამ სჩანს, რომ იგი როგორც განათლებული
კაცი, საქმის კაცი უნდა ყოფილიყოს და ბატონიშვილების
განძრახვის არ მიმყოლი, მაგრამ სიმრავლის დაუძლევეია იგი.
რასაც ბოლოს მისი. დაღუპვაც მოჰყვა და საქმის წახდენაც.
სწავლის გათავების წელსვე 1828 წ. ს. დოდაშვილი საქარ-
თველოში ჩამოვიდა. ქართველობამ დიდის პატივით მიიღო.
თან ჩაიოიტანა 6000 მ. ფული, ხელაშვილისაგან მიღებული.
ამას გარდა სხვა ქონებაც მოჰყოლოდა თან, რომელიც ბა-
ტონიშვილებს მიეცათ მისთვის. დაპირებისამებრ 1828 წ.
იმეცადინა და ნება-რთვა აიღო და თბილისში გახსნა ქარ-
თული სტამბა, ეს იყო პირველი მაგალითი. ამ სტამბისთვის
მან განიცადა დიდი შრომა და წვალება. ამავ წელს მან ნება
რთვა აიღო და დაიწყო კვირის ქართული გაზეთის „თბილი-
სის უწყების“ გამოცემა. 1829 წ. გამოსცა თავის მიერ შე-
დგენილი ქართული გრამატიკა. 1832 წ. დაიწყო გამოცემა

ვახეთის დამატების ორ კვირული დამატების შემთხვევაში ამ ჟურნალის სულ ოთხი წიგნი გამოვიდა 1832 წელს, შეტყობარა. მიზეზი ამის ის ვახლდათ, რადგანაც ამავე წელს, საქართველოში, თბილისში, გამოაშქარავდა ფარული საზოგადოების არსებობის ცნობები. მალე წვევრებს დატუსაღება დაუწყეს. ამათში მოჰყვა სოლ. დოდაშვილიც, რომელიც მეთაურად თითქმის დამაარსებლად იქმნა ცნობილი. მას მხოლოდ ედგებოდა მთავრობის წინაშე ბევრი რამ შეეცდომანი და სხვათა შორის ქადაგებაც მასზედ, რომ რუსები საქართველოდამეგზობა არ დაეძარიოთ, პერე ამით აქედამ ჩვენი შვილიშვილები ვეღარ გარეკავენ და ჩვენ კიდევ მათი გასაკიცხნი გავხდებითო.

ამიტომაც ს. დოდაშვილი რუსეთში გადაასახლეს. მისი ჟურნალიც მოისპო, ვახეთიც, წიგნებიც და სტამბაც დაიხურა, ს. დოდაშვილი რუსეთს გაგზავნილი გარდაიცვალა 1836 წ. ვიტყვიოთ მოკლედ აქ, რომ 1836 წლებში, ქართველთ შორის მამულისშვილური გრძნობების გავრცელების დასაწყისი პირდაპირ ამას მიეწერება. რისთვისაც ამან ასწავლა მამულიშვილობა, გრ. ორბელიანს, გ. ერისთავს, ვახ. ორბელიანს და ბევრსაც სხვებს, რომელნიც მის პარტიაში იყვნენ წვევრებათ და მისავე ვავლენის ქვეშ მეკადინეობდნენ. ასე უბედურად გათავდა ამ საყურადღებო კაცის დღენი საქართველოში. ბატონიშვილებმა დაღუპეს ეს დიდ ბუნებოვანი ადამიანი, დიდი განათლების პეკონი და დიდბული მამულიშვილი. ს. დოდაშვილს რომ დასცლოდა და თავის საქმეები ეკეთებინა ჟურნალ ვახეთი ებეჭდა და წაგნები ევრცელებინა, დღეს ჩვენ საქართველოში ბევრად დაწინაურებულები ვიქნებოდით.

მაგრამ უბედურები ვართ და მიტომაც მიგვდიოდა ყოველივე უბედურათ. ს. დოდაშვილზედ აქ ეს ვიკმაროთ, რადგანაც მის შესახებ ჩვენ მთელი წიგნი გვაქვს დაბეჭდილი, სტამბის შესახებ ესეც კმარა.

ს. დოდაშვილის სტამბა თავის დროის კვალია, რომელიც
რი ყოფილა, იგი საქართველოში, ქართველთ შორის, უნი-
რალ გამჭრალა და მოსპობილა.

მესტამბე გიორგი დავითის, მე ვრისთავი.

1832 წ. ქართველებს უბედურება ეწვიათ, სოლ. დო-
დაშვილი რუსეთში გადასახლეს, მისი გაზეთი დაუყოვნად
მოსპეს და სტამბაც დახურეს. ამ სტამბით საქართველოში
მოიხპო ქართული სტამბის ხსენება. მის მერე ქართველებს
არამც თუ სტამბის გახსნის ნება რთვას აძლევდნენ, არამედ
წიგნების გამოცემასაც კი აღმაცერად უშვებდნენ. 1832 წ.
მოიხპო საქართველოში ქართული სტამბის არსებობა და ქარ-
თული წიგნის ბეჭდვაც.

1846 წ. საქართველოში მოვიდა მთავარ-მართებლად მ.
ვორნცოვი, ამან უხერხულად დაინახა, რომ საქართველოში,
ქართველთა შორის, ქართულს ენაზედ, არც წიგნი იბეჭდე-
ბოდა, არც გაზეთი და ქართული არც სტამბა არსებობდა.
ამავე დროს მთავარ-მართებელმა ისურვა აწინდელი გაზეთ
„კავკაზის“ გამოცემის დაწყება და ეს შალეც მოხერხდა, გა-
ზეთ „კავკაზის“ გამოცემა დაიწყეს. გაზეთის გავრცელების გუ-
ლისთვის მთავარ-მართებელმა ისურვა, რომ ზოგი რამ განც-
ხადება „კავკაზში“ ქართულს ენაზედაც დაებეჭდათ.

ეს იყო გონივრული მოსაზრება. ქართულ განცხადებას
ხალხში მსვლელობა მიეცა. ეს მთავარ-მართებელმაც შეიტ-
ყო. შალე ისიც მოხდა, რომ ქართულს ენაზედ დაარსებულ
ქმნა ოფიციალური გაზეთი „კავკაზის“ ქართულადაც გამო-
ცემა. ამ ოფიციალურ გაზეთის რედაქტორად დანიშნულ
იქმნა ვინმე მოხელე ფალაფანდოვი. აქ პ. იოსელიანიც
შრომობდა. ქართულს ენაზედ „კავკაზის“ ბეჭდვამ ქართული
ასოების მოძებნა საჭიროდ გახადა, შალე მოძებნეს მთავარ-
მართებლის სტამბაში ქართული ასოები. ამოაღაგეს ყუთები-

დამ და 1846 წ. ქართულ ასოებს მისცეს მსვლელობის უფლება.

ამოობაში მოახლოვდა 1850 წ. ქართველთ შორის გაჩნდნენ თითო ოროლა თვალ ხილულ პირნი, მათ შორის ორიოდ მამულიშვილებიც, რომელთაც საქართველოზედ იწყეს საუბარი, ქართული წიგნის ბეჭდვაზედ, ქართული თეატრის დაარსებაზედ და სხვანი. ამ მოსაზრებას ვორონცოვიც ხელს უწყობდა. ამიტომაც ორიოდ ქართველთა 1851 წ. ისურვეს ქართულს ენაზე ჟურნალის გამოცემა. მალე თხოვნა მიართვეს მთავარ-მართებელს, მთავარ-მართებელმა ნებართვა ვერ მისცა 1832 წ. გაიხსენეს, თხოვნა პეტერბურგში გაგზივნეს, პეტერბურგიდამ ცნობები მოითხოვეს. დიშ. ყიფიანმა და გრ. ორბელიანმა დაარწმუნეს მთავარ-მართებელი მისზედ, რომ ქართულ ენაზედ ჟურნალის გამოცემას შიში არაფრისა აქვსო.

ვორონცოვმა ეს ირწმუნა, თავის შუამდგომლობაც აღძრა პეტერბურგს და მალე გ. ერისთავს ცისკრის გამოცემის ნება რთვაც მოუვიდა. 1851 წ. „ცისკრის“ გამოცემა უნდა დაეწყო, მაგრამ იმ დროს, ქართული სტამბა არსად იყო და მთავარ-მართებელს სტამბაშიაც ქართული ასოები იმდენი არ იყო, რომ აქ ჟურნალიც ებეჭდათ. ამიტომაც გ. ერისთავმა ვორონცოვის წინაშე აღძრა დახმარების თხოვნა, ვორონცოვმა თხოვნა შეიწყნარა, ჟურ. „ცისკარს“ წლიურედ დახმარება დაუნიშნა, ამას გარდა, მთავარ-მართებლის სტამბიდან აწუქა ერთი საბეჭდი დაზგა, სტანოკი, ზოგი რამ სასტამბო იარაღი და ასოებიც. ყველა ამანებით გ. ერისთავმა 1852 წ. თბილისში გახსნა პატარა ქართული სტამბა და აქ დაიწყო „ცისკრის“ გამოცემა.

სამწუხაროდ 1852 წ. „ცისკარი“ დაიხურა, მოისპო და ეს სტამბაც დაიკეტა. ამ სტამბაში „ცისკარს“ გარდა ორიოდ სხვა ქართული წიგნიც გამოიცენ. შეიძლება სტამბა არ და-

გვეტათ, მაგრამ გ. ერისთავმა თურმე სტამბის შენიჭვის
არ მიქცხო. ასე მოიხსოვს ეს ისტორიული სტამბა.

«ცისკრის» დაბურვის და სტამბის დაკეტვის უმაღლეს
ქართველებში იყვნენ თითო ოროლა ისეთი პირნი, რომელ-
ნიც სწერდნენ როგორც «ცისკრის» დაბურვებელ, ისევე
სტამბის დაკეტვებელ. ამათ განიძრახეს სხვა, ახალ ქართუ-
ლი ჟურნალის დაარსება, მაგრამ შიში აქვდათ, ვაი თუ ახა-
ლი ჟურნალის გამოცემის ნება არ მოგვეცნო. ამიტომ ისევ
«ცისკრის» განახლება სთხოვეს. რედაქტორად ივანე კერე-
სელიძე დაინიშნეს. ნება რთვა 1856 წ. მიიღეს. 1857 წ. იან-
ვრიდამ «ცისკრის» გამოცემაც დაიწყეს, სტამბის უქონლობა
ჟურნალის გამოცემის დიდად უჭირებდა საქმეს. ამიტომ ივა-
ნე კერესელიძე გ. ერისთავს შეევაჭრა და მისი სტამბა 900
მან. იყიდა, ეს ფული გ. ერისთავისთვის ნაწილ ნაწილი უნ-
და მიეცა, ანუ წელიწადში 300 მ. ივ. კერესელიძემ განაახ-
ლა დაძინებული სტამბა და «ცისკარს» გაეხსნა საკუთარი
პატარა სტამბა.

მესტამბე ივანე ივანეს ძე კერესელიძის სტამბა.

1856 წ. ივანე კერესელიძემ კავკასიის მთავარ-მართე-
ბელს თხოვნა მისცა და «ცისკრის» გამოცემის, ანუ განა-
ხლების ნება-რთვა სთხოვა. მთავარ-მართველი მურავიოვი
ბოროტი კაცი იყოვო, მისი იმედი არ იყო, რომ «ცისკრის»
გამოცემის ნება რთვა მიეცათ. მაგრამ დიმიტრი ყიფიანმა
იმეცადინა და ნება რთვა მისცეს ივ. კერესელიძეს 1856 წ.
მეორეს წლიდამ ამან «ცისკრის» გამოცემა განაახლა. მერე
გ. ერისთავის სტამბაც შეიძინა 900 მ. და «ცისკრის» საკუ-
თარი სტამბაც გახსნა.

გ. ერისთავის სტამბა მეტად ძველი ყთფილიყო, მეო-
რე წელიწადს საბეჭდი გაუტყდა თურმე. ეს მოხდა ისეთ
ღროს, როცა ივ. კერესელიძეს 300 მ. ჯერედ არ აქვდა

გადახდილი. ერისთავიც აწუხებდა. სტამბაც დაუკრძალა, და უბეჭდა თურმე! ვიდრე ფულს არ მომიტან, მინამ სტამბას ვერ გაგიხსნიო. ამ სტამბის შესახებ აი რა მიაბმო თვით ივ. კერესელიძემ რაც სიტყვით-სიტყვა მოჰყავს აქ უცვლელად.

სტამბის ისტორიასთან დაკავშირებულია „ცისკრის“ დაარსების ცნობებიც, რამაც გამოიწვია სტამბის დაარსებაც.

1856 წ. დიმიტრი ყიფიანის თავოსნობით, ალ. ორბელიანის სახლში, სალაყბოზედ. მოხდა კრება, აქ გადავწყვეტიტ, რომ ქართულს ენაზედ ჟურნალის გამოცემა დავიწყეთო. ეს პირველი კრება ქართველებში სამაგალითო ივოვო.

მერე სთქვესო, თუ რა გამოვცეთოა ზოგმა სთქვა „ცისკარი“ განვაახლოთო, ზოგმა: ახალი ჟურნალის სახელი დასახელიო. ამასობაში გავიდა 1855 წ. ჩვენ კი ვერ ვბედავდით მთავრობის წინაშე თხოვნის წარდგენასა, მოვიდა 1856 წელი, ამ წელს კი გარდავწყვეტიტ თხოვნის მიცემა. ზოგმა რა სთქვა, ზოგმა რა, ბოლოს გარდავწყვეტიტ, რომ ისევ „ცისკრის“ გამოცემის, ანუ განახლების ნებართვა ვითხოვოთო, თორემ ვაი თუ ახალის გამოცემის ნებართვა არ მოგვცენო.

შემდეგ, ანუ მეორე კრებაც ალ. ორბელიანის სახლში მოხდა, სხვათა შორის, იქ დაესწრო დ. ყიფიანიც, საუბრის შემდეგ პროგრამის შედგენა დ. ყიფიანს მიახდეს. მან იკისრა და შემდეგის კრებისათვის წარმოადგინა. კრებაზე წესდება განიხილეს, მაგრამ სასარგებლოდ ვერ სცნეს, რადგანაც პროგრამაში მოხსენებული იყო, პოლიტიკური, ფილოსოფიური, ეკონომიური და სხვა ამ გვარი ნაწილებიცაო. ყველამ სთქვეს, რომ ამ პროგრამით ჟურნალის გამოცემის ნებას არ მოგვცემენო. ამიტომ ეს პროგრამა დასტოვეს და მერე სხვა შეადგინეს, უბრალო პროგრამა, ისევე, როგორც წინეთ შეედგინათ „ცისკრისთვის“ შეც ეს წარვადგინე, ნებართვა მივიღე 1856 წლის დამლევს და 1857 წლიდამ გამოცემა ვიწყე „ცისკრის“, ამის ნებართვაც გვიძენლდებოდაო.

„ცისკრის“ სახელით გამოცემა მეც კი არ ზოგი ამბობდა, რომ „ცისკარს“ სახელი გამოუცვალათო, ზოგმა სთქვა „მზეო“, ზოგმა „ვარსკვლავი“, ბოლოს ეს ვამჯობინეთო. ვიდრე გამოცემას დავიწყებდით, მინამდის ხალხში „ცისკრის“ გამოცემის ცნობებს ზოგიერთ კეთილ პირები ავრცელებდნენო. სხვათა შორის, ალ. ორბელიანმა „ცისკრის“ გამოცემისათვის 1856 წ. ერთი პატარა წიგნიც დაბეჭდა, სახელდობრ „ქართულის ენისთვის“ ამ წიგნაკით იგი ქართველთ ვეველრებოდა „ცისკარზე“ ხელის მოწერას, — იგი ამბობდა:

„აბა, შეხედეთ სხვებსა, რა გვარ ეხმარებიან თავიანთ ენის შწავნობრობასა, დროა ჩვენც თვალემა გავახილოთ, და დახმარება ამოვუჩინოთ „ცისკრის“ გამოცემასო“.

რადგანაც ივ. კერესელიძე შეუძლო იყო და „ცისკრისთვის“ გამოცემის ძალა არ ძქონდა, ამიტომ რედაქცია ალ. ორბელიანმა თავის სახლში მოათავსა. ივ. კერესელიძესაც დახმარება დაჰპირდა, 1857 წლის პირველ იანვრიდან ტფილისში „ცისკარმა“ იწყო გამოსვლა. ეს გამოცემა თუმცა მდიდარის შინაარსის არ იყო, მაგრამ რაც იყო, გ. ერისთავის გამოცემას მაინც სჯობდა. პირველ წელიწადს ხელის მომწერი ცოტა ჰყვანდა. სტამბის საქმეც ძნელი იყო მაშინ, ამიტომ ივ. კერესელიძემ განიზრახა საკუთარი პატარა სტამბის შექმნა. ესეთი პატარა სტამბა გ. ერისთავსა ჰყონდა, მას ეს მთავარ-მართებლის სტამბიდან აჩუქეს „ცისკრის“ დასაბეჭდათ. ივ. კერესელიძემ მიმართა გ. ერისთავს და სტამბის სყიდვა სთხოვა, იგი თანახმა გაუხდა, და ამაზე მალეც მორიგდნენ 900 მანეთად. დაზგა ხისა იყო. ძველებურად ნაკეთი. პირველ წელიწადს ხელის მომწერლად 120 ჰყავდა. ამან რედაქციას ზარალი შესძლენა. მეორე წელიწადს 200-მდე ავიდა, რედაქტორს იმედი ჰქონდა, რომ ეხლა კი საქმე კარგათ წამივა ვით უფრო, რადგანაც სტამბაც შევიძინეთო. ორი წელიწადი როგორც იქნა ატარა და მესამე

წელიწადში გადადგომა უახლოვდებოდა. მალე შესწავლილ შიაც გადავიდა და იმედი ჰქონდა, რომ ამ წელს გ. ერისთავს 300 მ. მიეცემილი. გ. ერისთავმა აღარ დამაცალა, ფული მიმთხოვა, მე მალე 300 მ. ვიშოვნე, მიუტანე და მივეცი. მერე 300 მ. უშოვე და სტამბის ახსნა ვსთხოვე, მაგრამ მან არ ინდომა, ასე სთქვა:

მინამ 300 მ. არ მოიტან, მინამდის სტამბის ახსნას თვალთ ვერა ნახავო. მე ფული არა მქონდა, 600 მ. სულ წვრილათ ვივალე. მეტი რა გზა მქონდა., ეურნალი გავაჩერე. დიდათ მომწყდა გული, რომ ახლად დაბადებულ საქმეს და ისიც თვით გ. ერისთავისაგან დაარსებულ „ციხკარს“ ასე მოეჭვა, ასე დაწიხლა, ერთად-ერთი ეურნალი გავაჩერა. მივედი და ვსთხოვე, რომ ამოწყობის ნება მომეცია, რომ დრო მაინც არ დავკარგოვო, როცა ფულს მოგიტან, მაშინ მომეცით ბეჭდვის ნება. მან ცივი უარი მტკიცა ასეო:

— გაიგე და შეიტყე, რომ ვიღრე 300 მ. არ მოიტან, მინამდის არა იქნება-რა.

მე აქეთ-იქით მივაწყდი, მაგრამ ვერსაიდან რა ვიშოვნე, ხელის მომწერთაგან ხომ ფულის აღება აღვიღათ არ შეიძლებოდაო, რადგანაც ზოგი ხელის მომწერნი „ციხკარის“ ფულში ფჭვილს, ხორბალს, ღვინოს, შეშას, ნახშირს და ამ გვარებს იძლეოდნენო. ზოგი ცხვარს, თხას, ქათამს გზავნიდა, ზოგი ძროხას. მე დიდათ დაღონებული ვიყავი, და არ ვიცოდი, რა უნდა მომეხერხებინა. დღე დაღამდა და არსადან-რა ხსნა იქმნა. ღამის 10 საათი იქნებოდა, ვილაკამ კარის ზარი დარეკა, მე კარი გავალე. ერთმა კაცმა წერილი მომცა, მომტანს ვკითხე ვისგან არის ეს წერილი, მან გვარი მითხრა, მე შინ შეველ, ის კაცი მაშინათვე წასულიყო, მე გავხსენ წერილი, შიგ 300 მ. იღო და მასთან წერილი ასეთის შინაარსის რუსულათ დაწერილი:

„ძმაო ივან ივანის! ამ დღეებში მე თქვენა გნახეთ და შეგატყეთ, რომ გ. ერისთავისაგან ძრიელ დარღიანათ იყა-

ვით, რადგანაც თქვენი ერთად ერთი ჟურნალი შეუძლებლობის გამო დაბურულა. ასეთ საქმეს მე პატივს ვცემ, ვაფასებ, რომ თქვენ, ქართველთათვის ჟურნალი დაარსეთ, მე უკანონოთ მიმაჩნია მისი შეჩერება, მე თანაუგრძნობ მის არსებობას, ამიტომ გიგზავნით 300 მ. გარდაეცით ერისთავს და მით დაიხსენიან სტამბა და „ცისკრის“ ბეჭდვაც ვანაგრძეთ, რაც შეეხება ამ 300 მ. ეს თქვენ გარდამიხადეთ ისე, როგორც შეიძლოს. თქვენი საქმის პატივის-მცემელი შესტავოვა“.

ეს პირი ყოფილა იმ დროის გემნაზიის ერთ მასწავლებელთაგანი, რუსი, თავის დროის კვალად დიდათ განათლებული და მასთან ადგილობრივ ხალხთ ვითარების კარგათ შკოდნეც. ბიქს პასუხიც ველარ მოუსწარ, ისე დაერიგებინა, რომ კონფერტის მიცემის შემდეგ შინ წამოდიო. გათენდა დილა, მე მაშინათვე გიორგი ერისთავთან წაველ, მივედი და 300 მ. მივეცი და თან დაუყვირე:

— აჰა, მიიღე, ეხლაც არ ამიხსნი სტამბას?— მან მომიგო:

— ფული კი მომე და რაც გინდა ქენი!

სტამბა ახსნა. ეს ამბავი მე მაშინათვე „ცისკრის“ თანამშრომლებს ვუამბე, ყველა გააკვირდა ზემოხსენებულ რუსის მასწავლებლის საქციელზე, ყველა გაკვირვებული იყო. უფრო გაკვირვებული იყვნენ აგრეთვე თვით გ. ერისთავზედაც. ნახეთ უცხო კაცმა რა ქმნა და ჩვენმა, შინაურმა, ქართველმა მწერალმა კი რა ჩაიღინა, ჯიბრის გამო 300 მ. სტამბა დაკეტა და ერთად ერთი ქართული ჟურნალი „ცისკარიც“ შეაჩერა. ისიც ისეთი ჟურნალი, რომელიც თვით მანვე დაარსა, რომელ ჟურნლის სახელიც მას ეკუთვნის და რის დახმარების მოვალე თვითაც იყო.

ასეთის ვაი ვაგლაზით დაარსდა „ცისკარი“, ასეთივე უბედობა დახვდა მეორე წელიწადს და ეს არც მესამე წელს ასცდენია თავიდან, ამას ქვემოთ ნახეთ.

„ცისკრის“ რედაქციის დიდის წვალეობით ნაშრომის დასრულება და დიდ ხანს არ შეერჩა ფარსაგათ, მესამე წლის ბოლოს საბეჭდო სტანოკი (დაზგა) ისე გაუტყდა, რომ მის გადაკეთება, ანუ განახლება შეუძნებელი გახდა, რედაქციის წელი მოსწყდა, სხვა სტამბებშიაც მაშინ არ იყო იმდენი ასოები, რომ „ცისკრის“ ბეჭდვა ეკისრათ, გინდ ეკისრათ იგი ისე ძვირად იქმნებოდა, რომ მის ხარჯს ღარიბი რედაქცია თავის დღეში ვერ აიტანდა, ვერ გაუძღვებოდა, როგორც იქმნა ხის დანჯღრეული სტანოკი დააკოწიწეს ისე რომ მას ორი-სამი თვე კიდევ შეეძლო ემუშავა. „ცისკრის“ წყობა არ შეაჩერეს და ივანე კერესელიძეც ახალი სტანოკის შეძენის საქმეს და ფიქრებს მიეცა, მაგრამ საიდან და რითა, არ საიდან-რა ღონისძიება უჩნდა, ბოლოს ეს ღონისძიება მოუგონია.

1860 წლებში, საქართველოში, ქართველთა შორის, დამსახურებულ ქართველთ მოწინავე პირნი მრავლად სცხოვრობდნენ. მათში ერივნენ ისეთი მოხელენიც, რომელთაც ხანდისხან მთავარ-მართველის თანაშემწის ადგილი ეკავათ. ზოგი ხანდისხან მთავარ-მართველობასაც ასრულებდნენ. ყველა მათ ქართულ ენა კარგათ იცოდნენ. „ცისკარსაც“ იწერდნენ. ზოგი ქართულს ენაზე არას კითხულობდა, მაგრამ „ცისკარს“ კი მაინც იწერდა.

ბევრი თანხმობის შემდეგ მე მოვისახრე შემდეგი: ერთ დღეს დავსწერე რამდენიმე წერილი, ეს წერილები აქა-იქ ქართველ დიდ-კაცობას დაურეგე და ყველას ვსთხოვე საქირო საქმის გამო ჩემს რედაქციაში მობრძანდეთ საღამოს 8 საათზე, მცირე დროს დაკარგვა და მით მოსმენა ერთის საყურადღებო საქმის. იმ დღეს, პოლიციასაც ვავაგებინე, რომ საღამოს, ჩემს სახლში რამდენიმე კაცი მოვა და გთხოვთ, გზაში დარაჯათ კაცი დააყენოთ, რომ მათ გზა უჩვენონო. საღამოს რვა საათზე დაიწყო ფაიტონებმა გრილი და ცხრა საათამდე ოცამდე ქართველთ მოწინავე პირნი მოვიდნენ, მე მივიღე, ჩაი, ხილი და სასმელი მივართვი. მერე გ. მუხრან-

სკიმ შითხრა: „ეს უგელაფერა კარგი. რომ მოგვართვენი გვინდა, თუ აქ ჩვენ რასთვის დაგვიბარე, რა გესაქმება ჩვენთან, რა საქმე გაქვთ, რა გინდათ, გვითხარა“. ამის შემდეგ ივ. კერესელიძეს შემდეგის სიტყვით მიუმართავს:

„დიდად პატივცემულნო ქართველნო! დიახ, საქმეზე მოგიწვიეთ, თორემ ყოველ თქვენთაგანს ჩემზე უკეთესი ჩაი და ხილი მოეპოვება სახლში. მეც ეხლავ მოგახსენებთ რაც მწიადიან. სამი წლის წინეთ, დ. ერისთავისაგან მე ვიყიდე პატარა სტამბა, ამ ხნის განმავლობაში რის წვალეებით 600 მ. გადავსწყვიტე, 300 მ. ვალი მაქვს კიდევ. ეხლა, უცებ საბეჭდი დაზვაც გამიტყდა. ეხლა დავრჩი უბეჭდავი, არ ვიცი რა ვქნა; როგორ რა მოვახერხო, რითი რა ვბეჭდო. საქმე ისე გამიძნელდა, რომ ლამის „ცისკარის“ ბეჭდვა მხოლოდ ამ წლის ბოლომდე ვალდილალო და მის შემდეგ კი მოვსპო, სამუდამოდ დავხურო. ხოლო ასეთი საქმის გაბედვა მე მარტო ჩემით ვერ გავბედე, ეს საზოგადო საქმე ვაბლავთ, ჟურნალის გამოცემა და პატრონობა თქვენც გეკუთვნით. მე ვაგებდე და ჩემი განზრახვა შეგატყობინეთ, ეხლა საქმე თქვენზე ვაბლავთ, თქვენ თუ ისურვებთ, მაშინ შეიძლება, რომ ეს ერთად ერთი ჟურნალი „ცისკარი“ არ მოისპოს, თუ არ ისურვებთ და მაშინ ყოველივე შესრულდება, ერთად-ერთი გამოცემა სამუდამოდ მოისპობა და მაშინ მომავალში საერთოდ ვიქმნებით პასუხის მგებელი ჩვენის შთამომავლობის წინაშე“.

ამ სიტყვის შემდეგ ჩქარი საუბარი და ვაყანი შეიქმნა, ერთხმად დაიძახეს, რომ „ცისკარის“ დახურვა არ შეიძლება, არა, არ იქმნება, სირცხვილია, როგორც უნდა იქმნეს და გამოიცეს კიოა.

მე მკითხეს: რომ ახლა შენ რაღას ითხოვ, რა გინდა, რომ „ცისკარი“ არ დახუროვ?

ქართული
ლიტერატურის
ქრონოლოგია

მე, ერთი საბეჭდი დაზგა ვითხოვე, ამის ფასი 1000 მ. დაეასახელე. ამაზე ყველა თანახმა გახდა. გ. მუხრანსკიმ სთქვა შემდეგი: ამ 1000 მ. მე შთაერობას გამოვსთხოვე. მაშინათვე ქალაქი დაიწერეს, მეორე დღე, ეს ქალაქი შთაერ-მართებლის გამგეობაში გ. მუხრანსკის წარუდგინე. მან მაშინათვე რჩევას გარდასცა და თან დასძინა, რომ 1000 მ. დახმარება მიეცეთო. ფული მალე მომცეს. სტანოკი მალე გამოვიწერე, „ცისკარის“ გამოცემის საქმეც გაიწალდა. მის არსებობის საქმე საიმედო ნიადაგზე დავაყენე. ქურნალი შინაარსით და სივრცით გავაფართოვე და გავაუმჯობესე.

ივ. კერესელიძემ ეს სტამბა კარგა ხანს შეინახა და 1874 წ. ექვთიმე ხელაძეს მიჰყიდა, სტამბის ფასში ექვთიმე ხელაძეს მისთვის „ცისკარი“ უნდა ებეჭდა, მაგრამ ამის შემდეგ აღარც „ცისკარმა“ იცოცხლა დიდხანს, იგიც იმავე წელს დაიხურა, აღარ გამოვიდა შემდეგ. ყოველ შემთხვევაში ითქმის ისიც, რომ ივ. კერესელიძეს სტამბაში პირაქლიდ ჩაიყარა საძირკველი სტამბის ხელოსნობის და ამის სტამბაში ბევრმა ქართველმა ისწავლა სტამბის ხელობა, რაც შემდეგ თფილისშიაც მოიფინა და გამრავლდა, თორემ მინამ თფილისში ეს ხელობა ქართველებში სულ არ იყო გავრცელებული. კერესელიძეს ნაშაგირდალები ბოლოს სულ მესტამბენი გახდნენ, როგორც მაგალითად ექვთიმე ხელაძე.

ნიკოლოზ ავალიშვილი და მისი ქურნალ „მნათობის“ სტამბა

1870 წ. ქართველებმა თვ. ლები გაახილეს, ამ თვალის გახილებას დიდი წიხლი ესროლა გაზეთ „დროების“ დაარსებამ. თვალე გახილებულ ქართველებმა ნალვლით შეხედეს თავიანთ დაცემულ ცხოვრებას, მასზედ იწყეს დრტვინვა და გოდება. დაცემული ცხოვრების მოდავედ მწერლობა დაინა-

ხეს და ამიტომაც, ვისაც კი შეეძლო რამის კეთება, ქართული მწიგნობრობის აღორძინების ცდას მიეცა. ქართულ მწერლობას გააჩაღებული სახე მიეცა.

ამიტომაც მოხდა რომ 1866 წ. დაარსებულ იქმნა გაზ. „დროება“ მას შემდეგ „სასოფლო გაზეთი“ და ამისავე დროს ანუ 1869 წ. თვიური ჟურ. „მნათობი“. მაშინ ამ ჟურნალს ვარდა „ცისკარიც“ გამოდიოდა. თუმცა იგი მეტად სუსტა გახლდათ იმ დროისთვის. მკარე ხანს შემდეგ „მნათობს“ ჟურნალ „კრებულის“ მოჰყვა. ასე და ამ გვარად, თფილისში 1870 წლიდამ ქართველებს სამი ჟურნალი აქვინდათ: „მნათობი“, „კრებული“ და „ცისკარი“ და სამიც გაზეთი, „დროება“, „სასოფლო გაზეთი“ და „მეურნე“. ჟურნალ „მნათობის“ რედაქტორად გახლდათ ნიკოლოზ ავალიშვილი, კაცი განათლებული და მომზადებული. ამ პირს ჟურნალის ირსებობის დიდი სურვილი და ხალისი აქვინდა, ხოლო ჟურნალის საქქეს სტამბის პირობები კი ერთობ აძნელებდა ბეკდვის საქქეს.

მაშინ მთელ თფილასში ერთი სტამბა იყო სტ. მელიქიშვილის და ამიტომ აქ სტამბის ბეკდვას ველარ ასწრობდნენ, სტამბები არ იყო. ამიტომ ნ. ავალიშვილმა სომეხთა ნერსესიანის სტამბიდამ იყიდა ერთი სტანოკი (დაზგა), სასტამბო იარაღიც იშოვნა, ქართული ასოებიც ჩამოასხმევიდა და 1870 წ. შემდეგ ამანაც გახსნა ქ. თფილისში ჟურ. „მნათობის“ სტამბა. ამ სტამბამაც ცოტა ხანს იარსება, რადგანაც თვით ჟურ. „მნათობიც“ 1873 წ. დაიხურა. მერე ეს სტამბა ნიკოლოზ ავალიშვილმა სტ. მელიქაშვილის სტამბას შეუერთა, როგორც თვით გადმიმცა: ეს სტამბა სტ. მელიქიშვილის სტამბას შეუერთეო, ხოლო მერე იქიდამ მე ველარა მივიღე რა და ამ გვარად დავკარგე ეს სტამბაო. სულ მიღირდა იგი 1000 მ. როცა ეს სტამბა მელიქიშვილის სტამბაში მივიტანე, მაშინ იქ გამგეთ სხვა იყოვო. მერე გაყრილიყვნენ და მე როცა მიველ და მელიქიშვილს სტამბა ვსთხო-

ქართული
წიგნობა

ვე, იმან უარა მითხრა, ივენტარში არაფერია ზაფხულში და მე რა მოგცეო. ასე და ამ გვარად, 1870 წლის შემდეგ, თფილისში ორი ქართული სტამბა დაარსდა, სადაც ქართული წიგნებიც იბეჭდებოდა, ხოლო ორივეც მალე, თითქმის ერთ წელიწადს მოისპნენ და დაიხურნენ. მაინც „მნათობის“ სტამბამაც აღბეჭდა თვისი ნაკლი, მოკლე დროის განმავლობაში აქაც გამოაცტეს კარგი ქართული წიგნები. ასე მაგალითებრ 1871 წ. ამ სტამბაში გამოიცა აბაეშვების მოვლათკომბისა, პირველი გამოცემა, ასევე სხვა ასეთი წიგნები, რაც ნიკოლოზ ავალიშვილის შრომის ისტორიას ღირსეულის პატივით მოსავეს.

თვით ნ. ავალიშვილსაც რაც კი შეეძლო თავის შრომას და ენერჯის არ აკლებდა და სტამბას უვლიდა, მაგრამ მაინც მისთვის იმ დროს შეუძლებელი, ძნელი საქმე გახლდათ სტამბის შენახვა. მაინც 1870 წლების ქართულ სტამბის ისტორიაში მნათობისა სტამბაც გამოჩნდება ყოველთვის, ორი ქართული ეურნალი არსებობდა ამ დროს და ორთავეს თავის საკუთარი სტამბებიც აქვენდათ. მაშინდელ სტამბებს მანქანა არ აქვენდათ, არამედ პატარა სტანოკი. ასეთი სტამბა მაშინ 1200 მ. ჯდებოდა სულ.

გიორგი წერეთელი და მისი სტამბა

XIX საუკუნის შემდეგ, ქართველებმა ღრმა ძილით დაიძინეს, ამ ღრმა ძილს, 1800 წ. მოველინა მძლავრი ძალა და დაინძრენ, რამაც გააღვიძა ქართველები და თვალები აუხილვა. ეს იუჯლუგუნი იყო 1866 წ. გაზეთ „დროების“ დაარსება და საქართველოში როგორც მოღვაწე მწერალ კაცების გაჩენა, ასეთ კაცნი გახლავან გიორგი წერეთელი, ნიკოლოზ ნიკოლაძე და სერგეი მესხი.

გ. წერეთელი შეიძლება დიდი, გენიოსური მწერალი არ იყო, მაგრამ რგი ქართველები კი დიდ მოღვაწეთ უნდა

ჩაითვალოს. ამ პირზე 1866 წ. გამოცემა კვირის „კრებულის“
„დროება“ ამის შერე 1868 წ. „სასოფლო გაზეთს“ გამო-
ცემა დაიწყო და 1871 წ. ჟურნალ „კრებულის“ გამოცემა
მოახერხა. გამომცემლობის გარდა გ. წერეთელმა სასტამბო სა-
ქმეების ხელობაც გაიცნა პეტერბურგში, ამიტომ მან 1870 წ.
იჯარით აიღო დუბლერის სტამბა, ეს სტამბა თფილისში
1846 წ. არის გახსნილი.

გ. წერეთელმა ამ სტამბას ჟურ. „კრებულის“ სტამბა
უწოდა. მას სურვილი აქვდა, რომ ამ სტამბის საშუალებით
„კრებულის“ ბეჭდვა გაადვილდებოდა; ისევე სხვა წიგნებიც
ებეჭდა, ერთი სიტყვით უნდოდა, რომ „კრებულის“ სტამბა
ქართული წიგნის ბეჭდვის საკუთრებათ გამხდარიყოს. ასეთი
დიდებული წადილი აქვდა გ. წერეთელს თავის სტამბის გა-
ხსნის გამო, ხოლო ეს წადილი მას ვერ აღუსრულდა, რად-
განაც მაგ. იგი შეუძლებელი იყო. ჯერ დღესაც უხერხულია
სტამბებისაგან წინაშელოლობა და აბა მაშინ ხომ სულ ვერ
მოხერხდებოდა.

მაინც გ. წერეთელმა თავის ენერჯია გვაჩვენა და იგი
ქართული სიტყვიერების გასაძლიერებლად ყველა ღონის ძი-
ებას ხმარობდა, ყველა ღონის ძიებას ღონობდა, რომ მით
ეგები ქართული წიგნების ბეჭდვის საქმეც უკეთესად გაად-
ვილდებოდა. ეს გაადვილება მოითხოვდა მომუშავეთა რიცხვს
და მათ ხელს, ეს კი მაშინ ერთობ ძნელი და ძვირი იყო,
სტამბის მუშები და ხელოსნები მაშინ ერთობ ცოტანი იყ-
ვნენ, ამიტომ გ. წერეთელს თავისი კეთილი აზრი ვერ შეუ-
სრულდა, სტამბის შენახვა გაუძნელდა და სამი წლის არსე-
ბობის შემდეგ, სტამბა ისევ პატრონს დაუბრუნა. ხოლო
თვითონ მაინც ბეჭდვის საქმეს თავი არ გაანება. ეს საქმეც
გამოცდილება იყო, სტამბის საქმეც სცადა და მისი საოსტა-
ტო და სახელოსნო საქმეებიც უკეთ გაიცნა. ყოველ შემთ-
ხვევაში, მისმა სტამბამ მოკლე დროის განმავლობაში აღბეჭ-
და თვისი გზა და კვალი, ამ სტამბას აქვდა ფარმა ასე:—

„სტამბა „კრებულის“ და გ. წერეთლის ამხანაგობის
 თალია ამ სტამბამ მცირე ხანს იარსება, ხოლო მისმა არსე-
 ზობამ კი ქართული სტამბის ისტორიაში ზომიერი ალაგი
 დაიკავა. ამიტომაც ჩვენც მოკლედ მოვიხსენიებთ ამ სტამბის
 არსებობის ცნობები და გ. წერეთლის ამაგი. ეს სტამბა გ.
 წერეთელმა შეიძინა 1870 წ. და მას შემდეგ დახურა 1873 წ.

სტეფანე მელიქიშვილი და ამხანაგობის სტამბა

სტეფანე გრიგოლის ძე მელიქიშვილი არის წვერი იმ
 დროის თავობისა და დროის, რომელსაც გკუთვნიან დიმიტ-
 რი ბაქრაძე, ნიკოლოზ ლოდობერიძე, ვახტანგ თულაშვი-
 ლი. თუმცა სტეფანე მელიქიშვილს ზემოხსენებულ პირთა
 წსგავსად არა აქვს მრავალფეროვანი აღწერის ცნობები, მა-
 გრამ რაც არის და აქვს, უნდა ითქვას, რომ იგიც ღირსეუ-
 ლი გახლავსთ ამ პირის დაფასების შესახებ: პირველნი თუ
 იყვნენ მარჯვენა ხელი, მაშინ ეს იყო მარცხენა, შემდეგ
 დროში კი ეს გააღა ორივე და თავის ღირსების და მამული-
 შვილობის დასამტკიცებლად თავისი საქმის მოყვარეობით და
 სტამბის გაძღოლის ენერგიით მეტად მორთული ღირსებაც
 დაიმკვიდრა.

სტამბას აქვდა სახელი სტეფანე მელიქიშვილის და ამხა-
 ნაგობის სტამბა და ქვეშარიტად ამ სახელწოდების თანხმად
 მან თავისი სტამბის ღირსებაც კარგად შეინახა, ამისთვის მან
 ევროპაშიაც იმგზავრა, სასტამბო საქმენი სპეციალურად შეი-
 სწავლა და მის მერე თავის შრომას უმეტესად ბრწყინვალე
 მიმდინარეობაც მისცა. უკანასკნელ იგი ისე აღფრთოვნდა სა-
 სტამბო საქმის ტრფილებით, რომ ზემოდ ხსენებულ ამხანა-
 გებთაგან მთლად შეიძინა სტამბა და თავის საკუთრებათ გა-
 ხადა.

სტეფანე მელიქიშვილის სახელის მექონი სტამბა გაიხს-
 ნა 1860 წ. სტამბის გახსნით წინდაწინვე დაიწყეს მათ ქარ-

თული წიგნების ბეჭდვა. 1866 წ. გამოსცეს ქართულად ^{ქართულად} ზე გაზეთ „დროება“ რომლის გამომცემლად თვით სტამბის პატრონი სტ. მელიქიშვილი გახლდათ და რედაქტორად გ. წერეთელი. ამ გაზეთის გამოცემა საქართველოში პირველი სამაგალითო საქმე გახლდათ. შემდეგ დროსაც, ეს სტამბა ქართველი ერის საქმეებს ბრწყინვალედ უძღვებოდა და ამ სტამბაში დაბეჭდილი წიგნები იფინებოდა მრავლად მთელ საქართველოში.

ასეთ საქმეთა გარეშე, ესევე სტამბა ხელს უწყობდა ქართლ გაზეთების და წიგნების გამოცემის საქმესაც. მაგალითებრ აქ იბეჭდებოდა ჟურ. „მნათობი“ 1869 წ. ჟურ. „კრებული“ 1871 წ. გაზეთ „დროება“ და „სასოფლო გაზეთი“ 1868 წ. ასევე სხვა და სხვა წიგნები, თვით მეც ამ სამბილამ დაეიწყე პირველად წიგნის გამომცემლობა. ასე გვიწყობდა ეს სტამბა ამ სამწერლო საქმეში ხელს. სტეფანე მელიქიშვილის ამაგი ამ მხრით სიმპატიური გახლავსთ. მას ვრცელი საინტერესო ისტორია აქვს, იგი ღირსია ვრცლად ანუხსვის, ხოლო სამწუხაროდ განსვენებულის შესახებ ჩვენ ბევრი არაფერი ვიცით და ამიტომ ჩვენც აქ ასე მოკლედ ავსუნუხსეთ. იმასაც მოვიხსენებთ, რომ სტამბის გამგეობაში მას მხარდამხარ ედგა ვახტანგ თულაშვილიც. 1880 წლის შემდეგ სტეფანე მელიქიშვილი თავის საქმეების გამო ტაშკენტში გადასახლდა. ამის შემდეგ აღარც სერგეი მესხმა იცოცხლა ღიბხანს, 1883 წ. შემდეგიდამ გაზეთ „დროება“ სხვეზის მეთაურობით იწყო გამოსლვა. ეს ხსენებული სტამბა კი სტეფანეს გაგზავრების შემდეგ გადავიდა მის ძმა იოსებ მელიქიშვილის ხელში.

იოსებ კრივოლის ძე მკლიძევილი

უნკროსი ძმა სტეფანესი. სკოლის შემდეგ, ახალგაზლობადამ თითქმის სტამბაში აღიზარდა. სტამბის წარმოების

ქართული
საქმის

საქმე ზედ მიწვენიო, კარგად შეისწავლა, სტეფანეს სტამბას ყოველთვის ეს განაგებდა. როგორც უფროსი შმა ამის, ისევე თვით ეს იოსებიც გულ-შემატკივარი მესტამბე გახლდათ ქართული მწიგნობრობის წინაშე. ესეც უწყობდა ხელს როგორც ვაზეთ „დროების“ გამოცემის საქმეს, იევე ქართული წიგნების გამოცემის საქმეებსაც. სხვა მესტამბესავით, ესენი და ნაგეტურ იოსები სტამბის ფას ფებს არ აქერდა, შეძლების დაგვარად ყველა გამოცემელს ხელს უწყობდა წიგნების გამოცემაში. თვით მეც ამათ სტამბაში დავიწყე წიგნების გამოცემა.

იოსებ მელიქიშვილი იქამდის დაახლოვებული იყო მშობლიურ მწერლებს სიყვარულთან, რომ ხშირად თვით იგიც ბეჭდავდა სხვა და სხვა სასარგებლო ქართულ წიგნებს თავის გამოცემლობით. ვაზეთ „დროება“ ხომ სულ ვერ გამოიცემოდა თავ-თავის დროს, რომ ესენი არ ყოფილიყვნენ. ეს ვაზეთ 1875 წ. ვერც კვირაში სამჯერ გამოვიდოდა და 1877 წ. ვერც დღიურად, რომ ეს პირნი არ ყოფილიყვნენ. ამის მხრით, როგორც სტეფანეს, ისევე იოსებს მეტად დიდი კეთილი ამაგი და სამსახური მიუძღვით, თუ არ ესენი, მაშინ ქართველი ერი ნახევარზედ მეტ დროს უქართულ ვაზეთით იქნებოდნენ. ამ გარემოებას მეტად დიდი სიმპატიური ისტორია აქვს, იგი ღირსია ვრცლად აღწერის, მხოლოდ სამწუხაროდ იგი არავის აგონდება, დღემდეც ამ პირთა კეთილი ამაგის ცნობები არავის აუნუხსავს. ვაზეთ „დროების“ გამოცემის საქმე და მელიქიშვილების ამაგის ანუხსავს მთელი წიგნი მოუნდება და არა ეს პატარა წერილი, მაგრამ რა ვაეწყობა, ჩვენი წიგნი მარტოდ სტამბის არსებობის საქმეს ეხება დი ამიტომაც ასე მოკლედ ვნუხსავთ მათ შრომის შესახებ.

დავსძენთ აქ იმასაც, რომ ვაზეთ „დროების“ არსებობაზედ, ნივთიერ შრომის გარდა ამ პირთ კალმით შრომაც აქვსთ დახარჯული და თვით ამათ დას, პატივცემულ ეკატირინე გრიგოლის ასულს მესხისას, მეტად დიდი ამაგი, დიდი

შრომა მიუძღვის ამ გაზეთის გამოცემაზედ. მოკლედ უნდა მოგახსენოთ, რომ გაზეთ „დროების“ არსებობის წინაშე თითქმის მთელი ამათი ოჯახი გახლავსთ ამაგდარი და ვალ-გადახდილი მშობლიურის ქვეყნისა და ერის მწერლობის წინაშე. ასეთი ბრწყინვალე ისტორია აქვსთ როგორც ამ პირთა შრომას, ისევე მათ სტამბის არსებობის საქმესაც ქართველთ წინაშე. თვით დღევანდელი „ქართველთ წიგნის გამომცემელ ამხანაგობის“ სტამბამაც ამათ სტამბილამ არის სხვათაგან შექმნილი და დაარსებული.

ქართული სტამბის ისტორიიდან

ქართული სტამბის და ბეჭდვის ისტორია თუმცა ძველი რამ არ არის, მაგრამ რაც არის და რაც გეზადია, ჩვენ არც მისი ავკარგიანობისა ვიცით-რა, თითქოს ერთის მხრით მის გაცნობას და ანუსხვას არც კი ვსაქიროებთ, მაგრამ ეს არ არის ფარსავი და სანუკარი, ყოველ ერს აქვს თავისი სტამბის ისტორიის ცნობები, მათ კარგათ იციან არა მარტო სტამბის დაარსება და წიგნების ბეჭდვა, არამედ იმ პირთა შრომის და ცხოვრების ცნობებიც, ვისაც კი სასტამბო ასპარეზზედ უღვაწია. სტამბის და მწიგნობრობის ასპარეზზედ უმთავრესად თუ ყველგან და ყველასაგან მარტოდ მწერლები, რედაქტორები და გამომცემლები ფასდებიან, ვიტყვი, რომ ამათ გვერდით მდგარათ უნდა გამოცხადდნენ სტამბის ხელოსნები და მუშებიც, რადგანაც ესენი არიან მეორე მხარე რედაქტორ-გამომცემელ-მწერლებისა და რასაც ერთნი სწერენ, იმას მეორენი ხორცს ასხვენ და საქვეყნოდ ასულ-მეტყველებენ.

ამიტომ ჩვენც საჭიროდ მიგვაჩნია, რათა ყოველ ჩვენს სასტამბო და სამწერლო ხელოსან-მუშაკთ მოღვაწეობის ცნო-

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ბანიც ავსუსხოთ, ამომწყობი იქნება, მბეჭდავო თუ რაიმე რამ ხელოსანი, ეს ჩვენთვის ორივე ერთია, რადგანაც ყველა ამ მუშებს ჩვენის ცხოვრების ასპარეზზედ და ნამეტურ სტამბის წინაშე საკმარისი შრომა მიუძღვისთ. სამწუხარო აქ მხოლოდ ის არის, რომ ჩვენი ძველები არ მისდევდნენ ასეთ ცნობათა შესწავლას, ხელოსანთ შრომის დაფასებას, მათს შესახებ სულ არაფერი ცნობები დაგვიტოვეს, მაგ.: მესტამზე მიქაელზედ, რომანოზ ზუბალაშვილზედ და მრავალთაც სხვებზედ. არა თუ ასეთ ძველებზედ, ჩვენ არა ვიცით-რა თვით უახლოეს დროის, XIX საუკუნის, რუსეთში ყოფილის ამომწყობის სეიმონ მესტამზე ტაბიძას შესახებაც კი, რომელიც მუშაობდა აკადემიის სტამბაში და რომელმაც ამომწყობა ყველა ქართული სააკადემიო გამოცემანი. თითქმის ყველა ქართული განსაცვიფრებელნი შრომანი. ამ უკანასკნელზედ ჩვენ ჰარტო შემდეგი ვიცით ბროსეს სიტყვით:

„სეიმონ მესტამზე ტაბიძე, ბეჭდვაზედ იყო მცდელია, დაბეჭდეთ წიგნი აწ ახლად, განახლდა ძველის-ძველია“-ო.

ასევე არა ვიცით-რა 1820, 30 და 50 წლების ქართულ სტამბათ ამომწყობთა და მბეჭდავთ ცნობებიდგან. ასეთ საქმეთა და პირთა ცხოვრების ცნობანი ჩვენში უძველეს დროდამ იწყება, მაგრამ სამწუხაროდ, დღეს თითქმის ესეც უცნობია ჩენთვის, სრულიად მქრალი. ეხლა ჩვენ აქ შევეხები ერთის ასეთის მშრომელის ცნობათა განმარტვას და იმედია, რომ ეს ანუსხვა თავისებურს მნიშვნელობს იქონიებს ჩვენის ბეჭდვის ისტორიის ასპარეზზედ. ეს პირი, სახელდობრ არის მესტამზე ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძე, რომლი ოცდა ათი წლის სასტამბო მოღვაწეობის იუბილზე იქმნა გარდახდილ, ამ 1902 წლის ივნისის 29-ს. ამ კაცის ცხოვრება, ფეხის აღგმა, ახალგაზდობა და დაბერება მკიდროდ არის შეკავშირებული ქართული სტამბის აღორძინებას საქმესთან და მის ისტორიასთან,

რომლის უახლოესი დროც 1860 წლების შემდეგ იქნება.

ექვთიმე ივანეს ძე დაიბადა 1846 წ. მამა მისი ივანე იყო მღვდელი, იგი სცხოვრებდა გურიის სოფელ მამაძას. 18 წლის ექვთიმე მიბარებულ იქმნა ჯუმათის მონასტერში, სადაც სწავლობდა ქართულ საეკლესიო წიგნების კითხვას. 1859 წ. მონასტრის სკოლიდან ოზურგეთის ორ-კლასიან სასულიერო სასწავლებელში იქმნა გადაყვანილი. 1863 წ. გადაყვანილი იქმნა ქ. ქუთაისის ოთხ-კლასიან სასწავლებელში. ამ სასწავლებელში ზედამხედველათ იმყოფებოდა იმ დროის ცნობილი და ღვაწლ-დადებული მოღვაწე გერასიმე კაღანდაძაშვილი, რომელიც მოწაფეებზედ დიდად მოქმედებდა, მოზარდ ბავშვებს უხსნიდა სხვა და სხვა რთულ საგნებს მარტივად და ასეთ კითხვათა გარეშე აცნობებდა თვით ახლად დაბეჭდილ ქართულ ჟურნალ-გაზეთებსაც და მასთან ბეჭდვის ცნობასაც უმარტავდა, რასაც მოწაფე ექვთიმეზედ მგტად დიდი ზეგავლენა ჰქონია. ბეჭდვის სიყვარული ექვთიმეს სკოლის სკამზედ ყოფნის დროს ჩანერგია. გერასიმე კაღანდაძაშვილი იქამდე აღმატებულის თვისებისა ყოფილა, რომ იგი 1867 წ. სკოლის მოწაფეებს კარგად აცნობებდა თვით გაზეთ „დროების“ ნომრებსაც, რომლის გამოცემაც 1866 წ. მარტის პირველიდგან იქმნა დაწყობილი. „დროების“ პირველ ნახვის უმაღლეს აღტაცებულა ექვთიმე ხელაძე და გულში გაღვიძებულია სტამბის ნახვა, გაცნობა, შესწავლა. 1866 წლის შუა რიცხვს, 29 აგვისტოს მოწმობა აიღო და ქუთაისიდან ტფილისს გამოემგზავრა ფურგუნით, რათა სტამბაში შესულიყო მოწაფედ. მეცხრე დღეს ქუთაისიდან ტფილისს ჩამოსულა კიდევ.

ამ დროს, ქ. ტფილისში სულ ექვსი სტამბა იყო და მათ შორის ერთი „ცისკრის“ რედაქტორის ივანე კერესელიძისა. პირველადვე ექვთიმე ხელაძემ ივანე კერესელიძეს მიმართა და სთხოვა მოწაფედ მიღება. ივანე კერესელიძემ სიამოვნე-

ბით მიიღო და მაშინათვე მიუჩინა საქმე. 11 თვის^{ქრისტეშული} ლობაში^{განხორციელება} ექვთ. ხელაძემ სტამბის ხელობა ისე შეისწავლა, რომ მას თავისუფლად შეეძლო დაეკავა ადგილი თვით იმ დროის ერთის სტამბის გამგის, მაქავარიანისა, რომელსაც წელიწადში 500 მან. ჯამაგირი ჰქონდა. სტამბაში მეტად ხელმარჯვე ხელობის მკოდნეთ აღმოჩნდა, ქართული კითხვის კარგათ მკოდნეთ, მუყაით ამომწყობლათ და მბეჭდავთაც. ასეთის სიყოჩაღის და მუყაითობის გამო ექვთიმე ხელაძე ივანე კერესელიძეს დიდათ შეუყვარდა, ექვთიმე სტამბაში მას ყველა საქმეს უკეთებდა, აწყობდა, ბეჭდავდა და „ციცკრის“ ხელის მომწერთაც ურიგებდა, რადგანაც ივ. კერესელიძეს ხშირად შეუძლებლობის გამო თვით „ციცკრის“ დამატარებელიც არ ჰყავდა. ერთად-ერთს ერთგულ გულშემატკივარ პირად ეს ირიცხებოდა.

ამ დროს „ციცკარს“ და მის დამატებას „გუთნის დედას“ საკმარისი განსაცდელი მიაღვა კარს. იმ დროის ქართველ მკითხველ საზოგადოების ნაწილი ძრიელ მცირე რიცხვისაგან შესდგებოდა. ვაზეთ „დროების“ გამოცემამ „ციცკარს“ საქმე შეუფერხა, ხელის-მომწერლები ისე მოაკლდა და, თვით „გუთნის დედაც“ ისე შეწყუბდა, რომ თუ არ ასეთი პირობები სტამბაში ხელოსნის მხრით, უამისოთ იგინი ერთობ აღრევე მოისპობოდნენ, ვერ შესძლებდნენ გამოცემის, რადგანაც შემოსავალი მარტო ბეჭდვასაც არ ჰყოფნიდა. ასეთ გარემოებაში მყოფ გამოცემათ და მთლად ივანე კერესელის საქმეებს უანგაროთ ეხმარებოდა ექვთიმე ხელაძე. ივანე კერესელიძეც ისე აფასებდა ექვთიმეს შრომას და ისე პატივს სცემდა, რომ ამის გამო 1869 წ. მან ერთს თავის ნათესავს, საგინოვის ქალზედ ჯვარიც დასწერა. ამ ქალის ხელში ექვთიმემ სამღვდელოთ მომზადება დაიწყო, მას ამზადებდა კუკიის ნიკოლოზის ეკლესიის დეკანოზი იმნაძე. 1870 წ. ექვთიმეს მეუღლე გარდაეცვალა და რაკი ასეთ შემთხვევის შემდეგ მღვდლათ კურთხევა კანონით აღარ შეიძლებოდა,

ამიტომ მის ძებნას იგი საუღამოთ გამოეთხოვა და ვის ხელობის საქმეს დაადგა.

ამავე წელს, ეს შევიდა ცნობილ სტეფ. მელიქიშვილის და ამხანაგობის სტამბაში და გაზეთ „დროების“ წყობა დაიწყო. იმ დროს „დროება“ ს. მესხის რედაქტორობით გამოდიოდა, მის ერთგულ თანამშრომლად ირიცხებოდნენ ნ. ნიკოლაძე, გ. წერეთელი, პ. უმიკაშვილი და ზოგიც სხვანი, იმ დროს გამოჩენილი მწერლები. ყველა ამ პირებთან ექვთიმეს დაახლოვებული განწყობილება ჰქონდა, მათგან სრული პატივისცემა დაიმსახურა და ესეც პატივისცემით ემსახურებოდა. ამ დროს სტეფ. მელიქიშვილის სტამბაში დაიწყეს ბეჭდვა გაბრიელ ებისკოპოზის „ქადაგებებისა“, რომელიც ექვთიმემ ამოაწყო და ამასთან სხვაც ბევრი ქართული წიგნები. ყველა ამოსაწყობს ეს ისე იაფად იღებდა, რომ მის ფასის მოგონება და შედარება დღევანდელ ფასებთან ერთობ შორი-შორს იქნება, შედარება არ შეიძლება.

მაშინდელი 13 მ. ამოსაწყობ-გასაკეთებელი დღეს 30 მ. ჯდება, ასე შეიცვალა გარემოება. იმავე წლის ბოლოს, გ. წერეთელმა იჯარით აიღო დუბელირის სტამბა, მელიქიშვილის სტამბიდან იქ გადიტანეს გაზეთი „დროება“, ახლად დაარსებული „სასოფლო გაზეთი“ და ამით 1871 წ. „კრეგულიც“ მოჰყვა. ყველა ამ გამოცემებს და ეურნალ „მნათობსაც“ ექვ. ხელაძე აწყობდა, ყველას იგი უძღვებოდა წინა და თან ერთგულის გამგეობით სასტამბო საქმესაც აწვითარებდა. სტამბის საქმესა და ამოწყობაში მონაწილეობას იღებდნენ და ეხმარებოდნენ ბ. ნ. ნიკოლაძე და პ. იზმაილოვი, ამით გარდა სტამბაში იარებოდნენ იმ დროის სომეხთ ცნობილ პირთაგანნი გ. სუნდუქიანცი, შავერდოვი, „მშაქის“ რედაქტორი გრიქორ არწრუნი, ჩიმიშვიანი და სხვა ქართველნი, რომელნიც შეერთებულის უღლით მოქმედებდნენ, მაშინ ქართულ-სომხური წიგნები ერთ სტამბაში იბეჭდებოდა.

ექ. ხელაძემ 1871 წ. მეორე ცოლზედ იქმნა წერილი. მეჯვარედ ს. მესხი იყო. ამ ქალისაგან მიეცა შვილები, ექვთიმეს სიძეა ჩვენი ნიჭიერი ბელეტრისტი ლალიონი, რომელმაც არა ერთის მოთხოვნით მიიპყრო ჩვენი მწერლობის ყურადღება.

თუმცა ექვთიმე ხელაძე «ცისკრის» რედაქტორს გამოირა და სხვაგან მუშაობდა, მაგრამ მას იმდენად ახსოვდა ივ. კერესელიძის ამაგი, რომ მულამ ენატრებოდა ის ერთადერთი ძველი ქართული ეურნალი არ დახურულიყო, არ მოსპობილიყო. ამ დროს ივანე კერესელიძეს «ცისკრის» საბეჭდოთ ძველად შექმნილი პატარა სტამბა ძქონდა, მაგრამ სიღარიბის გამო სტამბას ვერ უძღვებოდა, მეტი გზა არ იყო, სხვა ვინმე უნდა ენახა სტამბის გამგეთ. ივ. კერესელიძე და ექ. ხელაძე მალე შეთანხმდნენ და 1872 წ. ექვთ. ხელაძემ მთავრობას თხოვნა მისცა საკუთარი სტამბის გახსნის შესახებ. 24 ივნისს 1872 წ. გუბერნატორისაგან ნება-რთვა აიღო. მალე გახსნა სტამბა ქ. ტფილისში, იარმუკაზედ, ერთ უბრალო ოთახში და ივ. კერესელიძის ერთი ძველი დაზგა (სტანოკი) და სხვა სასტამბო იარაღიც გადიტანა ახალ სტამბაში და იქ მოათავსა.

მალე «ცისკრის» აწყობაც დაიწყეს. ამ სტამბის გახსნას იმ დროის ქართველობა მეტად სიამოვნების თვალით მიეგება, რადგანაც სტეფანე მელიქიშვილის სტამბა ქართულ საბეჭდო საქმეებს ვერ ასდიოდა და სხვა სტამბა კი არსად იყო. ექ. ხელაძის სტამბაში მუდმივით იწყეს სიარული. ანტონ ფურცელაძემ, რომელმაც შემდეგ დროს ამ სტამბაში გაზეთ «გუთნის დედის» გამოცემაც განაახლა, დაიარებოდა აგრეთვე პეტრე უმიკაშვილი, გ. წერეთელი და მრავალნიც სხვანი, იმ დროის ქართველთ მწიგნობარნი და ცნობილნი გვამნი. დრო ისეთი იყო, რომ ქართველნი სასტამბო საქმეებს ახლად ეწყობოდნენ და ამიტომ ყოველი საქმეც დიდათ უძნელდებოდათ, ხანდიხან თვით მწერლებიც კი მთელს ღამე-

გმსაც ატარებდნენ სტამბაში. ნამეტურ გაზეთ უფროსი გამოცემის დროს, რაც პატრივცემულმა ნიკოლოზ ლოლობერიძემაც დაასაბუთა, რომ „დროების“ გამოცემის გამო ჩვენ კვირაში ერთს ღამეს სტამბაში ვათენებდითო. ცხადია, რომ რაკი გაზეთის თანამშრომლები ათენებდნენ სტამბაში ღამეს, ამომწყობნი და მბეჭდავნიც იქ იქმნებოდნენ და ამათ უფრო მეტი ჰაბანი ექმნებოდათ გასაწევი.

თუმცა პატარა სტამბა იყო ექვთიმე ივანეს ძის ხელადის მგ რამ საკუთარი სტამბის შექმნის მეოხებით ექვთიმე ხელადისათვის დადგა ახალი ხანა სასტამბო საქმის ასპარეზზედ მოქმედებისა. როგორც ვსთქვით და ეს სხვაგანაც გვითქვამს*), ექვთიმე ხელადემ სტამბის საქმეებში საკმარისი ენერჯია გამოიჩინა. ეს ცოტაა, მან ეს არ იკმარა. მან სტამბას მიაჩვია ქართველთა შვალეები, თორემ მინაღდე ქართველები ახლოსაც არ ეკარებოდნენ სასტამბო საქმეებს, ბაყლობას, კინტოობას და მენახშირობას მისდევდნენ და სტამბას კი ახლოსაც არ ეკარებოდნენ. ამისთვის ექ. ხელადემ დაიწყო გურიილამ გურული ბიჭების ჩამოყვანა და შევირდათ აყვანა სტამბაში. სამი წლის განმავლობაში სტამბა ამან გურულის წერა-კითხვის მკოდნე შავირდებით გაავსო. მათ ერთგულათ დააწყებინა ხელობის შესწავლა, მაგალითებრ, ასეთები არიან: ქუთაისის შესტამბე იოსებ ხელადე, ივანე კილაძე (შესტამბე იქმნენ), ლუარსაბ ხელადე, დიომიდე კილაძე, რომლის 30 წლის ასოთ-ამოწყობა ქართულ წიგნთა გამოცემელ ამხანაგობამაც იღღესასწაულა. ჩვენ აქ ყველა ხელოსნებს არ ვასახელებთ, მოვიხსენებ მხოლოდ ზოგიერთი უბუცესი პირები და ისინი, რომელთაც შემდეგ თავიც ისახელეს. აქ მოთვლილებში რამდენსამეს თბილისსა და იმერეთს სტამბებიც აქვსთ დახსნილი და იგინი თავიანთ შეძლების დაგვართაც მოქმედებენ, ქართულ საქმეებს დროის შესაფერათ უძღვე-

*) „ისტორია ქართულის სტამბისა“, გამოცემა 1900 წ.

ბიან, ზოგიერთს მთელის ოცის წლოებით უმუშავედ, თულებს გაზრდებზედ, ეს ზოგ ალაგას დღესაც ისევ, ყველა ვრცელი, დიდრონი წიგნები მთლიათ ამ პირებთან ამოაწყვეს და დაბეჭდეს, ყველა საქმეს ესენი უძღვებოდნენ და ამას გარდა სტამბის მოწაფეებსაც ამრავლებდნენ. უნდა ითქვას, რომ ყველა იგინი კა ექვთიმე ხელაძის მოწაფეთ ითვლებოდნენ, ამისაგან ჰქონდათ ხელობა შესწავლილი, იგინი ითვლებიან პირდაპირ ექ. ხელაძის მოწაფეთ.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ოდესმე თუ ქართული სტამბის აღორძინების ისტორია დაიწერა, იქ ექვთიმე ხელაძე ისეთსავე საპატიო ადგილს დაიკავებს, როგორც მაგალითებრ მის დროის პატივცემული ქართველი კათოლიკე მესტამბე სტეფანე მილიქიშვილი, იოსებ მელიქიშვილი და სხვანი.

ექვთიმე ხელაძის სტამბის გახსნა, მისი მოღვაწეობა სტამბის ასპარეზზედ და მოქმედება აღსანიშნავია იმიტაც, რომ ამ პირმა თავის პირველის დღიდანვე სტამბის ხელობის შესწავლის და სტამბის გახსნისათანავე ქართული სახალხო წიგნების ბეჭდვის საქმესაც ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია. მან სტამბის გახსნის უმაღლეს დაიწყო ქართული სახალხო წიგნების ბეჭდვა მესტამბის გარეშე ქართულ წიგნთა გამომცემლის სახელიც დაიძვიდრა, მისგან იმავ თავითვე დღემდე ძრიელ ბევრი ქართული წიგნებიც გამოცემულა. ბევრი მისი გამოცემა ჩვენი მწერლობის ასპარეზზედ საყოველთაოდ იქონიებს მნიშვნელობას. ოდესმე ქართული სიტყვიერების და მწერლობის ისტორიის დამწერიც მოიხსენებს ექ. ხელაძეს, ვითარცა ქართულ მესტამბეობასთან ერთად ქართულ წიგნების გამომცემლათაც. ექ. ხელაძის გამომცემლობის შესახებ უნდა აღვნიშნოთ, რომ მან მეტად საკირო დროს დაიწყო ქართული წიგნების ბეჭდვა, ისეთ დროს, როცა საქართველოში ქართველ შორის წიგნის ბეჭდვა ქაქანებათაც არ იყო. მთელი წლები ისე გადიოდა, რომ ქართულს ენაზე სულ პატარა წიგნაკიც არ იბეჭდებოდა. ასეთ გარემოებაში მოთავსე-

ბულ ქართველთათვის ექ. ხელაძის სტამბამ ის იქონია, რომ მან თვით ექ. ხელაძის მსგავსად სხვა ახალგაზდა ქართველებიც წააბალისა წიგნების ბეჭდვის საქმეში, მან ბევრს ქართველს შეაჩვია წიგნების ბეჭდვის საქმე, ბევრს გაუადვილა იგი და ბევრი ქართველის გული მორთო და შემოსა ქართული წიგნების გამოცემის სურვილით, მის გაძლიერებით და აღორძინებით.

წიგნების გამოცემის გარდა, ექ. ხელაძემ, საქართველოს დასა და სოფლებშიაც პირველად დაიწყო ქართული წიგნების ტარება. მაგალითებრ, თბილისიდან ამან პირველად წაიღო გურიაში ქართული წიგნები და დაუწყო ვრცელება, თვით საერო ბაზრობაზედაც მიდიოდა, თან წიგნები მიჰქონდა და ჰყიდდა, რაშიაც ჯეროვან დახმარებას აძლევდნენ ადგილობრივი ქართველი მოხელენიც, ყველა მოხელე ექვ. ხელაძის საქმეს სიამოვნებით უმზერდა, მხარს აძლევდნენ, რომ გურიაში პეტრე-პავლობას, ნაგომრობას და სხვა დღესასწაულებშიაც წიგნები ეტარებინა, მისი წარმოება არ მოესპო. ამ საქმემ გურიაში ნიადაგი იპოვნა და ფეხი გაიმაგრა. შემდეგ დროებში იქ ექ. ხელაძის გარდა სხვებიც აღორძინდნენ წიგნების მბეჭდავ-დამტარებელ-გამყიდველ-გამაფრცვლებლებლით.

სასტამბო საქმეების მართვით და მუშაკობით ისე წავიდა წინ, რომ ექ ხელაძემ 1879 წ. შეიძინა მწარაფლ-მბეჭდავი მანქანა. სტამბის ასე მოწყობამ მას შესძინა დიდი საქმიანობაც. ამის სტამბაში იქმნა მოკრებილი დასაბეჭდათ ყველა ქართული გამოცემანი, ერთი სიტყვით არ დარჩა რამე ქართული გამოცემა, რომ იგი ხელაძის სტამბაში არ ყოფილიყოს დასტამბული. სტამბა საქმიანობით ხშირად ისე იყო დატვირთული, რომ მბეჭდავი მანქანა დღე და ღამე მუშაობდა. ბევრს ქართულ წიგნს მინიჭებია ამ სტამბის საშუალებით ნათელი. 1875 წლამდე, ყველა საეკლესიო საბუთების,

ბლანკები და საეკლესიო ხუცური წიგნები რუსეთშია შეკრული
 ბოდა... ექვთიმე ხელაძის მეცადინეობით და ფასს დაკლგ-
 ბით ტფილისში იქმნა გადმოტანილი, რომელიც დღესაც მის
 სტაბაში იბეჭდება.

1896 წ. მთავრობის განკარგულებით 8 თვით შეჩერე-
 ბუო იქმნა ერთად-ერთი ქართული დღიური გაზეთი „ივე-
 რია“. ამ ამბავმა ბევრი ქართველი შეაწუხა, მთელი ერი
 უგაზეთოდ დარჩა. ამ დროს ე. ი. 1896 წ. დამლევამდე ექ-
 ხელაძემ მთავრობას თხოვნა მისცა და დღიურ ქართულ გა-
 ზეთის გამოცემის „წყაროს“ ნება-რთვა სთხოვა.

წელს, 1902, 24 ივნისს, ამდენ საქმეთა შემდგგ, ბ. ექვ-
 თიმე ივანეს ძე ხელაძეს შეუსრულდა 30 წელიწადი მას შემ-
 დგგ, რაც იგი ქართული სტამბის ასპარეზზედ საკუთარის
 სტამბით იმოქმედა. როგორც ძველათ, ისევე დღეს ექ. ხე-
 ლაძის სტამბა დატვირთულია სხვა და სხვა ქართულის გამო-
 ცემებით და როგორც უწინ, ისევე დღეს ამ სტამბაში ბევ-
 რი ვრცელი ქართული წიგნი გამოსულა და უექველია კიდე-
 ვაც გამოვა. ვალად ვრაცხთ დღეს აღვნიშნოთ ამ სტამბის
 30 წლის არსებობა და ამ ხნის განმავლობაში მასგან სარგე-
 ბლობის მოტანაც ქართველთ წინაშე.

როგორც თავშიაც ვსთქვით და ამას წინეთ ეს გაზეთ
 „ცნობის ფურცელშიაც“ გამოსთქვეს, ჩვენშიაც უკვე მოვი-
 და ისეთი დრო და გარემოება, როცა ჩვენც უნდა პატივით
 შევხედოთ ჩვენთ სასტამბო მუშაკთა და მათი შრომის თავა-
 ზი და თანაგრძნობაც საქვეყნოთ ვალეიაროთ, რადგანაც ეს
 ვალია შესმენილის და შორს მხედველის ერის.

ექვთიმე ივანეს ძე ხელაძე მოკლულ იქმნა 1905 წ.
 იარმუკაზედ, შიგ სტამბის კარებში, გამოსვლის დროს, იმ
 ეამს, როცა ყაზახებმა იარმუკა აიკლეს და ზარბაზნების სრო-
 ლით აქცევდნენ ყოველივეს. მიზეზი ამ უბედურების ის გა-
 ხლდათ, რომ ამ დღეს, ამ სტამბის დიდი შენობის ერთი
 აკოშკიდან ერთ ბიქს ყაზახებისთვის ბომბი ესროლა ამის სი-

მედლით მის სტამბასაც მოეღო ბოლო, სტამბა აქედან იქმნა, დამწვარი ცეცხლისა და ხარბაზნებისაგან, ბულის საქმენი მეტად უბედურად წაფიდა და სახლობაც უმწეოდ დაშთა. დარდისაგან შვილიც გაუბედურდა და მოკვდა და მათ სტამბის ასპარეზზედ მოიპო ექვ. ხელაძის სახსენებელიც.

მესტამბე გრიგოლ ვასილის ძე ჩარკვიანი

გრიგოლ ვასილის ძე ჩარკვიანის მოღვაწეობა ორ ნაირია, ერთი ქართული წიგნის მაღაზიის გახსნის წინაშე, ქართული წიგნების ბეჭდვის და გამომცემლობის და მეორე სტამბის გახსნის და სტამბის წარმოებით. პირველ ნაწილს უფრო ფართო ისტორია აქვს, იგი ჩვენ ვრცლად გვაქვს ანუხსული, ამიტომ აქ მეორე მხარეს ამის მოღვაწეობისას, ანუ სტამბის საქმიანობას მოკლედ ავანუხსავთ.

1878 წ. რაკი თფილისში, ჩარკვიანმა და მე ქართული წიგნის მაღაზია გაუხსენით, ამ გარემოებამ ქართული წიგნების ვრცელების საქმეს ხელი შეუწყო. ქართული წიგნების საქიროება მაღაზიაში ნათლად გამოხსნდა. ამ გარემოებამ გრიგოლ ჩარკვიანს სტამბის გახსნაც აფიქრებინა და მან გახსნა პატარა სტამბა. ამ სტამბას მერე სხვა ამხანაგებიც მიემატნენ, და სტამბა ცოტა გააფართოვეს. 1882 წ. ეს სტამბა უფრო გაადიდეს და მასთან ამხანაგებიც მიემატნენ ესენი იყვნენ გრიგოლ ჩარკვიანი, არსენ კალანდაძე და ალექსანდრე დრევიჩი. სტამბა ამათ მოათავსეს ლორის-მელიქოვის ქუჩაზედ, მესხიევის სახლში.

აქ სტამბამ ორ წელს იარსება, მერე არსენ კალანდაძეს და ალ. დრევიჩს უსიამოვნება მოუხდათ, სტამბა დაიკეტა, ერთი წლის შემდეგ მორიგდნენ და სტამბა სამათ გაყვეს. ერთი ნაწილი გრიგოლ ჩარკვიანს ერგო. ეს ნაწილი დროებით უმოძრავოთ იყო 1889 წ. მოახლოებებისას გრიგოლ ჩარკვი-

ანმა სტამბის იარაღს ახალი იარაღიც შესძინა და ახალი სტამბა გახსნა, სადაც მრავლად იბეჭდებოდა ქართული წიგნები.

ამის სტამბამ კარგა ხანს იარსება, ვინაიდან მას საქმეები კარგად აქენდა. ეს სტამბა 1905 წლის კორიანტელსაც შეესწრა, აქ იბეჭდებოდა სხვა და სხვა ქართული წიგნები და გაზეთებიც. ერთის გაზეთის ბეჭდვის გამო გრიგოლ ჩარკვიანი ადმინისტრაციულად დასჯილიც იქმნა და გადასახლებული თფილისიდაც, მერე გაანთავისუფლეს, ხოლო ამ სტამბას და მის პატრონს კიდევ განუმეორდა ასეთივე პირობები და სასჯელი, რაც სტამბაზედაც დიდათ მოქმედებდა. გრიგოლ ჩარკვიანს ზარალიც დიდი მოზლიოდა. სახლობის პატრონ კაცს მუდამ ასეთი ალიაქოთი მობებრდა და 1910 წლებში, სტამბა გაყიდა, მყიდველმა ეს სტამბა გადაიტანა გორს, დღესაც იქ არსებობს ეს სტამბა.

გრიგოლ ვასილის ძე თუმცა სტამბის ხელოსანი არ არის, მაგრამ იგი მაინც სტამბას კარგად უძღვებოდა, სტამბის არსებობას პირდაპირ ქართული დანიშნულება აქენდა, დღე და დამ ამ სტამბაში სულ ქართული წიგნები იბეჭდებოდა. ასეთის შრომით გრიგოლ ვასილის ძე ვალ გადახდილია, მისი სტამბის არსებობას ყოველთვის ექმნება კარგი მოგონების ისტორია, ვინაიდან ამას აჯილდოებს გიგო ჩარკვიანის შრომა სამშობლო მწერლობისადმი დიდი სიყვარული და ამაგი. ყოველივე ასეთი ღირსებას ზედ ერთვის და ემატება იმ შრომის და წვალების ცნობებიც, რაც კი გრ. ჩარკვიანმა ამ სტამბის გამო აიტანა. მაინც ამ სტამბაში დაბეჭდილის წიგნები დღესაც ბევრი სჩანს კიდევ ჩვენის მწერლობის ასპარეზზედ. სხვა რამ შრომას გიგო ჩარკვიანისას ჩვენ აქ არ ვნუხსავთ, რადგანც იგი სხვაგან გვაქვს ანუხსული.

არსენ ივანეს ძე კალანდაძე

არსენ კალანდაძე გურული გახლავსთ, პატარაობის დროს-

ვე, იგი თფილისში ჩამოიყვანეს და კავკასიის მთიანეთში თებლის სტამბაში შეგირდათ მისცეს. აქ შეისწავლა მან სტამბის ხელოსნობა. თფილისში ყოფნის დროს, იგი დაუახლოვდა ქართველ მწიგნობრობას და მათ შორის პ. უმიკაშვილსაც. ასეთ პირთა რჩევით არსენ კალანდაძემ ქართული სახალხო წიგნების ბეჭდვაც განიძრახა.

1873 წ. არსენამ და იაგ. (ნერსესოვმა, ქართველ გრიგორიანმა და ამავე სტამბის ხელოსანმა), ქართული სახალხო შაურიანი წიგნების გამოცემაც დაიწყეს. გამოსცეს ქალვაჟიანი, ალექსიანი, არსენას ლექსი, მერე „შირიანი“, „ბარამიანი“, „დავრიშიანი“ და 1875 წ. „ვეფხისტყაოსანიც“. ამავე დროს, იგინი ქართული წიგნების გასაყიდათ, იარმუკაზედ, კვირაობით, სტოლს სდგამდნენ და ქართულ წიგნებს ჰყიდდნენ, ესეც პირველი მაგალითი იყო, არამც თუ მარტოდ თფილისში, არამედ მთელ საქართველოში.

წიგნების გამოცემის საქმე კარგად წაუვიდათ, წვრილი წიგნები ბევრი იყიდებოდა, ამ დროს მათ შეუამხანაჯდათ ერთი გურული, ეპიფანე კალანდაძე, განათლებული და თავის დროის კვალად კარგად მომზადებული. ამ ეპიფანეს თავოსნობით 1875 წ. ხიდის ყურზედ, ქართული წიგნის მაღაზიაც გახსნეს, ესეც პირველი საქმე იყო. წიგნის მაღაზიამ ცოტა ხანს იარსება, ვინაიდან რალაც სოციალური ბრალდების გამო დაკეტულ იქმნა მაღაზია და არსენ კალანდაძეც დაპატიმრებულ მეტეხში. ერთი წლის შემდეგ არსენა გაანთავისუფლეს, წიგნის მაღაზია კი აღარ გახსნა, წიგნების გამოცემა კი განაგრძო.

1880 წ. გრ. ჩარკვიანს შეუამხანაგდა და სტამბა გახსნეს, ამათ სტამბამ ცოტა ხანს იარსება, მერე გაიყვნენ, არსენამ ცალკე გახსნა სტამბა, მაგრამ ესეც მალე წაუვიდა ხელიდამ, მერე არსენამ იმეცადინა და ილიკო ყანჩაველის ამხანაგობით გორში გადასახლდა და გორში სტამბა გახსნეს 1886 წ. ტეტეების ქვეყანაში ეს პირველი მაგალითი იყო.

გორში არსენამ გამოიჭინა საკმარისი ენერგია მახლობლივ წიგნის მაღაზიაც გახსნა

სტამბის საქმე კარგად წავიდა, აქ მალე სხვა და სხვა საქმეების ბეჭდვაც დაიწყეს. გორს ელირსა და პირველად აქ დაიბეჭდა ქართული წიგნი პატრი ანსელმოს მღებრიშვილის მიერ „მიბაძვა ქრისტესი“ თომა კეჭეღელის მიერ. მერე სხვა წიგნებიც გამოიცენ, ზოგს თვით არსენ კალანდაძემ ბეჭდევდა. არსენი აქ მეცადინეობდა თავის შეძლების და გვარად. ცხოვრებით და სასტამბო საქმითაც დაწინაურდა. შემდეგ გორში დაკოლმედილიანდა. გარდაიცვალა 1913 წ. გორში, დარჩა მას მეუღლე და შვილები, სტამბას და წიგნის მაღაზიას დღესაც მათი მეუღლე აწარმოებს.

მოკლედ უნდა ითქვას, რომ არსენ კალანდაძეს ქართული სტამბის და წიგნთა გამოსაცემ ასპარეზზედ კარგი შრომა შეუძღვის.

კოწია ჩითანის ძე თავართქილაძე.

ოზურგეთის სტამბა კოწია ჩითანის ძე თავართქილაძემ გახსნა 1887 წ. კოწია თავართქილაძე გურული გახლავსთ, დაიბადა 1860 წ. წინეთ იგი სხვა აღმზრდელის კაცი იყო, ხოლო ამ დროს, მას დიდათ უყვარდა ქართული წიგნების კითხვა, ამ გარემოებამ იგი დაახლოვა ქართულ წიგნების მაღაზიების სავაჭრო საქმეებთან, მერე აქედამ ქართულ სასტამბო საქმეებზეც დაუახლოვდა. კოწია თავართქილაძის კერძო ცხოვრების აღწერას ჩვენ არ შეუდგებით, მარტოდ ამ კაცის სამწიგნობრო, სამწერლო და სასტამბო საქმეებს აღვუხსნათ, ესეც საკმარისი იქმნება ამ დაუცხოველი მოღვაწე კაცის ცხოვრების და საქმიანობის ფასაცნობათ.

პირველად, როცა კოწიამ თფილისში ოზურგეთში სტამბის გახსნის ცნობა მიიღო, მე გაევირდი, ჯამეცინა, ტყუილი მეგონა, სამაზრო ქალაქში სტამბის გახსნა. ბევრის წვლების და თათბირის შემდეგ ამ პირმა სტამბის გახსნის ნებართვაც აიღო, მასთან თფილისში იყიდა საბეჭდი სტანოკი,

ასოები, ასევე სხვა საჭირო ყოველივე იარაღეულთა და საწარმო
 ლა ესენი წაიღო ოზურგეთს. ხელოსნები ამან ოზურგეთში
 თფილისიდან წაიყვანა, სხვათა შორის ამასთან იყო ამწყობი
 დიომიდე კილაძე, რომელმაც მოუწყო სტამბა. ამ სტამბის
 ნახვა და გაცნობა მომიხდა 1900 წ. ვიყავ ოზურგეთს, იქ
 გავიცან ამ სტამბის ის ამბები, თუ სტამბის გახსნას გურუ-
 ლები როგორ მიეგებნენ. ყველას გახარებია, ოზურგეთის
 მცხოვრებნი სიხარულით აღესილან. სხვათა შორის სტამბის
 გახსნის დღეს, მისულა ყველასაგან პატივცემული თავ. გრი-
 გოლ დავითის ძე გურიელი, ერთი უწარჩინებულესი პირი
 იმ დროის გურიის ერში და ქართულ საზოგადოებისაგანაც
 კარგად ცნობილი და უთქვამს სტამბაში:

— ამას რას ვხედავ, გურიაში. ოზურგეთში, წიგნის სა-
 ბეჭდავი სტამბა. ოხ, თქვენს მარჯვენას კი ვენაწვალე, თქვენ-
 სას, რომ ეს მოგიხერხებიათ და მეც მოვესწარ ამას, ამ სა-
 სიხარულო დიდ საქმეს.

პატივცემულის გრიგოლ გურიელის მადლობას და სიტ-
 ყვებს დიდათ გაუხარებია კოწია. გენერალი დახმარებასაც
 დაპირებია. უთქვამს, რომ ყოველთვის თქვენს ერთგულით
 მიგულეთო. მოხუცი ამ სტამბით ისე აღფრთოვანდა თურმე,
 რომ მასზედ უკეთესი აღარა შეიძლებოდა რა მისგან, შემდეგ
 დროს, ამ პირის საფასით ქართული წიგნებიც კი გამოიცა.
 ესეც სავაგალითო საქმე იყო და კოწიას სულისა და გულის
 გასამხნევებელად. ქეშმარიტად, რომ ეს ასეც უნდა ყოფი-
 ლიყოს და მისთვის სასიხარულო მიგებება მარტო გურულებს
 კი არა, მთელ ქართველობას უნდა ეთქვა. უნდა ეთქვათ მი-
 ტომ, რადგანაც ამ კაცის განძრახვაში კეთილი საქმის და
 ქართველ ერისადმი სიყვარულის მეტი სხვა არა გამოისქვრი-
 ტებოდა რა. ამას შემდეგიც დაამტკიცებს.

სტამბის საქმიანობის დაწინაურებას კოწია ისე მუყითად
 მიეგება, მან ეს საქმე ისეთ დიდ საქმეთ მიმანია, რაისა გე-
 მო სასტამბო მუშაკობას, ანუ საბეჭდავს ასოებზედ მორის

წასმით მუშაკობას თვისი მოხუცი დედაც შეაჩვია, ახალგაზრდა ძმები და შემდეგ თვისი მეუღლეც. ყველა ესენი სტამბის მუშაკებათ აქცია. მისი პატიოსანი მოხუცი დედა სტამბაში მუშაკობდა და ვალოკებით საბეჭდავს ასოებს მურს უსომდა. ასევე ძმები იყვნენ, ყველა მათ შეისწავლეს როგორც ამოწყობა, ისევე ბეჭდვა და კაზმვა, ყველა იგინი თავის დროს გახდნენ სტამბის უერთგულესი მუშაკნი, უერთგულეს მოამაგენი ქართულის სტამბის, ქართული წიგნების ბეჭდვის და სხვაც ბევრის ასეთების, რაც მათვის ერთობ მიძიმე უნდა ყოფილიყოს და აუტანელი. ამიტომაც მოხდა რომ ეს მარად სახსოვარ პირნი ასეთ წმინდა საქმის სამსახურის გზაზედაც დაიხოცნენ. მოხუც დედას სამუშაო საქმე ხელიდამ არ გაუგდია თვის სიკვდილის დღემდის, ასევე კოწიას ძმებს, ყველა ესენი ამ სტამბის და ქართული წიგნების სამსახურის გზაზედ დაიხოცნენ. ყველა ამით სტამბისაგან დაჯანბნილებს ამოუვიდათ პირში სული. ასეთი არის ისტორია ამ პირთა შრომის და მოღვაწეობის, ასეთი არის ბედი და გარემოებაც მოხუცებაში შესულის კოწიასი. თვის მიერ საყვარლათ გამზადარ ქართული სტამბის და წიგნის გამო დაკარგა ყოველისფერი, ქონება, ძმები, დედა და ბოლოს იქამდის მივიდა მისი საქმე, რომ რედაქტორობის და წიგნების ბეჭდვის გამო ციხეშიაც ჩავარდა.

ყოველივე ამებთან, ასეთ შრომა და ვივაგლახთან, მაინც კოწიას გული არ წახდენია, იგი მაინც დღე და ღამ წიგნების ბეჭდვით შრომობდა, ბეჭდვის გარეშე, მას ეს წიგნები ზურგითაც დაჰქონდა, დღეს ერთ ქალაქში იყო, ხვალ მეორეში, ზეგ მესამეს, ღამე მგზავრობდა და მასთან ყოველ გადასატან წიგნების ტვირთს თვით ზიდავდა, ამის ასეთ შრომას ისეთი დაუფასებელი მნიშვნელობა აქვს, რომ მასზედ ვეება წიგნი დაიწერება და არა ეს პატარა წერილი, მაგრამ რას ვიზამთ, დრო ისეთი გახლავსთ, რომ აქ ესეც უნდა ვიკმაროთ, იქმნება შემდეგ სხვებმა უკედ ანუხსონ. ხოლო ის

კი ითქმის, რომ ყველა ასეთ აუტანელ შრომას, სიარულს, ნების ტარებას მძიმე ტვირთის ზიდვას და სხვებსაც. ბევრს ასეთებს არ ვიცი ვინ აიტანს, ვინ იკისრებს, თუ არ თავის ქვეყნისა და ერის სიყვარულით გამსჭვალული კაცი, თუ არ უანგარო მუშაკა, ნამდვილი მუშაკი და სხვაც ასეთნი. ნუ დავიწყებთ ამასთან იმასაც, რომ ასეთ პირს თან სდევს საყოველთაოდ გაქირება, სიღარიბე, წიგნის გამოცემის უსახსრობა, ვალები და ხშირად უსაქიროესი პური, ანუ სადილიც არა აქვს კი. კაი გულისა და სულის კაცი უნდა იყოს რომ ყოველივე ასეთ გარემოებას ზურგი არ მოუხაროს და არ წახდეს, სასოება არ დაკარგოს.

ისიც რა გვარ უმადლო შრომის ასპარეზზედ, ისიც რა და რა პირობებში, რა უმადლო, დაუმსახურებელ შრომაში, ოდესაც გამომცემლის შრომა არის უნაყოფო. ბეჭდავს წიგნებს, იგი ამშვენებს სხვის ნაწერებს, ბეჭდავს სხვების თხუზულებებს, ამაზედ იკარგება გამომცემლის შრომა, ამაზედ იხარჯება მისი ძალ-ღონე, ენერჯია, მასთან შეძლება, სხვისი ნაშრომი ქვეყნიერდება, დამწერს ეძლევა პატივი, სახელოვნება და ყოველივე ამაებთან გამომცემლის შრომა ჩაღის ფასათაც არა სჩანს, იგი დაკარგული შრომა არის გამომცემლისათვის, მას არავინ უმადლის, არავინ რად აფასებს.

დაფასების გარდა ხშირად მტრობასაც აძლევენ, ჰკლავენ უსამართლოდ, სწამებენ ჩარჩობას და ვინ იცის რას არა, მაგრამ ეს კიდევ არაფერი, საქმე და ვაება ის გახლავსთ, როცა გამომცემელს რომელიმე სხვისი ნაწერების გამოცემის გამო ვალები ედება, გამოცემაში ზარალობს, აი ეს არის ცუცხლი და უბედურება, თორემ სხვას კიდევ როგორც იქმნება კაცი გაუძლებს, აიტანს. მობძანდით და ასეთ გარემოებაში მყოფი მწიგნობარი კაცი და გამომცემელი გაამტყუნეთ რამეში. რასაც ჩვენ აქ ვლაპარაკობთ, ეს მარტოდ კოწია ჩითანის ძეს ეხება და მას ხატავს, ხოლო ასეთ პირობებში

ქართული მწერლობის მხედრი გახლავსთ.

სხვანც არიან, სხვა გამოცემლებიც განიცდიან ქართული მწერლობის მხედრი გახლავსთ.

ყოველივე ასეთ უბედურობასა და ხელ შეუწყობლობას და გაუტანლობასთან, კოწიამ მაინც გული არ გაიტება და ოზურგეთს გარდა სტამბა გახსნა სენაკში, სადაც მან ქართული წიგნებიც კი ბეჭდა, ამას გარდა ადგილობრივ მეგრულ ენაზეც შეაჩვია სასტამბო საქმეები, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენს ცხოვრებაში. სენაკს გარდა უკანასკნელ იგი თავის სტამბით ბათუმს გადასახლდა, სადაც იგი ქართულ წიგნებსაც ბეჭდავდა. დღეს ამის სტამბა თფილისში არსებობს, სახელდობრ „ნადეჟდა“ და უნდა ესთქვათ, რომ დღეს კოწია თავის მეუღლით ათასწაირ ხელი მოკლეობას განიცდის, ხშირად უკიდურესადაც უკირს, მაგრამ მაინც თავისაგან არჩეულ სამწერლო გზას არ სტოვებს, ინახავს სტამბას და მასთანვე ბეჭდავს ქართულ წიგნებს, ყველა ქართულს გამოცემას აღეგნებს თვალთ ყურს, ყველაფერს პატივს სცემს და პფარველობს ისე, როგორც მის ხელმოკლეობას შეჰფერის. ეს კაცი მთელის თავის ძალღონით, შეძლებით და სიცოცხლით მარტოდ საქართველოს, ქართველ ერს და მის მწერლობის დაწინაურების ნატვრას ეკუთვნის. ეს ნამდვილია, ამის ღირსებებს კოწიას ვერაფერ წაართმევს.

ამიტომაც კოწია თავართქილაძე დაუცხრომელი მუშაკია ჩვენში: იგი ბეჭდავდა სხვა და სხვა წვრილ სახალხო წიგნებს, მათან მოწინავე მწერლებთან ნაწერებს, ზოგი მის გამოცემანი დაკავებულებიც იქმნა. ხოლო იგი ვერც ამ გარემოებამ დასცა სულით, იგი, როგორც წინეჟ, იგი დღესაც იმავე ხალისით არის საღეს, ისევე დასტრიალებს გარს ქართულ წიგნების გამოცემის საქმეებს და აჰავ დროს, თავის სტამბის საქმეებსაც აწარმოებს, რომლის მართვა გამგეობაში მას თვისი მეუღლემ თამარიც ეხმარება. დღეს კოწია 64 წლის კაცია და იმედი არის, რომ იგი დღეის შემდეგაც, ერთგულად თავისებურის სამსახურის გაწევით დაურჩება ქართულ მწერლობას.

ქართველი ერის საქმეებს და სამსახურს. რაც შეეხება კალენდრების ბეჭდვას, ნამეტურ კელლის კალენდრის გამოცემის შრომას, ამითიც ხომ მას მიუძღვის დაუფასებელი სასახური. დიდათ სამწუხარო კი არის ის გარემოება, რომ ასეთ პირი განიცდის დიდს ხელმოკლეობას და უსახსრობას წიგნების გამოცემის საქმეში. სტამბის ტვირთის ზიდვაც ხომ უსახსრობის და უთანხობის წყალობით ყოველთვის ეაება და გაქირება ადგა კარს. აი ასეთი პირობებით გახლავსთ კოწია თავართქილაძის მოღვაწეობა გარე მოკული. მისი შრომა და ამაგე ქართულ წიგნთა გამომცემლობის ასპარეზზედ დაუფასებელია და სამაგალითოა, ხალხო მიხთვის კი მეტად მწარე და უპირული.

დაუცხრომელმა შრომის და ქართველი ერის მოყვარეობამ, კოწია თავართქილაძე, ერთ საფეხურს, ოზურგეთის სტამბის ასპარეზზედ არ გააჩერა. მან კარგად იცოდა ის გარემოებაც, რომ მათ მოძმე მეზობელ მეგრელთა ძირეულ სამშობლო ენის საქმეს რაღაც ორმო ეთხრებოდა, ქართული ენის დამზობას, ზოგიერთ ყალბ პედაგოგები მახვილით მისდევდნენ, დღითი დღე ასე ბოროტნი სამზადისის თანამომხრეებსაც იძენდნენ. აქ ამით წინააღმდეგ ბრძოლა იყო საქირო, მაგრამ როგორ, სიტყვით და კამათით კი არა, არამედ ბოროტების წინააღმდეგ პრაქტიკულის, გონიერულის საქმიანობით. ამიტომ კოწიამ განიძრაბა თავის შრომის სასტამბო საქმეთა შუაგულს სამეგრელოს ქალაქს სენაკში გადატანა. აქ გახსნა წიგნის მღაზია და სტამბა რამაც იმ დროს იქონია მეტად დიდი ისტორიული მნიშვნელობა, ამ საქმის საიდუმლოება მაშინ არაფერ იცოდა, იცოდა იაკ. გოგებაშვილმა და ორიოდმეც სხვებმა. აქ სტამბის გახსნის მიზეზათ ზოგი კოწიას ჩარჩობას ამბობდა, ზოგი ფულის მოგებას, ზოგი ვინ იცის რაა არა, მაგრამ საქმე კი ასე არ იყო. საგანი სხვა გახლდათ. ეს რომ ცხადია, ამას ასაბუთებს შემდეგი გარემოება.

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

თუმცა კოწია თავართქილაძემ ოზურგეთშია სტამბის
 გახ'ნის დღიდანვე დაიწყო წიგნების ბეჭდვა, ხოლო სენაკის
 სტამბაში გამოცემანი კი ერთი ათად განავრცელა, ვინაი-
 დან სენაკში სტამბის გახსნის საქმეს სხვა დიდი საგანი ელო
 სარჩულად ამიტომაც ისე მრავლად დაიწყო აქ წიგნების
 ბეჭდვა, რომ საბეჭდი მანქანა დღე და ღამ მუშავობ-
 და. ამ გარემოებამ ადგილობრივ მეგრელებს კარგი ზარი
 დაურეკა და სტამბაში მათ არამც თუ მოსვლა დაი-
 წყეს, არამედ ქართული წიგნების გამოცემასაც შეუდგნენ,
 ზოგიერთ მეგრელებმა თავისი ნაწერებაც გამოსცეს, რაც იმ
 დროს დიდი საქმე იყო იმ პირთა წინააღმდეგ, რომელნიც
 ქართული ენის დამზობას ნატრობდნენ. ამას გარდა მეგრე-
 ლებში გაჩაღდა საქორწილო და მიცვალებულთა და სხვაც
 ასეთ მოსაწვევ ბარათების ბეჭდვა.

ყველა ესეთი საქმენი კი ხელს უწყობდა ქართულის
 ენის საქმეს. გატაცებულმა კოწიამ სენაკის სტამბის საქ-
 მე ისე მოაწყო, რომ აქ წიგნების გამოცემა დაიწყეს თვით
 სხვა და სხვა ქვეყნებიდანაც, მეც კი გამოვეცი სენაკის
 სტამბაში რამდენიმე ნაირი ქართული წიგნები. ასევე ბე-
 ჭდეს სხვა გამომცემლებმაც. ასეთის საქმით, ანუ სენაკ-
 ში ქართული წიგნების ბეჭდვის დაწყებით კოწია თავარ-
 თქილაძემ, დიდი სამსახური გაუწია ქართული ენის საქმეს,
 ქართულ წიგნების გავრცელებას. ესეთი აღორძინება იყო
 პირდაპირი წინააღმდეგი ძალა, თითქმის მეზი იმ პირე-
 ბის, რომელნიც ამბობდნენ, რომ ქართული ენა მეგრული
 არ არის, მეგრელები ქართველები არ არიანო. ამის წი-
 ნააღმდეგი ძალა მეგრელებში სწორედ თავის ნებით მი-
 დიოდა წინ, რადგანაც იგი ბუნებრივი იყო და მეგრელებ-
 მა უფრო უკეთ იცოდნენ ის ისტორიული ქვეშაობითაც
 თუ იგინი ვინ იყვნენ, რა ტომის და რა ენის, ამითში უფრო
 ქვეშაობით იყვნენ აღვსილნი და ესენი უფრო უკეთესად
 იძიებდნენ მეგრულ-ქართული ენის ურთიერთ ნათესავობას,

ვინემც ყალბ მახინჯ პედაგოგ-მასწავლებლნი, მზეც უკვე დაბნელდა. ყოველივე ამ ქეშმარიტ საქმიანობას და მამულისშვილურს სამსახურს დიდს ქომავლობას უწევდა სენაკში ქართული წიგნების ბეკდვის დასაწყისი და წიგნების ვრცელება. ამით კოწია თავართქილაძეს მიუძღვის სახსოვარი შრომა და ამაგი.

კოწია თავართქილაძე, თავის შეძლების და გვარად იყო ყოველთვის მოქალაქურის მიმართულების. იგი ყოველთვის სკდილობდა, რომ ისეთი წიგნები ებეჭდა, რომელნიც ქართველებში მოქალაქურ განვითარებას და ქართული ერის იდეურად მომზადებას ხელს შეუწყობდა. ეს გარემოება კოწიას შესახებ ჩვენგან ვაზვიადებული არავის ეგონოს. იგი ქეშმარიტება ვახლავსთ და ამასვე ასაბუთებს შემდეგი საქმენი.

კოწია თავართქილაძემ გამოსცა «მეცნიერებისათვის წამებულნი» ტისანდიესი, თარგმანი. გამოსცა ეგ. ნინოშვილის ნაწერები რადენჯერმე, ნ. ეორდანიას ნაწერები შეკრიბა და ცალკე ტომებად დაბეჭდა, რასაც მოანდომა დიდი დრო და შრომა, დაბეჭდა «ანტიური ქვეყანა» და ბევრიც სხვა ასეთი წიგნები, რომელთაც ქართულ მწიგნობრობის ასპარეზზედ კარგი აღავი დაიკავეს. ასეთი სამსახური კოწია თავართქილაძისაგან ჩვენ დიდ საქმეთ მიგვაჩნია და თითქმის სამაგალითოთაც, ვინაიდან ასეთ წიგნების ბეკდვის დროსაც მას მადლიერი არავინა ჰყავდა და მადლიერებს გარდა მტერი უფრო ბევრი.

სიო ჩითანის ძე თავართქილაძე

ჩვენ ვსთქვით კოწიას აღწერაში, რომ მთელი კოწიას საოჯახო ძალა ქართული სტამბას შეეგლიათ. ეს ნამდვილი ვახლავსთ და მართალი, ამას ცხადათ ასაბუთებს ეს მაგალითებიც. კოწიამ თავის სტამბაში აღზარდა თავის შვილები სიო და

ასლანი. სიო ისე გამოწურთნა სტამბის ხელოსნობაში მან ამოწყობა უმისწავლა და ბეჭდვაც. ერთსა და დროს ეს ახალგაზრდა უმაწვილი კაცი ორივეს აკეთებდა სტამბაში.

ამ გარემოებამ გააბედდინა კოწიას სენაკში სტამბის ვახსნის საქმე. ამ სტამბაში მან სიო ჩააბა, სტამბას წიგნის მალაზიაც გაუხსნა, ყოველივე ესენი სიოს დააწვა კისერზედ ახალგაზრდა სიო სენაკის სტამბას ჩაება დიდის ხალისით და სიყვარულით, იგი გამხნეებულ იქმნა იმ გარემოებითაც, რომ აქ მეგრელებმა პირველად ნახეს სტამბა და ქართული ასოების ბეჭდვა, რასაც იგინი დიდს პატივსაც სცემდნენ.

სიომ სტამბას ჩინებულათ დაუწყო მართვა და გამგეობა, დროით ისე მოაწყო სტამბის საქმე, რომ მალე მეგრელებმაც დაიწყეს აქ საქორწილო ბარათების ბეჭდვა, ამას მოჰყვა ქართული წიგნების გამოცემა, რასაც მეგრელები სიამოვნებით უმზერდნენ და წიგნების ბეჭდვასაც ეჩვეოდნენ. ეს კიდევ გახლდათ დიდი საწინააღმდეგო ძალა იმ პირობების, რომლის წარმომადგენელიც გახლდათ აშორდია და ის მცნება, რომ მეგრელები ქართველები არ არიან, მეგრული ენა და ანბანი სხვა არის და ქართული სხვაო. სენაკის სტამბამ და სიოს ქართულმა მოქმედებამ ამ ყალბ ცნობას ძირი გამოუთხარა და მუხი დასცა თავში.

სიოს მოქმედება სენაკში იყო საქმე, საქმის კეთება და არა ლაპარაკი, ქადაგება და თუნდ წერა. იგი საქმეს აკეთებდა და ეს საქმეც ებრძოდა ბოროტებას, ამით იგი ისე იყო მოწყობილი, რომ სტამბაში დღე და ღამეც არ ეძინა და მუშავებდა. ეს მე ჩემს თვალთ ვნახე იმ დროს, როცა მეც დაუბეჭდე რამდენიმე წიგნი სენაკში. სიო სტამბის მუშავობაში ღამესაც კი ათენებდა. მას ერთობ დიდი ნატვრა აქვდა მის, რომ ამ შუაგულ სამეგრელოს ქალაქის სტამბაში, რაც შეიძლება ქართული წიგნები მრავლად ებეჭდათ. ამიტომაც ამით სენაკში უფრო ბევრი ქართული წიგნები გამოსცეს ვიდ-

რე ოზურგეთში, თუმცა ოზურგეთს უფრო წინედ სტამბა, აქაც კი მუშაკობდა სიო ენერჯიულად.

სენაკში ჩემის ყოფნის დროს 1890 წ. სიომ ასეთი სიტყვა მითხრა: აქ, სენაკში, რაც შეიძლება მრავლად უნდა ვბეჭდოთ წიგნები და მით შევაჩვიოთ მეგრელებზე ქართული წიგნების ბეჭდვას და კითხვასაც. ეს თუ მოხდება, მაშინ მეგრელების მოციქულების საქმე თავის თავად დაიფუშება, იგინი ელარაფერს გააწყობენ. აშორდია ვერას გააკეთებს. ამის ნიშანიც უკვე სჩანს.

ასეთი შეხედულების იყო ეს უმაწვილი კაცი და იგი მისთვის თავდადებითაც შრომობდა. სამწუხაროდ, მისმა ბუნებამ დაუსრულებელი შრომა ვერ აიტანა, სტამბის მუშაკობიდან დასნეულდა და 1902 წ. სოხუმის სანატორიუმში გარდაიცვალა 26 წლის. ამის სიკვდილით დაიფუშა ბევრი რამ ქართული ენის სახარგებლო საქმენი სენაკში. კოწიასაც სიოს სიკვდილით წელი მოსწყდა.

ძეორე ასეთივე უბედურება.

როგორც ოზურგეთს, ისევე სენაკში საჭირო იყო მკაზმაიც. ეს კი იქ არ ჰყვანდათ და წიგნების დაკაზმისთვის ყოყროთვის წვალებაში იყვნენ. კოწია ისურვა ამის შევსებაც, ამან თფილისში ჩამოიყვანა თავისი მესავე ძმა ასლანი, შავირდათ მისცა ერთ გამოჩენილს მკაზმავს, ზ. კომაიას, რომელიც იმ დროს ეს მკაზმაიც განთქმული იყო მთელს თფილისში თავის კარგის ხელოსნობით. ასლანმა ასეთ მკოდნე ოსტატის ქარხანაში შეინწავლა ხელოსნობა და მერე თავის ძმის კოწიას სტამბაში წავიდა სამუშაოდ. როგორც სიო, ისევე ეს ასლანიც დაუცხრომლად მუშაკობდა ყოველთვის და სტამბის გარშემო ხალხს რთავდა დაკაზმულის წიგნებით.

სიოს სიკვდილმა ასლანზედ ერთობ ცუდი შედეგი იქონია, ვინაიდან იგინი თანაზრდილნი იყვნენ და კარგი თვი-

სების ძმებიც. სამწუხაროდ წლის თავზედ, 1903 წ. ასლანიც გარდაიცვალა 22 წლის. ამ უბედურება-
 მაც ერთობ დიდი ზე გავლენა იქონია კოწიას საქმეებზედ,
 ვინაიღგან მას მოსწყდა ჯერ მარჯვენა ხელი და მერე მარც-
 ხენა. სამწუხაროდ, მართლაც, ამათ სიკვდილის შემდეგ კო-
 წიას სტამბის საქმენიც ერთობ შეფერხდნენ და ცუდის პირო-
 ბებით შორთვნენ. ასეთ მსხვერპლის შეწირვა იყო საზოგადო
 ხასიათის მექონი და არა კერძო ქართველთა ცხოვრებაში.

კოლია თხვართქილაძის სტამბა ბათუმს

ბათუმს სტამბების გახსნის საქმე კარგად წაღვიდა, აქ
 პირველ მესტამბე იყო სტეფან მელიქიშვილი, მერე ალექსან-
 დრე მახარაძე, ამის სტამბა შესამჩნევი იყო მით, რომ ამ
 სტამბაში, ქართველმა სამხედრო პირმა, თავ. ვაჩნაძემ, ბა-
 თუმში რუსული გაზეთის გამოცემა დაიწყო, რაც პირვე-
 ლი მავალითი იყო ბათუმში. ამათ შემდეგ ბათუმში გაჩნდა
 კოწია თავართქილაძე, ვის სტამბაშიაც პირველად დაიბეჭდა
 ქართული წიგნი, ბათუმის ეს სამავალითო მოვლენა ჩვენ
 მაშინათვე ავსუხსეთ იმავე დროის გახ. „კვალში“.

ამათ შემდეგ, ბათუმში სტამბები კარგად მრავლობს, მე-
 სტამბენი არიან როგორც ქართველები, ისევე უცხო ტომი-
 სანი. სხვათა შორის, ბათუმში არსებობს დღეს ერთი სამავა-
 ლითო კაცის სტამბა, ეს გახლავსთ კ. თავართქილაძე.

კოწია თავართქილაძის მოღვაწეობას სტამბის ასპარეზზედ,
 მე კარგად არ ვიცნობ, ხოლო იგი სხვებზე ღირსეულათ მაცნობეს
 და ბევრი რამ საინტერესო ამბები გადმომცეს, ეს მეც მომყავს აქ,
 ვინაიღგან იგი ებება ქართული წიგნების გამოცემის ხელის შე-
 წყობის საქმეს. ერთმა გამომცემელმა მიაშბო, რომ იმ დროს,
 როცა ბათუმის სხვა სტამბებში კაც ახრჩობენ დასაბეჭდის გადა-
 სახადშიო. მე კი ესა და ეს ქართული წიგნი თავართქილაძემ
 ნისიად დამიბეჭდა და ფულიც იმ დრომდე მადროვა და არ

ნენ კარგად. სკოლაში ყოფნის დროსვე, ესენი დაუახლოვდნენ ქართულ მწიგნობრობას და სკოლის შემდეგ, ცხოვრებაშიც, მწიგნობრობა საქმეთ და საგნად გახადეს. ეს იყო მათი ახალგაზღვრი დღეები.

მწიგნობრობით გაღვივებულ ახალგაზღვრებმა ფიზიკალად გადახედეს თავიანთ მშობელ ქვეყნის კუთხის სოფლებს და მასში მცხოვრებთ ხალხს და კარგად გააცნეს მათი ცხოვრების ავ-კარგიანობა, გაიცნეს ისიც, თუ მათ რა უჭირებდათ ცხოვრებაში და რით იყვნენ დაქვეითებულნი. უოველივე ამ ნაკლის სახსრად მათ უადვილესად დაინახეს ქართული მწიგნობრობა, წიგნების ვრცელება, დაძინებულ გლეხობაში განათლების პატივის ცემის შეტანა.

ამიტომაც მათ განიძრახეს ყვირილაში წიგნის მაღაზიის დაარსება და ეს მაღაღე მოახერხეს, წიგნის მაღაზია გახსნეს, ეს მოახერხა ალექსანდრე არაბიძემ. წიგნის მაღაზიამ მათ ნათლად დაინახვა ქართული სახალხო წიგნების სილატაკე და ამიტომ მათ განიძრახეს წიგნების გამოცემაც და დაიწყეს ესეც, მაგრამ გამოცემას ერთი და ორი კაცის ნივთიერი ძალა ვერ აკმაყოფილებდა, ამიტომ მათ დაარსეს ამხანაგობა ასეთის გამოცემელთ სახელდობრ „გლეხი“ და ამ სახელით მათ დაიწყეს წიგნების გამოცემაც. პირველი წიგნი „გლეხის“ ამხანაგობის ამათ ბათუმს დასტამბეს 1893 წ. რაც მაშინათვე ავსუხსეთ ჩვენ გაზეთ „კვალში“. მერე ამ „გლეხის“ სახელით თფილისშიაც გამოსცეს რამდენიმე წიგნი.

სტამბის სიშორემ მათ კარგად მიახედინა ქართული სტამბის საჭიროებაც, განიძრახეს ყვირილაში სტამბის გახსნა და ამის მოხერხებასაც შეუდგნენ, ამ დროს, მიხეილ გაჩეჩილაძემ ბათუმიდამ ყვირილაში გადმოვიდა, სტამბისა და წიგნის მაღაზიას მოჰკიდა ხელი. ილ. არაბიძეს მაღაზია მან შეისყიდა და მის შემდეგ სტამბის გახსნაც დროით იქმნა. ყვირილაში სტამბაც მაღე გახსნეს და ქართული წიგნების ბეჭდვაც და-

იწყეს. სტამბის არსებობამ აქ 1905 წ. გასტანა, ხოლო ამ წელს კი აკლებულ იქმნა ჯარისაგან და შით მოსპობილ.

აქ მოკლეთ შოვიხსენიებთ კვალად ზემოხსენებულ ხუთ ქართველ ახალგაზრდებისა ნაყოფიერს და სიმპატიურს შრომას ყვირილაში. ამ პირებმა სტამბის გახსნით არ დაიკმაყოფილეს თავი, მათ სხვა საზოგადო საჭირო საქმენიც დაინახეს დასაარსებლად და მათს მოწყობასაც შეუდგნენ. მაგალითებრ ამით განიძრახეს ყვირილაში თიატრის დაარსება და ესეც დაარსეს, რაც 10 ათას მანეთამდე მოუნდა, ესეც დიდი, მეტად კარგი საზოგადო საქმე იყო იმ დროს. განიძრახეს აგრეთვე საშეურნო ბანკის დაარსება და ესეც მოაწყეს და ბანკიც დაარსეს, ამათ გარდა სხვაფრივაც ჩინებულად შრომობდნენ, ხოლო ყველა ამით განძრახვას ბოლო დაედო 1905 წ. შემთხვევებმა და ყვირილის აკლებამ.

ამავე დროს შეწირულ იქმნა მსხვერპლად ვანო არდიშვილი, გონიერი ყმაწვილი კაცი და თავის ქვეყნისა და ერის სიყვარულით ღრმად აღვსილი. მოკლულ იქმნა 1906 წ. უცაბედათ იმავე ქალაქ ყვირილაში. ამავე პირის სიკვდილის დროს მოისპო ყოველივე ამ პირთა ნაამაგდარი საქმენი. მიხ. ვაჩეჩილაძე თფილისში გადმოსახლდა და 1906 წ. შუა ზაფხულს ყვირილის სტამბის ყოველივე თფილისში გადმოიტანა, ზოგიც პეტერბურგში ახალი საბეჭდი და იარაღეულობა იყიდა და ამ წლის აგვისტოში, მადათოვის კუნძულზედ სტამბა გახსნა, სტამბის ნება რთვა მე მაქვენა აღებულნი.

ამ სტამბაში გ. ესაძემ დაბეჭდა პატარა წიგნი „ვირი და მუშა“ ამის გამო ოქტომბრის 6 სტამბა დაიკეტა გუბერნატორის ბრძანებით და მეც მეტეხში დამაპატიმრეს, ერთი თვის შემდეგ თავდებით და ფულით გამანთავისუფლეს. ვეცადეთ და ნოემბრის გასვლამდე სტამბა გაეხსენით. დეკემ. 9 სტამბა გაქურდეს, კვირა საღამოს, 8 საათზედ ამერიკანკა მოჰპარეს. ამ გარემოებამ მთავრობის წინაშე დიდი აურზაური გამოიწვია. მ. ვაჩეჩილაძე დააპატიმრეს, ასევე სტამბის

ხელოსნებიც. სტამბა დაკეტულ დარჩა კარგად შენახული
თვის შემდეგ მ. გაჩეჩილაძე გაანთავისუფლეს, ჩვენ ვეცადეთ
და მესამე თვეს სტამბა გავხსენით იმავე ალაგას, საქმიანობა
განახლდა. სტამბის არსებობას ბევრი რამ გადაელობა წინ,
მ. გრამ უოველივე დავსძლიეთ. მეც მალე მოვიხადე სტამბის
უფლების ვალდებულება თავიდან.

მას შემდეგ ეს სტამბა მუშავობს თფილისში და მას აწარ-
მოებს მ. გაჩეჩილაძე. თვით მ. გაჩეჩილაძე ბეჭდავს ქართულ
წიგნებს, კალენდრებს და ხანდისხან დრო გამოცემათა საქ-
მებშიაც იღებს მონაწილეობას, რაც კი შეუძლიან მეცადი-
ნეობს უოველთვის, რომ ბევრი წიგნები გამოსცეს და მასთან
საუკეთესო და კარგებიც. ამის ნიშნები მან უკვე გვაჩვენა.
ბევრი რამ ევროპიელთ და ჩვენ მწერალთა ნაწერები ანტი-
კათ გამოსცა, ამას გარდა, ზოგი ჩვენ სიტყვა კაზმულ მწე-
რალთა ნაწერები სახალხოთაც გამოსცა და მასთან თავად,
მაგალითებრ ნ. ბარათაშვილის ლექსები 10 კაპ. ისევე სხვა
წიგნებაც აქვს მას იაფად გამოცემული. იმედია, რომ შემ-
დეგ უფრო მეტს უნარსა და ენერგიას გამოიჩინოს ეს გამო-
მცემელი თავის ასპარეზზედ, სტამბას დიდი თანხა მისცა გ-
ჩივადემ.

მესტამბე მისა კიკნაძე

სტამბა „იდეალი“ და მესტამბე მიხეილ კიკნაძე.
სტამბა „იდეალი“ ჩვენში უცნობი არის, იგი მცირე ხანს
არსებობდა, ხოლო ამ მცირე ხნის განმავლობაშიაც მან გვა-
ჩვენა თავისი დანიშნულება, ანუ მიზანი არსებობის და მოქ-
მედების. აქ დაწყობილ იქმნა ქართული წიგნების ბეჭდვა
პრაქტიკად, სტამბას ისეთი გარეგან სახე მიეცა, იგი ისე გა-
მოჩნდა, როგორც უტყუვრად დაამტკიცა მის შინაარსიანი
მოქმედება, ისევე მის ქართული სულიერება, ქართულის

ერის ინტერესების შესაკუთრებოა და ამ ერის წინააღმდეგობა
ზური.

ამის ექვს და ცილს სტამბა „იდეალზედ“ ვერაფერ იტყობდა, ვერაფერ რას იფიქრებს. ასეთის ფართოს წესდებით დაარსდა ეს სტამბა, სამწუხაროდ, მხოლოდ მის ახალგაზრდა პატრონს არ აქვდა ბედი ასეთის სამსახურის გაწევის და შესრულების. იგი უდროვოდ გარდაიცვალა და ამით მის წაღილსაც მოელო ბოლო, მიეცა დასასრული. პატიოსან მშრომელ მამულიშვილს თან გაჰყვა თავის მამულის და ერის სამსახურის დარღვები. ვინ იცის რამდენი მწუხარება, რადგანაც ამ სტამბის საქმე ასე გათავდა, ამიტომ აქ მოვიყვანთ ცნობებს თვით შესტამბე მიხვილ კიკნაძეზედ.

მიხვილ კიკნაძე კახელი, თელაველია, თფილისში, ხელაძეს სტამბაში სწავლობდა ხელოსნობას. შაგირდობაში მან გამოიჩინა საუცხოვო სახელოსნო ნიჭი, შნო და დიდი ენერჯია. ამას გარეშე იყო ქართული მწიგნობარიც, თავის შეძლების დაგვარად იცოდა საქართველოს ისტორია, იცნობდა მწერლობას, შესწავლილი აქვდა ქართველი ერის ცხოვრების პირობები. დიდი მოტრფილე იყო ქართველი ერის საერო განათლების და მასთან სახალხო წიგნების გამოცემის, ამით იგი ისე იყო აღფრთოვანებული, რომ სტამბაში ის იყო შაგირდობა გაათავა და მაშინათვე ქართული წიგნების გამოცემაც დაიწყო, მოკლე დროის განმავლობაში მან გამოსცა სამი საბავშო წიგნი, მასთან ყველა ესენი ისე კონტაქტით, ლამაზით, კარგ ქალაღზედ, სხვა და სხვა ყვაფილიანის ასოებით და სურათებით, ერთის სიტყვით ისეთი ანტიკა წიგნები გამოსცა, რაც მოკლე დროის განმავლობაში სულ გასაღდა. ყველა ემადრიელებოდა ასეთი ანტიკა წიგნების გამოცემის გამო. გაზეთებშიაც კი წერილები მიუძღვნეს.

მიხა კიკნაძე რა თვისების და მამულიშვილობითაც იყო საესე, მას რა მოშავალიც ექმნებოდა ეს დღესაც ბევრს მის ამხანაგებზეაც ეხსოვებათ. მოკლე დროის განმავლობაში იგი

ისე წივიდა სტამბის ხელოსნობით წინ, რომ თავმოყრის დროს და ქებით ვადვიდა სამუშაოდ „ქართულ ამხანაგობის სტამბაში“. 1900 წ. საფრანგეთში მსოფლიო გამაფენა რომ გამოცხადდა, ახალგაზრდა მიხამ პარიეში წახვლა მოინდომა, თავის განძრახვა ზოგიერთებს აუწყა, იგი ყველამ მოუწონა. გზის ხარჯი უქირებდა საქმეს, შეძლების დაგვარად მოუხერხეთ წასასვლელი ფულიც. მოგროვების საფუძველს ის გვაძლევდა, რომ მიხამ პატარაობის დროს, სტამბაში შაგირდობისას, ავით გახდა, ანთებით და მისგან იგი დაყრუვდა და დამუნჯდა კიდევ. გამოფენის მკურნალობა მეცნიერებისაგან მორჩენის, იმედი აქვდა, ამიტომაც უწყობდით ხელს, რომ ფგები იქ მორჩენილიყო.

გამოფენამ მისთვის ამაოდ ჩაიარა, ვერ მორჩა, ხოლო პარისში დარჩა, სტამბაში შევიდა, მოკლე დროის განმავლობაში ჩინებულად დაწინაურდა ფრანგულ ენაში და მასთან სტამბის ოსტატობაშიც. თუ მან სმენა წართმეულმა რა გვარ შეისწავლა ფრანგული ენა და რა გვარად დაუახლოვდა ევროპიელს განვითარებას, როგორ შეითვისა იგი, ეს არის ჩვენთვის საყურადღებო. ჯერეთ 1905 წ. მოახლოვებული არც კი იყო, რომ ევროპაში მყოფთ ქართველთ წინაშე აზრი დაიბადა საქართველოს შესახებ გაზეთის გამოცემის როგორც ფრანგულს ენაზედ, ისევე ქართულზედ. ისეთ პირთა განძრახვას დასასრული მიეცა პარისში, აქ გადასწყდა საერთოდ რომ პარისში დავაარსოთ ფყანგული და ქართული გაზეთიც. რითაც შეგვეძლება ჩვენი ქვეყნის ამბები ევროპიელთ შევატყობინოთ, გაგვიცნან და ქართულის გაზეთითაც მთელ ქართველობას ვესაუბროთო. ვაცნობოთ ისეთი ამბები რასაც იგინი საქართველოში გაიცნავენო.

დაასვენეს ამის წადილი და საქმესაც შეუდგნენ, ამ დროს და ამ წრეში სხვათა შორის ერია მიხამ კიქნაძეც. ბევრი თათბირის შემდეგ სტამბა მოაწყეს, ასოები გაიჩინეს და გაზეთი „საქართველოს“ გამოცემა დაიწყეს ორს ენაზედ, ფრან-

გულსა და ქართულზედ. ასეთ საქმის მოწყობას, განსაკუთრებით თანხაც დიდი აქენდესთ, მაინც ენერგიული შრომაც სჭირიათ, განუსაზღვრელად საქმის სიყვარული, ერთ მოუთვლელი ცდა. ასეთ პირათ ჩვენ ვხედავთ მიხეილ კიკნაძეს, რომლის იქაური შრომა და ამაგი არის შეტად სიჰპატიურთი და საყურადღებო. ვიდრე „საქართველო“ გამოდიოდა, მიხეილიც იქ იყო და შრომობდა, ყოველივეს ეს აწარმოებდა, ეს უძღვებოდა წინ. როცა „საქართველო“ დაიხურა და საქმეც დაიშალა, მის შემდეგ მიხეილიც კუდათ აღარ დადგა, თავის სამშობლოში დაბრუნდა და მოკლე დროის განმავლობაში გახსნა სტამბა „იდეალი“. რ. საც საწყალი კარგად აწარმოებდა, მაგრამ მალე გარდაიცვალა 1913 წ.

ხაშურის ხტამბა. სურამს აქეთ, ქართლის სოფლის ხალხს ღრმად სძინავსთ. ქართველ ტეტებებს სულ არაფერი აღვიძებსთ და ამხნევებსთ. მათთვის არც ვაქრობა არსებობს, არც სხვა რამ ასეთნი, ეს კი არა და დრო იყო, რომ იგინი არც არა საჭირო ხელოსნობას მისდევდნენ. თვით მათივე საჭირო კალატოზი და ღურგალიც კი იშვიათი იყო მათში. ქართლის გლებ-კაცობაში, სოფლად, იქმნება სადმე თითო ოროლა მიკიტანს შეხედეთ, სხვას ვერაფერს ნახავთ, ისიც შეიძლება სომეხი იქმნეს. ან სხვა ვინმე ტომის. ქართველობაში კი მარტო გლებებს კი არ სძინავსთ, არამედ სძინავსთ თვით მათ შემქმელ თავად-აზნაურებს, ანუ იმ წოდების პირთ, რომელთა არსებობამაც გამოხრა საქართველო, საქართველოს სამეფო და ქართველი ერის ნაცია — გვარი.

ასეთ ერისთვის ქართლსა და კახეთში, საერთოდ ქმა, სმა, ქეიფი და ლოთობის მეტი სხვა არაფერია დაშთმნილი. ესენი მარტოდ ამას უნდებიან და მერე სმისაგან დაბრმავებულ და გამოლაცხებულნი მისდევენ თავიანთ უძრავ ქონების დასყიდვას, ასე და ამ გვარად, ტეტებში ყოველივე უძრავს ჰყიდის თავადი, ჰყიდის აზნაური და ჰყიდის და ან არ ყიდულობს თავის თავის მტერი ქართლელ-კახელი გლებიც. ასე-

თის დამხვრეველის ერისთვის ქვეყანაზედ საკიროდ სარჩობით
რია დარჩენილი თვინიერ თავიანთ ოჯახის მტრობის, მოს-
პობის და ათასი ცხვა ასეთების, რითაც ბრწყინავენ ტეტ-
ები. ასეთ ქრს, ასე დაქვეითებულთ და გათახსირებულთ თვით
თავიანთ თავიც არ აგონდებათ, თავიანთ ოჯახის საკიროება
და აწით აბა მწიფონობრობის საქმე და სტამბის გახსნის საკი-
როება ვილამ უნდა ჰკითხოს, არავეინ.

ყოველივე ეს გაგვახსენა ხაშურის სტამბის საქმემ და იმ
გარემოებაშიც, რომ ამ ძირეულ ტეტების კუთხეში, ამ ძი-
რეულ ტეტების აკვანში, სადაც მათ ასე ტებილის სიმკვიდ-
რით სძინავსთ, სტამბა გახსნა ვილაყამ, მაგრამ ეს ვილაყა
ტეტია კი არ გეგონოსთ. არა, იგი მით ღმერთმა აშოროს:
ამასთან იგინი შორს გახლავან, ეს მათი საქმე არ არის, ამას
ასაბუთებს რგივ ცხადი ქეშმარიტება, რომ ხაშურის სტამ-
ბა ეკუთვნის იმერელს, გურულს. თუმცა ჩვენ გვძინავს, მა-
გრამ მადლობა ღმერთს, რომ იმერთ შინც ღვიძავსთ.

ხაშურის სტამბა გახსნა იოსებ ფილიპეს ძე ყაჭვიშვილ-
მა. ახალგაზრდა გურულმა, სტამბის საქმიანობის არა მკოდ-
ნემაყ კი, მაგრამ მის საქმიანობის შეგნების მოტრფილემ,
სტამბის, ანუ ბეჭდვითი სიტყვის დიდი პატივისმცემლმა.
ამან თავის ენერგიულის შრომით დასძლია ყოველ სასტამ-
ბო უკოდინრობას და მხოლოდ ერთად ერთი საქმის სიყვა-
რულის წყალობით ხაშურში, ტეტებს გაუხსნა პატარა კახ-
ტა სტამბა და ამავე სტამბის მახლობლად მოაწყო წიგნის მა-
ლაზია და საკაზმავეიც. ასეთი საქმე, ანუ სტამბის გახსნა იო-
სებ ყაჭვიშვილისაგან იმდენად პატივისაცემია და მნიშვნელო-
ვანი, რაისა გამო არ შეიძლება, რომ მისი წარმატება, პატ-
რონის დღეგლძელობა და დაწინაურება არ ვინატროთ. ეს
უნდა ვინატროთ მით უფრო; ვინაიდგან იქმნება ასეთ საქ-
მიანობა შინც გამოაღვიძოს ეს მძინარა ფუჟე ტეტები.

ამის ძალათ და წამლად ამ სტამბას მიტომ ვასახელებთ,
რადგანც მიუხედავით მის, რომ ამ შუა გულ ძ რეულ ტე-

ტიათა ქვეყანაში, იოსებ ყაჭეიშვილმა გახსნა პაწაწინა სტამბა, ხოლო ამ პატარა სტამბის პატრონმა თავის სტამბასა და გულში დიდს საქმესაც მისცა ალაგი, ხაშურის სტამბაში მოაწყო ქართული ასოები და 1912 წ. ქართული წიგნების გამოცემაც კი დაიწყო მოკლე დროის განმავლობაში, ანუ სტამბის გახსნიდამ დღემდე ამ სტამბაში გამოიცენ შემდეგი წიგნები: 1) მოთხ. „მართალი ამბავი“ გიგაურის ასულის, ფასი 5 კაპ., 2) „ლექსები“ კ. რამიშვილის, ფ. 10 კ., 3) „ექიმი აშრი ბაჯიანი“ კომედიი რამიშვილის, ფასი 25 კ. და სხვანიც. რომელთაც ჩვენ აქ არ ვსახელებთ, საქმის დასამტკიცებლად ეს სამი წიგნის დასახელებაც კმარა.

ეს რომ იმერეთში დაებეჭდა ვისმეს, მასზედ არას ვიტყვი, მაგრამ რაკი ეს მოხდა ამ ძირეულ ტექტიათა ქვეყანაში, ამიტომ ეს აქ ასეთის სასიხარულოს კილოთ აღვნიშნეთ, ვინაიდგან როგორც გადმოგვცა თვით იოსებ ყაჭეიშვილმა, მას ნატვრა აქვს, რომ არამც თუ მარტოდ სხვის ნაწერები ბეჭდოს, სხვების საფასით, არამედ სურვილი აქვს, რომ თვითაც გამოსცეს სხვა და სხვა დროს წერილი, სახალხო წიგნები და მით აქ აღვილობრივ, ქართველებში ხელი შეუწყოს წიგნების გავრცელების საქმეს. ეს არის ჩვენთვის სანატრი და ამიტომაც ამ ახალ სტამბას უსურვებთ წელში გამაგრებას და პატარა სტანოკიდან დიდს მაშინაზედ გადასვლას, რათა იოსებ ყაჭეიშვილის შნოთი და კდით ხაშურშიც გაისმას ქართული წიგნების ბეჭდვის მანქანის გუგუნო. ეს სტამბა გახსნეს 1912 წ.

ზონის შესტამბე ალექსანდრე თეოდორეს ძე
მაჭარაძე

ზონი ძველად არის დაარსებული. მისი ქალაქათ გადაკეთება ეკუთვნის 813 წ. იმავე დროს, ეს ზონი გაუშვენებია აფხაზეთის მთავარს თეოდოსე პირველს. ამ თეოდოსეს

მუდღე იყო აშოტ კურატპალატის ქალი. „ქართლის
 რებაშია ეს თეოდოსე ხაკმარისად არის აწერილი. ხონის
 დარქმევის ისტორიაჲ ასეთი გახლავსთ: მერვე საუკუნის და-
 სასრულს, ისლამის შალია რებელნი ებრძოდნენ ლაზებს, მა-
 შინ ლაზება და აფხაზები ერთ სამეფოს შეადგენდა. ასევე
 ამათი შტერი ბიზანტიელთაჲ ებრძოდა, აპიტომაც ლაზებში,
 აფხაზებში და ბიზანტიელთა პირი შეკრეს, შეებრძოდნენ და
 შტერი დაამარცხეს, განდევნეს.

შტრის გაძევების შემდეგ ქალაქ ხონს გააკეთეს კარგი გე-
 ლესია წმ. სტეფანეს სახელზედ და ამიტომ ამ ქალაქსაც
 ბერძნულად უწოდეს „ჰონო გურისი“, შემდეგ, ანუ მეცხრე
 საუკუნეში, ამ ბერძნულის სიტყვიდამ გადაკეთდა და დაერ-
 ქვა ხონი. ასეთია მოკლე ისტორია ხონის ქალაქის დაარსე-
 ბისა.

ასეთ უძველეს ქალაქში 1889 წ. პატარა სტამბა გახსნა
 ალექსანდრე მაჭარაძემ, ხონელმა მკვიდმა, მასწავლებელმა,
 ამ სტამბამ თავის ნაყოფი გამოიღო, მართალია იგი პატარა
 სტამბა არის, მაგრამ შინ გამოზარდა სტამბაში ისეთი შეგირ-
 დები შესტამბეთ, როგორც არის დღეს ბათუმის შესტამბე
 ნიკო ხვინგია და სხვა ასეთნიც. სტამბა დღესაც ერთობ
 მკირება, დღეს კი ღირსია ეს ქალაქი, რომ აქ უკეთესი სტამ-
 ბა იყოს, ვინაიდან ხონის ერს დიდი შანა აქვს და ამას
 გარდა ქალაქიც ფართოა, აქ არის საოსტატო სემინარია, სა-
 ხელოსნო სკოლა, კლავიკური გინაზია და სხვაც ბევრი ასეთ
 საზოგადო დაწესებულებანი. აქ კარგი, ფართო სტამბაც იმუ-
 შავებს. ამიტომ ვუსურვებთ ხონის სტამბას გაფართოებას.

ფოთის სტამბა და ლავრენტი ტულუში

ლავრენტი ტულუში გურული გახლავსთ, გაიზარდა ბა-
 თუმს, სასტამბო ხელობა ალ. მახარაძის სტამბაში შეისწავლა.
 დროს მიხწეული ხელოსანი თვით ამ შესტამბე ალექსანდრეს

დაესიძა, მათი დაი აღათი ნიკოლოზის ასული ცოლად. ამის შემდეგ ლავრენტის ცხოვრების საქმე გაორკვედა, ამას მოჰყვა შეცადინება და ამ შეერთებულის შეცადინებით მათი დასკვნა ფოთში სტამბის გახსნის საქმე გახდა, ესეთი საქმე მაშინ ძნელი იყო, ჯერ სტამბის მოწყობა და მერე ნება-რთვის აღება, მაგრამ ირა, ახალგაზრდა ლავრენტი ამას არ შეუშინდა მით უფრო, რადგანაც გვერდს უდგა ისეთი ამხანაგი შეუღლე, რომელსაც ცოტად თუ ბევრად სტამბის საქმის შეგნებაც აქვდა, ასე რომ ერთის შხრით ესეც ამოუდგებოდა გვერდში მის საქმიანობას, ესეც შეუწყობდა ხელს სტამბის აღორძინების საქმეში. მეორე: ამათ ახალისებდათ ის გარემოებაც, რომ იმ დრომდე ფოთში, ამ წავთ-საყუდარ ქალაქში სტამბა არ არსებობდა.

ამ ორმა გარემოებამ წაახალისა და გაამხნევა ლავრენტი ტულუში, ამით მან ფოთში სტამბა გახსნა და მით სასტამბო საქმეთა ისტორიაში დაიკავა ამის პროგრესიული სახელწოდება, რომ ფოთში პირველად მან გახსნა სტამბა, პირველად მან შედგა აქ სტამბით ფები, რასაც აქვს მეტად კდნიერი მნიშვნელობა ჩვენის ტომის გაღვიძების, განახლებიდა აღორძინების ისტორიაში. ასეთ საქმე არის თითქმის მსოფლიოც, ვინაიდან ყოველივე ბეჭდვის სიტყვით ახლდება და ვითარდება, ამას გარეშე, ჩვენთვის, ქართველებისთვის, ლავრენტი ტულუშის სტამბას აქვს კერძოებითი მნიშვნელობა და ხასიათიც, ვინაიდან მან რამდენათაც თვისი სტამბა უცხო ტომთა ენათა ასოების საბეჭდათ მოაწყო, მათ ზღუმეტესად თავის საგვარტომო ასოებსაც დაუთმო ადგილი, სტამბას ერთის შხრით ქართული სახელოვნების სახიერება გამოაქვეყნ-გამოაშვარა. ეს შემდეგ მან საქმითაც დაამტკიცა, როცა მან თვის სტამბაში ქართული წიგნების გამოცემაც დაიწყო და მასთან თითონაც მოჰკიდა ხელი გამოშვებობას და ბეჭდა სხვა და სხვა კაი წიგნები.

წიგნის გამოშვებობას ამან დიდის ხალისით მოჰკიდა

ხელი, ამას გარეშე, სტამბაში ქართულ წიგნების, ისეთი ადგილი დაუთმეთ, რაის საშუალებით მის სტამბაში გამოიკენ ისეთ უძველეს დროის წიგნებიც, როგორც არის დორეთის ცხოვრება VI საუკუნისა და „კიბე ცად მყვანი“ ანუ „კლემაქსია“ ეფრემ სირინისა, XI საუკ. ქართულ თარგმანი. და ქადაგებანის I ტ. ეპისკოპოს ლეონიდისა. ამათ წიგნებს გარდა სხვაც გამოიკენ აქ საყურადღებო წიგნები და ეხლაც იბეჭდება ამ სტამბაში ქართული წიგნები. თვით ლავრენტის კი თავის გამომცემლობის საქმე ვერ წაუვიდა კარგად, ესე იგი ისე წაუვიდა, როგორც ქართველებში არის დაყენებული, რომ გამომცემელი წიგნს გამოსცემს, ფულს დახარჯავს, მაგრამ აღებით კი ვერას აიღებს. წიგნებს თუ არავის მისცემს გასაყიდათ, მაშინ ეს წიგნები შინ დაულბება, თუ ვინმემ წაიღო, ის გაჰყიდის და პატრონს არას მისცემს, გამომცემელი იზარალებს, ასე არის ჩვენი საქმე დაყენებული და ყველა ჩვენ გამომცემლები ვალებში ვიხრჩობით. წიგნების ფულს მეწიგნე გამსყიდავნი სქამენ და გამომცემლები კი ვალიანობის ცეცხლში სცვივიან. პირველ დაწყებითვე ასე მოექცნენ ლავრენტი ტუყუშს და ამიტომ ამან დროებით გამომცემლობა შეაჩერა. ამის შეჩერება დროებით გახლავსთ.

იგი საზოგადო იდეების, ანუ აზროვნების მოქალაქე არის, იმავ თავიდგანვე ყოველთვის ქართულ საზოგადო საქმეებს პატივის ცემით უმზერდა და უმზერს კიდევაც, ასეთივე არის მათი მეუღლე. მათ 1905—06 წლებს განიცადეს ბევრნაირი ვაება და ზარალი, ბევრნაირი ვიწროება და შეწუხება, მაგრამ რაც შეეხება თვის რწმენისაგან შორს გადგომა, გადრეკა, მოცილება და თვის რწმენათა უარყოფა და გმობა ეს ისე როგორც ბევრში მოხდა და ხდება კიდევც, მათში არ მომხდარა. მთელი ფოთი იტყვის ამათ ღირსების შესახებ სისწორით. უმტერო არავინ არის, ამათაც ეყოლებათ მტერი, მაგრამ ეს მტერი იქმნება სხვათა ბოროტებით გაჩენილი და არა მათის რამე საქმიანობისაგან გამოწვეული.

ამაზედ ჩვენ აქ მიტომ ვილაპარაკეთ, რადგან მტრობა გაზვიადებული მოგონება კი არ არის, არამედ ნამდვილი ამბავი, მეორე: იგი აღსანიშნავი არის იმ მხრითაც, რომ ამ მტრობამ მის სტამბის წარმატებასა და არსებობაზედაც დიდი გავლენა იქონია, იგი მეტად ცუდათ შეუფერხა, დიდი განსაცდელი მიაყენა, ეს განსაცდელი გარემოცულია ქართული საქმეების მაზარალეობის პირობებითაც. ნამეტანის შურით. მაინც ქართველები ამით ვართ კებულა.

ფოთში სტამბის გახსნამ დიდი გავლენა იქონია ნამეტურ მეგრელებში პირველად განისმა ქართული ასოებით საქარწილო ბარათების ბეჭდვა, ასევე მიცვალებულთა დასაფლავების განცხადებათა ბეჭდვა და შრავალიც სხვა ასეთნი, ამებზედ უმთავრესად კი პატარ-პატარა წიგნაკების ბეჭდვაც, რასაც მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვდა ადგილობრივ. ასეთ შრომასა და ამავს გარდა ესევე სტამბა სწურთნიდა სხვა და სხვა შეგირდებს, როგორც მეგრელებს, ისევე გურულებს და მათ ასწავლიდა სასტამბო ხელობას, ლავრენტის შრომად უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ მან ზუგდიდში პირველად გახსნა პატარა ქართული სტამბა, სადაც ბეჭდვითი სიტყვამ პირველად შეანათა იქ, ეს მაგალითი შუაგულ საბეგრელოში და ისიც აშორდიას ხანაში სანაქებო არის და დაუფასებელი.

მეგრელებმა აქ ნახეს სტამბა და მასში მოწყობილ-მოთავსებული ქართული წიგნების ბეჭდვა. ასე თუ ისე, ლავრენტი ტულუშის მოღვაწეობას აქვს ორნაირი მნიშვნელობა, პირველი საზოგადოებრივი, პრაქტიკული და მეორე ნაციონალურ პროგრესიული, რადგანაც ამის სტამბა მთელ ფოთის, ზუგდიდის და სხვათა მეგრელთა მიდამოებში ქართული წიგნების გავრცელებას ხელს უწყობდა, ამასთან რასაკვირველია სხვა და სხვა საგანთა კოდნა და განვითარებაც იფინებოდა. ლავრენტი როგორც იყო წინედ, ახალგაზღვობაში, იგი დღესაც ისევე გახლავსთ, დღესაც იმავე სასტამბო საქმეთა

სიყვარულით, საზოგადოებრივი საქმეთა ინტერესებში, გორკ წინედ იყო, დღესაც იმავე სახით ემსახურებიან ყოველივეს და ნამეტურ სამშობლო ქვეყნის, ერის და მწერლობის აღორძინებას.

პირნათლად უნდა ითქვას, რომ ფოთში სხვა ტომის კაცს გაეხსნა სტამბა და იგი რაც გინდ მდიდარის მოწყობილებით ყოფილიყოს მოწყობილი, იგი იმ მნიშვნელობას სულ არ იქონიებდა ქართული ენის დიფარვა პატრონობის და წიგნების გავრცელებაში, როგორც იქონია ლ. ტულუშის სტამბამ და საერთოდ თვით ლავ. ტულუშის შრომაც. ამ სტამბის არსებობამ არამც თუ მარტოდ ხელი შეუწყო ქართული წიგნების გავრცელების საქმეს მეგრელებში, არამედ ფოთში მწიგნობარი ქართველთ კაცის სტამბა, აქ ქართული ასოების გამეფება და ბეჭდვა იყო პირდაპირი საწინააღმდეგო ძალა, თავზარ დასაცემი ცული იმ წინააღმდეგ პირების, რომელნიც ამტკიცებდნენ, რომ მეგრელები ქართველები არ არიან, ქართულ ენას მეგრულთან არაფითარი ნათესაური კავშირი არა აქვსო, ამიტომ მეგრული ანბანიც კი შეადგინეს, მის გამო მეგრული დედა ენაც დაბეჭდეს. ასეთ პირებს ზოგნი კალმით ებრძოდნენ, ლავ. ტულუშის სტამბა თავის თავად საქმით ებრძოდა, ესე რგი ქართული ასოების გამეფებით, წიგნების ბეჭდვით და სხვანი.

ფოთის მეორე სტამბა. ფოთში ლ. ტულუშის სტამბაში სწავლობდა აბიბო ვადაჯორია, სტამბის ხელობა შეისწავლა, შერე თავის ოსტატსაგან გავიდა და სხვათა ჩაგონებით ფოთში მეორე სტამბა გახსნა. ეს იყო მისგან ჯიბრით და მტრობით გამართული. მტრობით გამართულ საქმეს შინც არ მიეცა შობალი და სტამბა უსაქმოდ იყო. ეს ასეც იქმნებოდა, ვინაიდან ფოთში ერთი სტამბაც კმარა.

ერთ დროს ვადაჯორიამ შე დამავალა შემდეგი: აქ, ფოთში საქმე არა მაქვს, ჩემი ნაოსტატარის ჯიბრში ჩადგობაც შერდიდება. გვება იცოდრე სადმე რაზე ქალაქი, რომ იქ

სტამბა საჭირო იყოს? მე ჩემს სტამბას იქ გადავიტანე, ცნობები შევეკრიბე და მერე ურჩიე, რომ ქ. ართვინში გადასულიყოს და სტამბა იქ გაეხსნა. ეს მან იშორაფა მერე ბორჯომი ურჩიე, 1905 წ. მართლაც ბორჯომში გადმოიტანა სტამბა და გახსნა, ბორჯომში მის სტამბას დიდი მომავალი ელოდა.

1905 წ. ლავრენტი ტულუშის სტამბა დროებით შეჩერდა. ამით ისარგებლა ა. ვადაჯკორიამ და თავის სტამბა 1906 წ. ისევ ფოთს გადაიტანა. ბორჯომს მას კიი საქმის მომავალი ელოდა.

ნიკო იაკობის ძე ხვინგია

(მოკლე ანუხსვა)

ნიკო ხვინგია ხონელი გახლავსთ, იგი დაიბადა 1887 წ. სწავლა მიიღო იმავ ქალაქის ორ კლასიან სასწავლებელში. მერე იქვე, მაქარაძეს მიერ გახსნილ პატარა სტამბაში შევიდა მოწაფედ და სასტამბო ხელოსნობა შეისწავლა. 1898 წლებს მე ქართულის წიგნებით ვიყავ ხონს, ამ დროს ვაფიქსაცან პატარა ნიკო, სტამბის მოწაფე. ჩემი გაცნობა მას დიდათ ესიამოვნა, ტანზედ რომ შემომხედა, არც სჯეროდა, რომ მე ვიყავ ის, ვისაც იგი ფიქრობდა.

ნიკომ ჩემს წინ ფიანდაზად გაშალა თავის სული და გული. ახალგაზრდა ბავშვს მეტის მეტი მამულიშვილური სიყვარული შეემცნა. ჩვენს კოსმოპოლიტიურ ხანაში, ამაზედ მე დიდათ ვავკვრდი. მერე ჩემი წიგნების გასაღებას ხელი მოჰკიდა და ერთი დღის განმავლობაში მთელი ჩემი წიგნები ხონის ვაქართა მოწაფეებში დატანა. ამის გარდა შემომპირდა, რომ დღეის შემდგ, მე თქვენს ერთგულ შვილად მივუღეთ, ახალ-აბალი წიგნები მიგზავნეთ, მე გავასაღებ აქ, არაფერს დაგიკარგავთო.

ამისმა მხნეობამ მე დიდათ გამახარეს. გამახარი მით უფ-

რო, რადგანაც ნიკოში შე დავინახე ქართული მწერლობის
საგან განხორციელებული მსახურება, მასში დიდი მიღრეკი-
ლება თვით ცნობიერების შესახებ. თავის შეძლების დავგა-
რად იგი კითხვებს მაძლევდა ჩვენის ტომის შემცირების შე-
სახებ, ნამეტურ ქართველ მაჰმადიანთა შესახებ, ქართველ
კათოლიკებზედ, ქართველ გრიგორიანებზედ და ქართველ ებ-
რაელებზედაც კი. უმთავრესად კი იგი გატაცებული იყო
ქართველ მაჰმადიანთ გარდმოკეპისაგან.

1890 წლებს შემდეგ, მე განუწყვეტელი კავშირი მქონ-
და გონიერს ნიკოსთან. ამ განმავლობაში იგი თავის მხიარუ-
ლის და მოცინარის სახით დავაეკაცდა კიდევ, მე მის ხში-
რად ველარ ვხედავდი, მაგრამ მიწერ-მოწერა კი ყოველთვის
მქონდა მასთან და წიგნების გზავნა. 1900 წლებს მე განვა-
ახლე შევშეთისაკენ მგზავრობა, გავიარე ბათუმში და ჩემი
პატარა ცქრილა, კოჩალი ნიკო ბათუმში ვნახე. ამაზედ მე
დიდათ გავკვირდი.

ნიკო, აქ რა გინდა ვკითხე. მან თავისებურის ცუცხალის
სახით უმწიკვლო გულით მომიგო—აქ ბატონო სტამბაში
ვმუშავობ. ეს ამბავი მე დიდათ შესიამოვნა. ჩვენ ლაპარაკი
დავიწყეთ. მერე მან ქართველ მაჰმადიანთ გაცნობა მთხოვა.
მეც გავაცან მის ზოგიერთ ქართველ მაჰმადიანები.

ნიკოს ეს დიდათ ესიამოვნა. ქართული წიგნების გამო
დამპირდა, რომ ბათუმში მე დიდათ დავეხმარები თქვენი წიგ-
ნების გასაღების საქმესო, ნამეტურ ვეცდები, რომ ქართველ
მაჰმადიანებს დაუახლოედე და მათში წიგნები გავავარცხო-
ვო. მე მადლობა უთხარ და ბათუმშიდამ შევშეთში წაველ.
შევშეთში მგზავრობის შემდეგ, ბათუმში ჩამოვიარე და ნიკო
კიდევ ვნახე, ამას ყურადღება ბათუმში დიდათ მიეზიდნა ქარ-
თველ კათოლიკეთაგან კარგი ეკლესიის აღგების საქმეს და
ახლა ქართველ კათოლიკებზედ დამიწყო საუბარი.

ნიკოს საუბარი ყოველთვის ამ ერთა ნაციონალურად
გათვითცნობიერებისაკენ ტრიალებდა. ქართველ კათოლიკებ-

ზედ მას ბევრი რამ უამბე, მასთან მას უკვე წაკითხული წიგნები ნიყო ჩემ მიერ ნაბეჭდი წიგნები ქართველ კათოლიკეთ შესახებ. გულ დაწკვიტილი იყო პატრი ნიკოლას და სოლომონ ლეონიძის ამბებზედ. მე ბათუმშიდამ წამოველ თფილისს, მას შემდეგ ნიკო მე აღარ მინახავს. ვნახე 1905 წ. ვისაგანაც ბევრი რამ ცნობები შევიტყუე იმ ქარიშხალის შესახებ რაც კი ჩვენს სამშობლო ქვეყანას თავს დაჰქროდა. მერე ჩვენ შორას მიწერ-მოწერა გაწყდა. გარემოება ისეთი ვახდა რომ ფრთმანერთი აღარავის ახსოვდათ.

1910 წ. მე წაველ ბათუმს, აქ ნიკო ვნახე და ჩემდა სასიხარულოდ, რა ვნახე, რაც შენატრებოდა სულით და გულით, რაც ჩემს სიხარულს შეადგენდა, ჩემს დავაეკაცებულს ნიკოს ბათუმში სტამბა შეეძინა. სტამბაში ამხანაგად სტამბის ხელოსანი ვახტანგ ჩანტლაძე შეეყვანა. ამ გარემოებამ მე დიდათ გამაყვირვა, თითქმის სახტად დავრჩი, მაგრამ როცა ნიკოს დიველაპარაკე და მასში დავინახე სრულიად სხვა, ახალი მხნეობის სურათები და დაუცხრომლად შრომის მოყვარეობა, მაშინ კი ჩემთვის უცხო აღარა იყო რა.

ვსთქვი: რო კაცის მხნეობა, ცდა, დაუშრომელი ენერჯია და დაუშრეტელი ხალისი უგუკველია ყოველთვის შესძლებს და თავის საწადელს მიადწევს, რაც მეცნიერულადაც არის შესწავლილი. სტამბის საქმიანობით ნიკომ თავის ახალგაზღობის ნიჭი გაშალა, თავის ენერჯია გამოიჩინა და სტამბის საქმე ფეხზე დააყენა, რაც მასთან ქართველ მუშებში ბევრისთვის არ იყო სასიამოვნო. ამ დროთა განმავლობაში, მხნე და ენერჯიული ნიკო სხვაფრივთაც დაწინაურდა და მან წინანდებურად ხელში ქართული კალამიც აიღო.

იგი ჯერეთ ხონში იყო, რომ თფილისის ქართულ გაზეთებს ახალგაზრდა ნიკო წერილებს უგზავნიდა, რასაც რედაქციები ყოველთვის სიამოვნებით ბეჭდავდენ. ბათუმში მან უკუაქის ნიჭი და შრო გამოიჩინა კალმის ხმარებაში და ბო-

ქართული
ენების

ლოს გახდა ერთგული მუშაი ბათუმის ქართული
ბის. კალმის ხმარების და შრომის გარდა ისიც კი, რომ ბათუმში ქართული გაზეთის გამოცემის სქმეც სულ ამ ნიკოს მხნეობა იყო და წადილი. ამისთვის მას ისეთი ცდა და შრომა მიუძღვის, რასაც ფასი არა აქვს. მაინც აქაც კოჩალი, მხნე მშრომელი მისწვდა თავის საწადელს და ბათუმში ელირსა ქართული გაზეთის გამოცემის დანახვას. ამ საქმით იგი ისე გამხნედა, ისე გაიშალა წელში და ისეთის მამულისშვილობით აღფრთოვანდა, რომ მალე მასში გაიშალა ენერჯია და სიყვარული კალმით შრომის და მეცადინეობის ამავ ბათუმის გაზეთებში.

ჩვენი ლაპარაკი რომ ამ მშრომელის შესახებ მართალი გახლავსთ, ამას დაასაბუთებს ბათუმის ქართული გაზეთის რედაქტორი და მთელი რედაქცია. ყოველ სასიკეთო მხარეს გარეშე ნიკო ხვინგი გახლავსთ კარგად მომზადებული მესტამბე, თავის ხელობის საქმე კარგად აქვს შესწავლილი, ამის გარეშე სტამბის მუშათა სულიერ მხარეებსაც კარგად იცნობს და იგი მათ ინტერესებს ფეხდაფეხ მისდევს და ყოველივე მათს ვალდებულებას ასრულებს თავის შეძლების და გვარად. დღეს ჩვენში თუ სადმე ერთი და ორი მესტამბე გამოსწნდება თავის სახელოსნოს შრომის ენერჯიით და ქართულის მამულისშვილობით, იქ მათ რიცხვს არც ნიკო იაკობის ძე ხვინგი მოაკლდება.

იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტოვი

იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტოვი თფილისის გუბერნიის, თფილისისავე უეზდის, სოფ. მარტყოფის მცხოვრებთაგანი გახლავსთ. მამა ამათი დეკანოზი, ალექსანდრე, კარგა ხანს მსახურობდა თფილისის კადეტის კორპუსის მღვდლად. იგი იყო თავის დროის კვლად წამოსადგევი მღვდელი. კარგი რიხიანის სახის, მაღალის ტანის და მასთან კაი შესახედა-

ვიც. ყოველივე ამასთან იყო მახვილ გონიერი და მასთან
ვისებურის, ორგინალური ხასიათის მოძღვარი.

იაკობმა ჯერეთ თფილისის სასულიერო სასწავლებელში
პიილო სწავლა და მის მერე სემენარია დაამთავრა. სემენა-
რიაში სწავლის დროს, იგი იყო თავდაქერილი მოწაფე, სწავ-
ლაში მეტად მუყითი და მასთან საქვეყნო წიგნებსაც კთ-
ხულობდა, მაგრამ მეტად ოსტატურად, ჩუმი და არა ისე,
როგორც ეს მაშინდელ სემენარიის ზოგიერთ შეგირდებში
იკოდნენ. იაკობმა თავის ოსტატობით სწავლა ისე გაათა-
ვა, რომ იგი ერთხელაც არ ყოფილა გამგეობისაგან შენი-
შნული, იგი ყოველთვის პირველი შეგირდიც იყო სემენა-
რიაში.

სემენარიის სწავლის გათავების შემდეგ იგი რუსეთში
გიახლათ, სწავლობდა პეტერბურგში. იქაც იგი ყოველთვის
თავდაქერილ სტუდენტათ ირიცხებოდა, მისი სახელოვნება
არც მაშინ განისმოდა, მის შეს ხებ ჩვენ სრულებით არაფე-
რი ვეცოდით. ბოლოს კი გამოჩნდა ისიც, რომ იქაც იაშა
ისეთივე კონალი შეგირდი ყოფილა და კარგი მოსწავლე, რო-
გორც სემენარიაში სწავლის დროს. სწავლის უმაღლე 1885 წ.
იგი სამშობლოში დაბრუნდა. რუსეთში სწავლის დროს, იგი
დიდი მეცადინე იყო და მასთან ფრთხილი, ამიტომაც მან
ჩინებულათ დაამთავრა სწავლა იაკობი საკმარისად მომზადე-
ბულ პირად აღმოსჩნდა და მასთან ქართულ მწერლობასთან
იცოდნად დაახლოვებულად, რომ თვით ქართულად კალ-
მის ხმარებაც თავიუფლად შესძლებოდა. იგი სამამად დაუ-
ახლოვდა იმ დროის ერთად ერთ ქართულ გაზეთ „ივერიას“.
მაშინ ეს გაზეთი ისეთის ფრთხილი კაცის გამოცემა გახლ-
დათ, რომ იქ იაკობი ფებს ვერ შესდგამდა თუ იგი საკმარი-
სად მომზადებული არ ყოფილიყოს.

იაკობის საქართველოში ჩამოსვლა ეკუთვნის 1889 წ.
ა.ე რომ 1890 წლამდე, იგი უკვე მთელ საქართველოში
კალმით სახელოვნებდა. იგი გაზ. „ივერია“-ში სწერდა მეც-

ნიერულ ფელეტონებს, სახელდობრ „უცხოთა შინაშე“ და „უცხოთა შინაშე“ და ც მკაფიოდ და მარტივად ჰკინძავდა ევროპის მეცნიერთა უკანასკნელ მეცნიერულ თქმულებას და სამეცნიერო ახსნას. ამ წერილებს იმ დროის ქართველი საზოგადოება დიდის ხალისით კითხულობდა. ესეთი წერილები დღესაც კი გამოდგება საკითხავად.

ასეთ ფელეტონებს გარდა იაკობი სწერდა გაზეთისთვის სხვა და სხვა შინაარსის წერილებს, მეთაურებს, ბიოგრაფიულ წერილებს, მოგონებებს, ჩვენ მოღვაწეთა შესახებ, ერთის სიტყვით ყველაფერს და ყველა სიგნის შესახებ, რაც კი თურნალისტს შეჰფერის და მოეთხოვება. იაკობი თავის სამწერლო შრომით კარგად ცნობილ იქმნა ილია ქავკავაძის წინაშეც. ილ. ქავკავაძემ იაკობი დაინახა სამწერლო შრომის განუსაზღვრელი მოყვარეობა და მასთან ყველა საქმეში სიტუთხილვე და თავდარიგი. იაკობის ეს ღირსება არც სხვებისთვის იყო დაფარული.

ასე ცნობიერება იაკობსაც რასაკვირველია დიდს ნდობას უკეთებდა მთელს ქართველობის წინაშე. ამ დროს წერ. კითხ. სამართველოში საჭირო იყო მდივანი. ამ თანამდებობის ღირსეულ პირად იაკობი დაინახეს. იაკობი მალე ჩაება ამ საზოგადოების უღელშიც. აქაც მან გამოიჩინა თავის ვნერგიული შრო და იმსახურა სინიღისიერად და იმავე დროს მან თავის კალმის ხმარებაც არ დასტოვა და გაზ. „ივერიის“ ემსახურებოდა.

წერა-კითხვის სამართველოდამ იგი გადავიდა იფ. გუბერნიი თავად-აზნაურთა ბანკში სამსახურისთვის. აქაც მან გამოიჩინა თავის სინიღისიერი შრომა, მართალი სამსახური, საქმის სისწორე, კარგად წარმოება და სანაქებო შრომა. ამის ასეთი კეშმარტი ღირსება სამაგალითო იყო ილია ქავკავაძისათვის. ამიტომაც იაკობ მანსვეტოვი გადაყვანილ იქმნა ბაქოს, ბანკის განყოფილებაში გამგეთ. აქაც იაკობმა გამოიჩინა თავისებური ვნერგია, სამაგალითო სიმართლვე თანა-

მღებობის აღსრულების დროს, რაც სამაგალითო იყოს
ლასთვის და ნამეტურ ბანკის გამგეობის წინაშე, ასეთ ღირ-
სებამ იაკობს დიდი პატივისცემის სახელი მოეხვეჭა და პა-
ტივისცემა ყველასაგან. ბაქოში იგი ბანკის საქმეებს აწარ-
მოებდა ჩინებულად და სამაგალითოდ, შემდეგ იგი ბანკის
სამსახურიდან ნაეთის სამრეწველო ნაწილში გადავიდა, დღეს
ამ წარმოების გარშემო ტრიალებს.

იაკობ ალექსანდრეს ძე ქართველი ერის წინაშე ვალ-
გადახდილია ბევრნაირის შრომის ამავით, როგორც კალმით,
ისევე წერ. კითხ. საზ. სამ. ჩინებულის სამსახურით და ამათ-
ზედ უპირატესი საქმე გახლავსთ შემდეგი სამაგალითო გარე-
მოება, რომელსაც აქვს მეტად დიდა, ფართო მნიშვნელობა
და კარგი ისტორია, ამიზედ მთელი წიგნი დაიწერება და არა
ეს პატარა წერილი, ხოლო ამ ჯერედ ჩვენ ეს ვიკმაროთ
დროებით. მაშ მოკლედ მოგახსენებთ.

იაკობ მანსვეტოვი თავის ყმაწვილ კაცობიდან იყო ერთ-
გული წევრი თავის სამშობლოსი და ქართველი ერის, რაც
მან არა ერთხელ ეს კალმითაც დაამტკიცა. მას კარგად აქვს-
და შეგნებული ქართული მწიგნობრობის სილატაკე და სას-
ტამბო საქმეთა სიღუბჭირე, იგი ქართულ მწერლობასთან
ჯერედ ისევე ახლოს იდგა, რომ მან შეიძინა თვის საკუთრე-
ბათ სტ. მელიქიშვილისეულთ ქართული სტამბა და დაიწყო
სტამბით მოკმედება

მიზანი სტამბის შექმნის იყო უმთავრესად ის გარემოება,
რომ მით იაკობს სასახლოდ უნდა გაეწია ქართული მწიგნო-
ბრობისათვის და მართლაც მან ასეთისავე საქმიანობით დაიწ-
ყო სტამბის მართვა-გამგეო, ეს მე თვით ვიცი, ვინაიღგან
სტამბაში მეც ვბეჭდვ ქართული წიგნები, ამ დროს, მე დავრ-
წმუნდი იმ მცნებაზედ, რომ იაკობს სტამბა შეეძინა პირდა-
პირ ქართული მწიგნობრობის სასარგებლოდ და ქართველი
ერის ინტერესების სამსახურად. ეს ასე გახლდათ და ამას ასა-
ბუთებს შემდეგი გარემოებაც:

სწორედ ამ დროს, თფილისში დაარსდა „ქართველთა მწიგნობართა კავშირი“ რომელსაც აქვნდა მიზანი ქართული წიგნების მრავლად ბეჭდვის, ქართული მწიგნობრობის აღორძინების და აღდგენის მის, რაც მანამდის ქართველებში ეს არ იყო. ასეთი საზოგადოება დაარსდა პაიეზით. პაი და ფული ამხანაგობას ვერას უზამდა, იგინი წიგნების გამოცემას სულ ვერ დაიწყებდნენ, რომ მათ თავიანთის კარგი, მოხდენილი სტამბა არა ჰქონოდათ. ეს გარემოება ყველამ იცოდა, ვისაც კი ზეგნს მწერლობასთან დაახლოებული კავშირი აქვნდა.

ამიტომაც იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტოვმა ხსენებულ საზოგადოებას ეს სიძნელეც ააცილა თავიდან და თავის საკუთარი სტამბა წმინდა საქმეს ძღვნად მიართვა, თავის წილად მთელი სტამბა შეიტანა პაეზის ნაცვლად და ამ გვარად, ახალი, ნორჩი შეუძლო ამხანაგობა გახადა კარგი სტამბის, ანუ შეძლების პატრონად. იაკობის საქმე ქართველთა ცხოვრებაში იყო პირველი მაგალითი, პირველი სამაგალითო საქმე. ამხანაგობა ამით ფეხზედ დადგა. წელში გაიმართა.

სტამბის საქმე მალე მოაწყეს, მიზანს განხორციელება დაუწყეს და მალე დაგვირგვინდა იაკობის აზრიც და დაიწყეს მშვენიერი ქართული წიგნების ბეჭდვა. კარგი წიგნების ბეჭდვით მათ მალე აღბეჭდეს ნაეზლი და იაკობსაც შეუსრულდა თავისი ნატვრა, რომ მისგან ბოძებული სტამბა მოიამარეს კეთილათ და სამშობლო ქვეყნის ერის და მწერლობის აღორძინებისათვის მოქარგეს თვისი მუშაკობა.

ამ კეთილ დაწყობილებას და სტამბის მოქმედების მიმდინარეობას ვრცელი საინტერესო ისტორია აქვს, იგი შეკავშირებულია ქართული მწერლობის ისტორიასთან, როცა კი დაიწერება ქართული მწერლობის ისტორია, იქ ნათლად გამოჩნდება ამ სტამბის მოქმედების ნაყოფი და მისი ისტორია და ამავე ისტორიასთან დაკავშირებულ იქმნება იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტოვის ის ამაგი და მამულის შეიღუ-

რი საქციელი და მოქმედება, რაც მან თავის ახალგაზრდას დროს ქართულ მწერლობას და ქართველ ერს გაუწია და არგუნა მას წილად.

შორიდებით გაგახსენებთ ბატონო იაკობ ალექსანდრეს ძევ, რომ ქართველებში ასეთის საქმიანობით თქვენ პირველი მაგალითი ბრძანდებით. დავსძენთ აქ კიდევ შემდეგს: თუმცა იაკობ ალექსანდრეს ძე თავის საქმეების გამო ქართულ მწერლობას კალმით შრომას განშორდა, ხოლო მას ქართული საზოგადო საქმისადმი პატივისცემა და თაღვარძობა კი არ დაეიწყებია, როგორც ვულ-შემატკივა ი მამულის შვილი ყველა ჩვენს საზოგადო საქმეთა მიმდინარეობას პატივით ეპყრობა, ასევე მხურვალედ აღდევნებს თვალ-ყურს ქართველთა ერის განათლებას, მწიგნობრობის აღორძინებას და თვით ქართველ მაჰმადიანთა განღვიძების ნატვრასაც. მათის დახმარებით ქართველ მაჰმადიანთ შესახებ მე დავდექდე ორნაირი წიგნი.

იაკობი დღეს 50 წლებს მიღწეულია და მას საღათ აქვს შერჩენილი თავის სამშობლო ქვეყნის და ერის სიყვარული შეუწყველად. იმედია იგი შემდეგისთვისაც ასევე დაშთება. რაც იაკობს ვიცნობთ, მას შემდეგ 30 წელია გასული, ამ ხნის განმავლობაში იგი ზღვას გზა-კვალ მიმართულება და აზრთ უცვლელი რაც საქებია ჩვენ გათახსირებულ დროში.

ღიახ, იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტოვის მიერ ბოძებულ სტამბას მდიდარი ისტორია აქვს. და ეს ისტორია დაკავშირებულია იაკობ ალექსანდრეს ძე მანსვეტოვის ბიოგრაფიასთან.

ალექსანდრე ვიოორგის ძე ჯაბადაძე

ალექსანდრე ვიოორგის ძე ჯაბადაძეს სამაგალითო ბიოგრაფია აქვს, იგი სავსეა სხვა და სხვა ღირსეულის ცნობებით და მასთან სასტამბო საქმეთა შრომით ღმრთელოვნებასა და ფაქტორია. ჩვენ აქ მარტო მის სასტამბო მოღვაწეობაზედ უნდა ვისაუბროთ, რადგანაც ესეც საქმარისია იმის საბუთად, რომ ვიცოდეთ ამ ქალის ენერგიული შრომა და

სიმაღლე ქართველის ეკომის და ქართულის შვიგნობის
ბეჭდვის და ქართული სტამბის წარმოების წინაშე.

ალექსანდრე ჯაბადარმა იაკობ მანსვეტოვის მიერ ბოს
ძებული სტამბა კარგად მოაწყო და მოქარგა.

სტამბას რა დანიშნულებაც დაუღო წინ იაკობ მანსვე-
ტოვმა, ქვეშარიტად, მის შესრულებას და განხორციელება-
საც ალექსანდრე გიორგის ძე დიდის ხალისით დაადგა, მოკ-
ლე დროის განმავლობაში ალ. ჯაბადარმა ასახელია ქართულ
წიგნთ გამოცემლობა და გამოსცა რამდენიმე შესანიშნავი
წიგნები ქართველთ წარჩიებულ მწერალთა, ამას გარდა მანვე
სტამბის საქმეც ჩინებულად მოაწყო და ამ გარემოებამ მის
გამომცემლობასაც ხელი შეუწყო და დააწინაურა.

სტამბის კარგად მოწყობის საქმემ ალ. ჯაბადარს გაუა-
ღვილა და შეაძენინა გამოსაცემად ეურნალ „მოამბე“ რომელ
ეურნალიც ალ. ჯაბადარისავე გამომცემლობით თითქმის 8
წელს იბეჭდებოდა და უნდა ითქვას, რომ ეს ეურნალი ისე
კარგად და შინაარსიანად გამოდიოდა, რასაც ღირსებით სხვები
სულ ვერ შეედრებიან. „მოამბის“ ასეთი ღირსება მთელის ქარ-
თულის საზოგადოების წინაშე ცნობილია კარგად და ამიტომ
მაზედ აქ ჩვენ ბევრს არას ვიტყვი, იმას კი მოვიყვანთ,
რომ ეურნალის გამომცემის საქმეს დიდათ უწყობდა ხელს
სტამბის არსებობის საქმეც.

ქართული სტამბა მარტოდ „მოამბის“ გამომცემის სა-
ძირკვლად და სახსრად არ ღირსა, იგივე გახდა უშთავრესი
იარაღი იმ სამწერლო გარემოების, რომ ალ. ჯაბადარი გახ-
და რედაქტორად დღიურის გაზეთ „ცნობის ფურცლს“ რო-
მელ გაზეთის გამომცემაც მან ვ. გუნიასაგან შეიძინა. რად-
განც ამ გაზეთმაც ალ. ჯაბადარის რედაქტორობით იწყო გა-
მოსვლა და მასთან იგი გამოდიოდა საზოგადოთ, ამიტომ აქ
მანზედ ვიტყვი ორიოდ სიტყვას, სულ მოკლედ.

ქართულს ენაზედ ბევრი გაზეთი ვერ შეიღრება „ცნ.
ფურცელს“ ვერც ღირსებით და ვერც სხვაფრივე, ამას გარ-

და იგი გამოდიოდა ფართოს ზომის, სურათებიანის
 ბით და მასთან ისე იაფადაც, წლით ღირდა 6 მ. და ნომე-
 რი 3 კაბ. რის მაგალითიც ქართველებში არ ყოფილა და რის
 გამოცემაზედაც მართლაცა და ალექსანდრე ჯაბადარს მიუ-
 ძღვის დაუფასებელი შრომა; უანგარო სამსახური, მისის ცდით
 და გაზეთის გაუმჯობესობით საქმემ იკამდის მიღწია, რომ
 ერთ დროს ამ გაზეთს 12 ათასი ხელის მომწერი ჰყავდა, რაც
 ქართველებში პირველი მაგალითი იყო.

ალ. ჯაბადარი ყოველს თავის ენერგიულს შრომასთან
 იგი ღვაწლ დეჟულია მითაც სომ საქართველოში მან შემო-
 ილო ცინკოგრაფია და ესეც გახსნა სტამბაში, ესეც მეტად
 დიდი საქმე იყო და პატივისცემაც მრავალთაგან. ცინკოგრა-
 ფიამ ხელი შეუწყო გაზეთის დამატების გამოცემის და გავ-
 რცელების საქმეს. რაც ჩვენში ყველამ ვიცით კარგან. სტამ-
 ბას სჭირდებოდა ხშირად სხვა და სხვა ზომის ასოები და იმე-
 ცადინა მან და სტამბასთან გახსნა ასოების ჩამოსასხმელი
 ანუ სლავალიტნი. სტამბის სახელოვნება მარტოდ ამით არ
 განისაზღვრა, მისთვის საჭირო იყო საკაზმაფი და ესეც მოა-
 წყო, სადაც კეთდებოდა ყველა ქართულ გამოცემანი. ბევრი
 წიგნის უღები მეტად ანტიკად და სუფთად.

ალ. ჯაბადარმა სტამბა ისე მოაწყო და ისე გაამდიდრა
 სასტამბო იარაღებით, რაც აუცილებლად საჭიროა ყველა
 სტამბაში და რითაც ეს სტამბა თფილისში გახდა პირველ
 ხარისხის სტამბათ. ასეთ პირველ ხარისხის სტამბა კარგად
 ეხმარებოდა როგორც „მოამბის“ საქმეს, ისევე გაზ. „ცნო-
 ბის ფურცლის“ გამოცემას და მასთან სხვათა საქმეებსაც,
 ზაკაზნიკების და ნამეტურ ქართ. წიგ. გამ. ამხანაგობის გა-
 მოცემას ხომ ძიძათ და ირალათ მოეღინა და ამ საქმის სა-
 შუალებით გაბრწყინდა კარგი ქართული წიგნებისა გამოცემა
 და მასთან ვრცელი წიგნების ტომების.

ასეთის საქმეებით ალ. ჯაბადარმა ისეთი დეველება დას-
 ღო, ისეთი ამაგი გაუწია ქართველ ერს, რასაც ფასათ არა

აქვს, იგი დაუფასებელია. ამისი შრომა არის მეტად მნიშვნელო-
სი და ვალ გადახდილი წინაშე სამშობლო ქვეყნის, ქართვე-
ლი ერის და მწიგნობრობის. ქეშმარიტება არის ამის მოწა-
მე, რომ აღ. ჯაბადარმა ქართველ ერს სინიდიისიერად ემსა-
ხურა მწიგნობრობის მბრით და მისი გამოცემანი და ქურ-
ნალ გაზეთიც ერთობ იაფად ღირდა. ამ ენერჯის კაცს სუ-
რათები რუსულს ენაზედაც რომ დაეწყო გამოცემანი იქ მას
უთვალავი ხელის მომწერნი ეყოლებოდა და კაი ფულსაც
შეიძენდა და ქართველებში კი მან მტრობის მეტი არა შეი-
ძინა რა.

მადლობის მაგიერ აღ. ჯაბადარი და მის სასტამბო მო-
ქმედებას ბევრნი საყვედურებს უთვლიდნენ. მადლობელი არ
იყვენ მასზედ, რომ გაზეთსა და ქურნალს ისე იაფი ფასი
აქნდა წლიურად, ამას გარდა ხშირად ბეჭდავდა ვრცელ
ტომებს, რის მაგალითიც სხვაგან ჩვენში ეს არსად ყოფილა.
მეუხედავად უმადურობის აღ. ჯაბადარი გულს არ იტებდა,
თავის ვალდებულებას სტამბის წინაშე და წიგნების გამოცე-
მის სინიდიისიერად ასრულებდა, როგორც ფართო გაზეთის
გამოცემას და ქურნალის, ისევე მშვენიერ წიგნებსაც ბეჭ-
დავდა. ამ ამხანაგობამ, მისმა სტამბამ და აღ. ჯაბადარმა
შექმნა თითქმის ქართული ახალი ხორც-შესხმული წიგნებს
მწერლობა.

ასე სინიდიისიერად უძღვევოდა აღ. ჯაბადარი როგორც
წიგნების გამოცემის საქმეს, ისევე სტამბის წარმოებას. რკი-
ნის გზის საქმის აღებას ხომ აღ. ჯაბადარს ყველაფერი შრო-
მა გაუორკვეა და გაუდიდა. რკინის გზის საქმის წინაშე გა-
ძლოლას უნდა დიდი ენერჯიული კაცი, უნდა მომზადებული
და სტამბის საქმეებშიაც კარგად გამოწურთული ფაქტორი,
უამისოდ აქ კაცი ვერაფერს გააწყობს, სტამბა მეტად რთული,
დიდი და ძნელი აღსასრულებელია.

ყველაფერს კარგად აწარმოებდნენ და სტამბა დღით
დღე სახელოვნებას იძენდა, მასთან ქონებითაც მდიდრდენ-

ზოდა, ამ დროს მოხდა ჩვენის ქვეყნის 1905 წ. აღურ-ზაური. ამ გარემოებამ სტამბაზედაც იქონია დიდი გავლენა. ამით სტამბა შეფერხდა საკმარისად და ამას ზარალიც მოჰყვა, უროპლისოდაც შეუქმლებელი იყო. ვინაიდან არც ერთი ასეთი დაწესებულება არ გადარჩა ასეთ ზარალს, ზოგი მოისპო კიდევც, ხოლო ეს სტამბა კი დაზარალდა და მოსპობით კი მას არაფერი შემცნევია. რასაკვირველია ესეც აღ. ჯაბადრის გენერალური შრომა გახლდათ.

დევლიანებამ სტამბა მოვალეებს ჩაუგდო ხელში, პირველ მოვალედ დავით ჰაატის ძე მაქავეარიანი გახლდათ, ვინც დაუწყო სტამბას წარმოება და შესავლიდამ ვალებს დაუწყო ქლევა. ამ გვარად მის ხელში კარგა ხანს ღარჩა სტამბა, ვალების ზოგი გადაწყდა, ზოგი გადაუწყვეტი ღარჩა, ეს გარემოება აღ. ჯაბადრისთვის ისეთ გაზვიადებულად აღოჩნდა, რაისა ვაპო დახანება აღარ ინდომეს, გაგრძელება, აღ. ჯაბადარმა მოახერხა და ეს უკანასკნელი მოვალეც მოიშორა და მით სტამბა მათის ზედამხედველობისაგან გაანთავისუფლა. დღეს სტამბის გარემოება ასეთი არის, რაზეცაც აღ. გიორგის ძეს ერთობ ბევრი შრომა და ცდა მიუძღვის.

ეს სტამბა ისტორიული სტამბა გახლავსთ, იგი დაარსებულია მდიდარის მიზნით, ბევრის მოღვაწეობის და საშახურის შემდეგ, ამ სტამბის ბოლოც რიგიან ბოლოთ დავირგინდა, იგი შეიძინა იაკობ მანსვეტოვმა და მერე იგი გახდა «ქართველ წიგნთ გამომცემელ ამხანაგობის» საკუთრებათ, ქართველთ ცხოვრებაში ამ სტამბას ისეთი საშახურა მიუძღვის, მას ისეთივე მნიშვნელობა აქვს, როგორც ქართველთა ცხოვრებაში წ. კით. საზოგადოებას, ქართულ თეატრს, ქართულ სასწავლებლებს და სხვა ასეთ საზოგადო დაწესებულებათა, მათზედ უფრო მეტი და მასთან კულტურულ პროგრესული. ამიტომ ვინატრებთ ამ სტამბის დღეგრძელობას და დლითი დღე გამდიდრებას და წარმატებას.

მღვდელი დავით ღამბაშიძე და მისი სტამბა

მეტყობა მეტყ საუკუნის შემდეგ, საქართველო ქრისტიანობის სიყვარულით თავის თანამორწმუნე რუსეთის იმპერიას ჩაბარდა, შეუერთდა. ამ გარემოებით რასაკვირველია ქართველ სამღვდელოებს უნდა ესარგებლნა მათ საქართველოს მოსვენებულის გარემოებით, ქართველთ შორის, ქართული მწიგნობრობის საქმე, სკოლების დახსნითა და ქადაგებითაც ერთი ათად უნდა დაეწინაურებინათ, გაეცრცელებინათ და აეღორძინებინათ, რასაც უეჭველია არც რუსეთის მთავრობა და სინოდი დაუშლიდა. ასეთ სამსახურს კი ქართველ სამღვდელოება ადვილად მოშორდა, იგი გახდა სამწუხარო წოდება, წოდება მჩატე, გაყიდული, გადაგვარებული და ყველაფერში უაზრობის წარმომადგენი.

ესენი სჩადიოდნენ იმას, რასაც მათ არც რუსეთის სინოდი სთხოვდა, არც რუსის ეგზარხოზები, არც თვით მთავრობა. მეტყობა მეტყ საუკუნის შემდეგ, რაკი ამათ იგემეს მოსვენება, მასთან ფულსაც ხშირად ადვილად იღებდნენ მრევლთაგან და ხან მთავრობისაგანაც ეძლეოდათ მათ ჯილდო და ჩინები, ამიტომ ამათაც მორთეს ლაპარაკი ასე: ჩვენ და რუსები ქრისტიანები ვართ, ჩვენი ორივეს სჯული ერთია, მართლმადიდებელი, სულ ერთი ვართ, ამიტომ ჩვენც უნდა სლავენურ-რუსულად ვილოცოთ და ვსწიროთ. უნდა ვეცადოთ, რომ მალე გავხდეთ რუსები. ამით საქმე იქამდის მივიდა, რომ ესენი ამის ნატვრას თვით ეგზარხოზებსაც ასმენდნენ, მთავრობასაც აუწყებდნენ, რომ ჩვენ ვცდილობთ რომ რაც შეიძლება მალე ერთნი გავხდეთ; გავერთდეთო.

ამათის გულ-გრილობით ქართველებში დავარდა ქართული გალობა, მოისპო საღვრთო წიგნების ბეჭევა. 1810 წ — 1865 წ. საერთო სხარება ერთხელ დაიბეჭდა, ისაც რუსულად, ქართულად იგი „ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოებამ“ დაბეჭდა, ფსიც 2 მ. ღირდა. ამ გარემოებას ისევ

და ისევ დიდი ყურადღება მიაქცია „ბრიტანიის საზოგადოებამ“ და 1875 წ. მათ დაბეჭდეს ქართულს ენაზედ პირველად სახარება, პატარა გამოცემა, რაც ღირდა 20 კაპ. ორ წელიწადში მათ დაბეჭდეს 40 ათასი ცალზე მეტი, ასევე დაეითნი, საქმე—მოციქულთა და სხვანიც, ყველა ამებნისას ბეჭდავდნენ ათი ათასობით, ეს პირველი მაგალითი იყო, ამიტომ ქართველი ერი ხსენებულ „ბიბლიურ საზოგადოებას“ დიდს მადლობას უძღვნიდა. ამ დროს ქართველ სამღვდელთა კი ეძინა. ესენი სკამდნენ, სომდნენ, მარხავდნენ, ნათლავდნენ, ჯვარს სწერდნენ და სხვანი.

ამათი გულ-გრილობა იქამდის მივიდა. რომ თფილისში, ამ ძირეულ საქართველოს სატახტო ქალაქში, ქართველის ეპისკოპოსისაგან წირვის გადახდაც კი იშვიათად შეიქნა, როგორც დავარდა ქართული გალობა, ქართული საეკლესიო წიგნების ხსენება და ბეჭდავც მისწყდა, ასევე მღვდელ-მთავრებსაც დაავიწყდათ ქართულს ენაზედ სამღვდელ-მთავრო წირვის შესრულება და სხვაც მრავალ ასეთნი. ეპისკოპოზის წირვა-ლოცვა კი არა და თვით მღვდლებსაც კი ავიწყდებოდათ ქართულს ენაზედ წირვის წესების შესრულება. ეს ცხადი ქეშმარიტება არის და უტყუარი. ეს რომ ქეშმარიტი გახლავსთ ამას ფიცი არ უნდა და ამასვე დაამტკიცებს ის გარემოებაც, რომ მთელი საუკუნის განმავლობაში ქართველ სამღვდელთა პირთაგან, საეროდ ლოცვის წიგნები და კატეხიზმო და სხვანი ერთხელაც არ დაბეჭდილა.

აბა დააკვირდით ამას „ახალი აღთქმა“ დაბეჭდეს მოსკოვს 1815 წ., „დაეითნი“ მოსკოვს 1824 წ., „სახარების განმარტება“ მოსკოვს 1815 წ., „იოანე ოქროპირის სიტყვა მღვდელთათვის“ 1845 წ. მოსკოვს, „იანონი წმ. გენადისა“ პეტერბურგს 1847 წ., „კურთხევეანი“ მოსკოვს 1826 წ., „ლოცვანი“ მოსკოვს 1826 წ., „მოკლე განმარტება ლიტურჯისა“ 1852 წ. თფ., „პარაკლიტონი“ მოსკ. 1822 წ., „სადღესასწაულო“ მოსკ. 1805 წ., „სამღრთო და სამღვდ-

ლო სახარება“ 1803 წ. მოსკ. აი ეს გახლავსთ სტალიკანთნი
ველ სასულიერო პირებთაგან ნაბეჭდი წიგნები 1860 წლგ-
ბამდის. ეს ნამდვილი, ოფიციალური ცნობა არის, ასე აილო
ქართველ სამღვდელოებამ თავის თავსა და ვინაობაზედ ხელი.
ასე აღვიღათ დაკარგეს მათ ყოველივე და დაიფიწყეს.

ასეთ სამღვდელოების წინაშე 1864 წ. მღვდელმა გი-
ორგი ხელიძემ გამოსცა თვითურ ქართულ სასულიერო ჟურ-
ნალსაქართველოს სასულიერო მახარებელი“, ამ ჟურნალმა
1866 წ. გასტანა. რედაქტორი მისი ქართველი კაცი იყო,
იგი ქართულ-რუსულ ჟურნალსაც ბეჭდავდა, ხოლო რაც შე-
ეხება მის მამულისშვილობას და მიმართულებაც იგიც ისე-
თივე პირი გახლდათ მაშინ, როგორც სხვები იყვნენ და ვინც
ჩვენ ზემოდ აღწახსენეთ გაკვრით. ამით შემდეგ, ანუ 1882 წ.
მღვდ. დავით ლამბაშიძემ გამოსცა ქართული სასულიერო გა-
ზეთი „მწყემსი“ და მცირე ხანა ამ გაზეთის გამოსაცემად
სტამბაც გახსნა ყვირილაში და ქუთაისიდან „მწყემსი“ აქ
გადმოიტანა და ბეჭდა. ქართველებში პირველი მაგალითი იყო
სამღვდელო პირისაგან სტამბის გახსნა, ამიტომ აქ მოკლედ
მოვიყვანთ ამ სტამბის ცნობებსაც. მღვდელმა დავით ლამბა-
შიძემ ეს სტამბა კარგა ხანს შეინახა, აქ ბეჭდა მან თვასი
გაზეთი და მასთანავე სხვა და სხვა სასულიერო შინაარსის
წიგნები. დეკანოზი დავით ლამბაშიძე ამით, ანუ ქართულ სა-
სულიერო წოდების წინაშე ამაგდარი და ღვაწლ-დებული
არის, მას მათ წინაშე კაი ამაგი დაუთესია, არა რისიგან მათ
გაუჩინა მწერლობა, საკირო წიგნები უბეჭდა და როცა სა-
კირო აყო სადმე, იქი იგი მათს დარაჯათაც ჩნდებოდა, და-
ვით ლამბაშიძე შეცხრამეტე საუკ. ქართველთ ცხოვრებაში
არის შესამჩნევი პირი, მისი ბიოგრაფია მეტად მდიდარი ში-
ნაარსისა გახლავსთ, იგი სასულიერო საგნებს გარდა სავსეა
ქართველთ სამოქალაქო ცხოვრების ცნობებითაც, სასწავლე
ბლების ცნობებით, სხვა და სხვა საკირ-ბოროტო კითხვებით
და ვინ იცის კიდევ რამდენ რით. დეკანოზი დავით ლამბაში-

ქე გარდაიცვალა 1909 წ. გარდაცვალების შემდეგ მისი სტამბა სხვის საკუთრებათ გადავიდა. დღესაც არსებობს ამ სტამბანაშთი ყვირილაში.

მღვდელი სიმონ მჭედლიძე და მისი სტამბა ქ. ქუთაისის

დღევანდელ დღეებში ლამბაშიძის სიკოცხლემივე თავი გამოიჩინა მღვ. სიმონ მჭედლიძემ. აზის ვინაობა ჩვენთვის უკვე ცნობილი გახლავს, რადგანაც იგი დღესაც მოღვაწეობს სასტამბო, სამწერლო და სამღვდლო ასპარეზზედ. მას ქუთაისში აქვს საკუთარი შესაფერი სტამბა, თვით აწარმოებს ამ სტამბას და საქმიანობას უძღვება თავის შესაფერად. სტამბის მუშაკობის გარეშე, იგი ცნობილი მუშაკი გახლავს ქართულ სასულიერო და საერო მწერლობის, იგი ბეჭდავს სხვა და სხვა ისტორიულ წიგნებს, ამასთანავე გახლავს რედაქტორი სასულიერო და სამოქალაქო გაზეთ „შინაური საქმეები“ რომელიც დღესაც გამოდის მისის რედაქტორობით ქუთაისს. ამას გარდა 1913 წ. დასაწყისიდან მანვე დაიწყო გამოცემა თვიურ ჟურნალ „განთიადის“, ამ ჟურნალის გამოვიდა რამდენიმე წიგნი. ასეთის სამსახურის მას სხვაც ბევრი რამ მიუძღვის.

იგი განაგრძობს დღე. დავითის მაგიერობას, ვაზ. „შინაური საქმეები“ გ მოჰყავს თავის შეძლების და გვარად, ამით იგი დიდს შრომას და ამაღს სდებს არა მარტო იმერეთის ერის წინაშე, არამედ მთელის ქართველის სამღვდლოების და ქართველი ერის. იგი მიმართულებით რამდენათაც ეკუთვნის სასულიერო მიმართულებას, იმდენადვე იგი ქართული მოქალაქეც გახლავს ქართველი ნაციონალისტი და ქართველი ერის გონიერად დაწინაურების მონატრე. ჯერედ დღე ხანი არ არის რაც ეს მოძღვარი ქართული სასტამბო და სამწერლო ასპარეზზედ გამოვიდა და მან ამ ხნის განმავლობაშიაც უკვე

გვაჩვენა თავის სამოღვაწო საიმედო ნიშნები, საქართველოს
ფრისადმი ღრმა პატივისცემა და თავის ფრის აღორძინებისად-
მი დიდი გულის ტკივილი.

ნიკოლოზ იაკობის ძე ნიკოლაძე

ის, რაც ანტონ კათალიკოზმა თავის შესახებ სთქვა, ამას ჩვენ ვიტყვით ნიკოლოზ ნიკოლაძეზედ ასე: — „მოვიცა-
ლე სხათა უოგუდათა კეთილთაგან და ვერა მოვიცაღე საქართვე-
ლოს მსახურებისაგან“. ნ. ნიკოლაძის ბიოგრაფია ასეთი მდი-
დარი გახლავსთ, რომ მის დაწერას მთელი ტომი მოუწოდება
და არა პატარა წერილი, ან წიგნი. იგი სამაგალითო იქმნება
თვით ჩვენის მოზარდის თავობისათვის, ვინაიდან ამ კაცის
ცხოვრებაში ნახვენ ბევრს სამაგალითო და მისაბამ მხარეებს.
ამას ჩვენ პირუთვნელად ვამბობთ. ჩვენ ცხოვრებაში, არ მო-
იპოვება არც ერთი მხარე, რომ მას ნ. ნიკოლაძე თავის
ბრწყინვალეს კალმით არ შეხებოდეს. ასევე ამ ცნობილს და-
მსახურებულს გონიერს მამულისშვილს მწერალს დიდი ამაგი
მიუძღვის ქართული სტამბის წინაშეც.

ნ. ნიკოლაძემ პარისში სწავლის დროს სასტამბო საქ-
მენიც შეისწავლა, სტამბაში თვითაც მუშავობდა, პრაქტიკუ-
ლად კარგად მოემზადა, მერე მან თავის სამზადისი ქართულ
სტამბას გამოაყენა და ამიტომ მან ამის სასარგებლოთ ფუ-
ლიც ბევრჯერ დახარჯა. სტამბის და ქართული ანბანის გა-
ლაზათიანებით იგი ისე იყო აღფრთოვანებული რომ ერთ
დროს, იგი ქართული ახალი ანბანის შედგენაზედაც შრო-
მობდა, რაც ჩვენ ზემოთაც ავსუხსეთ.

კირილე ბეჟანის ძე თ. ლორთქიფანიძე

კირილე ბეჟანის ძის სახელი ბევრისთვის უცნობია ჩვენ-
ში. ჩვენ აქ სულ მოკლედ ავსუხსავთ ამ საყურადღებო მო-

ღვაწის ცნობებს. კირილე ბეჟანის ძე ეკუთვნის და ქართველთა მწერალთა და მოღვაწეთა ჯგუფს, რომელთაც ქართულ მწერლობაში მე-60 წლები ეწოდება.

ისტორიული მართლ-მსაჯულება მოითხოვს, რომ სადაც მე-60 წლების ქართველთა მწერლებს და მოღვაწეები გამოცხადებინან, იქ მათ რიცხვს არც კირილე ბეჟანის ძე გამოაკლდებოდა, თუმცა ხშირად ეს ასე არ არის და ამ პირის შესახებ კრინტსაც არ სძრავენ. ეს ჩვენ მოგვდის უცოდინრობით, უცნობლობით და არა შურიტ, ან ბოროტებით.

კირილე ბეჟანის ძე რომ ნამდვილ ეკუთვნის ხსენებულ პროგრესულ ქართველთა მოღვაწეთა ჯგუფს, ეს მტკიცდება ცხადად შემდეგიდამ: პეტროგრადში სწავლის დროს, კირილე ბეჟანის ძემ, ქართულს ენაზედ გამოსცა ერთი მშვენიერი წიგნი, ქართველ წარჩინებულ მკვლევართა ლექსების კრებული, სახელდობრ: — „ჩონგური“. ამ წიგნში მოთავსებულ არსნ. ბარათაშვილის ლექსები, გ. ორბელიანის, ილ. ჯავახიშვილის, აკაკის და სხვათა, აქვე მოთავსებულია რუსის გამოჩენილის ნეკრასოვის: — „პოეტი და მოქალაქე“ და ზოგიც სხვა ლექსები, დობროლუბაჟის, ნიკიტინის, პლეშჩევის და სხვათა, რომელთა თარგმნაც ეკუთვნის თვით კირილე ბეჟანის ძეს და რაც ცხადი საბუთია მის, რომ იგი დიახ, იმ დროს, ყოფილა მხურვალეს იდეებით გამსჭვალული.

წიგნი „ჩონგური“ დაბეჭდილია 1868 წ. ისეთ დროს, როცა ქართულს ენაზედ წიგნის ქაქანებაც არ იყო. მასთან გამოცემა არის კახტა და ლაზათიანი ისე, რომ მისთანა გამოცემა დღესაც იშვიათია ჩვენს მწერლობაში. დღეს ამ წიგნის პოვნა ერთობ ძნელია.

რუსეთიდან საქართველოში დაბრუნებული კირილე ბეჟანის ძე ჩაება სამშობლო ქვეყნის სამწერლო უღელში და იგი 1873 წ. გახლდათ ეურ. „კრებულის“ რედაქტორად, მერე გაზეთ „დროების“ იმ დროს, როცა რედაქტორი ს. მეს-

ხი სამზღვარ გარედ წავიდა. მაშინ გაზეთს კირილეს ბეჟანის
ქე რედაქტორობდა და მის კალმით შრომას გარდა ფულიც
ბევრი დაეხარჯა, რადგანაც მაშინ გაზეთის შესავალი გასა-
ვალს ვერ ჰფარავდა და ამას გარდა ს. მესხის გამოსაზღვრილი
ქმეებიც კირილეს დააწუნენ კისერზედ შესანახად. არც ესენი
უზის მას იაფად. „კრებულსა“ და გაზედ „დროებას“ გარდა
კირილე ბეჟანის ძეს სხვა სამწერლო შრომანიც აქვს. მათი
ლექსების კრებულიც, დაბეჭდილი 1910 წ. „სანთური“ ხომ
მშვენიერი, იდეების ლექსების კრებული გახლავს.

ბევრს სამწერლო საქმიანობას გარეშე, კირილე ბეჟანის
ძეს ქართული სტამბის წინაშეც კი სამსახური მიუძღვის. მან
აღრვევ შიპტია ქართულ სტამბას დიდი ყურადღება და იგი
ყოველთვის მეკადინებდა, რომ ქართული კარგი, ახალი ან-
ბანი შეედგინა, ეს შოახერხა კიდეც და 1880 წლებს, მან ჩა-
ჩამოასხმევეინა თავისაგან შედგენილ ქართულ ასოების ანბანი,
ამ ანბანის ასოების ხმარება 1881 წ. დაიწყეს ქუ-
თაისში, გაზ. „შრომა“ ამ ასოებით იბეჭდებოდა, ასევე
იმ დროის ქართველ ქალთა ეურნალი, თვით „ვეფხისტყაო-
სანიც“ კი გამოსცა ამ ასოებით კირილე ბეჟანის ძემ. საზო-
გადოებას ეს ანბანი არ მოეწონათ, ამიტომ იგი ხმარებიდამ
გაძვეებულ იქნა. შემდგომ ამის კირილე ბეჟანის ძემ შე-
ადგინა მეორე სხვა ახალი ანბანი.

ახალი ქართული ანბანი, ჯერეთ ამის ასოები არ ჩამო-
უსხმევეინებია. ამ ანბანის ნიმუში ჩვენ აქ დავბეჭდეთ და მი-
ტომ მის ავ-კარგიანობაზედ ჩვენ არას ვიტყვით. ეს საზოგა-
დოებამ დააფასოს.

კირილე ბეჟანის ძე არის ღრმოდ განვითარებული პირი,
იგი რუსულს და ევროპიულს სამეცნიერო, ფილოსოფიურ
თუ პოლიტიკურს მწერლობას ისე იცნობს, როგორც თავის
ხელის გულს. იცნობს აგრეთვე კარგად ქართველ ერის ცხო-
ვრებას, ქართულ მწიგნობრობას, იცის კარგად საქართველოს
ისტორია და ბევრიც სხვა ასეთნი, რაც კი ქართველ ერის

ცხოვრებას შეეხება. მისი შეხედულება ქართული ანბანის შექმნაზე მოღვაწეობის საქართველოში არის შეტად საინტერესო და ლოლიკურს დასკვნასთან ერთობ ახლოს მდგარი.

ყოველ შემთხვევაში თამამად ითქმის, რომ ქართულ სტამბას კარგად განათლებული მთარველი ჰყავს, ამით სტამბის შედიდურობაც კი შეუძლიან, რომ მას გარს უვლის ასეთი მომზადებული მოღვაწე პირი. კირილე ბეტანის ძის შრომის შესახებ მთელი წიგნი დაიწერება და არა ეს პატარა წერილი, მაგრამ რა გაეწყობა, ჯერეთ ეს ვიკმაროთ ზენ.

ქესტამბე ბორის სპირიდონის ქე ესაძე

მაშა ბორისის გახლდა სპირიდონ ესაძე, გურული გახლდათ და მასთან იგი იყო გადაგვარებული. ქართული არ იცოდა, მეუღლე გახლავსთ მათი არღუთაშვილის ასული. სპირიდონმა კარგად იცოდა სომხური ძველი და ახალი ენებიც. მან შეიღები გამოზარდა გადაგვარებით, ამიტომ ბორის ესაძემ ქართული ენა არ იცოდა, არც წერა-კითხვა, მაგრამ ყოველივე ამასთან იგი იყო წრფელი მამულიშვილი და ბევრათ უკეთესი და მჯობთა მჯობი მათზედ, რომელთაც ქართული ლაპარაკიც იციან, წერა-კითხვაც, მაგრამ ყოველივე მასთან უკუღმართები არიან.

ბორის ესაძე გახლდათ სამხედრო პირი და მასთანვე თითქმის მოწაფე პატოსი. გულით თა სულით იყო მოყვარე თავას სამშობლო ქვეყნის, ერის და საქართველოს აღორძინების. მისი სული და გული, მისი მისწრაფება ყოველთვის მშობელი ქვეყნის ინტერესების გარშემო ტრიალებდა, მისი მამულისშვილური იდეალები იყო სუფთა, მოქალაქური, ადამიანური და არა ისეთი, ეს როგორც ზოგიერთებს სჭირდათ.

მისი ყოველი ცდა მიმართული გახლდათ გადაგვარებულ ქართველთ წინააღმდეგ, იგი თავის მშვენიერის რუსულის

ენით და კალმით ნათელს ჰყენდა და აცხოველებდა მისი
თველთა გადაგვარებულთ გულს და სულს.

თვითაც სინანულში იყო, რომ დედა-ენა არ იცოდა, მაგრამ მის მშობლიურ მისწრაფებას ეს არ უშლიდა, ვინაიდან ქართველთა გადაგვარებულ პირებში მას შეჰქონდა რუსულის ენით თავის ჰაზრის სხივები. მან ბევრი გადაგვარებულ ოჯახები მოაბრუნა მშობლიურის გზაზედ, ბევრს ახალგაზრდა სამხედრო პირს შეაყვარა საქართველო და გააქცო ქართული მწიგნობრობა. ბევრს გადაგვარებულ ქართველ გენერალს მოუბრუნა მშობელს ქვეყნისაკენ გადახვეწებული პირი.

ბორის სპირიდონის ძე იყო ბჭე და საძილკველი საქართველოს აღორძინების და გათვითცნობიერების, ჩვენს დროში, ასეთ გულ-გამთბარ მამულიშვილებს ერთობ მკირეღ ვხედავთ. მთელი მისი ზრუნვა სიტყვით, საქმით, თუ კალმით სულ თავის ქვეყნის ბედნიერების გარშემო ტრიალებდა. იგი ქართველების ცხოვრებაში იყო დიდი ნუგეში, დიდი წინააღმდეგი ძალა გადაგვარებულ ქართველთა წინაშე. ამიტომ ჩვენთვის ქართველებისთვის ასეთი კაცის დაკარგვა და ისიც ისე უდროვოთ იყო თავ-ზარ დაცემა. დიდი უბედურება, დიდი მეხი ჩვენის გვარისათვის.

იგი იყო მხურვალე დარაჯი საქართველოსი და ქართული ერის. მის მოღვაწეობას ჩვენ სხვაგან ავსუხსავთ, აქ კი მარტოდ მის სტამბის არსებობის პირობებს შევხვებით.

ბორის ესაძემ სტამბა შეიძინა ვალერიან გუნისაგან. მის ხელში სტამბამ ცოტა ხანს იარსება, ვინაიდან იგი სამხედრო პირი იყო და სტამბის მართვა-გამგეობის დრო სულ არ აქენდა.

იგი იყო ერთობ ახლოს მდგარი ყველა ქართულ საზოგადო სექციებთან, ქართულ მწერლობასთან, ერთის სიტყვით ყველა ქართულ დაწესებულებასთან ახლოს იდგა. იყო ერთ დროს რუსულ სამხედრო გაზეთის რედაქტორიც, სადაც იგი ქართველ ერის ინტერესებს ყოველთვის დიდის მართლ მსაჯულეზათ იცავდა.

იგი არც ერთ ქართულ საზოგადო საქმეს მოჰკლდებოდა, მის ყველგან შექჷონდა თავის წვლილი. ყველა ჩვენ საქმის მიმდინარეობასაც დიდათ აქცევდა ყურადღებას. რუსეთის სატახტო გაზეთებშიც ხშირად სწერდა ჩვენის ტომის განსაცდელის შესახებ. განსვენებულს ქართველთა შესახებ ძრიელ ბევრი ნაწერები აქვანდა რუსულს ენაზედ დაწერილები.

მისი ნაწერების ქართველთ შესახებ რამდენიმე ტომი გამოვა. ჩვენ ვნახეთ ჯერეთ მათს სიცოცხლეში მათი ნაწერების და გავკვირდით მათს სიმრავლეზედ. არ ერის არც ერთი მხარე ქართველთ ცხოვრების, რომ მასზედ განსვენებულს ნაწერი არ აქვანდეს რამე და მასთან მასში გატარებული არ იყოს მისი მშობლიური ქვეყნის სიყვარულის სხივები და იმ დარდებისა და ნაღველის ფიქრები, რითაც იგი გატაცებული იყო ყოველთვის.

დიახ, საქართველოს მგლოვიარობით იგი განუსახლვრელის დარდით იყო გარემოცული. გარდაიცვალა ჯერეთ ისევ ზონს შეუფალი. 53 წ. მაიცვალა 1913 წ. ქ. ყარს, დასაფლავებულია თფლის, ვერის სასაფლაოზედ.

ვალჷრიან გუნია

დამსახურებული მოღვაწე ქართული სცენის და ქართულის მწერლობის. ერთ დროს ამან შეიძინა სტამბა და რამდენსამე ხანს აწარმოვა, სტამბის შენახვა მისთვის მძიმე იყო და აუტანელი ამიტომ იგი გაყიდა.

კრიგოლ ნიკოლოზის ქე დიასამიძე

ცნობილი პირი, ქართველი ერის მოღვაწე, გაზ. ზთემისა რედაქტორად ყოფილი, ქართველ საზოგადოებისაგანაც კარგად ცნობილი და ნიქიერი, გრძნობიერი მწერალი. ერთ

დროს ამასაც აქენდა სტამბა, სადაც მეც ვბეჭდებო წიგნები.

გრიგოლ დიასამიძე არის საქმარისად ცნობილი პირი ჩვენში, იგი ჯერედ ახალგაზრდა კაცია, მას დიდი მომავალი აქვს, ამის ნიშანი ჩვენ მასში აღრიდგანვე ვნახეთ, იგი თავის ახალგაზღობილად დღემდე სდგას გზა, კვალ გადახვეული და ქართველი ერის ინტერესებს იცავს სისწორით და ქეშმარიტებით. მან თავის შრომით და მამულისშვილობით ბევრი რამ საყურადღებო საქმენი შექმნა ქართველ გვარის სასარგებლოთ და კიდევაც ბევრს გააკეთებს.

სტამბა მან ცოტა ხანს შეინახა, ვინაიდან სტამბის გამგეებმა მას სტამბის ყოველივე შეუქამეს. შერე ეს სტამბა ვალერიან გუნიაშვიტმა შეიძინა.

ტიგრან მარკიანის ძე რეტიკინოვი

თფილისელი მოქალაქე, ტომით სომეხი, კაცი განათლებული და ყოველთვის და ყოველგან ქართველთა და სომეხთა შორის სიყვარულის და ერთობის მფენელი. არის მეტად კეთილშობილური იდეის პატრონი, იგი არის კარგად მომზადებული პირი, განათლებული თავის დროის კვალად.

ტიგრან მარკიანის ძეს სტამბა დარჩა მამისაგან. ეს სტამბა ისტორიული სტამბა არის, იგი დაარსებულია 1860 წ. ამ სტამბაში გამოცა ილია ქავჭავაძემ პირველად საქართველოს მოამბე 1863 წ. ამავ სტამბაში დაიწყეს გამოცემა 1877 წ. ვახ. «ივერიის», ამათ გარდა ამ სტამბაში სხვა გამოცემანიც გამოდიოდნენ ეურ. «იმედი» და სხვანი. ქართული წიგნებიც ხშირად იბეჭდებოდა აქ. 20 წლის განმავლობაში თვით მეც ამ სტამბაში ვბეჭდავდი ქართულ წიგნებს.

ტიგრან მარკიანის ძე არის სტამბის საქმის კარგად მცოდნე. საქმის შესრულების დროს, როგორც მე ისევე სხვებს

დიდს შეღავათს უწევდა, იგივე არის სტამბის მუშაობის რეზერვების კარგად მცნობი და მასთან კარგი მფარველობის ხალხის, მის სტამბაში სომეხს და ქართველ მუშებს გარჩევა არა აქვს, ეს როგორც სხვებმა იციან. ასეთის საქმით იგი საშავალითო ადამიანი და მასთან მისაბაძი მრავალთავან.

მოკლედ უნდა მოგახსენოთ, რომ ტიგრან როტინოვის სტამბას დიდი ამაგი მიუძღვის როგორც ქართული მწერლობის წინაშე, ისევე სომხურის და რუსულისაც. აღრე ამ სტამბას თავის საკუთარი ასოების ჩამოსახმელიც აქნდა — სლავალიტი.

იმერეთის სტამბები და დაბეჭდილი წიგნები იმერეთში.

იმერეთში, ქართული სტამბა 1770 წ. გახსნეს, სოლომონ პირველ მეფის ბრძანებით, ამავე მეფის საფასით.

სასტამბო იარაღი და ასოები თფილისის სტამბიდან გადიტანეს. ასოები, დაზგები, ანუ კასები და საბეჭდი დაზგაც თფილისიდან იქნა გადატანილი.

სტამბის ხელოსნებიც თფილისიდან გადიყვანეს, ამით მომართეს ყოველივე სტამბის საქმენი. ცნობა არის, რომ 1780 წლიდან, იმერეთში, სტამბის ხელოსანთა რიცხვი გამრავლდა თურმე.

სტამბის ოსტატები უცხო ტომის კაცნიც ყოფილან, იგინი აჩვენებდნენ ყველაფერს, თუ სად რომელი ასოები უნდა ჩაეყარად კასაში, ანუ კასაში და მერე როგორ უნდა ეწყათ. იმოდენა წიგნებს ხუცურს თუ მხედრულ წიგნებს ორი და სამი კაცი ვერ ამოაწყობდა იმ დროს, თუ არ ოცი და მეტი ხელოსანიც, ამიტომ 1770 წ. თფილისში მესტამბეთა რიცხვი იმოდენი იყო, რომ აქედამ იმერეთშიაც გადავიდნენ, სტამბა გახსნეს, წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს.

თუმცა იმერეთის სტამბა სოლომონ დიდის საფასით

ქართული
ენების
სწავლის
ინსტიტუტი

- მღვთისმშობლის ქება და დიდება ლოცვით სოლომონ მეფისადმი მიმართ ლექსი 1803 წ.
- ანბანი ქართული კათოლიკის მისიონერთაგან 1804 წ.
- ლოცვა მღვთისმშობლის კათოლიკეთათვის 1805 წ.
- პარაკლისის წიგნი პატარა 1805 წ.
- ლოცვანი პატარა 1805 წ.
- იიერეთის სამეფო დავთარი პატარა 1806 წ.
- ახალციხელ ქართ. კათ. ვაქრობის თხოვნა და სოლომონ მეფის წინანე მიერთებული ვაქრობის გამო 1807 წ.
- ვაქრობის განწესების რიგი, პატარა ფურცელი 1808 წ.
- პატარა დაუჯდომელი 1800 წ.
- იმერეთის სამეფოს გაუქმების პროკლამაციები 1810 წ.

და სხვანი კიდევ მრავალნი ასეთნი სამეფო ბრძანებანი, მეფე სოლომონის ქებანი, ქუთაისის ვაჭართა მისვლის ამბები და სხვაც ასეთნი მრავალნი, რომელთა ფურცლებმა ჩვენ დრომდის ვერ მოაღწიეს. აწის ცნობანი კი გამოვკრობე ვინმე მესხის ძველის მისიონარულის დღიურიდამ, რომელიც 1815 წლებში არის ნაწერი ქუთაისში მყოფ ახალციხელ კათოლიკე მღვდლებ მისიონერებისაგან.

ასეთი გახლავსთ იმერეთის სამეფო სტამბის ისტორია. 1810 წ. რომ ამ სტამბაში რუსის მთავრობას თვის ბრძანების ბევრი რამ ფურცლები უბეჭდავს, ნამეტურ იმერეთის რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირება. თვით აქტებიც გვეუბნება, რომ შეერთების დღეს, 1810 წ. ქუთაისის ქუჩებზედ გაკრულ იქმნა დაბეჭდილი ქაღალდები სადაც მოთვლილი იყო ყველაფერი წესების დამყარების ცნობებით. ასე რომ 1810 წ. ამ სტამბაში რუსეთის ახალ მთავრობის ბრძანებით ბევრი რამ განკარგულენი დაბეჭდილან. ამ წლის შემდეგ კი ეს სტამბა ქუთაისში აღარ სჩანს, იგი იკეტება, მას იჩემებს ზ. წერეთელი.

იმერეთის სამეფო სტამბას მოსპობის შემდეგ, კერძო პირთა სტამბა გახდა, ანუ ზ. წერეთლისა, რომელაც 1825

ქართული
ენების
მეცნიერება

წ. არსებობდა და თითო ოროლა სასულიერო წიგნების
დავდა. რუსეთის მთავრობის აღორძინების შემდეგ, პირველ
რუსულ-ქართული სტამბა იმერეთში, ქუთაისს გაიხსნა 1830
წ. ამის შერე ეს სტამბა 1854 წ. დაიკეტა, მოიშალა. მერე,
ანუ რუს-ოსმალის ომის გათავების შემდეგ ეს სტამბა 1857
წ. ისევ მოაწყეს. 1880 წ. უკვე სტამბა გამოჩენილად არ-
სებობდა. აქ ქართული წიგნების გამოცემაც დაიწყეს.

ასოთ-ამწყოობით ცხოვრება.

სტამბაში მუშაობენ სხვა და სხვა დარგის ხელოსნები.
მაგალითებრ ამომწყობნი, მბეჭდავნი, ქალაღდის მიმწოდებ-
ბელნი, მურის წამსმელნი, მანქანის ჩარხის დამტრიალებელი,
და ზოგნიც სხვანი უბრალო მუშაკნი. რაც სტამბის ხელოს-
ნობა განვითარდა და ელვით მანქანების მუშავობაც შემოი-
ღეს, მას შემდეგ, სტამბებში ზოგიერთ დარგის მუშათა
რიცხვმაც იკლო, მაგალითებრ როგორც ჩარხის დამტრია-
ლებელთ და მურის წამსმელთ. ნამეტურ მოისპო სტანოკ-
ზედ (დაზგა) მომუშავეთა რიცხვი.

ასოთ ამწყოობლობა საქართველოში 1707 წ. იწყება,
მის შემდეგ ეს საქმიანობა ნელ-ნელა ვრცელდებოდა, ოსმალ
სპარსთა ომები ქართველებს ნებას არ აძლევდა სასტამბო
საქმეთა აღორძინებას და წარმატებას. მე-19 საუკ. შემდეგ
კი რაკი საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, მის შემდეგ, საქარ-
თველოს მცხოვრებთაც მიეცათ დრო მოსვენების, ცოტათ
მოქალაქურად თვალის გახილების, ამ გარემოებამ სასტამბო
საქმეებზედაც კაი გავლენა იქონია.

1801 წ. ქართლ-კახეთი რუსეთის იმპერიას ჩაბარდა,
ამ დროს თფილისში არსებობდა ორი სტამბა ერთი მეტეხში
კეფერაშვილის და მეორე სამეფო სტამბა, სამეფოსი, რაც
1881 წ. 30 ათასი მანათი დაჯდა. ორივე სტამბაში 10 კა-
კამდე მუშაობდა, მათში ორი სტამბოღელი სომეხი იყო,

დანარჩენი ქართველები. 1801 წ. რაკი მეფობა მესტამბეებმა სტამბებიც მოშალეს, ნივთები აქეთ იქით შიშალეს, ცოტა ოდენი კი დასტოვეს სამეფო სტამბაში. მეტეხის სტამბა ისე ჩაიყლაპა, რომ შემდეგ მის ხსენების ცნებაც აღარ გამოჩენილა. 1801 წ. შემდეგ რუსეთის ახალ მთავრობისათვის სტამბა საჭირო იყო, მაგრამ ძველი სტამბის მათ ველარა ნახეს რა, მერე მცირე ოდენი იარაღი მოიპოვეს 1805 წ. დიდის ვაი ვაგლახით გახსნეს სტამბა. სტამბაში ზოგი ძველი ქართულ სამეფო სტამბის იარაღი შეიტანეს, ზოგიც ახლად გააკეთებინეს. ამ დროს თფილისში ბევრის ძებნის შემდეგ სულ სამი კაციღა აღმოსჩნდა სტამბის ხელოსანი, დანარჩენ მუშაკნი სულ აქეთ იქით დაქსასულიყვნენ.

მიტომ მთავრობამ იზრუნა და 1805 წ. გაიხსნა თფილისში მთავრობის პირველი სტამბა, სადაც სულ ხუთი კაცი მუშაობდა, სამი ქართველი და ორი რუსის სალდათები ამომწყობნი და მბეჭდავი, ჯარის კაცები მოპოვნილნი.

სტამბის საქმეები ნელ-ნელა წარმატებას ეძლეოდა, ამიტომ მასში მუშათა რიცხვიც მატულობდა. სტამბის საქმე და ხელოსანთა რიხვი ისე წავიდა წინ, რომ 1817 წ. როცა პირველად „საქართველოს გაზეთის“ გამოცემა დაიწყეს, მშინ თფილისში უკვე 10 კაცი იყო სტამბის მუშაკნი. მის მერე ამ ხელობის მუშათ რიცხვი ნელ-ნელა მატულობდა. საქმე ისე დაწინაურდა რომ 1830 წ. თფილისში უკვე სამი სტამბა არსებობდა, ერთი მთავრობის, მეორე სომხის და მესამეც ქართველის, სამივე სტამბაში მუშათა რიცხვი 30 კაცამდის იყო. ერთი სტამბა, ანუ ქართველის 1832 წ. დაიკეტა, დარჩა მთავრობის და და სომხის.

ამის შემდეგ მთავრობის სტამბა დაწინაურებას მიეცა, ამ გარემოებამ მუშათა გამრავლებაზედაც იქონია გავლენა. 1840 წ. თფილისში სტამბის მუშაკნი უკვე სწანდნენ, ეს რიცხვი 1846 წ. შემდეგ უფრო დაწინაურდა, მიტომ რომ ამ წელს ახალი მთავარ-მართველი მოვიდა, მასთან თფი-

ლისში ორი რუსული გაზეთის გამოცემა იწყეს **ქვემოქვემო** და **პლ.** იოსელიანმა **ზაკავასკი ვესტნიკს**.

საქმე ისე მოიპართა, რომ 1850 წ. თფილისში სასტამბო ასპარეზზედ უკვე სტამბის მუშათა შესაფერი რიცხვი სჩანდა, მთლად მომუშავეთა რიცხვი 60 კაცამდის ავადა, ამ გარემოებას იმანაც შეუწყო ხელი, რომ 1846 წ. თფილისში გაიხსნა ერთი ახალი სტამბა ვინმე გბრაელის დუბლერის, ამ სტამბას მერე ორიც სხვა სტამბის გახსნა მოჰყვა, მასთან გამოცემა იწყეს ქართულ-სომხურ გაზეთების, წიგნების და ჟურნალ-გაზეთების, ამ გარემოებამაც სტამბის მომუშავეთ რიცხვზედ წარმატება იქონია.

საქმე ისე დატრიალდა. რომ 1860 წ. თფილისის სტამბებში მუშაკთა რიცხვი უკვე კარგად დაწინაურდა. ეს ცნობები მაშინდელ მომუშავეთაგან არის მოთხრობილნი. ორიოდ კაცი ამ დროების დღესაც არიან ცოცხლები. აწინდელ თფილისის სტამბების ისტორიას ასეთი წარსული აქვს. წინედ, რადგანაც სტამბის მომუშავეთა რიცხვი მცირედ იყო, ამიტომ მათ არავითარი სასტამბო დაწესებულება არ აქვდათ, ანუ საამქრო წესები. თუმც ამქრული წესების შინაგვარი ერთობაკი მათაც ჰქონდათ ყოიელთვის.

დრო შეიცვალა. დღეს ბევრისთვის ეს ამბები უცხო იქმნება, ამიტომ ვათავსებ ერთ სურათს მაშინდელ მომუშავის, რომელსაც ამ ხელობის სწავლა 1840 წლებს მისწვდებოდა. ეს არის ბულდანი მენთოვევი. ამათზედ ხნიერ მუშებს შე სხვებსაც ვიცნობდი, მაგრამ სამწუხაროდ, მათი არც ცნობები მაქვს ნაწერი, ვერც ვისარგებლემ მათის ცნობებით. დღეს მთელ საქართველოში, ანუ კაიკასიაში უკვე მთელი ძალა არსებობს, მთელი მუშათ დიდი რიცხვი სასტამბო ასპარეზზედ, ამათი რიცხვი მრავლად სჩანს თფილისში, ბაქოს, ქუთაისს, ბათუმს და ბევრიც სხვა ქალაქებში. მუშათ რიცხვში გახლავან როგორც ქართველები, ისევე სომხები, რუსები და თათრებიც. თათრებმა ამ ბოლოს დროს იჩინეს თავი.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

თუმცა თათრული პირველ სტამბის გახსნა 1880 წ. იყო, როცა თფილისში პირველი თათრული გაზეთიც გამოიცა.

სტამბის საქმიანობა უკანასკნელ წლებს ერთობ დაწინაურდა, ამ გარემოებას დიდად შეუწყობდა ხელი სწავლა განათლების აღორძინების საქმემ, მასთან ეურნალ-გაზეთების და სხვა და სხვა წიგნების გამოცემის გამრავლებამაც. 1820 წ. თუ ათი კაცი მუშავობდა ამ საქმეებზე, 1850 წ. თუ 40 კაცი და 1870 წ. 60 კაცი, მარტოდ თფილისში, დღეს მუშავობს ასობით და სხვა ქალაქის მუშებით ერთად ათასობითაც ითქმის. ამ ხელობაში წინედ უმეტესად უსწავლელი ბიჭები მუშავობდნენ, მაგალითებრ შაგირდებთან იყვანდნენ ისეთებსაც, რომელთაც წერა-კითხვა სულ არ იცოდნენ, ასეთებს სტამბაში ამუშავებდნენ ისეთ საქმეზედ, რასაც წერა-კითხვა არ სჭირდებოდა, და აქ ასწავლიდნენ ბაბუთ ანბანის კითხვას, როცა კოტათი კითხვას შეიგნებდა, ასოების გარჩევას, მის მერე კი ასოების ქაზრაქსაც მისცემდნენ ხელში, კასაზედ (დაზგაზედ) დააყენებდნენ. მაშინ შაგირდებს რამდენიმე წლით იყვანდნენ, რასაკვირველია მუქთაო. ხოლო აკმევდნენ, პურსაც აკმევდნენ. სწავლის შემდეგ მცირე ჯამაგირს უნიშნავდნენ.

სასტამბო საქმის ხელობას, ანუ აწყობა-ბეჭდვის განვითარებას დიდად შეუწყობდა ხელი იმ გარემოებამაც, რომ საქართველოდამ სხვა და სხვა კეთილ პირებმა რუსეთში წაიყვანეს მოწაფეთ რამდენიმე ქართველნი, იქ ამათ სასტამბო ხელობა შეისწავლეს, მერე ნასწავლნი დაბრუნდნენ თფილისში, ასეთ ხელოსანთა რიცხვს მეც მოვესწარ თფილისში.

ერთ ასეთ პირთაგანი განსვენებულ ნიკოლოზ ლოლობერიძემაც გამოზარდა რუსეთში. ისკი უნდა ითქვას, რომ ეს ხელოსნები რუსეთში ძრიელ შესწევოდნენ არყის სმას, თუმცა ხელოსნობა კი კარგად იცოდნენ, რუსული ლაპარაკი ისე შეესწავლად, რომ ქართული აღარცკი ეხერხებოდათ, თუმცა ქართულის აწყობაც კარგად იცოდნენ. ეს საწყლები

სულ ქაქის არყის სმით დაახოცნენ. თფილისში რება ისეთი იყო, რომ თითქმის სადგომი ბინაც არ აქვდა და ღამე სტამბებში ათენებდნენ. ასე მოისპნენ და დაიხოცნენ სულა. ნამდვილ „ბოსი-კამანდა“ იყო მათი რიცხვი.

2.

დრო შეიცვალა, სტამბის ხელოსნობის საქმეც დაწინაურდა, მისი სწავლა ყველგან გამეფდა. დღეს ამ ხელოსნობის ასპარესზედ არამც თუ კაცები, ქალებიც კი გამოვიდნენ, თვით ქართველ ქალებმაც იჩინეს თავი. მუშათა შორის დღეს უკვე ისეთი ხელოსნებიც არიან, რომელთაც სკოლებში განათლება მიუღიათ, მასთან მწიგნობრობის სიყვარულიც გაღვიძებულია, იგინი საზოგადოთ განვითარებასაც მისდევენ.

შაგირდებს წინედ წლობით იყვანდნენ მუქათათ, ეხლა ოთხი თვით უნდა აიყვანონ, ამ ხნის განმავლობაში არასაძლევენ, ყოველივე საცხოვრებელი შეგირდისა არის. მესუთე თვეს 3 მანათს მისცემენ ჯამაგირად, თუ კაი შნო დაეტყობა სწავლის, მერე თვე და თვე თითო მანათს მოუმატებენ, ასე რომ წლის გასულს 10 მ. ექმნება ჯამაგირი, მასთან ხელობასაც ნელ-ნელა შეაჩვევა. შაგირდობიდან ქარგლად გადავა და ქარგლობაში თუ იგი კარგად მოიქცევა, მაშინ იგი ნელ-ნელა კაი ჯამაგირსაც მიღწევს, ასე რომ თვეში 50—60 მ. აიღოს, თუ ჩვეულებრივი ხელოსანი გამოვა მაშინ იგი 30—40 მ. ზევით ვერ წავა. აქამდის შეგირდების ცხოვრების და სწავლის პირობები ასე იყო. დღეის შემდეგ როგორ იქნება, ეს უწყის მათმა მომავალმა და მისმა წესებმა.

საერთოდ კი უნდა ითქვას, რომ სტამბის ხელოსნები არ არიან შაინცა და შაინც კაი მდგომარეობაში, ყოველი მათგანი გაქირვებით ცხოვრობს, მათ მარტოდ სახელოვანი სახელი აქვსთ, თორემ სხვათრავ დიდა არაფერი. ნამეტურ ამ უკანასკნელ წლებს მათი ფასი ცოტათი შემცირდა, მიზეზი

ამის ის იყო, ამ ხელობას ასპარესზედ სხვა და სხვა ბიძამ გამოორეკალო შევირდები მრავლად მოაწინენ, შევირდობა იწყეს, მერე ქარგლობა, ორი სამი თვის განმავლობაში ვინც კი კასას დაისწავლიდა, მერე იგი მიდიოდა სხვა სტამბაში და საქარგლო საქმეს ეძებდა. ამ გარემოებამ ხელოსნებს ძრვიელ აენო. ამავე გარემოებას ძალიან წაეჭომაგა სტამბაში მომუშავე ქალების გამრავლებამაც.

უმთავრესად კი ყოველი უბედურების მიზეზნი თვით სტამბის ხელოსნები არიან. მათ რომ ჰკითხოს კაცმა რამე სახელოსნო ცნობა, პასუხს აგებენ ასე:

ჩვენ ყველა ხელობის მუშებსა და ხელოსნებზედ ცოდნით და ღირსებით მაღლა ვდგევართო.

ეს რასაკვირველია ასეც უნდა იყოს, რადგანაც იგინი მართლაცა და უმრავლეს მუშებსა და ხელოსნებზედ მაღლა უნდა იდგნენ, რადგანაც იგინი ასე თუ ისე სახელოსნო პირობებით უფრო მაღლა დგანან, მათ ახლო დამოკიდებულება აქვს მწერლობისთ წარმომადგენ პირებთან, მაგალითებრ რედაქტორებთან და წიგნის გამომცემლებთან.

ერთნი თუ არიან მწერლები და გამომცემლები, მატომ ესენიც მათი ნამოკმედრის სულის ჩამდგმელნი ვახლავან, და მასთან მკილრო ამხანაგი საქმეში, რაც რასაკვირველია მათზედ დიდს გავლენას უნდა ახდენდეს. ეს გარემოება მათ გონივრულად და ცოდნითაც უნდა აწინაურებდეს, მაგრამ სამწუხაროდ აქ ეს ასე არ არის, მათში ყოველივე ოსტატურად სრულდება და ამიტომ გონივრულ გავლენას და პროგრესიულ მიმართვას გონივრული მიზნინარეობა არ აქვს მათში.

ეს რომ ცხადია ამას დაამტკიცებს თვით აწინდელ სტამბის მომუშავეთა ბიოროგრაფიული ცნობებიც. ეს კუშმარიტება არის, თორემ ასე რომ არ იყოს, მაშინ მათშიაც იქნებოდნენ ისეთი ბრწყინვალე პირნი, როგორც იყვნენ საფრანგეთში—პრულონი, ლეიბლონი და სხვანი, რომელ-

ნიც ერთ დროს სტამბაშიაც მუშაობდნენ, ანუ ჩვენს მუშაობის დროს, როდესაც გად ცნობილი მოღვაწე ნიკოლოზ ნიკოლაძე, რომელიც სტამბის ერთ უმთავრეს გმირათ შეიძლება ჩაითვალოს, მაგრამ გვითქვამს, რომ ქართველ ხელოსნებში ასეთნი არავენ იყო აქამდის, არც არავენ დღეს სჩანს, იგინი დღეს ცარიელ ჩონჩხს წარმოადგენენ, ასეთი პირნი არიან როგორც ქართველ ხელოსნები, ისევე სომხები და რუსებიც. ეს რომ ცხადი გახლავთ, ამის დასაბუთებს შემდეგი ცნობები მათის ცხოვრების, რაც ნამდვილი არის და მართალი.

სტამბის ხელოსანი საპატიო მუშა არისო. სტამბის მუშებს კი არა აქვსთ ურთ-ერთ შორის თანხმობა, ერთობა, ან პატივის ცემა და სიბრალული. როგორი გმირებიც არიან თავიანთ თავის წინაშე, ისეთნივე გახლავან სტამბის ხელოსნებში და სხვაგანაც. მასთან თვით თავიანთ ხაზინების წინაშეც, უმთავრესად კი თავიანთ პიროვნების საქმეებშია, თავმოყვარეობის და ასეთის მხარეების, რაც მათ გარს ახვევიათ, რაც მათ ჭყარგულავს. სტამბის ხელოსანი არის ტრამბი სიტყვით, ბაქია, მასთან რომელიმე პარტიის წევრი, გმირი რომელიმე ვითოდა ძმების და თანასწორობის, მაგრამ ამოდ, იგი არის მართლ მედიდურება იმ გარემოების, რომ იგი არას სტამბის ხელოსანი და სტამბის ხელოსნობა ხომ სხვა ხელოსნებზედ ბევრად მალა სდგას ღირსებითაო. ეს არის მათი ფიქრი და იმედი, *თორემ სხვა ამას გარეშე იგინიც ისეთი პირნი ბრძანდებიან, როგორც ერთნი და ორნი უაზრონი და ცხოველებით უშინაარსონი.

სტამბის მუშა არამც თუ მალა სდგას სხვა ხელოსნის ხალხზედ, არამედ იგინი დაბლა სდგანან ბევრთ ხელოსანთ მუშებზედ, ბევრი რამ უხეირობა რაც სხვა და სხვა ხელოსნებში არსებობს, იგი ამითაა გახლავსთ, ამითაა ბრძანდებიან ყოველივე სივერაგის მექონნი და ბედრანგნი, სხვა ხელოსნის ხელოსნებში თუ სივერაგე და უხეირობა არსებობს, მასთან მათ სიკეთეც აქვსთ, ბევრი, ბევრი კაცნი რამ მხარე-

ნი, სტამბის ხელოსნები კი მარტოდ თქმანი არიან ბუქიობანი, თორემ სხვა მათ სამკაულებითი თვისების მათ არა სცხიათ რა, ნაცვლად ამის იგინი ბევრად, მეტად დიდად დაბლაც სდგანან. ამას ექვემარტებს შემდეგი გარემოება ამათის ცხოვრების.

სტამბის ხელოსნებს არა აქვსთ თავიანთ სახელოსნო დაწესებულება, ანუ სახელოსნო ამქარი, ამიტომაც ამათში ყოველთვის სახელოსნო აურ-ზაური არსებობს, ვინც კი ისურვებს და ცოტად ისწავლის სტამბის საქმეს, მერე ის აღვილათაც გამოდის სტამბის ხელოსნათ და ალაგს ეძებს ისე როგორც ნასწავლი ქარგალი. ესეთი გარემოება სტამბის ხელოსნებს სახელოსნო საქმეებს ძრიელ უფუტუებს. ასეთ საქმეთა გარეშე მათში ბევრიც სხვა უბედური წესები არსებობს, მაგალითებრ ავით გახდა ხელოსანი, ან ლოგინათ ჩაეარდა, წამლობა უნდა და სხვა ასეთნი. ერთ თვეს, ან ორს, თუ გაკირდა საქმე მაშინ სამ თვეს შეიძლება მისცენ. ამის დახმარება ისიც იმ სტამბილამ, სადაც იგი მუშაობდა, სხვაგნილამ კი ვერას მიიღებს. მერე და მერე კი მას აღაარას მისცემენ, ყველას მიაფიწყდებათ, იგი გარდაიცვლება უბედურად და გამწარებულის ცხოვრებით.

ასეთი მაგალითები ბევრჯელ მინახავს, დავსწრებივარ სტამბის ხელოსნის დასაფლავებას და იქ ხელოსნების ერთი კაციც არ მოსულა კუბოს ისაწევად; ხალხი ქუჩა-ქუჩა გვიგროვებია და ისე გაგვისვენებია ღიდი ხნის ნამუშავევი სტამბის ხელოსანი. ყოფილა მაგილითი კიდევ: რომ სტამბის ხელოსანს ცოლი მოჰკედომია, დასაფლავებაზედ, ქირისუფალს ამხანავთან არავენ მოსვლია, დასაფლავების დროს, ქირისუფალი არავის ამხანავთავან არ უნუგეშებია. ასეთ პირთა დასაფლავებაც მეტად გაკირვებით შესრულებულა. ამ დროს, მინახავს ისეთი გაკირვებანი და მწარე წუთები, რაის საშუალებითაც მითქვამს საჯაროდ, რომ სტამბის ხელოსნები არამც თუ უნდა ყოყობდნენ, რომ იგინი ხელოსნობით სხვებზედ

წინ არიან წისულნი, არამედ მათ თვით მეთივეები და შედარებით გეგმა კი სჯობიან თავიანთის სახელოსნოს დაწესებულება-ორგანიზაციით. ეს ცხადი ვახლავსთ.

ასეთია სტამბის ხელოსანთა საქმე, ასეთ უმაღლეს ცხოვრების და ღირსების მექონანი არიან დღეს ივინი. დავძენთ აქ კიდევ შემდეგს: სიკვდილი ხომ სიკვდილია და ამ დროს უბედურია სტამბის ხელოსანი და ნამეტურ მისი მეუღლე. უბედურებაზედ უბედურება ის არის თუ ამათ ობლები რჩებათ. მკვდარმა იქნება მოისვენა და მორჩა დავიდარაბას, ახლა საქმე ცოცხლები არიან საქმენი, რომელთაც არც ერთი სტამბის ხელოსანთაგანი არ მიხედავს მათ თუნდა ერთი შაურით. ესეთი წესები ამ ხელოსნებში კი არა, არამედ მეჯღანებშიაც კი არ არსებობს, ყველგან ხელოსნები თავიანთ ხელოსნის ობოლთა და ქვრივ-ობერთ სიბრალოული და მზრუნველობა იციან, ესენი კი, ეს უმაღლეს სახელის მექონ სტამბის მუშები კი ყველაფერში გამოწყვეტილნი არიან, უკან ჩამორჩენილნი. ამათ ერთი მხოლოდ ენა აქვსთ, ტანზედ სუფთა ტანთსაცმელი, მასთან იმის ძახილი, რომ ჩვენ კულტუროსან მუშები ვართ, გონებრივი, ესე იგი სტამბის ხელოსნებო, თორემ სხვა ამათ გარეშე მათს თავსა, ცოდნასა და ლოლიკაში სულ არაფერი ჰყრია, რომ ეს ასე ვახლავსთ, ამას ასაბუთებს თვით მათი ცხოვრების და სახელოსნო წესების უწყესოდ მოწყობილ-საქმენიც.

ამათ რომ თავიანთ საოჯახო საქმი. ზრუნვა ჰქონდეთ და მის ავკარგიანობის შეგნება, მაშინ ხო მათი სიკვდილ-სიცოცხლის და ავითმყოფობის დრო და წუთნი ასე არ იქმნებოდა დაყენებული და ხშირად ივინი მათხოვრობით არ დაიპარხებოდნენ, ან მათი შვილნი კარდა-კარ მოხეტიალე წუპაკებათ არ ვახდებოდნენ. ამის მაგალითები მათში ხშირია ერთობ უხვი. სახელოსნო საქმეებშიაც რომ ესენი მაინც და მაინც არ ვახლავან გვირნი და ხელოსნური საქმის გოლიათნი, ესეც ცხადია. რადგანაც ამით სასტამბო საქმეთა პირობე-

ბიც ასე იქმნებოდა არეულ-დარეული, არც თვით ვიქნებოდა
 ნენ ასე დაკარგულნი, რომ როგორც ძალდი პატრონს ვერ
 იცნობს, ისე ესენი ერთმანერთს ვერ იცნობენ, ახალგაზრდე-
 ბი ცალკე დგანან, ბებრები ცალკე, ყველა თავისთვის გარ-
 ბის, ვინც სად რას მოასწრებს და მოახელთებს იგი მით არის
 ბედნიერი. ასე არეულ-დარეულ სახელოსნო წყობილება
 თვით ფინაჩებს და მეჯღანებშიაც კი არ იქნებოდა არაოდეს.
 ამას ექვი არ უნდა.

ეს კი არ ეკადრებათ ასეთ სახელოვან ხელოსნობის სა-
 ხელის მატარებელთ ოსტატ-მუშა ხელოსნებს. ამბობენ, რომ
 ასოთ-ამწყობებში ამ უკანასკნელ წლებს უკვე გამოჩენილიან
 ისეთი ხელოსნებიც, რომელთაც ეს ნაკლი შეუგნიად, ამა-
 ზედ მათ საუბარი გაუმართავთ, თფილისის მკაზმაენიც დაუ-
 კავშირებიან და საამქრო წესების დაარსებისათვის მთავრო-
 ბისათვის თხოვნა მიუციანთ. ღმერთმა ქმნას. ხოლო იმას კი
 ვიტყვი, რომ მკაზმავეებს კარგა ხანია თავიანთ სახელოსნო
 წესები დადგენილი აქვსთ. თუმცა მათში ბევრი არ ემორჩი-
 ლება ამ წესებს და თავთავიანთის ჩუმად მუშაობენ სახ-
 ლებში.

ორს ნაკლთან სასტამბო ხელოსნებს შესამე დიდი ნა-
 კლიც აქვსთ, ეს ნაკლი გახლავსთ მათი გონებრივი სიფუყე
 და სიმჩატე, მათში რიალურად მომზადებულთ პირთ კაცი
 სულ ვერ ნახავს, ორიოდ პირნი კი არიან, რომელნიც ლექ-
 სებს სწერენ, მოთბრობებს და სტამბის ისტორიის შესახებ
 წერილებიც დასტამბეს, მაგრამ ეს არ კმარა, ეს ცოტა არის,
 ამათ მეტი მოეთხოვებათ, რადგანაც ესენი მეტის ქებით
 ატრიაბებენ თავიანთ სახელს. ამაში თვითონაც დამერწმუ-
 ნებაან. ეს რომ ასე არ იყოს, მაშინ ქართველ ამომწყობ-
 ლებში მთელი გუნდი უნდა არსებობდეს გონივრულად მომ-
 ზადებულ ხელოსნების, რომელთა რიცხვმაც თვალ ყური
 უნდა აღევენოს არამც თუ მარტოდ ქართველ მწიგნობრობას,
 არამედ საქართველოს ვრის ცხოვრებას და ქართველ ერში

ქართული
ენების
საქართველო

ქარგი წიგნების გავრცელების საქმეებსაც. მწიგნობრობის
ნაშე ყველაზედ უკეთესად ამათ შეუძლიანთ სამსახურის გა-
წევა და სიკეთის ქმნა, ამ გარემოებისთვის შათ რომ ყურად-
ღება მიექციათ, ღღმღღის ვინ იცის რას არ შექმნიდენ, რას
არ გააკეთებდენ, მაშინ ჩვენში სულ ვერ გაჩდებოდნენ ის
მახინჯ მეწიგნენი და წიგნების მბეჭდვენი, რომელთაც თფი-
ლისი და ქუთაისის ბაზრები მორთეს წუშაკის წიგნებით,
ქართულ მღაბიონიც დაშხამეს უფრო უარესად.

სამწიგნობრო ასპარეზი ცარიელია, ინტელიგენცია მარ-
ტოდ შეგნებულ წოდებას ემსახურება, დაბალი, ანუ შეუგ-
ნებელი ხალხი კი დარჩნნილი არის ამ დაწყველილ სალახა-
ნა ჩათუქენების სამსხვერპლთდ, ამათ მახინჯ წიგნებს
ხშირად აწყობენ ისეთ მუშაკნი, რომელთათვისაც სწორედ
სირცხვილი უნდა იყოს მათი მუშავობა, მაგრამ რას იზმენ,
მესტამბეს ფულს აძღვევენ, ხელოსანიც აწყობს ფულის ძა-
ლით. ღღეს ასეთ დაშხამულ მეწიგნეებისაგან იშხამება მთე-
ლი საქართველოს მღაბიო ერი, მათი მახინჯი წიგნები ათი
ათასობით იბეჭდება, მასთან სიზმრის ახსნა, ყველას მოავლა
აქ ძნელია, მთელი მწერლობა, მთელი ღიღი რიცხვი არსე-
ბობს ამ მახინჯ წყეულის წიგნების, ზოგი წიგნი მეთათე და
მეოცეთაც იბეჭდება, ამით იგინი კი ფულსაც იღებენ, ჯი-
ბესაც იმაგრებენ, მით ცუცხლზედ ნავთს ასხამენ, დაშხამულ
წიგნებთა რიცხვს შესამჩნევად ამრავლებენ.

ამ ღროს კი ქართველ ასოთ-ამწყობებს ღრმა ძილით
სძინავსთ, ღროსა და ცხავრებას ღოთობას, სუხარნიკობას
და ქორიკანობაში ატარებენ, ეს კი არ შეჭფერით მათ. ამათ-
ში ამ სენს ორიოდ კაცმა კი დაახწია თავი, აწყობის ხელო-
ბა დასტოვეს, წიგნების გაყიდვას მოჰკიდეს ხელი, მერე ქარ-
თული წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს, მაგრამ სამწუხაროდ,
მაინც ხელთ იგდეს ქართველ მღაბიო ერის დასაშხამი ოსტა-
ტობა, მათაც იწყეს შხამის ვრცელების ოსტატობა, მათაც
მახინჯი, უშინაარსო წიგნების გამოცემა განაგრცეს.

ასეთი გარემოება კი ქართველ სტამბის ხელოსნებს დაუ-
დათ უნდა არცხვენდეს და აფიქრებდეს, მათ რომ მოინდო-
ბონ, მაშინ ქართულ მწერლობაში ბევრს რამეს გააკეთებენ,
ბევრს რამეს შექმნიან, ამით რთმ მოინდომონ და გამომცემლო-
ბა დაიწყონ, მაშინ მათ შეეძლებათ სულ ფერად-ფერადი კაი
წიგნები გამოსცენ, წიგნები როგორც მოთხრობების, ისევე
ლექსების, ისტორიულნი, სამეცნიერონი, ფილოსოფიურნი
და სხვაც პრაქტიკული, რითაც ვინ იცის რა სიკეთეს, რა ღი-
დებულ საქმეს არ შექმნიან, ამას ფასი არ ექნება და მას-
თან წუბაჲ წიგნების გამომცემელ და მჯღაბნაგენიც თავიანთ
თავად მოისპობოდნენ, მათთან მომავალში ქართულ პრესას
ბრძოლა აღარ მოუწოდებოდა.

ამ საბით და გზით სტამბის ხელოსნები დიდს საქმეს,
დიდს ღვაწლს დასდებენ ხალხის განათლების საქმეს. მეორე,
არც თვით იზარალებენ, თვითაც საქმიებს მოიმატებენ.
ამის მაგალითები მე თვით შემიძლიან მივსცე. აუარებელი
წიგნებია გამოსაცემნი, ზოგი მეორედ, ზოგი მესამედ, რომ-
ლებიც ათასობით იყიდება, მაგრამ გამომცემლები არ ირიან
ვინც გამომცემლები ვართ, ჩვენ კიდევ თანხა არა გვაქვს,
რომ ყველას საქმეს გაუძღვეთ. ამიტომ ვურჩევ ქართველ
ასოთ-ამწყობთ რომ ამ გარემოებას ყურადღება მიაქციონ,
ეს სახელოვანი საქმე თავს იღვან და მაშინ დარწმუნდებიან
იგინი, რომ მით არას იზარალებენ, არამედ დიდს, ისტორი-
ულს ვალს გადიხდნიან თავიანთ სამშობლოს და ერის წინაშე.
თვითაც საქმეს გაიჩენენ, ამით ფულსაც კაის აიღებენ. აქ,
შხოლოდ შეერთებულა ძალია არის საქირო.

ვოტყვით აქ ამასაც შენიშნა: საქართველოში იმდენ-
ნი მურტალი წიგნები არც სომხურს ენაზედ იბეჭდება, არც
რუსულზედ, არც თათრულზედ, თფილისში ამ წყვეულ წუ-
ბაჲ წიგნებს მარტოდ ქართველ სომხები ბეჭდავენ და ქუ-
თაისში ქართველ ებრაელნი. რაც ქართულს ენაზედ ამათ-
ვან მურტალი და წუბაჲ წიგნები იბეჭდება, იმით დაბეჭ-

დღეს სომხურს ენაზედ ვერ გაბედავენ, იქ მათ ^{ქართულად} რადგანაც სომხური მწერლობა თვალ-ყურს ადევნებს, ეს ყოველივე სისაძაგლე, სიმახინჯე და სიბოროტე მარტოდ ჩვენში ხდება. მერე სამწუხაროდ კანონიკ ისეთი არის, რომ მათ ვერაინ რას დაუშლის, ააბი დამშლელი შეიძლება იქ-მნეს მარტოდ კი წიგნების გამოცემა და მათი ჯიბრში ჩადგენა, თორემ 1913 წ. თფილისის სომხებმა ქართულს ენაზედ 10 ათასი „სიზმრის ახსნა“ გააოსცეს და ქუთაისის ურიებმაც ამდენივე, ესე იგი ერთი წლის განმავლობაში 20 ათასი ეს ბოროტება დაბეჭდეს და მით დაშხამეს ქართველი ვრი. ეს გარემოება თვით ქართველ ასოთ-ამწყობებს უნდა აწუხებდეს, თვით იგინი უნდა სდევნიდნენ ამ საძაგლობას თუ იგინი კულტუროსან ხელობის ხელოსნები გახლავან.

მეტეი ლაპარაკი აქ საჭირო არ არის, ამ რჩევის განმარტება, მის დანაწილება და მოწესრიგება თვით ასოთ-ამწყობთ შეეძლებათ რომ ჰოიფიქრონ და ყოველივე მოაწესრიგონ, აქ მარტო საქმის სურვილი არის საჭირო და მამულისშვილობა, ქვეყნის სიყვარული, თანამემამულეთ დაწინაურების, ანუ რეალურად აღორძინების საქმე პროგრესი და მისი ღტოლვა, თორემ ყოველივე მოხდება. ქართველ სტამბის ხელოსნების ხელოსნებისთვის ეს საუბარიც კმარა. ხოლო ვსტოვებთ აქ სიტყვას საქმის აღსასრულებლად, რომ ქართველ მდაბიო ვრის დასამხობი წიგნები უსათუოდ უნდა მოისპოს, ამ გარემოებას სტამბის ხელოსნებს გარდა თვით მწერლობამაც უნდა მიაქციოს ყურადღება. მსმენელთათვის ესეც კმარა.

წუწკი წიგნების გამოცემა იწყეს. სიზმრის ახსნა და ასეთებს უფრო გამრავლება უწყეს. ასეთი დაშხამული ხელოსნები სულაც რომ არ გამოსულიყვნენ, იგი ათი ათასჯერ უკეთესი იქმნებოდა. ამ პირებმა თავიანთის უსვინილისობით, უსდელლობით და ფულის სიყვარულით შხამს შხამი მიუმატეს, მდაბიო ქართველობა თვის წიგნებს კაპეიკების მხვეგრპლად ხდიან. ქუთაისის ებრაელთა ზოგიერთებმაც ხომ თავი აიწ-

ვეიტეს, ყოველ წელს ათი ათასობით ბექდავენ წიგნებს და მით უშხამავენ უპატრონოდ დატოვებულ იმერეთის ერს.

რასაც ურიები აკლებენ და ვერ ასრულებენ, ამას თფილისში ორიოდ სტამბის მუშა ხელოსნები ამთავრებს, ეს მუშა ხელოსნები საქართველოს სომხები არიან, იქმნება შთამომავლობითაც ქართველნი, ხოლო სჯული აქვსთ სომხის. ასეთ პირთაც მოჰკიდეს სამწიგნობრო საქმეს ხელი, ამათ რადგანაც თავიანთი ენა გაწყეტილი აქვსთ, ამიტომ ქართულად ბექდავენ სხვა და სხვა წიგნებს, ყოვლად საძაგლებს ბოროტებს, როცა ამათ ვინმე რამეს ეტყის, მაშინ ესენი ამბობენ, ეს რა თქვენი საქმეა, ჩვენ ვაქრები ვართ, ჩვენი საქმე გაყიდვა არის, თვალი საქართველოსაც დაუდგა და ქართველ მდაბიოთაც. იგინი სულაც გაწყდნენ თუნდ, ეს რა ჩვენი საქმეა, ჩვენ სომხები ვართ. აქ მდაბიო ხალხი და ასეთნი ჩვენი საქმე არის. ჩვენთვის, სომხისთვის ფილია საქმე და არა ქართველი და საქართველო. საქართველო შავ კირს წაუღია. ასე ყოყოჩობენ ზოგიერთ გამომცემლები, მათ თავი სომხობით მოაქვთ და ქართველ ერისთვის დასახოცათ ბანგს ამზადებენ. ეს კი ვგონებთ რომ არც ერთი პატიოსანი სომხის შესაფერი და საკადრისი არის. არც ერთი რიგინი სომეხი ამას არ იკადრებს, მაგრამ რას იქმ, როცა ორიოდ წუპაკ ჩარჩ უმეცა ო სომეხი თავის სახელით მთელ სომხის სახელს სერის და ბოროტებას სთესვენ. ეს ჩვენ აქ მაგალითად მოვიყვანეთ, რომ ვიცოდეთ ასეთ უსვინიღისობის მოძღვრების სარჩული, თორემ აქ სომხობას რა ხელი აქვს და საქმე. ასეთ წუპაკი წიგნები რომ სომხის მწიგნობრობაში გამოჩნდნენ, იქ ამათ დამბეჭდავებს თავხედ გადაახევენ. ჩვენში კი მათ ხმას არაფინა სცენს. დავსძენთ აქ იმასაც რომ ასეთ მახინჯ პირთა გვერდით ქართველ ტომის მეწიგნენიც მოიძებნებიან, რომელთაც აგრეთვე დაკარგული აქვსთ ნამუსი და იგინიც ვინ იცის რა შხამის მქონ წიგნებს არ ბეჭდავენ.

საქართველოს
საგარეო ურთიერთობების
სამსახური

სტამბის სახელოსნოები ადრე შესტამბებს კარგს სადგომებში, ადრე არც საქმიანობა იყო დიდი, კი სახლების უკონლობის მიზეზი იყო, რომ სტამბები სარდაფებში აქვდათ. ამ უკანასკნელ წლებს კი უმეტესი ნაწილი სტამბის სადგომები კარგ ალაგას არს მოწყობილნი. ამით ბევრს სტამბას ნაკლი არა აქვს, შედარება რომ იქმნეს, ძველ დროის სტამბათა სახლებთან იგი გაცილებით მაღლა სდგას თვით სხვა და სხვა ხელოსნებსა ქარხნებზედაც.

ხელოსნობა თუაცა წონით მძიმე არ არის, ხოლო რაც არის, მას ცუდი თვისება აქვს, რომ სუსტ აგებულების მექონ ხელოსნებს ნამეტურ ამწყობებს ძრიელ ერევა სტამბის სახმარი წამლეულობა და მათ ადვილიათ აუძღლურებს, ბევრი დაქლეკებულია, ბევრი მომკვდარა, თვით მინახავს ასეთი მაგალითები, მაგრამ ადრე ამის შეგნება ხელოსნებს არ აქვდათ, ეხლა კი ცოტად შეიტყეს და ბევრი შესტამბე შაგირდს არ აიყვანს, თუ იგი ჯანსაღი არ არის, სუსტ აგებულების ხელოსნებს ცხვირთან შავი წინწყლები აჯდება სახეზედ, ზოგს პირიც მალე უყროლდება, ეს არის ნიშანი ხელოსნის სნეულების, ამიტომ მან ამ ხელობას თავი უნდა დაანებოს და სხვაზედ გადავიდეს, თორემ იგი აქ ყოველთვის სუსტათ იქმნება. რაც აქ ითქმის სტამბის ხელოსან ამწყობზედ, იგივე ითქმის მბეჭდავზედაც და სხვა მუშებზედაც. ერთიც და შეორენიც ერთ ცხოვრების პირობებს და გარემოებაში არიან მოთავსებულნი.

ამ უკანასკნელ წლებს სასტამბო ასპარესზედ მრავლად იჩინეს თავი იმერლებმა. ამათ ამ ხელობის ნიკი ეტყობათ ამ საქმიანობით, შეიძლება მათ კი მომავალი ექმნესთ, მათ ბევრნაირი საქმეებიც გააკეთონ ამ ასპარესზედ, ამის ნიშნები უკვე მათში ვნახეთ. სამწუხაროდ სტამბის მუშათ შორის, ნამეტურ სხვა და სხვა ტომთა, ურთიერთ შორის სულ არ არსებობს კი განწყობილება, ერთმანერთის ცნობა და ხხვაც

ამ გვარნი. მათში რომ საამქრო წესები დაარსდეს, შეიძლება რომ მათში ეს დარღვევა მოიხსოს, ამის მხრითაც მათ დაწესებულებათა დადგენას დიდი მნიშვნელობა ექმნება.

ყოველ შემთხვევაში უნდა ვსთქვათ, რომ სტამბის ხელოვნებით შორის, ამ ბოლოს დროს, გაზეთების და წიგნების კითხვაც იწყეს, ეს მათ აშკარად ეტყობათ, ხოლო ისიც კი უნდა შეინიშნოს, რომ ამ ხელობაში არიან ბევრი ისეთ მუშაკნი, რომელთა ალბადი და მუშაობა აქ მათ სულ არ შეჰფერის, სტამბის ხელოვნობა და ნამეტურ ამომწყობლობა მისი საქმე არ არის, მაგრამ რა გაეწყობა, რაკი ერთხელ ჩავარდნილა ამ ხელობაში, მის მერე ეს უკულტურო ადამიანიც დარჩენილა აქ და შერჩენია სტამბის სამუშაო საქმეს. ნელ-ნელა კი ასეთ კაცთა რიცხვი კლებულდბს მათში, უმეტესად მწიგნობრობის მკოდნენი ჰკიდებენ ხელს.

თუმც ეს წარმატება მოვიხსენედ, მაგრამ ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ეს წარმატება მაინც მათში აწინდელი დროის კვალიად მათში. იგი მცირე ნაწილში გახლავსთ, თორემ სტამბის ხელონანს არაფერი აინტერესებს, არც გაზეთის კითხვა, არც პოლიტიკური ვითარება, არც მეცნიერება, არც ფილოსოფია, ერთის სიტყვით არაფერი ყოველივე მის, რის ვარშემოც იგი ახლოს სდგას. მთელ თფილისის სტამბებში 1,000 კაცამდის იქმნება ქართველი, სომეხი, რუსი და თათარი, ამათში იქმნება ხუთი კაცი იწერს გაზეთს, ან იქმნება ათი კაცი მისდევს რამე იდეურს განვითარებას. დანარჩენთ სძინავსთ, სძინავსთ მათ ცხოვრებასაც.

ნათქვამია „მოყვარეს პირში უძრახე, მტერს პირს უკანაო“, ჩვენც ასე ვართ სტამბის ხელოვნებზედ, ამიტომ ვსძრახავთ მათ, რადგანაც მათი ცხოვრება არის უფერულო, უშინაარსო, უიდეო, მათ არ ეპატიებათ ის წესები და მკონარეობა, რაშიაც იგინი ვახვეულნი არიან. მართალია ისიც, რომ რუსის ხელოვნების ზოგი ლოთია, ბოსი კამანდაა, ამათ

ადაფერი დაეძრახებდათ, მაგრამ იმათ, ვისაც არც კი ჰქონდათ იტალიური ენის ცოდნა, ტანზედ კარგად იცმენ და იხურავენ, კარგადაც ატარებენ დროს, აი ამათზედ ვართ უკმაყოფილონი, რომელნიც ამბობენ რომ ჩვენ კულტუროსანი ვართო.

ესეც ხშირად მტყუნდება მათში. ამას ასაბუთებს ისიც, რომ ხელოსნებში საქმის გამო ჯიბრი და მტრობა სუფევს, ზოგი კი მუშა ცოტას იღებს ფულს, ზოგი უხვირო კი კაის. ეს ხდება მათის ჯიბრით და ვაუტანლობით. ამის წესიერება მათ სულ არა აქვსთ. ერთმანერთის დარდი და დაზავება სულ არ აწუხებთ. ამას გარდა სამწუხაროდ სტამბის პატრონებთა წინაშეც ხშირად ბასტოვკა უდგებოდ იციან. ბასტოვკა, ანუ გაფიცვა კარგი რამ არის, იგი საჭირო მოძღვრების ნაწილია, ხოლო ყველაფერს ცოდნა უნდა და თავთავის ალაგი და ზომა. უაზრობა სხვა ხელობის ხალხს შეჭყერით და სტამბის ხელოსნებს კი არა.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ სტამბის ხელოსნების ცხოვრება ერთობ დაქვეითებულია, მას ძირიან. ფესვიანი, ანუ როგორც თვით იტყვიან რადიკალური ცვლილება უნდა. ეს ცვლილება მათში ბევრს რამეს რთულ წესებს დაბადავს, მაგალითებრ გონებითი დაწინაურებას, პროგრესს, ცხოვრების ცოდნას, პოლიტიკურს ასპარესზედ თვალთ ხილვით გამოსვლას, სახელოსნო წესების გაუკეთებებას. მასთან შინაური საქმის მოწყობას, დროზედ სახლ-კარის მოწყობას, კოალის შერთვას. თუ ესეთი ცვლილება არ მოხდა მათში, მაშინ იგინი დღითი დღე უფრო უკან წაეღენ და ბოლოს ვინ იცის რის ღირსების და სახელოვნების მატარებლებათ გადიქნენ, ვახდებიან „ბოსი კამანდა“.

დღეს ამათში ცოლშვილობას სიღარიბის გამო სათანადოს რიცხვით არ მისდევს ხელოსანი ხალხი. ზოგი განათლების შიშით და ზოგიც სხვა ასეთების ფიქრით ბევრი რჩეა მათში უცოლშვილოდ.

საქართველოს
წიგნების
კავშირის
სამსახური

თფილისში უმეტესი ნაწილი სტამბის ხელოსნები
ლაქ გარე მცხოვრებნი არიან, ამიტომ მათ საკუთარი უძრავი ქონება, ანუ სახლები ბევრს არ აქვსთ თფილისში, უმეტესი ნაწილი ქირით მოსიარულეა. უმრავლესობის ცხოვრება ცოლშვილიანის, ანუ უცოლოების არის გაკირავებული.

საერთო რიცხვით, სტამბის ხელოსნები სცოცხლობენ 60 წლამდე. ესეც მცირე ნაწილში, მაგალითებრ 100 კაცში ამ დრომდე იქმნება 5 კაცმა მიაღწიოს. დანარჩენნი 50 წლამდის უკვე იხოცებიან. ამას აგერ 40 წელიწადია თვალყურს ვადევნებ და ყოველთვის ეს შემინიშნავს. ასოთ-ამწყობ ხელოსნებზედ მბეჭდავნი კი ცოტათი მეტს სცოცხლობენ, თუმცა არც ძალიან დიდის ხნით, იგინიც დროით სნეულდებიან. მათი მუშავობაც ძნელი ასატანია. ამათში შეიძლება 100 კაცში 10 კაცი დაბერდეს, ადრე კი ესენიც მალე იხოცებოდნენ, რადგანაც წინედ სტამბებს ცუდი სადგომები აქვდათ, ძველად მესტამბენი სარდაფებში იყვნენ მოთავსებულნი, ამას გარდა ხშირად მათ ღამეც ამუშავებდნენ და ამიტომ მბეჭდავნიც მალე სნეულდებოდნენ. ჩემს დროს, მარტოდ ერთ სტამბაში ხუთი მბეჭდავი მოკვდა რიგ-რიგზედ, რომელნიც ღამე მუშავობისაგან სნეულდებოდნენ. საბრალონი თვით კი ვერას ამჩნევდენ, რადგანაც განათლება არ აქვდათ და ამიტომ არც მის შეგნება ჰქონდათ.

ამ 50 წლის განმავლობაში, დღეს სასტამბო ხელოსანთა ასპარეზზედ, მათ რიცხვით შორის, 1000 კაცში, სულ 5 კაცი სჩანს, რომელთაც 60 წლის შემდეგ დროში არიან გადასულნი. ასეთია ამითი ცხოვრების და სიცოხლის საქმენი და ჩვენც სწორედ მიტომ ვავალებთ მათ მწიგნობრობის ხელის მოქიდებას, წიგნების გამოცემას, გამომცეილობის დაწყობის წიგნებით ვაქრობას. ამ გარემოებით მათში ბევრი გადირჩენს თავს უდროვოდ სიკვდილისაგან. ყოველ შემთხვევაში ისიც კი უნდა ითქვას, რომ სტამბის ხელოსნები ცოტა რამ ღირსებით და შეგნებით სხვა ხელოსნების უმრავ-

ლესობისაგან მკირედ განირჩევიან. ცოტა რამ უმართლებია
ბა ემჩნევათ.

სტამბის ხელოსნებთ ბორის აზროვნებით ასე გაიყოფე-
ბიან:

ქართველების უმრავლესობა მოქალაქური მიმართულების
მიმდევარნი არიან და ზოგი სოციალ-დემოკრატია, ზოგი ნა-
ციონალურ დემოკრატია ვახდა, ეხლა, ამ ბოლოს დროს, ზო-
გო ფედერალისტი იყო და არის.

სომხება სულ კლერიკალურ ნაციონალისტები არიან,
ნამეტურ ქვემო ქვეყნის კრუა სომხები. ამათგან ცოტათ გა-
ნირჩევიან ქართველ გრიგორიანები, ანუ საქართველოს ქარ-
თველ სომხები.

თათრება არიან ნაციონალისტები მასთან ევროპიელი
სწავლის მიმდევარნი.

რუსება არიან მუშაკნი, მათში ზოგი მოქალაქეა, ზოგი
ნაციონალისტია, ზოგი სხვა. ზოგი ლენინის ლოთია, ზოგი
არყის, ბოსი კამანდაც არის მათში. მათში ისეთი ერთობა
არსებობს, როგორც კატასა და ძალღებში.

სტამბის ფაქტორების უცოდინრობა

ქართველ სტამბის ხელოსნებში, ბევრნი სკოლაში ნას-
წავლებიკ არიან, ზოგნი მწერლობასაც მისდევენ და სხვა და
სხვა კარგს წერილებსა სწერენ. ზოგი ლექსებს სწერს, ზოგი
პიესებს, ზოგი პუბლიცისტურ წერილებს და ზოგი ისტორი-
ულსაც. მაგრამ მათში ერთსაც არ მოსვლია ფიქრად, რომ
სკოლაში ნასწავლს ნაბორჩიკს, ან მბეკდავს, სტამბის მუშა-
კობისთვის თავი დაეხწია და სტამბის ფაქტორობა შეეს-
წავლა.

სხვა ქვეყნებში სტამბის ფაქტორები უსათუოდ სტამბი-
სავე მუშებიდამ არიან გამოსულნი და აქ კი ჩვენ ამის ნი-
მუშსაც ვერ ვხედავთ, სტამბის გამგეთ აქ ჩნდებიან სულუც-

ხო პირნი და ისეთნიც, რომელთაც სტამბის ხელობის სულ არაფერი იციან. ამიტომაც ასეთ პირთა ხელში სტამბებიც ყოველთვის ზარალში გახლავიან და ბოლოს იკეტებიან კიდევ. ბევრიც დაკეტილა, დაიკეტა კიდევაც.

ვურჩევთ ჩვენს ნასწავლ ნაბორჩიკს და ფეხატნიკებს, რომ მათ ამ გარემოებას ყურადღება მიაქციონ და სტამბის მუშაკობის დროს სტამბის ფაქტორობაც შეისწავლონ. ამის შესწავლა მათ არაფერს დაუშლის, პირ იქით იგინი სტამბის პატრონებს სარგებლობასაც მოუტანენ და თვითაც დაწინაურდებიან, ბოლოს შეიძლება რომ სტამბის პატრონებიც გახდნენ ადვილად. თუ არა და ასე დარჩენა მათი იქნება სრული ნიადაგი მათის უკულტურობის და უმეცრების.

სტამბის შეგირდების საქმე

მეორე ასეთივე დიდი ნაკლი გახლავსთ სტამბის ხელოსნების ის ულაზათობაც, რომ იგინი სტამბაში, შეგირდებს სულ არ იკარებენ ახლოს. ხელოსნები, რომელთაც შეუძლიანთ შავირდის გამოწურთვნა და სწავლება, იგინი მათ არ იყვანენ. შეგირდის შოვნა და აყვანა მესტამბეს უხდება. მიტომ შეგირდები სტამბაში უპატრონოთ არიან, ქარგლებიც მათ არაფერს ასწავლიან და შეგირდები ღვთის ანაბარად არიან ყოველთვის.

ნაცვლად სწავლის, შეგირდს გულ უცრუვებენ და ათას ნაირ ყალბს ცნობებს ეუბნებიან, რომ სტამბაში რათ მოხვედლი შეგირდათ, სტამბის ხელობა არაფერი არის, ამ ხელობას ხარაზობა სჯობიაო. ბევრს კიდევ ასეთებს ეტყვიან ხოლმე და ზოგს შეგირდს გულს უცრუვებენ, საქმე ისე მოეწყობა, რომ რამდენიმე დღის შემდეგ შეგირდი სტამბაში აღარ მოდის.

მესტამბე კითხულობს, რომ შეგირდი არ მოვიდა, პასუხი: არ მოვიდა. მიზეზი რა უნდა იყოს, რომ არ მოვიდა? პასუხი სტამბის ხელობა არ მოეწონა, ხელნაწერის კითხვას

ხალისი არა მაქვსო, ამიტომ დაინება სტამბას სტამბე რწმუნდება ამაზედ. ამიტომაც გახლავსთ, რომ სტამბის ხელობის ხალხნი ასე ნატამალოზენ. აი, თვით ამ ომიანობამ სტამბა ისე დაიცარიელა, რომ ამწყობის შოვნა აღარ არის, არ არის და არც იქმნება, ვიდრე მესტამბეთა შორის შეგირდების გარემოება ასეთის პირობებით იქმნება გარემოცული.

ეს ნამდვილი ფაქტი გახლავსთ და თვით ჩემ მიერ მიუვანილ სტამბის ბევრს შეგირდს ასტრუფებია გული და გასულა სტამბილამ ისე, რომ მერე სტამბისთვის ზედაც არ შეუხედნია. ესეც ერთი ნიშანი გახლავსთ სტამბის ხელოსანთა უმართებლობის და სიხარბის მათი მცნება ეს არის: „თუ ჩვენ არ ვიქნებით, მაშინ ქვა ქვაზედაც ნუ იყოსო“ ბოდბის მიტროპოლიტს ეს მცნება ამით წაართვეს.

ყველა სტამბაში უწესოება ხდება და კიდევაც მოხდება, ვიდრე სტამბის ხელოსნებში აღამიანური შეგნება არ განცხოველდება. შეგირდების სტამბილამ უმიზეზოთ წასვლას მესტამბენი ყურადღებას სულ არ აქცევდნენ და არც აქცევენ. რა უყოთო, შეგირდი არ მოვიდა, ალბათ სტამბის ხელობა არ მოეწონა და აღარ მოვიდა. ერთხელაც არ მომდარა იმის გამოკითხვა თუ შეგირდი რატომ აღარ მოდის. სტამბის ხელოსნებს შეგირდის გამო უთქვამსთ, რომ ასე სთქვა: სტამბის საქმე ძნელი ყოფილა, კითხვას კაი თავი და გული უნდაო, მე კი ამის ხალისი არა მაქვსო. ასე მოაჯადოებენ ხოლმე საქმეს.

ამიტომაც მოხდა, რომ ამ ბოლოს დროს, ომიანობის წყალობით, რაკი ხელოსნთ ჯარში დაუწყეს გაყვანა, აქ ხელოსნები ამით დიდათ შემცირდნენ, თითქმის მოისპნენ, აღარავინ რჩება და მოშავლისათვისაც ხელოსანთა რიცხვს თავი არ უჭანს, რადგანაც სტამბებში შეგირდების რიცხვი თითქმის არ არჩებობს. ასეა მოწესრიგებული სტამბებში მათ ხელოსანთა და შეგირდებთა საქმე და თუ ამ გარემოებას სტამბის პატრო-

ნებმა არ იზრუნეს და უურადღება არ მიაქციეს, ეპისკოპოს ბოლოს იგინი დაზარალებიან უფრო სასტიკათ.

თათრული სტამბა საქართველოში.

მადლობა ღმერთს, რომ საქართველოს დედა ქალაქ თფილისში, თათრული სტამბის გახსნას მოვესწარი. ეს ნიშანი გახლავსთ მის, რომ ჩვენსა და თათრებს შორის იღვიძებს გონება და მეზობლური და ძმური სიყვარულის შეგნება. ღმერთმა ქმნას, თორემ აქამდის ჩვენ ხშირად ერთმანერთსაც ვებრძოდით, ამ ბრძოლას სულ არ ჰქონდა რამე მიზანი, იგი იყო შეუგნებლობის ნაყოფი, გაუგებრობის და სხვანი. განვლეს იმ დღეებმა, დადგა მე-19 საუკუნის დამდეგი, როგორც იქნა ჩვენც გვეღირსა ცოტათი დაწყნარება, რუსეთის მფლობელობით დამშვიდება და ერთმანერთის დამეგობრება, მეზობლობა და ერთად ცდა დიდის ფროპის განათლების მისაღებათ. მაშ მადლობა ღმერთს, რომ ამასაც მოვესწარი, სწორედ ამ სიამოვნების ცნობით აღესილი ვათავსებ აქ თათრული სტამბის დაარსების ცნობებსაც.

ქესტამბე ჰაჯი სეიდ ეფენდი უნსი ზადე.

ჩვენდა სასიხარულოდ, როგორც იქნა, საქართველოს დედა ქალაქ თფილისში, 1881 წ. გახსნა პირველად, პირველი თათრული სტამბა ჰაჯი სეიდ ეფენდი უნსი ზადემ. ამ პირს მე წინაღვე პირადათ გავეცანი, მან სტამბის ხელობის არაფერი იცოდა, მაგრამ ბეჭდვითი სიტყვისაგან ისე იყო გატაცებული და იქამდის უანგარო მუშაკი გახლდათ, რომ იგი ყველაფერ სასტამბო საქმეებს კარგად უძღვებოდა, ყოველივე ამის ცდაც დაკავშირებული იყო სათათრეთის განათლებისა და თვალის გახილებაზედ.

ქართული
საზოგადოებრივი
მეცნიერებათა
აკადემია

განსვენებული გულდაწყვეტილი იყო მუსულმანური
 სა და გარემოებაზედ, თვით გამზღარი კაცი იყო. ფერ მიხ-
 დილი და თათრობაზედ ლაპარაკი და მათი უკან ჩამორჩენა
 უფრო აყვითლებდა მას. სულ იმას დარდობდა, რომ ჩვენები
 ნეტა როდის გაიღვიძებნო. იქმნება მოვესწრა იმას, რომ
 თათრებში სტამბის საქმიანობა გაერცვლდეს, მისი ხელობაც
 შეისწავლონ მათაო. თორემ სტამბის გახსნის დროს, მან ერ-
 თი ხელოსანი ძლივს იშოვნა თათრულის მკოდნე. მუშა,
 ხელოსანი არ ჰყავდა სტამბაში, როგორც იქმნა ორი თათ-
 რის ბიჭი იშოვნა შაგირდით, რის წვალებით, სტამბა გახსნა,
 მაგრამ არც ამწყობი ჰყვანდა და არც მბეჭდავი. ერთი
 ამწყობი, თათრულის მკოდნე იმ დროის მთავარ მართებ-
 ლის სტამბაში იშოვნა, ეს დადიოდა სალამოობით სტამბაში
 და მუშავობდა, შაგირდებსაც ეს უსწავლებდა, რის ვაი ვა-
 გდახით, ამან გამოსწრთვნა ორი თათრის ბიჭი და ასწავლა
 აწყობა. ამ გვარად და ასეთის წვალებით და შრომით, რო-
 გორც იქმნა თათრულ სტამბამ ორი ამწყობი იშოვნა. ამით
 როგორც იქმნა სტამბამ სული ჩაიდგა, მერე ამ ორ თათრის
 ბიჭს ორიც სხვა შაგირდი მოჰყვა, შაგირდები ერთმანერთს
 ასწავლიდნენ სტამბის ხელობას. ამით უნსი ზადე გახარე-
 ბული იყო. თათრულ სტამბამ ხორცი შეისხა, თფილისში
 თათრულ სტამბამ გახმაურება დაიწყო.

ზოგიერთნი თათრულ სტამბაში თამაშათ მოდიოდნენ,
 ვნახით ერთი თუ თათრულ სტამბაში თათრის ბიჭები რო-
 გორ მუშავობენ, თათრულ ასოებს როგორ აწყობენ, ან
 როგორ ბეჭდავენო. სტამბის საქმე ისე დატრიალდა, რომ
 უნსი ზადეს მალე საქმიანობაც გაუმრავლდა, საქმის სიმ-
 რავლემ იგი წაახალისეს დიდათ. გულ დაწყვეტილი გამზი-
 არულდა, ჰაზრი შეიცვალა და იმედი მიეცა მასზედ, რომ
 თათრებში სტამბის საქმეს მომავალი უჩანსო. იმედიც, რომ
 ამ ხელობის გზაზედ თათრის ახალ გაზღობა მალე გამოვაო.

განსვენებულის ყოველი ცდა და არსებობა სასტამბო

სტამბის საქმის გარშემო არ გაჩერდა, იგი რომ მოყვარულ იყო თათრის ტომის განათლების და მომზადების ამის ასაბუთებს შემდეგი ჯარემოებაც: მას დიდათ ეთანაღრებოდა გული მაზზედ, რომ თფილისში თათრებს არ აქვდათ თათრული გაზეთი, ეურნალი, შკოლა, წიგნები და წიგნის მალაზია თათრულის წიგნების, გულ დაწყვეტილი ლაპარაკობდა ამიზედაც. განსვენებულმა გადასწყვიტა თათრულს ენაზედ გაზეთის გამოცემის საქმე და მალე მთავრობას თხოვნა მისცა ნებართვის ასაღებათ. ნებართვა მალე მიიღო, 1882 წ. მან დაიწყო დღიურ გაზეთის „ზია“-ს გამოცემა, ამ გაზეთს მოჰყვა მეორე მის გაზეთი „კავკაზი“.

ამ გაზეთების გამოცემამ სტამბას გაუმრავლა ხელოსნები, გაჩნდა თათრებში სასტამბო საქმეთა მიმდევართა რიცხვი და მალე თათრობაშიაც მოიკიდა ფეხი თათრული მწიგნობრობის აღორძინების დასაწყისმა. სეიდ ეფენდი მიმართულებით იყო პროგრესისტი, მისი გაზეთიც ემსახურებოდა პროგრესიულ მიმართულებას. იგი მკაცრად ებრძოდა მუსულმანთა სასულიერო ფანატიზმს და ყოველი მისი სიტყვა მიმართული იყო მაზედ, რომ თათრებს დროით გაეხილებინათ თვალი, განათლების გზაზედ გამოსულიყვნენ და სწავლის მიღებას დასწაფებოდნენ.

სეიდ ეფენდი ასე სწერდა ხოლმე: — „გვეყოფა თათრებს ამდენი ძილი, დროა თვალი გავახილოთ, გამოვიდეთ განათლების და სწავლის გზაზედ, ამდენი დაბრმავება არ კმარა, ამა შეხედეთ ქართველებსა და სომხებს, როგორ სცდილობენ თავიანთ ხალხის განათლებლათ, დროა რომ ჩვენც ასე ვიზრუნოთ. დროა რომ ჩვენც შევიგნოთ განათლების ფერი, ვისწავლოთ და გავაცნათ ევროპიული სწავლა, ვისწავლოთ წიგნების ბეჭდვა, გაზეთების და სხვაც ბევრი ასეთნი“. ასეთის მიმართვით სეიდ ეფენდი ხშირად მიმართავდა ხოლმე თათრობას და საერთოდ ებეჭდებოდა და სთხოვ-

და თვალის გახილვას. ერთხელ სეიდ ეფენდიმ შემდეგი:

ჩემ გაზეთში დაბეჭდილ ერთ წერილს ჩვენი მოღობი და ხოჯები სპარსეთში ისე გაუჯავრებიათ, რომ მათ ყველა გაზეთის ნომრები დაუწვამთ და მასთან მთავრობას შეხვეწიან, რომ ეს გაზეთი სპარსეთში აღარ იქმნეს შემოშვებულიო. ამის ცნობა მივიღე და აკრძალვა, რომ დღეის შემდეგ ეს გაზეთი აქ აღარ უგზავნოვო. ამის შემდეგ სეიდ ეფენდიმ უფრო უარესის კილოთი დაიწყო წერა და ქადაგება თათრების განვითარების შესახებ.

სეიდ ეფენდი უნსი ზადეს დიდი შრომა, დიდი ამაგი მიუძღვის სათათრეთის წინაშე, მისი გაზეთი გამოდიოდა აღერბეჯანის თათრულის ენის კილოთი. წინედ მას ზელის მომწერი ცოტა ჰყვანდა სულ 400-სი, მერე კი მოემატა. 1887 წ. სტამბა და თათრული გაზეთების ბეჭდვის საქმე თავის უმცროს ძმას გადასცა და თვით სტამბოლში გიახლათ. იგი იქ გარდაიცვალა 1900 წლებს.

ჯალალ ეფენდი უნსი ზადე.

პაჯი სეიდ ეფენდის შემდეგ, ეს ჯალალ ეფენდი განაგებდა სტამბის საქმეს, ესევე ბეჭდავდა თათრულ გაზეთებს და წიგნებს. სტამბა ამან მცირე ხანს შეინახა. მერე სტამბა მან გადასცა თავის უფროს ძმას ქემილ ეფენდი უნსი ზადეს.

ქემალ ეფენდი უნსი ზადე.

უმცროსი ძმა გახლავსთ სეიდ ეფენდის, ეს გამოიზარდა სასტამბო საქმის შესწავლით. სტამბა მეორეს ძმისაგან მიიღო 1900 წლებს, სტამბას მოუმატა ტიპო-ლიტოგრაფიაც და აგერ ეს 15 წელიწადია, რაც ეს ქემალ ეფენდი თფილისში თათრულ სტამბას ინახავს და მით თათრული ასოების გავრცელებას იცავს. ესეც სეიდ ეფენდის მსგავსად მო-

ქმედებს და თავის ცდას თათრის ძეთა განათლების საქმეს ანდომებს. ესეც მიმართულებით თავის ძმებზეთ არის პროგრესიული მიმართულების და ხშირად თათრულს ენაზედ გოზეთებს და წიგნებსაც ბეჭდავს. აი ეხლაც მისის რედაქტორობით თფილისში გამოდის თათრული გაზეთი „მიზგერ“ (განცხადება) კვირაში ერთხელ იბეჭდება.

სტამბა და ტიპო-ლიტოგრაფია არსებობს მიხაილოვის ხიდის გვერდით, პეტრე დიდის ქუჩაზედ. სტამბა მოწყობილი აქვს კარგად, ასევე ტიპო-ლიტოგრაფია და საქმეებსაც სუფთად ასრულებს. ტიპო-ლიტოგრაფიაც თათრებში პირველი საქმეა ეს.

ასეთი წარმატება და სტამბის მომავალი მოჰყვა სეიდ ეფენდის შრომას. დღეს თათრებში საერთოდ არის მოფენილი სასტამბო საქმენი და გაზეთების და წიგნების ბეჭდვა.

ლიტოგრაფია საქართველოში.

საქართველოში ლიტოგრაფიასაც ისეთივე ისტორია აქვს, როგორც ქართულ სტამბას. თუმცა ლიტოგრაფიის ისტორია ახალია, მაგრამ მას აქვს ჩვენთვის კარგი მნიშვნელობა, რადგანაც მისი აღორძინების საქმე თფილისში საქართველოს ხელოვნების და მუშებების მარჯვენით ეძლევი აღორძინება და განვითარება. ჩვენის ტომისთვის საჭიროა აინუსტას ესეც ქართული წიგნი და ანბანი პირველად ლიტოგრაფიის ქვაზედ პარიზში დაიბეჭდა აკადემიკის ბროსესაგან 1837 წ. ეს წიგნი იყო საქართველოს ისტორიული წიგნი, დღეს „პარიზის ქრონიკად“ წოდებული. „ქართული დედანი“ ლიტოგრაფიის ქვაზედ დაიბეჭდა 1841 წ. ტრიესტში (ავსტრია), არ ვიცით ვისგან, ამბობენ, რომ ტარასი არქიმანდრიტისაგანა.

თფილისში პირველად ლიტოგრაფია გაიხსნა 1860 წ. ნემეცის ხელოვანის ოსტატის ტომსონისაგან. ეს ლიტოგრაფია პირველი მაგალითი იყო საქართველოში. ტომსონმა

ლიტოგრაფია კარგად მოაწყო, მას დახმარება მისცა ნემ-
დროის მთავარ მმართველმა, ეხმარებოდა აგრეთვე ზემეცი
ზერე, დიდ გავლენიანი პირი, თავს მჯდომარე იმ დროის
თფილისის მუზეუმის, საზოგადო სამკითხველოსი, არხიოგრა-
ფიული კომიტეტის, არქეოლოგიურის, გეოგრაფიულის და
ისტორიულის. ესევე ბეჭდავდა „კავკასიის აქტებს“. ამ აქტე-
ბის სურათები და ზედა ფურცლები და გვერდების არშიები
სულ ამ ლიტოგრაფიაშია ნაბეჭდები. ამით ლიტოგრაფია
ფეხზედ დადგა.

ტომსონი კარგი, გამოცდილი კაცი აყო თავის საქმეებ-
ში. ლიტოგრაფიაში მომუშავედ ევროპიდან ნასწავლი ნემე-
ციები მოიყვანა. სულ ესენი იყვნენ ლიტოგრაფიაში მომუშა-
ვედ, დამბატაენი, გადამღებნი, მბეჭდაენი და თვით უბრალო
მუშებიც სულ ესენი იყვნენ. ტომსონმა თავის დროის კვა-
ლად ლიტოგრაფია კარგად მოაწყო. საქმეები ჩინებულად
წაუვიდა, დიდძალ სამუშაოს შოულობდა. ამიტომ მას ლი-
ტოგრაფიაში ხელოსანთა და მუშათა მომატებაც უნდებო-
და. ამ გარემოებამ მას შემთხვევა მისცა, რომ თავის ლიტო-
გრაფიაში მოწაფედ და მუშებათ საქართველოს ხალხიდანაც
მიეღო ქართველები და სომხები. ეს ასეც იქმნა და ლიტო-
გრაფიის არსებობის მესამე წელიწადს, ნემეცის ხელოსანთა,
მოწაფეთა და მუშათა გვერდით მთელი ჯგუფი გამოჩნდა
ქართველების და სომხების. მალე აქვე გაჩნდა შაგირდათ
გიორგი ივანეს ძე დემურაფი, რომლის საქმე და ცნობა აქ
უნდა აფიქსიოთ, ვინაიდან ეს არის პირველ ქართველთაგანი,
რომელმაც ლიტოგრაფიის ხელობა შეისწავლა და რომელიც
ამ ხელობის ცოდნით, საქმით და ლიტოგრაფიით პირველად
გამოჩნდა საქართველოში.

გიორგი ივანეს ძე დემურაფის დაბადება ეკუთვნის 1854
წლებს, ქ. თფილისს. შშობლები გიორგისა თფილისში სცხოვ-
რობდენ, მთაწმინდაში, თავის საკუთარი სახლ-კარიც აქენ-
დათ. ტომსონის ლიტოგრაფიაც მთაწმინდაში იყო პირვე-

ლად, ოვრაჟის ქუჩაზედ, ეხლანდელი ოკრუენოი სუდის და პალატის წინ. აქ, ამ ლიტოგრაფიაში, შევირდათ მივიდა გიორგი დემუროვი. შევირდობაში იგი იჩენდა დიდს, განუსაზღვრელ შრომის მოყვარეობას და დღე და ღამე მუშავობაში ასწორებდა, მუშავობდა და ხელობასაც დიდის მუყაითობით სწავლობდა. რამდენსამე ზელიწადს დარჩა ამ ლიტოგრაფიაში მომუშავედ, ხუთ წელიწადს კი შევირდათ იყო.

როცა კარგად მოემზადა ლიტოგრაფიის ხელობის საქმეებში და მან თავის თავს დაატყო საკუთარის ლიტოგრაფიის გახსნის უნარი და შნო, მის მერე გავიდა ტომსონისაგან და 1876 წ. ქალაქ თფილისს, გახსნა საკუთარი ლიტოგრაფია, ეს იყო პირველი მაგალითი საქართველოში ქართველის კაციისაგან. პირველად ამას ლიტოგრაფიისთვის თურმე ბევრი შეწუხება, ბევრი გაკირება დახვდა წინ, ცალკე ლიტოგრაფიის ქონებრივის სახსრით, ცალკე ხელოვანის ოსტატების და ხელოსნობის მხრით, მაგრამ ყოველივე ამან იგი არ უშინდებოდა და თვით როგორც კარგად გამოცდილი კაცი სალიტოგრაფია მუშაობაში, გადაღებაში, ბეჭდვაში და სხვანოც, ყველა შრომას იტანდა, განუსაზღვრელს საქმის სიყვარულს იჩენდა და ყოველივეს კი ჩინებულად ასრულებდა, საქმეს ისეთი წარმატება ეძლეოდა, რომ მოკლე დროის განმავლობაში, მისი ლიტოგრაფია თფილისში სახელოვან ლიტოგრაფიად გამოჩნდა, მან გაიჩინა ევროპიულად ნასწავლ ხელოვანი ოსტატები და ამათ გარდა თვის ლიტოგრაფიაში ჩვენის ქვეყნის შვილებსაც მისცა აღგილი და დაიწყო შევირდების და მუშების მიღება. მალე გიორგი ივანის ძის დემუროვის ლიტოგრაფია გაივსო როგორც ჩვენის ქვეყნის მომუშავე ხალხით, ისევე საქმიანობით.

გიორგი ივანეს ძე დემუროვი მალე ცნობილ იქმნა მთელს თფილისში, თფილის გარეშე, იგი სხვა და სხვა ქვეყნებშიაც გაიცინეს და აქედამ მას თფილისში აუარებელს საქმეებსაც უგზავნიდნენ. ამ დროს, თფილისში ფიქრადაც არა-

ვის მოუვიდოდა რომ გიორგი ივანეს ძე ქართველი კაცი იყო. ამ პირმა თავის ლიტოგრაფიაში კარგი ზედამხედველობა და ოსტატობა გამოიჩინა, ლიტოგრაფია მალე გაიჩალა საუკეთესო ოსტატებით, სხვადასხვა საბეჭდავის მანქანებით, დაზგებით, სხვა და სხვა საბეჭდ ვებით, ერთის სიტყვით უველა საჭირო იარაღით და ქაღალდებით. ამის საქმის გამცნობი და აღმწერი, როცა კი იქმნება ეს, უტყველია გიორგი ივანეს ძეს შესაფერს პატივს და ქებას მიუძღვნის, შისგან ხელობის და ლიტოგრაფიის გახსნის საქმეს სამაგალითოდ ანუსხავს, სამახსოვროდ დასტოვებს მომავალის ქართველის თავობისათვის და საყურადღებოდ იქმნება ყოველთვის ის გარემოება, რომ თფილისში, კავკასიელთა ტომთა შორის, თფილისში, ტომსონის შემდეგ, პირველი ლიტოგრაფია ქართველმა კაცმა გიორგი ივანეს ძე დემუროვმა გახსნა.

დრო და დრო ნელ-ნელა გიორგი ივანეს ძე კარგად წინაურდებოდა როგორც ლიტოგრაფიის საქმიანობით, ისევე ქონებრივის ძალოვნებითაც, ამოაბაში იგი დაცოლვილიანდა, ეხლა იგი 56 წ. კაცია. სახლობა სამწუხაროდ, ანასტასია ირაკლის ასული 1907 წ. გარდაეცვალა.

თვით ბიორგი დემუროვის სიტყვით, ეს ადამიანი მისი მარჯვენა მხარი ყოფილა. ჰყავს 10 შვილი, შვილებს ასლევს შესაფერ სწავლა-განათლებას. როგორც ქართველი კაცი გულშემატკივარია ჩვენის საქმეებისა და მასთანვე მეტად მოყვარე და მნატრელი ჩვენის ტომთა შვილების დაწინაურების, საზოგადოთ, საქართველოში, ამ ძირეულს ჩვენს სამშოკლოში. ჩვენის მაჰაპაპის სისხლით მორწყულ ქვეყანაში, რომ ქართველი ერიც ამადლდეს სწავლა-განათლებით, ხელოსნობით, ვაჭრობით, ქარხნებით, სოვდაგრობით და სხვანი. რაც კი ყველა ტომს აწინაურებს და აბედნიერებს.

უნდა ითქვას, რომ გიორგი ივანეს ძე თავის მოკმედებით და ლიტოგრაფიის არსებობით დიდათ უწყობდა ხელს ქართველთა შვილების ამ ხელობის ასპარესზედ გამოჩენა-

გამრავლებას და ამავე დროს იგი თავის კაცობრივ სიყვარულს არც სხვა ტოათა შეილებს აკლებდა, მაგალითებდნო რაგორც სომხებს და რუსებს, ამათაც იგი ისევე იფასებს და პატრონობს, როგორც თავის თანამემამულე ქართველებს. ამითი იგი არის პატივისაცემი და სამაგალითო. სამაგალითოა მითაც, რომ ამ არევ-დარევის დროს, მან თავის ლიტოგრაფია უკნებლად შეინახა, მუშებისაგან მიყენებული საქმენი ყოველივე მოითმინა, ისე დასტოვა, ზარალს უძღვებოდა და ლიტოგრაფიის არსებობას კი არ სპობდა, ესეც საყურადღებოა ჩვენში მით, რომ ასეთი პატივისცემა მუშათა და ხელოსანთა წინაშე ბევრმა შექარხანემ არ გამოიჩინა. მის ლიტოგრაფიაში მუშავებს 25 კაცზედ შეტი ყოველთვის.

გიორგი ივანეს სე დემუროვმა თავის შნო და ენერგია მარტოდ თფილისში არ დასტოვა, ამან თავისი შნო და უნარი სხვაგანაც გამოიჩინა და ეს რომ მართალია და ჩვენ ამ პირს სამაგალითო მნიშვნელობას ვაძლევეთ, აქას გამოაჩენს მის ეს ენერგიული საქმენი:

ბაქოში, კარგი ლიტოგრაფია გახსნა 1886 წ. ეს ლიტოგრაფია გაუხსნა თავის სიძეს ოთარ ქაიხოსროს ძე ზანდუკელს, ამ ხელობის კარგად მკოდნეს და მარჯვენა მკლავს თავის ცოდნით. 1907 წელ. შემთხვევით ბაქოში ვნახე ეს ლიტოგრაფია და გავიცან თვით ოთარ ქაიხოსროს ძე ზანდუკელი და მის ლიტოგრაფიას და ხელოსნობის საქმეს სრული აღმატებულება შევნიშნე და საქმეში ღირსება, რომ ბაქოში ქართველი კაცი ლიტოგრაფიას ინახავს. ლიტოგრაფია ფართოდ არის გამართული და მომუშავენიც მრავლად ძყავს. თვითონ ოთარ ზანდუკელიც ამაგდარი ხელოსანია ლიტოგრაფიის სახელოსნო ასპარეზზედ და ამაგდარი ჰყავს შეილებიც, თვით შესმენილი კაცია. შეილებს განათლებას აძლევენ და ქართული მწიგნობრობის მოყვარეც გახლავსთ.

სამარჯანდას გახსნა კარგი ფართო ლიტოგრაფია 1899 წ. ე. ი. იქ რაც არსებობს, მას შემდეგ 10 წელია გასული.

ლიტოგრაფია ფართოდ არის გამართული და მასში მუშავობს 72 კაცი. მომუშავეთა შორის უმეტესად თექვსმეტი არიან. მუშათა და ხელოსანთა საერთოდ გადაღებული სურათი ენახე და უნდა მოგახსენოთ, რომ თექვსმეტის ნახვამ გამაკვირვა ლიტოგრაფიის ასპარეზზედ. ამის შესახებ მე აქ გიორგი ივანეს ძე დემბუროვის საქმებრად არას ვიტყვი, ეს თვით ჩვენმა გონიერმა მკითხველმა დააფასოს.

ასხაბადს ვახსნა ახლად 1907 წ. ესეც სამაგალითოა ქართველის კაცისაგან. აქ მომუშავედ ჰყავს 20 კაცი, საქმე ჯერედ ახალია და ამიტომ ჩვენ ესეც გვიკვირს, რომ იქ ამდენს მუშებს ამუშავენ. ცხადია, რომხ მომავალში აქაც საქმე კარგად წაუვა. ჩვენს გათახსირებულ დროში, ქართველის კაცისაგან, ამდენ ალაგას და ისიც თფილისიდან ასე შორს, საქმეების შენახვას და ისიც ისეთის ანტიკა სახელოსნო საქმეების, როგორიც ლიტოგრაფია ვახლავსთ, ვგონებ, რომ კარგი ენერგიული კაცის თავი და მართვა-გამგეობა და პატრონობა დასკირდება, ვინაიღვან თვით გიორგი ივანეს ძე ერთთავად თფილისში სცხოვრობს, განაგებს თფილისის ლიტოგრაფიას და ზემო ხსენებულს ლიტოგრაფიებში წელიწადში მხოლოდ ერთხელ მიდის საქმეების და მართვა-გამგეობის სანახავად.

კანსტანტინე იოსების ძე შესხავეი. დაიბადა 1863 წ. ქ. თფალის. მოგეხსენებათ, რომ შესხიანთ გვარი ძველადგანვე შენიშნულია როგორც ბრძენ მწიგნობარ კაცთა გვარი. ამ გვარის წევრთ ქართულის ზაგნების გადამწერლობით სალი განითქვეს ვახტანგ მეფის დროსვე. შემდეგ დროს, ანუ მეფერამეტე საუკ. გასვლამდე, მათ შორის იყვნენ მრავლად ქართული მწიგნობრობის მუშაკნი, ხელოვნურად წიგნების გადამწერნი, როგორიც იყო დავით რექტორი, თელავის სემენარიისა, კაცი თავის დროის ფილოსოფი და შესანიშნავი პალიოგრაფი, ასევე ტარასი არქიმანდრიტი, რომელმაც შეაღგინა სამაგალითო ქართული დედანი და რომელიც ტრი-

ესტში (ავსტრია). დაბეჭდა ლიტოგრაფიით, 1840 წ. ასეთ პირთა შთამომავალია კონსტანტინე იოსების ძე მესხივეი.

კონსტანტანე იოსების ძე მესხივემა ლიტოგრაფია გახსნა 1883 წ. თავის საკუთარსახლებში, კალაუზნის ეკლესიის გვერდით, კარვს, ქალაქის პირველ ალაგას. გიორი დემუროვის შემდეგ, ეს მეორე ქართველია, რომელმაც ასეთ სახელოსნო საქმეს მოჰკიდა ხელი. თუმცა კონსტანტინე იოსების ძეს პატარაობისას ლიტოგრაფიის ხელობა არ შეუწავლია, ხოლო იგი ამ საქმიანობის დიდი მოსიყვარულე ყოფილა და ბუნებითად წახალისებული, გარეგნულად ლიტოგრაფიის საქმიანობის ცოდნაც საკმარისად ჰქონია გაცნობილი, თორემ ხამი და უცნობი კაცი აბა როგორ გაბედავდა და ლიტოგრაფიის გახსნას მოჰკიდებდა ხელს. ეს ლიტოგრაფია მან სხვისგან შეიძინა.

ლიტოგრაფიის გახსნის დღიდან, კონსტანტინე იოსების ძემ, თავის საქმის ასპარეზზედ კარგი ჰუნარი და შრომა გამოიჩინა, ლიტოგრაფიის წარმოება კარგად დაიწყო, თავისი ცდა და შრომა ლიტოგრაფიის აღორძინებას არ მოაკლო, იმუშავა, იმეცადინა და თუმც ხამი იყო, მაგრამ მიიწი თავის მუყაითის ცდით და საქმის სიყვარულით, ლიტოგრაფია ფეხზედ დააყენა, იგი სახელოვან გახდა და ამისთანა ენერგიულის მოკმედებით თვითაც დაწინაურდა სალიტოგრაფიო საქმეთა ცოდნით და სხვანი. დღეს ეს ლიტოგრაფია ცნობილია თფილისში ისევე როგორც ერთ დამსახურებულ ლიტოგრაფიათაგანი.

დღეს ამ ლიტოგრაფიაში მუშაკობს 25 კაცი, აქვს ელექტრონული მანქანები, ასე რომ სადაც თფილისში პირველ ხარისხის ლიტოგრაფიები აინუსხებიან, იქ კონსტ. იოსების ძის ლიტოგრაფიის ფირმაც დაიკავებს ალაგს. დაწყულულეზულ გულს უხარის ქეშმარიტად, როცა ქართველი კაცი სადმე ნიჭიერ, ენერგიულ საქმის მოყვარე კაცს ხედავს და ამიტომ სასიამოვნოა, რომ თფილისში, ქართველთაგანი ეს ლიტო

გრაფია კარგად აქვს მოწყობილი. თუმცა კონსტანტინე შესხივეიხ ლიტოგრაფიის საქმე კარგად მისდიოდა და თვითაც უძღვებოდა საქმიანობას, მაგრამ იგი მინც არა სჯერდებოდა მას და ცდილობდა, რომ ამ საქმის ხელოსნობა უკეთესად შეესწავლა. ამიტომ იგი წავიდა გერმანიაში და იქ შეისწავლა ლიტოგრაფიის ხელოვნურად წარმოების საქმიანობა და მასთან ფოტოგრაფიის საქმეები, რასაც ჩვენის მწიგნობრობისათვისაც დიდი მნიშვნელობა აქვს.

ლიტოგრაფიას დღესაც თვით კონხტ. იოსებინ ძე აწარმოებს და აწარმოებს სახელოვნად. ამ ლიტოგრაფიაში საქართველოს ისტორიული სურათები, რუკები და სხვა ასეთი საქმენიც ხშირად დაბეჭდილან. ხელოვნურად საქმიანობას რომ აქვს თავისებურად კაი გემოვნების ცოდნის ოსტატობა, ეს მტკიცდება მიდამაც, რომ თფილისის დიდის გამოფენილამ 1901 წ. მიიღო დიდი ოქლოს მედალი, ესე იგი პირველ ხარისხის ჯილდო. უმთავრესად ხრომო-ლიტოგრაფიის და ფოტოტიპის ხელოვნურად ასრულებისათვის. 1888 წ. სამეურნეო გამოფენილამ მიიღო დიდი ბრონძის მედალი და სხვაც მრავალ ამ გეარნი პირადი, თუ წერილობითი მადლობანი, კონსტანტინე იოსების ძე შესხივეი როგორც ქართველი კაცი, ჩვენის ქვეყნის ყველა საზოგადო საქმეებს თანაუგრძნობს, მასთან ქართველ მწერლობასაც სწყალობს. 1884 წ. მან დასტამბა „შოთა რუსთველის ცხოვრება“ და სხვაც ამგეარნი.

თვით არის ცოლ-შვილის პატრონი და თვის მუშებში ითვლება სინილისიერ პირად, უკანასკნელ დროის მუშათა ვაი-ვაგლახების დროს, ამანაც აიტანა ყოველივე ზარალი, მუშათა საქმეს არ უღალატა და როგორც გ. დემუროვმა, აწარმოვა თავის საქმენი და მუშებს არ ჩაუდგა ჯიბრში, ლიტოგრაფია არ დახური და მით მუშათა წინაშეც დაიმსახურა სრული თანაგრძნობა. მუშებიც მოვალენი არიან რომ შესემნა და გაგება აქვდნესთ ასეთის პირების. ამის ჩვენ მიტო

ვაშობთ, რადგანაც კონსტ. მესხივეი სხვებივითა კორპორაციის
ქცა, ლიტოგრაფია არ დაკეტა და სხვაგან არ გაიქცა, ამ
შედ აქ თავის მუშების გვერდით დაშთა და აწარმოვა საქმე.
თვით კონსტ. იოსების ძე მესხივეი ჯერეთ სიცოცხლით სავ-
სე პირია და იმედია იგი თავის საქმეს სახელოვნად აწარმო-
ებს ყოველთვის.

ბუდდან მუნთოევის ლიტოგრაფია. 1830 წ. განთქმული
იყო თფილისში ნერსესიანის სომეხთა სემინარიის სტამბა. ამ
სტამბაში ქართულსაც ბეჭდავდნენ. ამავ სტამბაში მოთავსე-
ბული ყოფილა ლიტოგრაფია, ინუ აღკოგრაფია, ამის ოსტა-
ტი ყოფილა პილოს გრასერიანცი, სტამბოლიდამ მოსული.
ამ სტამბაში უსწავლია სტამბის ხელობა ბუდდან შინაისძე
მუნთოევს, აქვე გაუცვნია მას ლიტოგრაფიის საქმიანობის
ოსტატობაც, სტამბის ხელობის შესწავლის შემდეგ, ბუდდან
მუნთოევი ქარვლოზიდამ გასულა და თავისთვის სტამბა გაუ-
ხსნია ცალკე 1857 წ. სტამბაში თვით ამუშავებდა ყველა-
ფერს, იკოდა აწყობა, ბეჭდვა და სხვანი. ამავ დროს მან
განიძრაბა ლიტოგრაფიის გახსნაც.

მაშინ თურმე მთელ თფილისში ერთი ლიტოგრაფია
იყო, სამხედრო შტაბისა, ვორონცოვის დროს, 1846 წლებს
გახსნილი. ბუდდან მუნთოევს ამ შტაბის ლიტოგრაფიის ოს-
ტატი დაუახლოვებია და ბოლოს ლიტოგრაფიაც გაუხსნია.
ეს ყოფილა პირველი მაგალითი, შინამდე საქრთველოში
ლიტოგრაფია არავის ჰქონია. ამ ლიტოგრაფიის შემდეგ გა-
უხსნია ტომსონს. მშშინ თურმე ლიტოგრაფიაში თითბერზე-
დაც ბეჭდავდნენ, მაგალითებრ ნერსესიანის სემინარიის ლი-
ტოგრაფიაში სულ თითბერზედ ბეჭდავდნენ, ამიტომ მას „აღ-
კოგრაფია“ ეწოდებოდა. შტაბში კი სულ ქვაზედ ბეჭდავდნენ.
ასევე ბუდდან მუნთოევის ლიტოგრაფიაში.

მაშინდელი ხალხი თურმე ჰკვირობდა ლიტოგრაფიის
ხილვით. ეს ლიტოგრაფია ბუდდან მუნთოევს 1883 წლამდე
შერჩა, მერე გაეყიდა, ამ ლიტოგრაფიიდან არის დაარსებუ-

ლი კ. მესხიევის ლიტოგრაფია. ამავე პირს სტამბა გაეყიდა 1876 წ. ოვით ეხლა 70 წლისა არის, რაც სტამბა-ლიტოგრაფიის ხელობაზედ მუშავობს მას შემდეგ გასულია ნ წელიწადი. ამ მოხუცს ეხლაც აქვს ერთი ძველი სალიტოგრაფიო სტანოკი და მუშაკობს. ბედშაეს, შარშან შვილი ზაგრაბა მოუკლეს და მით გამწარდა. ძველი მესტამზე და ლიტოგრაფიის პატრონი ერთად-ერთი ეს არის. ცხოვრებით ხელმოკლეა. ამის დროის სტამბის და ლიტოგრაფიის ხელოსანთ შორის აღარაფერ არის დარჩენილი.

უნდა ითქვას, რომ როგორც სტამბის ასპარეზზედ, ისევე ლიტოგრაფიის ხელობაზედაც ბუღდან მუნთოევეს კაი ამაგი მიუძღვის, მის სტამბაში და ლიტოგრაფიაში ბევრს ჩვენის ქვეყნის შვილს შეუწავლია ეს ხელობა. ჩვენდა სამწუხაროდ, მეცხრამეტე საუკუნის პირველ დროის სტამბების ხელოსნებთა ცნობები ჩვენ სულ არაფერი ვიცით. ლიტოგრაფიის ასპარეზზედ ბუღდან მუნთოევის შემდეგ სახელი განითქვეს მელნტოგრაფიე ტომსონმა და ქვაზედ მხატავმა იაქშატამ და დისტერვიგმა. ნამეტურ უკანასკნელმა. ასე ღარიბათ თავდება მეცხრამეტე საუკუნის ჩვენი სტამბების ხელოსნობის ისტორია.

1909 წ. შესრულდა 200 წელიწადი მას შემდეგ, რაც საქართველოში პირველად სტამბა გაიხსნა. ამ საგნის შესახებ მე მოხსენება მივეცი თფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა შარშლის თავ. ჰაველე იოსების ძე თუმანიშვილს და ვსთხოვე, რომ ეს დიდი კულტურული დღე ჩვენის გვარისა რამე ხამახსოვრო საქმით აღენიშნად. ასევე ვაღიარებულობა ჩვენი წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება და თვით თფილისის ქალაქის გამგეობაც, რომ ეს ღიადებული დღე რამე კეთილ საქმით აღინიშნოს. ვიტყვით იმასაც, რომ ამის ვაღიარებულება თვით ადგილობრივ მთავრობასაც აწევს კიბერზედ, ვინაიდგან მათი სტამბა, დღეს მთავარ-მართებლის სტამბად წოდებული დაფუძნებულია 1805 წ. თფილისში იმ

სასტამბო სტანოკებით და იარაღით, რომელიც მეფე კლესიან 1781 წ. იქმნა შექმნილ და სტამბა გახსნა, რაც მაშინ მეფეს 80,000 მანეთი დასჯდომია.

ქართული ასოები:

რომული, ანუ რომის ასო. ამის ყალიბები ჩამოასხეს რომში 1620 წ. ამიტომ ეხლა მას რომაული ასო ეწოდება. ამ ასოების სახე უფრო გააღამაზეს და ახალი ასოები ჩამოასხეს და 1855 ვენეციაში დაიწყეს ქართული წიგნების ბეჭდვა. რომულ ასოებითვე არის ნაბეჭდი კონსტანტინეპოლის და მონთობანის (ფრანცია) ქართული წიგნები.

ნუსხური ასო, ანუ აკადემიური. პირველად ეს ასო ჩამოასხეს ვალახიას 1703 წ. თფილისს ამის ყალიბები შოიტანეს და ასოები ჩამოასხეს 1706 წ. მოსკოვს 1710 წ. ასევე ხუცური ასოები, მეთვრამეტე საუკ. სულ ამ ასოებით იბეჭდებოდნ ქართული წიგნები. 1840 წ. ეს ასოები გადააკეთა აკადემიკმა ბროსემ, პროფესორ ჩუბინოვმა და პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიას გალასკეს, მათ ჩამოასხმევიანეს ახალი ყალიბები და ასოები და ამიტომ მას ეწოდა აკადემიური.

ვენას ასო, ანუ ვენა. ამის ანბანი შეადგინეს 1863 წ. დ. ბაქრაძემ, ვახ. თულაშვილმა, დ. ყიფიანმა, ნ. ლოლობერიძემ და სხვათა. მერე ეს ვენას გაგზავნეს, ყალიბები იქ ჩამოასხმევიანეს და ამიტომ დღეს ამ ასოებს ეწოდება ვენის ასო, ანუ ვენა.

პარიუჯდა, ანუ შარაყას ასო. შეადგინეს და ჩამოასხეს 1873 წ. პარიზში მყოფ ქართველ სტუდენტებმა. ასოების შთელი კომპლექტი შე შექმნდა, იგი ლათინურს ჰგვანდა, შთლად ხალხში ვერ გავრცელდა.

ქუთათური ასო. შეადგინა ანბანი და ყალიბებიც ჩამოასხმევიანა კირილე ლორთქიფანიძემ, 1881 წ. ქუთაისში გაზეთი „შრომა“ ამ ასოებით იწყეს გამოცემა და მით „ვეფხისტყაოსანიც“ გამოსცეს, მაგრამ ვერც ეს ასო იქმნა ხალხისაგან მოწონებული. ამიტომ არც ხმარებაშია იგი დღეს.

სტამბის აღწერა ნ. ლოლაბერიძის ანუხებით დაეწყო. წიგნის ბოლოსაც მისივე დაკრძალვის დღეს, წარმოთქმულის სიტყვის ბეჭდვით ვათავებთ. სიტყვები სხვებმაც წარმოსთქვეს. ეს სიტყვა აწელა სიტყვის შინაარსსიც გახლავსთ. მიტომ სხვები აღარ დავსტამბეთ.

სიტყვა, წარმოთქმული ნიკოლოზ ბესარიონის ძე ლოლაბერიძის საფლავზე დეკანოზის ნიკიტა თალაკვაძის მიერ.

სახელითა მამისათა დაძისათა და სულისა წმიდისათა.

ძმანო! ეს მიწურული 1171 წელი ვერ იყო ჩვენთვის ბედნიერი. მისს განმავლობაში ჩვენს სამშობლოს ზედი-ზედ გადაელო თავისი ცნობილნი უანგარო მომვლელ-პატრონნი და გულ-შემატკივარნი შვილნი!

ჯერ იყო და გლოვის ზარი გაისმა ჩვენი ქვეყნის კუთხილამ-კუთხემდე სახელოვან მამულიშვილის და იშვიათი აღამიანის დ. ზ. სარაჯიშვილის გარდაცვალების გამო. ამ დანაკარგის გამო ჯერ ცრემლი არ შეშრობოდა ქართველობას, რომ უწყალო სიკვდილმა გამოგვთიშა დიდად ნაპირნახულევი და ქვეყნის მოამაგე ნ. ზ. ცხველამდე. ახლა ამ ორ მამულიშვილთა საიქიო გზისაკენ ვისტუმრებთ არა ნაკლებ ცნობილ მხტოვან საზოგადო მოღვაწეს, აგრედვე ფრიად დამაშვრალს, დაულაღვ მუშაკს და ქველ-მოქმედს ნ. ბ. ლოლაბერიძეს.

ამ ცოტა ხნის წინეთ, როდესაც ნ. ზ. ცხველამის საფლავზე ორმოცი დღის ხსენება შევასრულეთ და თან დაუეციყარ დ. ზ. სარაჯიშვილიც მოვიხსენიეთ, აწ განხვეწებულ ნიკოლოზ ბესარიონის ძე აქვე თავს დასტრიალებდა თავის ბუნებრივ მემობართა საფლავებს და ჩვენთან ერთად იზიარებდა სულიერითაო ყურადღებას. ყველანი მას შევსტკეროლით რაღაც განუ-ყოფრელ პატივისცემით და იმედებით: ის ჩვენ დასახული გყავდა აინი დაბეჩავებულ ქვეყნის მამა-შთაფრად, ქირისუფლად და პატრონად:— დაობლებულნი— ვაფით და ვნუგეშობდით! დღეს კი ამ ჩვენს მოამაგე—ნუ

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

გეშსაც ვეთხოვებით და მეგობართა გვერდით ვასამარებთ! წარსული წლის მწუხარება ახალ 1912 წელშიდაც გადმოგვყვა. ამ სახით არ გვშორდება მწუხარება და ქირი.

განსვენებულ ნ. ბ. ლოლობერიძის მოღვაწეობა საყოველთაოდ ცნობილია ჩვენში. მისი ხანგრძლივი მოღვაწეობის ასპარესზედ იყო ფართო, მრავალ-ფეროვანი და ნაყოფიერი. ის იყო ერთი საუკეთესოთაგანი მომზადებული, ღრმად განათლებული ღვიძლი შვილი თავისი ერისა. ის იყო თანამოზიარე და მზურვალე მონაწილე ყოველგვარ კულტურულ მუშაობისა ჩვენში. ის იყო პრაქტიკულ საქიანობის მიმდევარი ჩვენში, თაოსანი, ბეჯითი, იშვიათი დარბაისელი, ზედ-მიწევნით პატიოსანი, სათნოებით სავსე ქრისტიანი, უანგარო და ამასთანავე უხვი ქველმოქმედი. ვინ ჩვენგანმა არ იცის თუ რა მამობრივ მზრუნველობით ჰპატრონობდა ის ჩვენს ხელ-მოკლე მოსწავლე ახალგაზრდობას. აძლევდა მათ საშვალებას სწავლა-განათლებას მისაღებად, რათა ისინი, მოპოებულ სწავლა-ცოდნით შეიარაღებული, დაბრუნებულდნ დაბეჩაებულ სამშობლოს და მისდამი სამსახურისათვის შეეღლიათ თავისი ძალ-ღონე.

სიკვდილის შემდგეაც განსვენებული არ ივიწყებს ამ დიად თვისების თვისის მოსიყვარულე სულისას. მისი სულის კვეთება ჩვენი ახალ-თაობის აღზრდა-განათლებაა. ის ამ საქმისათვის უანდერძებს წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას კაიძალ თანხას! ის ამ ბაზოგადოების ერთი დამფუძნებელთაგანიც გახლავსთ.

არ მოაკლო განსვენებულმა თავისა განათლებული მზრუნველობა არც სხვა დაწესებულებებს ჩვენში, ხოლო მათ შორის განსაკუთრებული სიუხვით და სიყვარულით აღნიშნა თავისი დამოკიდებულება ჯერ კიდევ ნორჩ, მაგრამ უკვე სასიქადულოდ ცნობილ ჩვენს ეთნოგრაფიულ საზოგადოებისადმი.

ეპისკოპოსი ივარიას გიორგი.

ეპისკოპოსი გიორგი, ერის კაცობაში აღადაშვილი, დაიბადა 8 დეკ. 1848 წ. სოფ. არბოშიკში (ქიზიყში) მშობლები ამის იყვნენ: მამა გიორგი მღვდელი აღამ მღვდლის-შვილი. დედა ელისაბედი გეგენა ბოსიტაშვილის ასული.

ათი წლის პატარა გიორგი, ერთმა ნათესავთაგანმა ქიზიყილამ ქ. ნუხაში წაიყვანა, იქაურ სამოქალაქო სკოლაში მიაბარა მოწაფედ. აქ გიორგი დარჩა ერთ წელიწადს, მერე აქედამ გადმოიყვანეს თფილისის სასულიერო სასწავლებელში 1864 წ. აქ სწავლა დაამთავრა და 1869 წ. შევიდა თფილისის სასულიერო სემენარიაში.

სემენარიაში იგი პირველ მოწაფედ ირიცხებოდა. აქ სწავლა დაამთავრა 1876 წ. ამავე წელს იგი დანიშნეს თფილისის სასულიერო სასწავლებელში მასწავლებლად, აქ გიორგიმ დაჰყო ოთხ წელიწადს, მის მერე 1879 წ. წავიდა რუსეთში და კიევის აკადემიაში შევიდა სტუდენტათ. აქ სწავლა დაამთავრა 1883 წ. და დაბრუნდა საქართველოში.

1884 წ. იგი დანიშნეს ქართული ენის მასწავლებლად ოზურგეთის სასულიერო სასწავლებელში. ერთი წლის შემდეგ აქედამ იგი გადაყვანილ იქნა სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებლის ინსპექტორად. ინსპექტრობილამ მერე დანიშნულ იქნა ამავე სასწავლებლის ზედამხედველად (სმატრიტელი) და ამ თანამდებობაში 18 წელიწადს დაჰყო.

ამ თანამდებობას დროს აღიკვეცა ბერად და ეწოდა გიორგი.

1899 წ. აკურთხეს არქიმანდრიტად.

1902 წ. აძურთხეს ეპისკოპოსად და დანიშნეს საქართველოს სასინოდო კანტორის წევრად და ნათლიმცემლის მონასტრის წინამძღვრად.

1905 წ. დანიშნულ იქნა გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსად.

პოსად. აქედამ იგი გადაყვანილი იქმნა იმერეთის ეპისკოპოსის კათედრაზედ 1908 წ. რღემდე ყოველად სამღვდელთა გიორგი განაგებს იმერეთის საეპისკოპოსო კათედრას.

1915 წ. შეუსრულდა 40 წელიწადი მის შემდეგ, რაც იგი სემენარიიდან პირველად სწავლა დამთავრებული სამ საბურის ასპარესზე გამოვიდა: ყოველად სამღვდელთა გიორგის მოღვაწეობის შესახებ საპატიო ანუსხვის წერილი დაიბეჭდა 1913 წ. გაზეთ „ერაი“-ს 44 №-ში,

ყოველად სამღვდელთა გიორგის მოქმედება და მართვა-გამგეობა არის მშვიდი და წყნარი, საქმის ახმაურება, და აფორიაქება ამას არაფრად მიიჩნია, ამიტომაც ყოველთვის თავის სამწყსოში წყნარად და უჩინრად მოქმედებს და ყველას წინაშეც იმას სცდილობს და ემსახურება, რომ ყოველთვის მშვიდობით და სიყვარულით შესრულდეს ყველაფერი.

ყოველად სამღვდელთა გიორგის ცდა ყოველთვის იქითკენ არის მიმართული, რომ იმერეთის სამღვდელთებს ემსახუროს კეთილად და უვნებლად. ფრთხილია ყველაფერში, მაგრამ, ვინაიდან ჩვენს დროში, დაკარგვა რამის კი ადვილია და პოვნა კი ერთობ ძნელი. ამის მაგალითები ჩვენ ბევრი გვაქვს ჩვენს ცხოვრებაში, იტყვის ხოლმე ყოველად სამღვდელთა: მთელი საუკუნის განმავლობაელობაში ქართველი ერი სულ დაკარგვის გზაზედ იდგა და შეძენით კი ვერას იძენდაო. შეიძლება ზოგი ერთებისათვის ყოველად სამღვდელთას ასეთი სიწყნარე და სიფრთხილე არ არის მოსაწონი, ვინ იცის, ესეც შეიძლება, მაგრამ რა გაეწყობა, ეს გარემოება არ არის დასაწყენი.

იმერეთში სემენარიის გახსნის შესახებ კარგა ხანი ეცადა ყოველად სამღვდელთა გაბრიელი, ბევრი წვალების და ცდის შემდეგ, იმერეთ ელირსათ სემენარია და იგი გახსნილ იქმნა ქუთაისში, მაგრამ არ გავიდა დიდი დრო და ქართველთა

სიჩქარის, მოუფიქრებლობის და გაუფრთხილებლობის წყალობამ, ეს სემენარია ერთ დღეს უცბად დაკეტილ-დაკარგული იქმნა ქართველთათვის. ამ გარემოებას და ასეთებს უფრთხის ყოვლად სამღვდელი. მაინც ამ ბოლო დროს, დაკარგული სემენარიის განახლების შესახებ ცდა ყოვლად სამღვდელოსაც არგუნა გარემოებამ, მათმა მეუფებამ დაიწყო ცდა და უკანასკნელ ელიჩსა იმერეთს კვლავ ქუთაისში სემენარის გახსნა, ანუ დაკარგულის პოვნა, განახლება.

ქუთაისში სემენარიის გახსნის საქმე უკვე მთავრობამაც გამოაცხადა ოფიციალურად. ამ გვარად, ყოვლად სამღვდელი გიორგის მღვდელ მთავრობის დროს, იმერეთის ერს მიეცა სემენარიის დაარსების უფლება და ამის გახსნა.

ასეთია თვით ყოვლად სამღვდელის აზრი, რომ „იქი-ობულსა ქებულსა, სჯობს სიბრძნე დაგვიანებულიო“. კიდევ ყოვლად სამღვდელი გიორგის მშვიდობიანი მოქმედება გაზ. („საქართველოში“ № 56. 1916 წ.) ისტორიკოს-მას გიორგაძემ დიდის თავაზით ანუსხა ყოვლად სამღვდელი, დიდის პატავით მოიხსენა ბაგრატის ტაძრის მფარველობის გამო. ასევე სხვა კეთილ საქმეებისაც, რაც ყოვლად სამღვდელის შესძლებია და უკეთებია ქუთაისში.

გურიის-სამეგრელოს აწინდელი ეპისკოპოსი ლეონიდი.

გურია-სამეგრელოს აწინდელი ეპისკოპოსი, ყოვლად-სამღვდელი ლეონიდი, დაიბადა 1861 წ. გორის მაზრის სოფ. დისევს. მონათვლის სახელად ლონგინოზი უწოდეს, პატარა ლონგინოზი პირველად თფილისის სასულიერო სასწავლებელში სწავლობდა, მერე თფილისის სემენარიაში, ამ დროს, თფილისის სემენარიაში მუდამ მოწაფეთა და მასწავლებელთა ბასობა და აურ-ზაური იყო გამართული, ამიტომ ლონგინო-

ზი თავის ბიძას, აწ განსვენებულ ალექსანდრე ებისკოპოსის რჩევით სტავროპოლის სემენარიაში იქმნა გადაყვანილი, სადაც სწავლა დაამთავრა 1884 წ. იქიდანვე ლონგინოზი კიევის აკადემიაში ზაემგზავრა იგი, იქვე სწავლის დროს, 1887 წ. აღიკვეცა ბერად. 1888 წ. აკადემიის სწავლაც დაამთავრა.

პატარა ლონგინოზი სასულიერო სასწავლებლიდამ დაწყობილი ყოველთვის კარგად სწავლობდა, ყველგან ათურმე პირველი მოწაფე გახლდათ, სკოლის წიგნებს ვარდა იგი საქვეურო წიგნებსაც მრავლად კითხულობდა, აკადემიის სწავლის დამთავრების წელსვე ლეონიდი სამშობლოში დაბრუნდა, როგორც სახელოვანი ბერი, იმ დროის ექსარხოსმა იგი სათანადოს პატივისცემით მიიღო, მალე თანამდებობაც უბოძეს, იგი დანიშნეს „კაეკსაის ქრისტიანობის აღმადგინებელ საზოგადოების“ მისიონერად და იმავე საზოგადოების სკოლების ინსპექტორად.

ლეონიდმა ბრწყინვალედ დაიწყო მისიონერობა, მან თავ-განწირულად და მანუსაზღვრელის ენერგიით და სიყვარულით ასრულებდა თავის თანამდებობას, რაც მათს ბიძას ალექსანდრე ებისკოპოსაც დიდათ ახარებდა. ახალგაზრდა ლეონიდმა დიდი ღვაწლი დასდო ყველგან, სადაც კი მსახურებდა, ნამეტურ ოსთა შვილების სწავლა-ვანათლების დაწინაურების საქმეს გაუწია დიდი კომავება. ასეთისავე გულმზურვალეობით ებურობოდა ჯავახეთის ქართული სკოლების საქმეებს, მათ შვილებთა დაწინაურების საქმესაც დიდის პატივისცემით და სიყვარულით ემსახურებოდა. ამათ შესახებ უფრო დიდათ შრომობდა, ვინაიდან მესხეთ-ჯავახეთთ ქართველთა ვითარებასაც კარგად იცნობდა.

ახალგაზრდა მისიონერი ყველგან გახლდათ გულმოდგინე მზურვალე მქადაგებელი, ამიტომაც მან არა ნაკლები შრომა და ღვაწლი დასდო ინგილოთა შვილების განვითარე.

ბის საქმესაც.

1893 წ. კართხელ იქმნა არქაიანდრიტად და დადგენილ იქმნა ხირსის მონასტრის წინამძღვრად. აქედამ მერე 1897 წ. დადგენილ იქმნა იოანე ნათლიმცემლის უდაბნოს წინამძღვრად, ამ ხარისხში ყოფნის დროსაც ლეონიძეა უფრო ისახელა თავი შრომის აღსრულებათ, ამიტომაც 1898 წ. იგი აყვანილ იქმნა მღვდელ-მთავრის ხარისხზედ. ამ დღიდან უფრო გაფართოვდა ყოვლად სამღვდელო ლეონიდის სამოღვაწეო ასპარეზი.

მაღე იგი დანიშნულ იქმნა „ცხეთის ტაძრის განმახლებელ კომიტეტის“ წევრად, სადაც მისის ცდით შეკრებილ იქმნა 70,000 მ. მეტი. ამავე დროს ყოვლად სამღვდელო ირიცხებოდა ქართული „დაბადების“ შესასწორებელ კომიტეტის წევრად და მისთან იქმნა სინოდის წევრადაც. 1900 წ. მართავდა ექსარხოვის თანამდებობაც. ამავე წლის 18 სექტემბერს, დანიშნულ იქმნა იმერეთის ეპისკოპოსად. 1908 წ. გადაყვანილ იქმნა გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსად, სადაც ყოვლად სამღვდელო განაგებს „დღემდე“.

ეპისკოპოსი ლეონიდი ვახლავთ კარგი ეპისკოპოსი თავის ერის და ეკლესიის, ჩვენი ტაძრის წინაშე. იგი არის ღრმად განვითარებული მღვდელ-მთავარი, სამართო წერილსა და საღმრთო ზნეობრივ ფილოსოფიურ მწერლობაში, მწერლობითაც დაასაბუთა მან, იგი თვალხილული თანამდევარია ქართველის ერის მაჯის ცემის და სამსახურს.

* ეკლესიის მსახურებას გარდა იგივე ვახლავთ კარგი მქადაგებელი, ყოველი მისი ქადაგება არის გონიერება და ცხოვრებიდან ამოღებული. ბოლო წლებს, ყოვლად სამღვდელომ, ჩვენი სამქადაგებლო დაამშვენა თავის შესანიშნავის წიგნით, ეს წიგნი ვახლავთ ქადაგებანი ქართველი წმინდანების შესახებ, რომელ ქადაგების წიგნიც ყოვლად სამღვდელომ ფოთ-

ში დასტამბა. რაც ქართველი ერის ეკლესია არსებობს, მას შემდეგ, ჯერედ ასეთი ქადაგების წიგნი ქართველებს არა ჰქონიათ. ზახეილ თამარაშვილიც დიდის პატივით მოიხსენებს ლეონიდი; სახელს თვის მიერ დაბეჭდილს „საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში“ ფრანგულს ენაზედ. ყოვლად სამღვდელო ლეონიდი ქართველ მაჰმადიანებსაც ადევნებს თვალკურს, დიდად ენატრება მათი განათლება და აღორძინება. სხვა რამ აზრები რაც ამ ბოლო დროს გაზეთებში იყო დასტამბული, იგი სულ ცილი გახლავსთ, ყოვლად სამღვდელოს ბევრჯერ ჰქონია მათზედ ლაპარაკი, მაგრამ არას დროს, მათ მისი თქმა კი არ უნებებიათ რაც ეხლა იქნა მოგონებული.

საქართველო-საქართველო ეპისკოპოსი პირიონი

პირიონი ერის კაცობაში—გიორგი, გვარად სამეგლოვი, დაიბადა გორის მარხის სოფ. ნაქოზში 10 ნოემბერს, 1854 წ. მონათვლის სახელად გიორგი უწოდეს. პირველად სწავლობდა გორის სასულიერო სასწავლებელში, მერე თფილისის სასულიერო სასწავლებელში, ამის შემდეგ სემენარიაში. სემენარიაში სწავლა დაამთავრა 1875 წ. იმავე წელს წავიდა რუსეთში და მოსკოვის აკადემიაში შევიდა მოწაფედ სა აც სწავლა დაამთავრა 1880 წ. მღვთისმეტყველების კანდიდატის ხარისხის სახელით. აკადემიაში სწავლის დამთავრების შემდეგ იგი სამშობლოში დაბრუნდა და სამსახურში იქნა შესული, უმეტესად მსახურებდა საქართველოს სასულიერო სასწავლებლების ასპარესზედ, ხან თფილისს, ხან გორს და ხან თელავს.

გორში მსახურების დროს დასახლდა კიდევ, მეუღლე იყო მათი დურგლიშვილის ასული. გიორგი მალე დაქვრივდა, შვილი არ დარჩენია. დაქვრივებამ გიორგიზედ არ აქო-

ნია კაი გავლენა. ამიტომაც გიორგის ცხოვრების განვითარების ბევრმაც შეიცვალა, მან ცოლის შერთვის მაგიერ ისურვა მშობელი ერის და ეკლესიის სამსახური, ოდესმე ბერად შედგომა, ამის წადილი დიდათ ჰქონდა განღვიძებული.

გიორგი აგრედვე დიდი მოტრფილვე იყო თავის სამშობლო ქვეყნის ისტორიას, ეკლესიის და ნამეტურ თვალ-ყურს აღევნებდა საქართველოს ისტორიის, ქართულ ლიტერატურას, ყველა ამებით იგი ისე იყო გატაცებული, რომ ძველ ქართულ ფულებსაც კაი აგროვებდა, მან აღრიდგანვე შეკრიბა კი რიცხვი ძველის ფულებისა. ამავე დროს იგი აგროვებდა ძველს ქართულ წიგნებსაც, ქართულ წიგნებს გარდა სხვა ზნის წიგნებსაც ეძებდა და იძენდა ხოლმე. რასაკვირველია საქართველოს შესახებ, ასეთის წიგნების კრებისაგან იგი ისე იყო გამზნეებული, რომ თბილისში ყოფნის დროს, ყოველ კვირას იარბუკაში, მეწიგნე ბუკანისტებთანაც კი მოდიოდა, წიგნებს ეძებდა საქართველოს შესახებ.

ამ დროს, ქართველებს ორი მღვდელ მთავარი გვეყვანდა, ალექსანდრე ეპისკოპოსი აწ განსვენებული და ლეონიდი აწინდელი გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი. მალე უნდა აყვანილ ყოფილიყოს ალავერდის კათედრაზედ მესამე მღვდელ-მთავარი ქართველთა, რადგანაც ქართველი საზოგადოება გიორგის კარგად იცნობდა, იკოდენ მის მამულიშვილობა, ამიტომაც ბევრნი ურჩევდენ გიორგის ბერად შედგომას. გიორგიმ შეისმინა საზოგადოების ნატვრა და შედგა ბერად. ბერობაში მან მალე დაიმსახურა სახელი თავის ენერგიულის შრომით, დროთი მიიღწია საწადელს და 1900 წ. აღყვანილ იქმნა ალავერდის ეპისკოპოსად.

ეპისკოპოსად კურთხევამდის, იგი რუსეთის ხან ერთს სემენარიაში იყო რექტორად და ხან მეორე სემენარიაში, იგი ხან აქეთ გადმოჰყვანდათ და ხან იქით. გონიერი მამულის-შვილის მღვდელ-მთავრობას ასეთი ბედი დაჰყვა თან, სამწუ-

ხაროდ იგი არც მღვდელ მთაწობის დროს მიახვეწეს და ხშირად ნიშნავდნ აქეთ-იქით რუსეთის ქალაქებში მღვდელ-მთაწობად, უკანასკნელ მაინც ელირსა კირიონს და არლოვსკის ეპარქიილამ გადმოიყვანეს და მღვდელ-მთაწობად დანიშნეს სოხუმს. სოხუმში ეპისკოპოსი კირიონი ცოტა ხანს დარჩა, იგი ისევ რუსეთში იქნა გადაყვანილი. ამ გადაყვანით დაიარღვა ეპისკოპოსისი კირიონის მცნების გვემა, ამ გარემოებამ მასზედ დიდი გავლენა იქონია. პატიოსან მამულიშვილის რის სამსახურიც სურდა და რისთვისაც გადასდო სიცოცხლე და ბერადაც შედგა, მისგან, ანუ საქართველოს მსახურებისგან კი შორს იქნა გადატყორცნილი!..

დღესაც ეპისკოპოსი კირიონი დაუფიწყარი ნაშთია თავის შშობელი ქვეყნის, მას ბევრი, მეტად ბევრი პატივისმცემელი ჰყავს და ეყოლება ყოველთვის და ყოველგან მთელ საქართველოში. კირიონმა თავის ენერგიულ მამულისშვილობასთან ერთად კალმით შრომის შნოც აღრე გამოიჩინა, ჯერ რედ იგი ერის კაცი გახლდათ, რომ ქართულ ვახეთებში სხვა და სხვა ისტორიულ წერილებს ათავსებდა და ბეჭდავდა. ასეთ წერილებს გარდა მანვე დასტამბა ქართველთ წმინდანთა ცხოვრებანი წვრილ წიგნებათ, ესევე ქართული წიგნები მან რუსულადაც სთარგმნა და რუსულს ენაზედ მთელი სერია გამოსცა და რუსულად „ისტორია სამართველოს საექსარხოსოსი“ ამაზედ უფრო საყურადღებოა ამის შრომა „კულტურული მნიშვნელობა ივერიის ეკლესიის რუსეთის ეკლესიაზედ“. ეს შრომა არის საკმარისოდ საფუძვლიანი და მეტად საინტერესო შრომა, ამ წაკნით კირიონმა გამოაქვეყნა ისეთი ისტორიული ცნობები, რაც სხვა ქართველ მეისტორიებს სულაც არ გახსენებიათ, ასეთ საყურადღებო შრომას გარდა კირიონს სხვა საყურადღებო შრომანიც ბევრი აქვს. უმეტესად ოდესმე მათს დაბეჭდვასაც ველირებით და წაკითვასათ.

დიხ, ქეშმარიტად, რომ კირიონი კარგი, ზედმიწევნიით კარგი მკვლევარია საქართველოს წარსულის და ძველის დროის დროების. კირიონის ბიბლიოთეკაშიაც ბევრი იშვიათი ძველი წიგნები მოიპოვება, მუზეუმის ნაწილში ქართულ ფულების რაცხვიც კარგა ბევრი არის, როგორც წიგნებით, ისევე ეს ძველა ფულებიც კარგი საუნჯეა ქართველი ნაციის ისტორიისათვის. ყველა ეს საუნჯე ყოვლად სამღვდელო საქართველოს საზოგადოებას შესწირა და იგი საქართველოშია დღეს.

ჩვენ კარგა ხანია აღარ გვინახავს ყოვლად სამღვდელო, მნახვეებმა გადმოგვეცეს, რომ იგი თავისებურის მხნეობით არის თურმე დღემდე მასზედ ვერაფერს მახვილს ვერ უქმენია. ესეც კარგია მათის შეუფებისათვის.

ყოვლად-სამღვდელო ეპისკოპოსი დავითი

დავით ეპისკოპოსი გვარად კაქახიძე გახლავსთ, იმერი, იგი დაიბადა 1872 წ. პირველად სწავლობდა სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებელში, მერე სწავლობდა თფილისის სემინარიაში. აქ სწავლა დამთავრა 1896 წ. იმავე დროს, იგი გაემგზავრა ყაზანის აკადემიაში, აკადემიაში სწავლის დროს, აღიკვეცა ბერად, აკადემიაში სწავლა დაამთავრა 1899 წ.

დავით ეპისკოპოსი სადაც კი სწავლობდა, ყველგან სამაგალითო მოწაფე გახლდათ, სათნო თვისების, დიხი ხასიათის, სამაგალითოდ კაცთ-მოყვარე მასთანვე, სწორი და მართალი ყველა ამხანაგის წინაშე. სიმართლე და ქეშმარიტება მის გულსა და სულს აღმაწივით ეტყობოდა. იგი ერთი სამაგალითო მისაბაძი გახლდათ. დავითს პატარაობის დროსვე ეტყობოდა დიდი მამულიშვილობა, ეს საოცრება იყო იმ დროის კოსმოპოლიტურ ხანაში, ვინაიდან მაშინ ქართველთ მამულიშვილობა უმეტრეოდ მრავალთაგან აღვილად უარ-

ყოფილი გახლდათ, ნამეტურ იმ დროს სემენარიის მოწოდება-შორის.

დავითი აკადემიის სწავლის დამთავრების წელსვე დაბრუნდა სამშობლოში, მისი კარგი, სათნო აღაშენებელი აღგილობრივ ქართულ სამღვდლოებამ კარგად იცოდა, ამიტომაც გულ შემატკივარ მამულის შვილს დავითს მაშინათვე მიანდეს თანამდებობა, იგი დადგენილი იქნა, „ძვეკასიის ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოების“ სკოლების ინსპექტორად. იმავე დროს, მასვე მიანდეს ქართული ენის მასწავლებლობა თფილისის სემენარიაში. ქართულ ენას იგი სხვა სკოლებშიაც ასწავლიდა 1908 წ. იგი გადაყვანილ იქნა თფილისიდან სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველად, 1903 წ. გადაყვანილ იქნა ყუბანის ოლქის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველადვე. მერე გადაყვანილ იქნა ვიტებსკის სემენარიის რექტორად, იმავე წელს, იგი აკურთხეს არქიმანდრიტად. 1906 წ. 25 აგვისტოს, გადაყვანილ იქნა დონის სემენარიის რექტორად.

ასეთი გადავან-გადმოყვანა და ისიც ისე მალ-მალე არ იყო დავითისათვის კარგი, მაგრამ რას იზავდა. მიუხედავად ამისა, იგი ყველგან სტოეებდა ააფის აღამიანობას ხსოვნის კვალს, ყველგან იძენდა სათანადო პატივისცემას და კარგს მოგონების ცნობებს, ასეთის ღირსებით დავითი ყველგან ბრწყინავდა.

დავითს შეუსრულდა წადილი და 1907 წ. დაბრუნებულ იქნა სამშობლოში და აღყვანილ აღავერდის ეპისკოპოსად, ამით მან მიღწია თავის ახალ გაზრდობის სანატარს საგანს, ამ დღიდან დაიწყო ენერგიულად შრომა. მღვდელმთავრის ხარისხით უმეტესად თფილისში გახლდათ და სცხოვრობდა ფერისცვალების (დარიის) მონასტერში, ამ დროს, იგი მოქმედებდა დიდის ჰეშმარიტებით და ქრისტიანურის თანხმა მცნებათა სიყვარულითა, იგი ირიცხებოდა მაშინ ბევრს

საზოგადო საქმეთა წევრად, მასთანავე შრომობდა სინოდის გამგეობაშიც. მღვდელ-მთავრობის დროს, დავით ეპისკოპოსმა მთელს ქართველობაში ძალე მოიპოვა სათნო, პატიოსანი სახელი, მის სახელს და ცნობებს ყველა სიამოვნებით ახსენებდა. მისი პატივისმცემელი იყო ქართველი, რუსი, ბერძენი, ოსი და ყველანი, ვისაც კი მასთან რამე საქმე ჰქონია და გაუცვნია დავითი.

ასეთი კეთილი და პირუთვნელი მღვდელ-მთავარი და მოყვარე საერთოდ ყველასი 1912 წ. გადაყვანილ იქნა სოხუმის მღვდელ მთავრად, რაც არავისათვის იყო საწყენელი ვინაიდან სოხუმის ძვირფას კუთხეს კარგი, სამაგალითო მღვდელ მთავარი ეყოლებოდა გამგეთ. სამწუხაროდ ყოვლიდ სამღვდლო დავითი აქაც დარჩა სულ ცოტა ხანს, იმავ წლის ბოლოს, იგი გადაყვანილ იქნა რუსეთში, ანუ პეტროგრადის ეპისკოპოსად. ამ გადაყვანის შესახებ ჩვენ არას ვიტყვი, მხოლოდ აქ მოვიყვანთ ერთის წერილის ერთ აღგონს, რომელიც ამას წინად გაზ. „საქართველოში“ გახლდათ დასტამბული. 1916 წ. № 6-ში რას სწერს პატივცემული დამწერი. — „დავით ეპისკოპოსს ქართველობა კარგად იცნობს, როგორც მოუსყიდველ პირდაპირ ადამიანს, სალი ზნეობა აზროვნობის სამღვდლოს და ჭეშმარიტ ქართველ ქრისტიანს. ყოვლად პატივცემული მღვდელ-მთავარი, გაბედული და პირში მთქმელი, ერთად-ერთი ადამიანი იყო, რომელიც დიპლომატიას ანგარიშს არ უწევდა და შეძლების და გვარად სიმართლეს ყველას პირში ეუბნებოდა.“ და სხვაც ბევრი ასეთ ცნობები ყოვლად სამღვდლოს შესახებ.

ყოველ სასიკეთო მხარესა და მალაღს ზნეობასა და სათნოების გარეშე, დავითი გახლავსთ კარგი მწიგნობარი, კარგად მკოდნე სხვა და სხვა ისტორიების და სწავლა განათ-

ლების და მეცნიერების, ზედ მიწევნით იცის საქართველოს ისტორია და მასთან ქართველ მწერლობასაც კარგად იცნობს ამის გარდა იცის მან ქართველი ერის დღევანდელი ცხოვრების პირობებიც, იგი გახლავსთ გულ-მზურვალე ადამიანი და წვერი ყველა ჩვენი საზოგადო და საგანმანათებლო საქმეების. იგი დიდი შონატრე გახლავსთ ქართველ მაჰმადიანთ განათლების, ერთ დროს, მათ ქართველ მაჰმადიანთათვის, ერთი სახალხო წიგნიც გამოსცეს თვისის საფასით მერე ჩვენს წერა-კითხვ. სამართველოს 500-მა შესწირა ქართველ მაჰმადიან შორის სადმე სასოფლო სკოლის გახსნის თანხად, მაგრამ მაშინ სკოლის გახსნის ნება არ იქმნა მიცემული, ეს კეთილი შენაწირი დღემდე არს დარჩენილი ხსენებული საზოგადოების ხელში.

ღრახ, დავით ეპისკოპოსი არის სამაგალითო მღვდელმთავარი და მას მეტად ბევრი კეთილი საქმენი აქვს დათესილი და დანერგილი საერთოდ ყველას წინაშე. როგორც ქართველის, ისევე რუსის და სხვათა წინაშეც.

გორის ეპისკოპოსი ყოვლად-საგლვალე ანტონი.

ეპისკოპოსი ანტონი გვირად გიორგამე გახლავსთ. იგი დაიბადა 17 მარტს, 1866 წ. ქუთაისში. მშობლები დედა ნატალია როსტომის ასული და მამა მედავითნე ლუკა ვასილის ძე. ანტონმა პირველ დაწყებითი სწავლა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში დაიწყო, მერე სემენარიაში სწავლობდა, აქ სწავლა დაამთავრა 1885 წ. სწავლის დამთავრების შემდეგ ანტონი მსახურებდა სასულიერო სასწავლებელთ ასპარესზედ. იყო ქართული ენის მასწავლებლადაც ქუთაისის სკოლებში.

ანტონი შეუღლებულ იქნა 1888 წ. ჰყავდა ლი, მერე მეუღლე გარდაეცვალა. 1889 წ. რუსეთში წავიდა, აკადემიაში შევიდა, 1896 წ. დაამთავრა აკადემიის სწავლა და ბერად შედგა, შემდგომ ამის 1908 წ. ხელდასხმულ იქნა გორის ეპისკოპოსად. ეს გახლავსთ მოკლე ბიოგრაფიული ცნობა ყოვლად სამღვდელოს შესახებ.

დღეს ყოვლად სამღვდელო ანტონი ირიცხება საქართველოს ეგზარხოსის ვიკარნი ეპისკოპოსად, ანტონი ხშირად განაგებს ეგზარხოსის მოვალეობასაც. ყოვლად სამღვდელოს სამსახური არის მეტად რთული და შიშიე. იგი ყოველთვის ორ სკამზედ უნდა იჯდეს, აქედაც უნდა გახლდესთ და იქითაც, იგი ასეც უნდა გახლდეთ და ისეც, ესე იგი აქეთაც და იქითაც. ეს კი შეუძლებელია ამის ასპარეზედ დღევანდელ ხანაში, ეს ვარემოება ჩვენ ფაქტებითაც ვიცით, რომ ანტონის მოადგილენი ძველი ვიკარნი ეპისკოპოსები, გარდა ალექსანდრე ეპისკოპოსისა, თათქმის ყველანი ვინც კი ალექსანდრეზე წინად გახლდენ, ყველანი მძლავრის მონებით ემორჩილებოდნენ ეგზარხოსის ბრძანებას და სინოდის კანონებს. იგინი იყვნენ ქართველი მღვდელ-მთავრები, თორემ დანმრჩენთ კი სინოდის უსულო ყმანი. ეგზარხოსების ყურ მოქრილი მონანი.

მათი მსახურება ისეთის ვარემოებით შეიმოსა და იგინი ისეთ არსებათ გადაიქცნენ, რომ ქართველ მღვდელ-მთავრებს, ერთ დროს, ქართულს ენაზედ სამღვდელ-მთავრო წირვის დროს, სასულაერო პირთა კურთხევის წესიც კი ქართულს ენაზედაც დაავიწყდათ და ყოველივეს იგინი სლავიანურად ასრულებდენ თვით ქართველთ სასულიერო პირთა კურთხევის დროს საკირო წესებსაც კი.

ყველა ეპისკოპოსები გადაგვარებით ერთმანეთს უსწრობდენ წი, ასეთი იყო ხანა და თანამდებობა აღრინდელის ვიკარნი ეპისკოპოსებისა. ამათ ასპარეზედ ბრძანდება დღეს

ყოველად სამღვდელთა ანტონი, იგი დამოუკიდებელია და ავტონომიური, მასე მსახურება კი ყველასთვის შეუძლებელია და ავტონომიური, შეტად ძნელი და მოუხერხებელი.

ამიტომ შეიძლება, რომ ხშირად ყოველად სამღვდელთა ანტონი ზოგიერთების მოსაწონად ვერ მოქმედებს, ვერ ასრულებს თავის ვალს ისე, როგორც ეს ბევრს სურს და იქმნება თვით ყოველად სამღვდელთა, მაგრამ რა გაეწყობა, ჩვენ, ქართველებს სხვა რაღა გვაქვს ჩვენს საკუთრებათ შეჩინილი, რომ თფილისში ქართველი ეპისკოპოსი ქართველის გვეგვით განაგებდეს ქართული ეკლესიის საქმეებს.

ამიტომაც არავის უნდა გაჰკვირვებოდა ის გარემოება, რომ ამას წინააღმდეგ, გახეობა გვაცნობეს, რომ ყოველად სამღვდელთა ანტონმა მთავრობას თხოვნა მიართო სამსახურიდან გადადგომას. ბევრი ვერ მიხვდნენ ამ თხოვნის საიღუმლოებას, ბევრისთვის წარმოდგენაც იყო ესეთი თხოვნი ყოველად სამღვდელთა, მაგრამ აქ გასაკვირველი არა იქნება რა თუ ყოველად სამღვდელთა სამსახურის შინაურს პირობებსაც გავაცნავთ. აღვილი არ არის, რომ ეპისკოპოსმა თხოვნა მისცეს მთავრობას, რომ სამსახურიდან გამანთავისუფლებოთ. აღზად მძიმე რამე მიზეზები არის აქ საგნად გამხდარა, თორემ უამისოდ წერილობით უსიამოვნების გამო არავინ ისურვებს ასეთ სამსახურის თავის თანებებას. ეს აღვილი საქმე არ გახლავს.

მაინც ასე თუ ისე, ყოველად სამღვდელთა როგორც ქართველი მღვდელ-მთავარი უმეტესად რჩება ქართველად და სადაც რიგია, იგი იქ ქართულადაც ასრულებს წირვას. ამას გარდა მხურვალე თანამდევარია ქართველი ერის ცხოვრების, მათმა შეუფხვამ იცის შესაფერი სიტყვების წარმოთქმა, ამას გარდა პატრის სცემს მრევლში ყველას, დამხმარება შეუძლო მოწაფეთა, ერთ სასწავლებელში ყოველად სამღვდელთა სტიპენდიაც აქვს დაარსებული. ერთ დროს ჩვენს

წერ. კითხ. სამართველოსაც შესწირა თავის წვლილი და ბე-
ვრისაც სხვა კეთილ საქმეებს ასრულებს თავის წინაშე, რომე-
ლთა მოთვლა აქ შეუძლებელია. ყოველივე ასეთ სასიკეთო
მოქმედებასთან იგი გახლავსთ ქართული მწიგნობარიც და სა-
ქართველოს ისტორიის მოყვარე და ქართველ მწერლობასაც
გულმხურვალედ აღევნებს თქალ-ყურს.

ყოვლად-სამღვდლო ალავერდის ეპისკოპოსი პიროსი.

ახლად მღვდელ-მთავრის ხარისხზედ აღყვანილი ყოვლად
სამღვდლო პიროსი, გვარად ოქროპარიძე ბრძანდება, იგი
დაიბადა 1874 წ. გორის მაზრის სოფ. დიხევში. მონათვლის
სახელად უწოდეს მათე, შამა მათი გახლდათ ივანე ანდრიაის ძე
და დედა ეკატერინე ივანეს ასული.

პატარა მათე პირველად სწავლობდა თფალიის სასუ-
ლიერო სსწავლებელში, მერე თფილისისავე სემენარიაში, აქ
სწავლა დამთავრა 1896 წ. აქედამ რუსეთში გაემგზავრა და
კიევის აკადემიაში შევიდა. 1903 წ. აკადემიაში სწავლა და-
ამთავრა და იმავე წლის სექტემბერში ბერად შედგა. მერე
დაბრუნდა საქართველოში და მსახურებდა საეკლესიო ასპა-
რესზედ თფილისს, არქიმანდრიტად აკურთხეს 1907 წ. და
მღვდელ-მთავრობის ხარისხზედ აღყვანილ იქმნა 17 დეკემ-
ბერს, 1915 წ. პეტროგრადს, დანიშნულ იქმნა ალავერდის
მღვდელ-მთავრად.

ეს გახლავსთ მოკლე ბიოგრაფიული ცნობა ყოვლად
სამღვდლოსი, ესეც საკმარისია ადამიანის დაბადების და ვი-
ნაობის შესატყობათ, საქმე და საგანი სხვა ღირსება გახლავთ
და სხვა საქმენი, რომლებსაც ჩვენ მკაცრად უნდა ვეძებდეთ
და ვეძებდეთ ჩვენი მღვდელ-მთავრებთა ცხოვრებაში. ქარ-

რთველ მღვდელ-მთავრებში დროა გაღვივებულ იქნენ ეპისკოპოსობის რები და იდეები, რასაც ალექსანდრე და გაბრიელ ეპისკოპოსები ადგენენ. ამისი დროა უკვე, რადგანაც ამ მღვდელ მთავრების მოქმედება სარკვეა და მაგალითი ყველასი, ვინც მათებურად არ მოიქცევა ჩვენში, მაშინ ის ჩვენი ტომის არ იქნება, იგი ჩვენგანაც ისევე უნდა იქმნეს გაძევებული, როგორც წავებძანეთ დიმიტრი და სხვა ასეთნი.

მადლობა დმერთს, პიროსი ასეთ პირთავან შორს დგას. იგი ცხადლივ შხაძველია თავის წინაპრების, განსვენებულის ალექსანდრესი და აწ გურია-საშეგრელოს ეპისკოპოსის ყოველად სამღვდლო ლეონიდის. ეს ორი წინაპარი მის სარკვედ უღვა თვალწინ, ერთს შხაძავს საქმიანობით და მეორეს სეტყვით, ენერგიით, კალმით და სხვაც კეთილ სამაგალითო კარგის მოქმედებით, ალექსანდრე ეპისკოპოსი რომ მოსწრებოდა მათეს მღვდელ-მთავრობას, მაშინ იგი წელში გაიშლებოდა, გამაგრდებოდა, მით უფრო, რადგანაც მათეს დინახავდა ლეონიდის მსგავს მოღვაწედ.

დაბ, ქეშმარიტად რომ პიროსი არის სრული სახე და განხორციელება ალექსანდრე ეპისკოპოსის და ლეონიდის. ბევრს სასიკეთო მხარეთა გარეშე პიროსმა კალმით შრომაშიაც ადრე გამოიჩინა ნაჭი და არტიმანდრიტობის ტროს, ქართულს ენახედ მან დასტამბა შემდეგი. სახელმძღვანელო წიგნები:

1. სახელმძღვანელო მართლმ აღიდებულ კატეხიზმის შესასწავლად, 2. განმარტება პავლე მოციქულის სამოციქულოს ეპისტოლეთა შ. განმარტება სახარება მათესი 4. განმარტება სახარება მარკოსისა და სხვანიც ასეთნი. ასეთ შრომის გარდა ყოველად სამღვდლო პიროსის წერილები გაზ. „შინაურ საქმეებშიაც“ ხშირად იბეჭდებოდა და უმჯველია კიდევაც იშრომებს დღეის შემდეგ.

ყოველად სამღვდლო პიროსი გახლავსთ კარვად მცოდ-

ნე ქართულის მწერლობის და საქართველოს ისტორიის. სხვა მხრივითაც ეს სრული თანამზამცველია როგორც ალექსანდრეს მავალითების, ისევეს ლეონიდის პარდაპირი მზამცველი შრომის მოყვარეობით და მამულისშვილობით.

არქიმანდრი სი ამბროსი ხელაია.

ამბროსი ხელაიას მე კარგად ვიცნობ, თვით იმ დროდამ, როცა იგი თფილისის სემენარიაში სწავლობდა, ხოლო მისი ცხოვრების ცნობათა შეკრება კი ერთობ გამიძნელდა. ცნობების უქონლობის გამო, თუ რამ შეცდომა გვექმნეს, ვითხოვთ მოტყუებას.

ამბროსი ხელაია დაიბადა 1860 წ. სამეგრელოში, პირველ დაწყებითი სწავლა მიიღო სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებელში, მერე სწავლობდა თფილისის სემენარიაში. აქ სწავლა დამთავრა 1885 წ.

ამბროსი ხელაია სემენარიაში სწავლის დროს, ირიცხებოდა საუკეთესო მოწმედ, იგი როგორც საკლასო სწავლის საქმეში იყო კონალი, ისეთივე გახლდათ საქვეყნო წიგნების კითხვაშიც, ამხანაგებშიც იყო სამაგალითო ამხანაგი, ყველას მოყვარე და ყველას საყვარელი თავის კეთილის, პატროსანის ქცევით და ღირსებით.

მაშინ, სემენარიის მოწაფეთა შორის სალიან იყო გავრცელებული კოსმოპოლიტობა, იმერლები რომ იტყვიან „კრინი-ატრიცატელნი“, ბევრს მაშინდელ გმირებს არც საქართველო სწამდათ, არც ქართველობა, არც ქართული ენის პირობების ჭიება. ამ გვარის პირებისაგან ამბროსი ყოველთვის შორს იდგა.

იგი იყო უღრმესად მოყვარე თავის სამშობლო ქვეყნის, თავის ერის, ქართული მწერლობის და საქართველოს ისტორიის, ამ დროს, ამბროს ხშირი მისვლა-მოსვლა ჰქონდა ჩე-

მთან, წიგნების შესახებ ლაპარაკი, მსჯელობა და ყოველთვის ამბროსი გულ ნაკლული იყო ქართველი ერის ასე დაცემისა და დაქვეითებულად, იგი მეტად უკმაყოფილო იყო, სძულდა სასტიკად უგულო ამბანაგები, ნამეტურ ისინი, რომელნიც ხშირად საქართველოსაც წარა-მარად უარს ჰყოფდენ. ასეთის ცოცახლის, ნათლის მამულის შეიღობით იყო ამბროსი ხელაია აღვსილი და იგი სემენაჩის სწავლის შემდეგ უნივერსიტეტშიაც წავიდოდა, მაგრამ შინაურმა გარემოებამ ნება არ მისცა. ამიტომ იგი შინ დატრიალდა და მსახურებდა სასულიერო სკოლების ასპარესზედ.

მსახურების ასპარესზედ, წლის თავზედ, 1886 წ. დასახლდა, მის შემდეგ სასულიერო წოდებაში შევიდა, 1887 წ. კურთხეულ იქმნა მთავარ დიაკვნად სოხუმის ეპისკოპოსისაგან. მალე მღვდლობაჲც მიიღწია, ამ დღიდან მან მიიღწია თავის საწადელს და ხალხის წინაშე მსახურების შესრულებას. ამგვარი მოვალეობაში საუკეთესო მოძღვარი იყო, იგი მალე ვახდა მთელის სოხუმის ბლაღოჩინიც, მასთანვე სასულიერო წოდებაში შეისვლელ პირთა ეგზამენატორად, სოხუმის სკოლებში ქართული ენის მასწავლებლად, სხვა და სხვა საქველმოქმედო საზოგადოებათა მეთაურ მომქმედ წევრად და ბევრიც სხვა ასეთების.

ყველგან ამბროსი ხელაია თავის თანამდებობას ყოველთვის სინიღისიერად და ერთგულად ასრულებდა, ყველგან იგი სტოვებდა თავის კეთილ სამსახურის ნაფილს და ძარვს მოსახონარ ცნობებს. 1896 წ. დაქვრივდა 1897 წ. ყაზანის აკადემიაში შევიდა, სწავლა დაამთავრა 1906 წ. იმავე წელს იგი ბერად შეიმოსა და საქართველოში დაბრუნდა 1908 წ. კურთხეულ იქმნა არქიმანდრიტად და დადგენილ იქმნა სამეგრელოში ორს მონასტრის წინამძღვრად, მერე გადმოყვანილ იქმნა თფილისში და დანიშნულ იქმნა სინოდის წევრად და ფერისცვალების მონასტრის წინამძღვრად. 1912 წ. გადა-

ყვანილ იქმნა რუსეთში, მიზეზი ამისი ის იყო, რომ მას
ძელოდ მას დასწამეს ცილი. ამ ცილის შესახებ მთელმა სა-
ზოგადოებამ იცის ყველაფერი, ამიტომ ჩვენ აქ არას ვიტ-
ყვით. აქ მოვიყვანთ ამბროსის შესახებ ერთ წერილი-
დამ რამდენსამე სტრიქონს, რომელიც ამას წინად დასტამ-
ბული გახლდათ გაზ. „საქართველოში“ № 9, 1916 წ. აი
რა სიტყვებს სწერს პატივცემული დამწერი.

„ყოველ შემთხვევაში, ვინც ამბროსის სპეტაკ პი-
როვნებას და სალ გონიერებას იცნობს, მის წარსულის
ცოტაოდნათ მაინც იცის და რამე საქმე ჰქონია მასთან,
ის ვერ წარმოიდგენს, რომ ამბროსი რაიმე ჭუჭყიანს და
ბნელ საქმეში ერიოს რაც თავის თავადაც, ცხადია
იქიდამ, რომ ამბროსი დღეს ერთ-ერთ საუკეთესო მონა-
სტრის წინამძღვარია“, და სხვაც ასეთი ცნობანი ამბროსის
შესახებ, მეტი ქება ამბროსისათვის ჩვენ არ გვინდა, საქმარი-
სია რაც ითქვა მასზედ და იმეღია, რომ სიმართლეს გზა არ
დაეკარგება და ამბროსიც ოდესმე განთავისუფლებული იქმნე-
ბა ჭუჭყიანის ცილისაგან და თავის საყვარელს სამშობლო
საქართველოშიც დაბრუნებული.

არქიმანდრიტი ნაზარი

არქიმანდრიტი ნაზარი გვარად ლეგავა გახლავსთ, იგი და
იბადა 1872 წ. იმერეთში. მამა მათი გახლდათ ენდრია ნი-
კოლოზის ძე და დედა ფეფმია გრიგოლის ასული. იმათ წინა
პარნი სულ სასულიეროანი ყოფილან. ნაზარმა პირველ დაწ-
ყებითი სწავლა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში მიიღო.
მერე თფილისის სემენარიაში სწავლობდა, სემენარიის სწავლა
დაამთავრა 1892 წ. მის შემდეგ იგი შინ დატრიალდა. მსახუ-
რებდა სასულიერო წოდების ასპარესზედ სკოლების ნაწილში.

მერე დასახლდა, მეუღლე ალექსანდრა მალე გარდაე-
ცვალადა ორი ასული დარჩა, ივინიც დაიხოცნენ. 1900 წ.

მღვდლად ეკურთხა, მერე კიევის აკადემიაში წავიდა, აკადემიის სწავლა დაამთავრა 1908 წ. მღვთისმეტყველების კანდიდატის მაგისტრის სახელით.

აკადემიაში მან გამოიჩინა კარგი ნიჭი, ამიტომაც იგი სწავლის დამთავრების უმალვე, დანიშნულ იქმნა ველინსკის სემენარიაში მასწავლებლად, აქ დარჩა ორ წელიწადს, მერე გადაიყვანეს იმავე გუბერნიის კლევიანის სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველად. 1911 წ. აძურთხეს არქიმანდრიტათ. და გადმოიყვანეს საქართველოში და დადგენილ იქმნა იონანე ნათლისმცემლის უდაბნოს წინამძღვრად, იმავე დროს, იგივე დანიშნეს კეთილ მოწესედ ქართლ-კახეთას, იმერეთ და მესხეთ-ჯავახეთის ძველის ნაშთების ზედამხედველად.

არქიმანდრიტ ნაზარს მოსვლისათანავე შეეტყო ქართული მამულიშვილობა, თავის ქვეყნისა და ერის გონივრულად სიყვარული და საწესებურის ტრფიალება. მან ფხიზლად გადახედა ჩვენს წარსულს, ჩვენს ეროვნებას, ჩვენს ისტორიას და მის მწერლობას, ამის წინაშე მას დიდი გულის სითანაღრე დაემჩნა, ამიტომაც არქიმანდრიტ ნაზარმა თავის გულის საღებუნებლად მონახა კარგი მეგობარი, კარგი ამხანაგი, ეს გახლავსთ მსწავლელი მოძღვარი კ. კეკელიძე.

ამ გარემოებამ ჩვენ კარგად გვაძინია არქიმანდრიტ ნაზარის ვითარება და სულიერი სუფთა სიმაღლის ღირსება. იგი ჩვენის წინანდელის სასულიერო პირების ცალი არ გახლავსთ, ჩვენ გავიცანით იგი პირადათ, მასში რამე უკულმართობა და ქვეყნის წინაშე თალღითობით სამსახურის მიდრეკილება უარყოფილი და დაგმობილი ვნახეთ. ეს ჭეშმარიტება გახლავსთ.

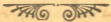
საქართველოს სიყვარულში მას ცილს ვერვინ დასწამებს, ამის თანახმად ვიტყვი: ვინაიღგან ჩვენ ვიცით არქიმანდრიტის ნაზარის საქმებიდამ ისეთი ცნობებიც, რაც მის კეთილთვისებას. ქველ მოქმედებას და ასეთ საქმეებს და რის ცნო-

ზასაც რომ აშკარა იქმნეს, იგი ბევრს გააკვირვებს, ჩვენ ერთი საქმის მისი კეთილი ცნობა გვაქვს და ვინ იცის არქიმანდრიტ ნაზარს რამდენი სხვა ასეთებიც აქვს ნამოკმედარი. არქიმანდრიტ ნაზარმა ერთ ქართველ საქმეს ისეთი მხარი მისცა და ისეთი თავაზი გაუწია, რასაც სხვანი, მასზედ უფრო მდიდრებს და მეტი თანამდებობის პატრონებს არ გაუმეტნიათ თუნდ მის შეათედი.

არქიმანდრიტი ნაზარი ჯერედ ახალ ვაზდა პირი ვახლავსთ, მას მომავალი კარგი ვქნება, გონიერი გამგე იქნება ყველგან. ამის გონიერებას ცხადათ ასაბუთებს მისი წარსულიც, რაც იგი სემენარიში სწავლობდა და მერე აკადემიაში, ყველგან იგი დაბეჯითებით კითხულობდა სხვადა სხვა სამეცნიერო წიგნებს. რუსულ სამეცნიერო წიგნებში იგი კარგად არის დახელოვნებული, ყოველივე ლოლიკურს სიფიზლესა და ნათელს გონიერებასთან იგი ვახლავსთ კარგი მადიებელი ჩვენის ისტორიული მწერლობის და მის გაშუქების. ამიტომ მან თავს იღვა და თავის შრომით გამოსცა დეკანოზის კ. კეკელიძის წიგნი, სახელდობრ „იერუსალიმის კანონიერი“. ღირსეული ისტორიული შრომა

ეს მაგალითიც ჩინებული საქმეა, მაშ უსურვებთ არქიმანდრიტ ნაზარს, რომ ამ საყურადღებო წიგნის მაგალითი მის დამამტკიცებელი ვახდეს, რომ არქიმანდრიტი ნაზარი არც შემდეგ დაივიწყებს ასეთ წიგნების გამოცემას და ხანდისხან მაინც გამოსცეს ასეთ იშვიათ ძვირფას წიგნებს. ამის იმედი ჩვენ მით უფრო გვაქვს, რადგანაც არქიმანდრიტ ნაზარს კარგად ვაცნობთ, ვიცით მისი განუსაზღვრელად საქართველოს ერის სიყვარული და ის გარემოებაც, რომ იგი ქართველი ერის ეკლესიის ასე დაქვეითებაზედ, დიდად უმადურია და მწუხარე, რაც მას არა ერთხელ პირადაც გამოუთქვამს.

სტამბის ისტორიაში ვერ მოპათავსედ შემდგომ ამბებთან
ამბებთან ანუ სხვა. იგი მხოლოდ წიგნში იქნება მოთავსე-
ბული.

* * *

ქალაქის ქარხნის დაარსება იმერეთში და ქართული
ქალაქის გაჩენა საქართველოში. „მ. დღ. 1750 წ. ქ. კ.“

* * *

მეფის კეთების ოსტატები საქართველოში და შავი,
ლურჯი და წითელი მელნის კეთება. მელანი „გიშერა და
მარიამი“ მის. დღ. სხ. მახ.

* * *

სტამბის შავი, წითელი და ლურჯი კრასკების შემო-
ღების დრო, ამ წამლების გაკეთებას ოსტატობა ზე XIX საუკ.
მოსპობა მისი.

* * *

ქალაქის სავაჭროს გახსნა ქუთაისში 1760 წ. და კო-
ნვერტების გამოქრა, ბატის ფრთის კალმების გამოქრა და
სხვაც ასეთ საგანთა და ნივთთა ვაჭრობა და ვრცელება.

* * *

ინდოელთა მონები საქართველოში და შაქრის ლერწმის
მოყვანა ბამბის მოყვანა ქალაქებისთვის და შაქრის ქარხნის
დაარსების ისტორია.

* * *

არ ვიცით საიღამ და როგორ იქნა მოძებნილი ქართ-
ველ ძველ ხელოსანთა ცოდნა, დღეს, საქართველოში, სტა-
მბის კრასკებს აკეთებს თფალისის თათრული სტამბის მეს-
ტამბე უნსი-ზადე. ნახეთ ამაზედ წიგნშიაც.

* * *

ჩვენ მიერ ანუხსულ სტამბების აღწერილამ ისე გამოდის

უმ ქართველ მესტამბენი თითქოს სულ უცოდველობა
ლოზები იყონ. არა, ამათშიაც არიან ნაკლის მექონნი, ხოლო
მათი აღწერა აქ ვერ მოვათავსეთ. იგი მეორე წიგნში იქნება
დაბეჭდილი.

სასიამოვნო ამბავი.

სტამბის მუშებსა და ხელოსნებში სულ არ არსებობს მიმ-
დევრობა სტამბის გახსნისთვის. ამის მიზეზი ხელოსნების სილა-
ტაკით აიხსნება. მაგრამ არა, ეს ტყუილია, ჩვენ კარგად ვი-
ცნობთ სტამბის ხელოსნებს და ბევრი მათგანი შეძლებულიც
არის, მაგრამ მათში შეძლებულს, თუ შეუძლებლებში ერთ ნაირად
არის საქმის სიმკვდრე გავრცელებელი.

ებლაკი მოხდა ასეთი ცვლილება და მაგალითი: ამ ბო-
ლო დროს, სტამბის ერთმა ხელოსანმა, თავის ხელობის კარ-
გად მკოდნემ, დავით ლევანისძემ პიტნავემ, თბილისში სტამბა
გახსნა, სტამბას აქვს მსწრაფ მბეჭდავი და ამერიკანკა, მოწყო-
ბილია სუფთათა.

სტამბა არსებობს სამების ეკლესიის ახლოს, გრაფის ქუჩა-
ზე № 10 სტამბას ქარულათ (განათლება) ეწოდება. ულოცავ
სტამბის ხელოსნებს, ასეთ წარმატებას მათში აღორძინბა მიე-
ცეს, ვინაიდგან სტამბის მოგება ჰალალი იქნება რომ მათ დარ-
ჩეს

სტამბის ცვლილებანი.

თბილისში ჩვენ მიერ წიგნში ანუხსულ არ. კერესელი-
ძის სტამბა ვაზ. (თ. აზ) და ვ. რუხაძემ შეიძინეს, სტამბა ძველ
აღივას არსებობს.

გორის სტამბა, რომელიც წიგნში აღვნიშნეთ, მის პატრო-
ნმა თ. ციციშვილმა თბილისში გადმოიტანა.

ქუთაისის ქ. წ. კ. გამა. საზოგ. სტამბის შესახებ ლაპარა-

კობენ, რომ თბილისში გადმოაქეთო.

ქართველთა ლიტოგრაფიები.

ვერ აენუხსეთ ლიტოგრაფია გრაეიორის ვახტანგ კილაძისა და ცაგურისი, შემდეგ დავსტამბავთ, თან დაურთავთ აღწერას ქართველ მხატვრების, ჩუქურთმის მკრელთა და ქართველი გრაეიორების.

სტამბის მუშების საყურადღებოთ.

12 აპრილს გარდაიცვალა სტამბის ხელოსანი და მწიგნობრობით ცნობილი ალექსანდრე შირაქოვი, ამის დასაფლავებას, ძველებურათ მხოლოთ სტამბის სამი მუშა დაესწრო, თუმცა განსვენებული სტამბის ხელოსნებში ცნობილი იყო, როგორც მწიგნობარი და ღირსეული ხელოსანი. მაინც სტამბის ხელოსნები ასე აფასებენ თავიანთ თავს.

პრელატი დონ ივანე ანტონოვი.

დონ ივანე ანტონოვი სახელოვანი და ამაგდარი მოღვაწეა, იგი პატივცემული გახლდათ მთელ ქართველ კათოლიკობაში, კათოლიკობას გარდა მას ქართველობაც კარგად იცნობდა. დონ ივანე გორის მკვიდრთაგანი გახლდათ.

დონ ივანემ საქართველოს ისტორიაც კარგად იცოდა, საქართველოს საქმეებს იგი კარგად იცნობდა, ამიტომ იგი საქართველოს ერის ბედზედ ერთობ გულ-დაწყვეტილი იყო და უმაღლოი. ქართული ენაც ზინებულად იცოდა, წერაშიაც გახლდათ დახელოვნებული.

დონ ივანემ სწავლა-განათლება მიიღო რომში, პაპი ურბან მერვის კოლეჯიაში, სწავლა დაასრულა 1874 წ. მიიღო დიპლომი ფილოსოფიის და მღვთის-მეტყველების პროფესორობის, ამავე წელს იგი ეკურთხა მღვდლად და მის შემდეგ იგი დანიშნეს ქუთაისის კათოლიკეთ ეკლესიის წინამძღვრად. ევროპიელ ენებთ შორის დონ ივანემ პოლონურიც კარგად იცოდა.

კათოლიკეთა სასულიერო წოდებაში, მან მალე დაიმსახურა დიდი სახელი და პატივისცემა. მისი ნიქიერება რომის ტახტმაც შეიტყო. იგი მალე დააწინაურეს, სარატოვის ეპისკოპოსმა მიიწვია სემენარის რექტორად და მასთანვე ფილოსოფიის და მღვთის-მეტყველების პროფესორად, ამ საგნებს იგი მოწაფეებს ევროპიულის ენებით ასწავლიდა.

1902 წ. საქართველოში გაიხლათ კათოლიკეთა ეპისკოპოსი, ეს პირველი მაგალითი იყო XIX საუკუნეში. ეპისკოპოს თან მოჰყვა დონ ივანე. ეპისკოპოსმა პირველად ტფილისის კათოლიკეთ ძველს ეკლესიაში სწირა, სადაც თანამწირველად გახლდათ დონ ივანეც. წირვაზედ დიდი ძალი საზოგადოება იყო მოწვეული. წირვის დროს დონ ივანემ ქართულად იქადაგა, ამის ქადაგებამ მსმენელებზედ კარგი გავლენა იქონია, ნამეტურ აღტაცებული იყო ილია ჭავჭავაძე, ეს მწერალი

იმ დღიდან დიდის თავაზით და პატივისცემით იხსენიებდა დონ ივანეს სახელს.

ამბობენ, რომ დონ ივანეს თურმე ტერ-აბრამიანი ოსტატურად ატყუილებდა, ვიდრე ტერ-აბრამიანი ახალციხის კათოლიკეთ ეკლესიების უფროსობას მიიღებდა, მინამ იგი თურმე ქართველობდა და ამით ხიბლავდა დონ ივანეს, ესეც თურმე რომის ტახტის წინაშე სახელს უყეთებდა, რომ აბრამიანს დროით მიეღო უფროსობა. ეს მალეც მოხდა. აბრამიანი განდიდების შემდეგ სხვა მელად გამოჩნდა, ქართველების დაჩაგრავდა დაიწყო. ეს გარემოება კი დონ ივანეს დიდათ ადარდებდა. ამ გარემოებამ მეტად ცუდათ იმოქმედა დონ ივანეზედ.

დონ ივანეს შესახებ მოვიყვანთ აქ პატარა წერილს, რომლის დაწერაც ეკუთვნის პატრი ბერნარდე განზეს, ტომით ნემენცს, ქართული ენის კარგად მცოდნეს.

„დონ ივანე დაიბადა 7 დეკ. 1846 წ. ქ. გორში. დაასრულა ქუთაისის გიმნაზია 1865 წ., რომლის შემდეგ გაემგზავრა რომში, სადაც სწავლობდა პაპი ურბანოს კოლეჯიაში, რომელიც დაასრულა 1874 წ. და მიიღო დიპლომი პროფესორისა ფილოსოფიისა და მღვთის-მეტყველებისა. ეკურთხა ქ. სპირნას (მკირე აზიაში) და ამავე წელს (1874) დანიშნულ იქმნა ქუთაისში, თანაშემწეთ მოხუც მოძღვრისა დონ ანტონი გლახოვისა, რომლის სიკვდილის შემდგომ ე. ი. 1879 წ. მიიღო დანიშნულება მისივე და იქმნა მთავარ-მოძღვრად ამავე ქუთაისის ეკლესიისა და ასწავლიდა საქრისტიანო მოძღვრებას გიმნაზიებში და სასწავლებლებში.

1883 წ. ეპისკოპოსმა კოტმანმა მიიპატიჟა სარატოვის კათოლიკეთ სემინარიაში და დაადგინა ინსპექტორად და პროფესორად სემინარიისა და აგრეთვე დამცველად ქორწილობის კანონ-რიგთა.

ეპისკოპოსმა ბარონმა ფონ-დერ-როპპმა გახადა რექტორად ამავე სემინარიისა და ასესორად კონსისტორიისა 1903 წ. ამავე

წელს წმ. მამამ პიო X-ემ უამდგომლობით ამავე წინაგანცხადებისა გახდა თავის პრელატად და პროტონოტარიუსად სამოციქულო ტახტისა—*ad insiar participantium*.

1908 წ. გახდა ავად სარატოვში და გადმოვიდა სამშობლოში 1910 წ.

გარდაიცვალა თფილისში 1912 წ. 25 დეკემბერს. დასაფლავებულია წმ. პეტრე-პავლეს ეკლესიის გალავანში.

ეპიტაფიური დონ მიხეილ ანტონოვი.

დონ მიხეილი გახლავსთ დიდძალი ძმა დონ ივანესი. დონ მიხეილი აღიზარდა რომს, ირიცხება რომის აკადემიის მღვთისმეტყველების კანდიდატათ.

იცის ევროპიული და აზიური ენები, ევროპიულ ენებთ შორის კარგად აქვს შესწავლილი პოლონური, ამ ენაზედ იგი ეკლესიაში თავისუფლად სწირავს და ქადაგებს.

დონ მიხეილი სამღრთო წერილსა და ევროპის სწავლა შეცნიერებაშიაც კარგად გახლავსთ განვითარებული და მომზადებული. ყოველ ღირსებასთან იგი ბრძანდება სამაგალითოდ მსახური კათოლიკის ეკლესიისა და მასთანვე სამაგალითო კათოლიკი, ყოველ სასიკეთო ღირსებასა და მღვთის-მსახურებასთან მას აქვს მოხდენალი ხმა და მისაზიდი კილო, მისი წირვა-ლოცვა გახლავსთ ყოველთვის ხმოვანი. ყოველ ასეთ ღირსებასთან თავის დედა-ენაც კარგად უწყის.

როგორც ეკლესიის უმაღლესი მსახური, მთელს თავის სამრევლოში გახლავსთ სამაგალითო ადამიანი. თვით პოლონელებიც კი, რომელნიც ცხარე ნაციონალისტები არიან და მასთან მკაცრი მაძიებელნი მის, რომ მათ ეკლესიის მეთაურად უსათუოდ პოლონელი უნდა ჰყვანდესთ, თვით ესენიც კი დიდათ აფასებენ დონ მიხეილს.

ასეთი პირის სახელოვნება ჩვენთვის, ქართველებისათვისაც, რასაკვირველია, რომ სასახელოა და სადიდებელი. მრევლ-

ში იგი გახლავსთ შესმენილი მეთაური, კარგად მცოდნე თქვენი ვის მრევლის ავ-კარგიანობის. დონ მიხეილი თავის მრევლში მოძღვართ მოძღვარიც გახლავსთ, მათი პედაგოგ-მასწავლებელიც, მათი მოსამართლე-კანონმდებელი და ყოველივე ამაებთან ერთად ტვირთ მძიმეთა და მაშვრ-ალოთა, ანუ გაპირვებულთა დამხმარეც.

პირნათლად უნდა მოვიხსენოთ, რომ ასეთ სუფთა-რიგიან პირთა პოვნა და ნახვა ჩვენს დროში ერთობ იშვიათია და ძნელი. ამ ღირსებამ მას თავისუფლად შიალწვევინა იქამდის, რომ 1907 წ. რომის ტახტის თანხმობით იგი დანიშნულ იქმნა საქართველოს და საერთოდ მთელის კავკასიის კათოლიკეთ ეკლესიის ვიზიტატორად. ესეც პირველი მაგალითია ჩვენთვის, მთელს XIX საუკუნეში ეს პირველი გახლავსთ, რომ კავკასიის კათოლიკეთ ეკლესიების უფროსად ქართველი გვარის კათოლიკე იქმნა ვიზიტატორად დანიშნული. დონ მიხეილის შესახებ აქ მოვიყვან პატარა ბიოგრაფიულ წერილს, რომელიც დაწერილია აგრეთვე პატრის ბერნარდე განზესაგან.

„დონ მიხეილი დაიბადა 1855 წ. 29 მარტს ქ. გორში. სწავლობდა ჯერ თფ. გიმნაზიაში, ხოლო შეასრულა თვისი ჰუმანიტური სწავლა ქუთაისის გიმნაზიაში 1878 წ. და ამ წელსვე გაემგზავრა რომს, სადაც სწავლობდა როგორც თვისი უფროსი ძმა, პრელატი ივანე ანტონოვი, ურბანო პაპის კოლეგიუმში, რომელიც გათავებისას ეკურთხა მღვდლად 1884 წელს 24 დეკემბერს. პირველი წლები თვისი მღვდლობისა გაატარა სარატოვში, სადაც ასწავლიდა 1893 წლამდე კათოლიკე სემინარიაში: ფილოსოფიის, ლათინურ ენას, ანგარიშს და გეოგრაფიას.

შხოლოდ 1893 წელს დანიშნულ იქმნა ვიქარნად თფილისის მიძინების ეკლესიისა და მასწავლებლად საქრისტიანო მოძღვრებისა გიმნაზიებში. ხოლო ერთი წლის შემდეგ მიიღო ჩინი მანსიონერალისა ქათედრალი ეკლესიისა და დაინიშნა ჯარის მოძღვრად თემირ-ხან-შურაში.

1903 წ. დანიშნეს იგი მარიუპოლის მთავარ-მოძღვრად და დეკანათ. ხოლო 1906 წ. გადმოვიდა კვლავ სამშობლოში მასწავლებლად საქრისტიანო მოძღვრებისა თფილისის გიმნაზიებისა და 1907 წ. დანიშნა მთავარ-მოძღვრად თფილისის წმ. პეტრე-პავლეს ეკლესიისა და საყოველთაო ვიზიტატორად კათოლიკე ეკლესიებისა ამიერ და იმიერ კივკასიისა დღემდეს არის პირველი ქართველი ვიზიტატორი“.

კონსტანტინეპოლის ქართველ კათოლიკეთ მონასტრის აბბატი პიო ბალიძე.

სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთა აბბატი მ. პიო ბალიძე დაიბადა 1882 წ. სოფ. ხიზაბაერაში. ყმაწვილობისას ძალიან ცელქი ყოფილა; ეს სიცულქე სტამბოლშიც ემჩნეოდა: სასწავლებელში არა ერთი და ორი სომეხი ანუ ბერძენი თანამოწაფე აუტირებია, რადგან დასცინოდნენ საქართველოს და ქართველ ერსა. მიუხედავად ამ სიცულქისა, მაშინათვე ეტყობოდა, რაც უნდა გამოსულიყო; ზოგიერთი დაკვირვებული პირი კიდევ დაბეჯითებით ამბობდა: ამას მაგრე ნუ უყურებთ, მომავალში მონასტრის სვეტი იქნებაო.

ქართულ ენას ექვსი წლის განმავლობაში ასწავლიდა საქართველოში კარგად ცნობილი მჭევრი მოქადაგე პ. ალფონს ხითარაშვილი. ამის დამწველი სიტყვები სიკვდილამდის არ დაევიწყდებათ არც მ. პიოს და არც მის თანამოწაფეებს. განსვენებული გაცხარებით ლაპარაკობდა ხოლმე მამულზე, მის წარსულსა და ეხლანდელ უბედურებაზე. რავდენჯერ ცრემლები შეუშინევიათ მოწაფეთა თვალებში. აქ უნებლიეთ მახსენდება ჰანიბალეს ცხოვრება: ჯერ კიდევ ყმაწვილი იყო, მისმა მამამ სპათსპეტმა ჰასდრუბალმა ტრაპეზთან მიიყვანა და ფიცი ჩამოართვა ღმერთების წინაშე, რომ უკანასკნელ სულის

ამოფშენინვაჲმდე მტერი იქნებოდა რომაელებისა. მამა-სულიკის სპეტაკ სულს არ შეეფერებოდა ვისმეს მტრობაში გაეწვართნა ახალგაზრდები, და არც თუ სხვა რამეზე ფიცი ჩამოურთმეფია, მაგრამ, დარწმუნებული ვარ, თვითოეულ მის მოწაფეთაგანს იმ დროიდანვე შეფიცული აქვს სამშობლოსთვის:

„შენი ვარ, შენთვის მოვკვდები
შენზედვე მგლოვიარეო“.

ახალგაზრდების ბანაკიდან სულ პირველად მ. პიო ეკურთხა მღვდლად. მაშინ ყველასაგან მიჩნეული იყო როგორც მონასტრის უფროსისაგან (პ. ბენედიქტე), აგრედვე ეპისკოპოსისაგან და თვალსაჩინო თანამდებობანიც ჰქონდა მიბრძოლი; მაგრამ მონასტრიელთა შინაურ შუღლმა გული გაუტეხა და ვანზე გადავა, აღარაფერში მონაწილეობა აღარ მიიღო. სწორედ იმ დროებშიც უფროსობის ვადა უთავდებოდა ცნობილ პ. ბენედიქტეს*). ახალგაზრდების ჯგუფმა მ. პიოს კანდიდატურა წამოაყენეს; ეს არჩევანი უმეტესობას ძალიან მოეწონა, და მართლაც უნაზეს გრძნობასთან შეერთებული გაუტეხელი ენერგია და მონასტრის განუსაზღვრელი სიყვარული, ღირს ჰქმნიდან მ. ბალიძეს აბბატობის არგნისა (კვერთხისა). მისდა საბედნიეროდ მისი თანაშემწენი ყველანი სათანადო ცოდნით აღჭურვილ არიან და ყველანი, როგორც ერთი პიროვნება, ერთობით მოქმედობენ; ამ ერთობაში სწორეთ მათი წინსვლის საიდუმლო: ყველაფერს წარმატება დაეტყო.

მეტადრე ილყვავების გზაზე დადგა შინაური სასწავლებელი, საკვირვლად გაიზარდა და მალე გიმნაზიადაც გადაკეთდება თუ ეკონომიურ პირობებმაც ხელი შეუწყეს.

*) აქ მეტი არ იქნება პ. ბენედიქტეზე ცოტა რამ ვსთქვათ. იგი გვართვნიობით ხალასი ქართველია, და რამდენადაც მე ვიკნობ არც თუ გრძნობით ლალატობს ქართველობას: ეუნალებში ბევრი დანაშაობა ცუდუბრალთ წამოაზვიეს თავზე, ეს კია რომ ბრალიანათ მიმაჩნია იგი ამ სამ უმთავრეს საგნებში: ა) ქართული ტიპიკონი ამოაფხვრევიანა, ბ) უსკუდრის (scutari) მამული დაუკარგა მონასტრის და გ) უფროსობის დროს არ შეეცადა შუღლი მოეხსო, პირიქით უფრო გამწვავა. — შ. ბ.

საქართველოს ხალხი აღტაცებით მიეგება მონასტრის მოფხიზლებას, ბევრმა შეძლებისდაგვარი დახმარებაც აღმოუჩინეს, მეტადრე კ. ქუთაისში, საიდანაც ტურნალები და დიდძალი წიგნები გაუგზავნეს სხვა და სხვა პირებმა*).

ამ წელს მ. პიომ მოიარა საქართველო და პირადად გაიცნო სამშობლოს კირ-ვარამი. თვისი მოქმედების გეგმანი მოწინავე პირებს გაუზიარა და ყველანი აღტაცებით მიეგებნენ მის კეთილ განზრახვებს. ჩვენ პირადათ ვიცნობთ პატივცემულ აბბატს: ის ზოგიერთივით კაკალს არ აჩხრიალებს, მაგრამ დარწმუნებული ვართ ბევრს საქმეს კი გაარიგებს. ექვსი წლისთვის ჩაბრილი აქვს უფროსობა, ამ მოკლე დროს განმავლობაში ერთი-ათათ აყვავდება მონასტერი და განცვიფრებულ საზოგადოებას ბევრს მოულოდნელ ნააყოფს დაანახვებს.

სტამბოლის განთქმულ აბბატს მ. პიომ ბალიძეს ვუსურვებთ ბოლომდის პირნათლად აღესრულებინოს თავისი მოვალეობა.

მატრია შიო პათიანაშვილი.

ქუთაისის რომის ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიის წინამძღვარი დონ დამიანე სააკაშვილი

დონ დამიანე სააკაშვილი დაიბადა ქ. ქუთაისში 19 ივნისს 1865 წ. მამა იყო იაკობი (გორელი) და დედა მაგდანელა ლაჩინაშვილი (აბხაზელი). მშობლებმა 7 წლისა მიაბარეს იგი ადგილობრივ კათოლიკეთა სკოლაში, შემდეგ გიმნაზიაში და 1883 წ. თავისი სურვილისამებრ მისმა მამიდაშვილმა დონ ივანე ანტონოვმა, მაშინდელმა ქუთაისის რ. კ. ეკლესიის წინამძღვარმა, გააგზავნა რომში სასწავლებლად ურბანო VIII

*) თუ ქუთაისი ასე გამოვჩნია, ეს იმიტომ რომ იქ ცხ-ვრობს მონასტრის გულითადა მუგობარი თ. ვლადიმირ წერეთელი, რომელიც დღეს კულტურულ შრომას ეწეოდა სტამბოლში, და არც აქ საქართველოში იკიწყებს თავის საყვარელ საქმეს.

პაპის დაარსებულ კოლეჯიაში, სადაც დაამთავრა 1891 წელს გამოემგზავრა სარატოვში ტირასპოლის რ. კ. ეპარხიის ეპისკოპოსთან, რათა მღვდლად კურთხეულიყო (სახლდარ-გარედ მღვდლობის მიღება მთავრობისაგან აკრძალულია), თანაც რეკომენდაციის წერილი ჰქონდა იმ კოლეჯიის უფროსისაგან — კარდინალ სიმეონისაგან.

ეპისკოპოსმა ცერრმა სიმოვნებით მიიღო — ჩარიცხა იგი თავის კლერიუმის სიაში და 6 თვის შემდეგ კიდევ აკურთხა მღვდლად. უნდოდა ეპისკოპოსს დაენიშნა იგი პროფესორად მისივე სემინარიაში, მაგრამ მან აშჯობინა ემოლვაწა შრეელის დახმარებაში და სთხოვა საღმე დაენიშნა სამრევლოში. აუსრულა ეპისკოპოსმა მას სურვილი და 20 მარტს 1892 წ. გააგზავნა იგი ადმინისტრატორად (მმართველად) პერეკოპის (თავრიზის გუბ.) სამრევლოში, სადაც ერთი წელიწადი ერი უმღვდლოთ იყო. დღესაც ბერეკოპი, და ნამეტნავად იმ დროს, პატარა ქალაქია, ღარიბი და მოკლებული ყოველნაირ წყლისა თუ რკინის გზის საშუალებათა.

თვით სამრევლო შესდგებოდა რამდენიმე სოფლისაგან, ზოგიერთი მათგანი 130 ვერსის მანძილზეა პერეკოპიდგან; ძრიელ ძნელ და მძიმე მდგომარეობაში იყო: უსუფთაობა, სიღარიბე, სულ ცხენით მგზავრობა ზამთარ-ზაფხულ, ქოხებში შეჩერება; ყველა ეს აიტანა მხიარულებით და დასახმარებლად გაქირავებულ გლეხებისთვის.

6 თვის განმავლობაში აღაშენა ერთი პატარა აგურის ეკლესია პერეკოპში, სადგომი სახლი შეაკეთა მოწყობილობით, შემოართყა რკინის ზღუდე და სხვა. ეს სუყველა აქა-იქა წასვლით და ფულის შეკრევით (20,000 მან.). 12 ოქტომბერს იმავე 1892 წელს აკურთხა ეს ეკლესია დიდი ძალი ხალხის თანადასწრებით. კურთხევაში მას ეხმარებოდა ხერსონის წინამძღვარი ბერლისი (ბაროზი) და სიმფეროპოლის კეს-სლერი (ებლანდელი ეპისკოპოსი ტირასპოლის ეპარხიისა).

13 აგვისტოს 1894 წ. იტალიელების თხოვნით გადაყვანილ იქნა ბერდიანსკის (ახოვის ზღვა) სამრევლოს მმართველად, სადაც ახლად შეაკეთა იქაური ეკლესია, შემოართვა რკინის ზღუდე, ეზოში გააშენა ბაღი და დაარსა სამრევლო სკოლა და სხვა.

22 იანვარს 1899 წ. გაგზავნილ იქნა ოდესაში იტალიელებისათვის და თანაც ეხმარებოდა პოლონელების მღვდელსაც, რის გამო შეისწავლა მათი ენაც—პოლონური. ამ ენაში ისე დახელოვდა, რომ მერე თავისუფლათაც ქადაგებდა ამ ენაზედ.

13 ივნისს 1902 წ. გადაიყვანეს ლუგანსკში (ეკატერინოსლავის გუბ.) იქაური მრევლის თხოვნით, რათა შეედგინა ახალი სამრევლო ლუგანსკში, რადგანაც მინამდის ეს ეკუთვნოდა ბახმუტის სამრევლოს. იმ ხანში გამოიცვალა ეპისკოპოსი ტირასპოლისა ცერრი და მის ადგილზედ დაინიშნა ეპისკოპოსი ბარონი ფონ-დერ-როპპი, რომელმაც მაშინვე ისურვა კავკასიის სამრევლოების დათვალიერება და თან წაიყვანა ღონღამიანე თავის სეკრეტრად. იმ ხანებში, სხვათა შორის, ეპისკოპოსმა აკურთხა და მირონი სცხო ბათუმის რ. კ. ეკლესიას ახლად აშენებულს ს. კ. ზუბალაშვილის მიერ. მ თავის შემდეგ, დასრულდა თუ არა ეპისკოპოსის მოგზაურობა, დაბრუნდა ლუგანსკში, მოკრიფა აქა-იქა წიხვლით ფული, დაიწყო ეკლესიის შენება და რადგან ეს ჩქარა არ მოთავდებოდა, ააშენა დროებით სალოცავი სახლი, ბინა მოძღვრისთვის, ზღუდე რკინისა, იქირავა სახლი სკოლისთვის, დაარსა საქველმოქმედო საზოგადოება ამ სკოლის შემწეობისთვის, სადაც პირველ წელსვე მოაგროვა 40 ბავშვი ღარიბ მოხლეების და ასე ლუგანსკის სამრევლო უფრო მაღლა ასწია ვინემ ბახმუტის, რომლის ერთ ნაწილს შეადგენდა წინეთ.

16 აგვისტოს 1905 წ. თხოვნით ქუთაისელების ეპისკოპოსმა დანიშნა იგი ქუთაისის რ. კ. ეკლესიის მმართველად, სადაც დღეს იმყოფება. თუმცა ძრიელ ცუდ დროს გადმოვი-

საქართველოს
საბჭოთა სოციალისტური
რესპუბლიკა

და იგი სამშობლოში, სადაც ახალ-თაობის მოძრაობა მინც პირველსავე წელიწადში პირველი ყურადღება მიაქცია ბავშვების აღზრდას—გადააკეთა და გაადიდა სკოლა, შემდეგ ეკლესია, სადგომი სახლი, ეკლესიის ეზო, ყოველ დღე თავისუფალ დროს თვითონვე მუშაობდა რაც შეეძებოდა, თვით დღიურ მუშებთანაც და ასე ეკლესია, და ეზო ნამეტნავად, მოიყვანა იმ წესში და სისუფთავეში, რომ დღეს ქუთაისში პირველი საჩვენებელი ადგილია ყველა უცხო სტუმართათვის და სხვაც ასეთნი.

მაისში 1913 წ. ქუთაისში იყო ეპისკოპოსი ეკლესიის მირონის საცხებლად, მრევლისაგან იგი დიდის ამბავით იყო მიღებული.

ეპისკოპოსმა ქუთაისში მიბრძანების და ეკლესიის ნახვის შემდეგ სთქვა: „მე მიმგზავრნია ბევრს ალაგას, ამ მგზავრობის დროს ბევრი ეკლესია მინახავს და ასე სუფთად, ასე კარგად მოწყობილი და შენახული ეკლესია კი არსად შემხვედრია“. ყოველად სამღვდელთა დიდი მადლობა გადასცა დონ დამიანეს და უსურვა მას ასე მოქმედება მრევლის წინაშე.

დონ დამიანე ყოველს ღირსებასთან ერთად გახლავსთ კარგად მცოდნე ქართული ენის, ქართული ლიტერატურის და საქართველოს ისტორიისა. იგი ქართულ მწერლობას გულისყურით ადევნებს თვალ-ყურს, ყოველს სასიკეთო, თუ საზოგადო საქმეებთა არსებობასაც მზურვალედ ადევნებს თვალ-ყურს, მრევლშიაც დაუზარელი და ხელ-გაშლილი მოღვაწეა.

ბათუმის რომის ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიის წინამძღვარი დონ გაბრიელ ასლანიშვილი

დონ გაბრიელ ასლანიშვილი, ანუ სომეხთაგან ასლანიშვილად წოდებული, შთამომავლობით ქართველია და იგინი სოფ. ბაერელეები არიან (ახალქალ. მაზ.). დონ გაბრიელი დღეს ბა-

თუმის ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიის წინამძღვრად გახლავსთ.

ღონ გაბრიელ ასლანიშვილი დაიბადა 1860 წ. ქუთაისში. სწავლა მიიღო ჯერ კონსტანტინეპოლს პ. ხარისკისაშვილის სკოლაში, მერე მომთობანს და რომს, სწავლა დაამთავრა 1890 წ. და მაშინათვე ეკურთხა მღვდლად.

ღონ გაბრიელმა იცის ევროპიული და აზიური ენები, ზედ მიწვევით და ჩინებულად ქართული ენა, იგი დიდათ მოყვარეა საქართველოს ისტორიის, საქართველოს ყველა საზოგადო საქმეების არსებობასაც გულმზურვალედ ადევნებს თვალყურს.

ღონ გაბრიელ ასლანიშვილი ხალხის ცხოვრებაზედ გონიერი შეხედულების არის და მსოფლიო მიმართულების მოძღვარი, ამიტომაც იმეცადინა მან და თავის ძმის წულებს, როგორც ვაჟს, ისე ქალს, მისცა რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში სათანადო უმაღლესი სწავლა-განათლება. ქართველ კათოლიკეთა გვაროვნულ პირობებსაც კარგად ადევნებს თვალყურს, ამის შესახებ სწორე მოსაუბრე გახლავსთ. მანვე შეადგინა ქართულს ენაზედ რომის ქართველ კათოლიკეთათვის ფართო სახმარებელი ლოცვის წიგნი და 1906 წ. თფილისში ცალკეც გამოსცა.

ღონ გაბრიელი, როგორც მსოფლიო შეხედულების პირი, დიდი მომხრეა ხალხის განათლების და განვითარების, ამიტომაც მისი წადილი დიდი მოწადინეა საქართველოში სკოლების გამრავლების შესახებ. თავის მრეველშიაც იგი ამ მცნებას საქვეყნოდ ღაღადებს.

ღარიბ-ღატაკ ერთა გარემოებაც მას ყოველთვის ახსოვს, მრევლში იგი ფიზიკად უმზერს ამ სენს. ამიტომაც მან იმეცადინა და ერთ დროს ახალქალაქის მაზრიდამ, რამდენიმე კომლი ქართველ უმიწაწყლო გლეხები გორში გადმოასახლა, მათ მოუპოვა იჯარით გორისკენ მამულები და დაასახლა, ამ საქმის გამო მას მოუვიდა ბევრი შრომა და ნიეთიერად და-

ბარჯვა. ვიდრე ამ გლეხებს დააბინავებდა. თუ უკვე კაცთ-მოს-
ყვარე, უამისოდ ძნელად რომ ვინმემ აიტანოს ასეთი შრომა
და ქონების შეწირვა(კ).

ღონ გაბრიელი არის მეტის-მეტი ქეშმარიტი და მართა-
ლი მღვდელი, მას სიმათლე, პატროსნება და კაცის პიროვ-
ნების შეხება ძრიელ ეჯავრება. კაცის ავად მოქცევა, ვისიმე
დაჩაგვრა, დაბრიყვება და სხვაც ყველა ასეთნი მისთვის აუ-
ტანელია. ასეთ საქმეთა ჩადენას იგი არავის აპატივებს. მკაც-
რი მოსაჩილეა დაჩაგრულთა და დევნილთა პიროვნების ხელ-
შეუხებლობისთვისაც. კაცთა ცხოვრებაში ღონ გაბრიელს სის-
წორე და ქეშმარიტება დიდს საჭიროებათ მიაჩნია. ამით იგი
ისეა მომზადებული რომ მას შეუძლიან კარგი ვეჭილობაც
გასწიოს, ამით იგი მომზადებული მღვდელი გახლავსთ.

ამიტომაც უფრო სასიამოვნო იყო ის გარემოება, რომ
ღონ გაბრიელი ბათუმის ეკლესიის წინამძღვრად ამოირჩიეს,
აქ, ამ სადავო წასართმევ ეკლესიას სწორედ ასეთი მღვდელი
სჭირია, რომ მან ეკლესია წარტაცვისაგან დაიცვას.

ღონ გაბრიელმა ეკლესიის საქმენი კარგად შემოფარგ-
ლა, მოდავეებსაც გული დაუდინჯა, ეკლესიის შეკეთებაც
მოახერხა, საეკლესიო ადგილის ვალიც გადინადა, — სხვაც
ბევრი რამ გააკეთა. დღეს ასეა ბათუმის ეკლესიის საქმე, —
შემდეგ როგორ იქნება, ეს უწყის ღმერთმა.

თფილისის რომის ქართველ კათოლიკეთ ეკლესიის წინამძღვარი პატრი ლაზარე გოზალოვა.

გოზალოვების ძველი გვარი კოკ-ბროლაძეა. იგინი მეს-
ხეთ-ჯავახეთის სოფლები გახლავან. გოზალოვები მათ ეწო-
დათ ოსმალთა გავლენის დროს, სომეხ-კათოლიკეთა მანქანე-
ბით. პატრი ლაზარე თფილისში დანიშნულ იქმნა პატრი
დომინიკე ნულაშოვის შემდეგ.

პატრი ლაზარე გოზალოვი დაიბადა 1871 წ. სოფ. ვალეს (ახალც. მაზ.). მამა ამათი იყო ივანე, დედა—სოფიო. პირველ დაწყებით პატარა ლაზარე სწავლობდა სოფ. ვალეს სასწავლებელში, მერე სწავლობდა სოფ. უდეს, თავის ბიძა სტეფანე გოზალოვთან. 1882 წ. სტამბოლს გაემგზავრა, იქ სწავლობდა ხარისკირაშვილთან. მერე გაემგზავრა რომს, სწავლობდა პაპის კოლეჯიაში. კერძოთ შეისწავლა ბერძნული ტიბიკონი და მასთან ქართულიც კარგად. რომში სწავლა დაამთავრა, მერე დაბრუნდა საქართველოში, აქედამ გაემგზავრა სარატოვში და იქ კათოლიკის ეპისკოპოსისაგან 1896 წელს კურთხეულ იქმნა მღვდლად. კურთხევის შემდეგ იგი დაბრუნდა სამშობლოში და ლათინის ტიბიკონით მსახურებდა ახალციხის ერთს ეკლესიაში, მასაწინე იგი ვახლდათ ახალციხის სამოქალაქო და სამრევლო სკოლებში მასწავლებლად.

სადაც კი მსახურებდა პატრი ლაზარე, იგი ყველგან სტოვებდა კეთილ ხსოვნას და პატროსან შრომის მოსაგონარ ცნობებს. 14 დეკემბერს, 1907 წ. იგი გადმოყვანილ იქმნა თფილისში რომის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესიის წინამძღვრად და მართველად. ეს ეკლესია არის ტაბტი კათოლიკეთ ეკლესიისა საქართველოში კერძოთ და საერთოდ მთელს კავკასიაში. მაშასადამე ეს არის უპირატესი თანამდებობა პატრი ლაზარესთვის.

პატრმა ლაზარემ იცის ენები ლათინური, ფრანგული, რუსული, ბერძნული, სომხური, თათრული და ქართული ზედ-მიწევნით და კარგად. იცის კარგად საქართველოს ისტორია, იცნობს დაახლოვებით ქართულ ლიტერატურას, ქართველ კათოლიკეთ და საქართველოს ყველა საქმეებსაც ფხიზლათ აღფენებს თვალ-ყურს.

პატრი ლაზარე გოზალოვი თფილისში დაინიშნა ისეთ დროს, როცა ჩვენს სამშობლოში ჯერედ კიდევ დიდი აურზაური იყო და მასთან თფილისის კათოლიკის ეკლესიის კითხვებიც ატეხილი ვახლდათ. ამ დროს უნდა გადაწყვეტილი-

ყოს ამ ეკლესიის ბედ-იღბალიც, თუ იგი ვისი საკუთრება იყო. ქართველ კათოლიკების, სომეხების, ანუ იქნება ეს ეკლესია ორივეს საკუთრება გახლდათ — აქ ორივეს ერთნაირი უფლება აქვდათ.

სამწუხაროდ, ამ ეკლესიის საქმეებში ლათინის წესის პატრები სულ ვერ იჩენდნენ სათანადო ენერჯიას, ერთადერთი მხოლოდ პატრმა ფილიპემ მიაქცია ყურადღება, მას შემდეგ კი ყოველივე მოისპო და გაქრა. ხოლო არ გაქრა ამ ეკლესიის სადავო კითხვა.

მოვიდა დრო და ეამი, როცა ამ ეკლესიის ბედი უნდა გადაწყვეტილიყოს, სწორედ ამ დროს, ამ სადავო საქმის მართველად დანიშნულ იქმნა პატრი ლაზარე გოზალოვი. ჰქმნა მარიტად, რომ პატრი ლაზარე თითქოს განგებამ გამოუგზავნა ამ სადავო ეკლესიის მფარველად. პატრმა ლაზარემ იღვა თავს ამ ეკლესიის სადავო საქმის გათავება, გადაწყვეტა მის, თუ ვისი უნდა ყოფილიყოს ეს ეკლესია, მან ამისათვის დაიწყო ცდა როგორც რუსეთის მთავრობის წინაშე, ისე რომის ტახტის. ბევრი დავი-დარაბის ატანა შეხვდა პატრი ლაზარეს, ბევრი ცდა და კამათი, მაგრამ მან მაინც გული არ გაიტება და ცდას თავი არ დაანება, იმედი აქვდა რომ სიმართლე თავისას გაიტანდა — გაიტანა კიდევ. ეკლესია ქართველებიდან იქმნა მთავრობისაგან ცნობილი.

პატრი ლაზარეს ენერჯიულის ცდით და შრომით დღეს ამ ეკლესიის საქმე სომეხთაგან თავისუფალია, ეკლესია განთავისუფლდა. დღეს ეს ეკლესია თავის მამულებით ქართველ რომის კათოლიკეთა საკუთრებას შეადგენს. ყოველივე ასეთ საქმეთა ცდასთან სომეხთა გული ში ათასი მანეთიდაც იქმნა შეჯერებული, ეს ფული გადუხადა ლევან ზუბალაშვილმა.

სტამბოლის ქართული სტამბის საქმენი.

სტამბოლის ქართული სტამბა ერთ დროს ქართველ საზოგადოებას კარგად ემსახურებოდა. მაგალითებზე ხსენებულ სტამბაში მრავლად იყვანდნენ შეგირდებს ხელობის შესასწავლად, სტამბის ხელოსნებს გარდა იქვე ასწავლიდნენ მათ წერა-კითხვას ფრანგულს ენაზედ, ლათინურს, ბერძნულს, ოსმალურს, სომხურს და ქართულს.

სტამბაში ბერებზე მუშაობენ.

ხსენებულსავე სტამბაში, ხელოსნობას ასწავლიდნენ სტამბოლის ქართველ კათოლიკეთ მონასტრის სკოლის მოწაფეებს. ასეთ პირთა რიცხვი იქ 1870 წელს უკვე გამოსჩანდა. 1876, 77 და 78 წლებს რაც კი კონსტანტინეპოლს და მონთობანს (ფრანცია) ქართულ სტამბებში წიგნები გამოიციენ, ყველა ესენი ამ მესტამბე ქართველ კათოლიკეთ ახალგაზრდა ბერებისაგან არის ამოწყობილი.

სტამბოლის ქართული სტამბის განახლება.

1913 წ. თფილისი დამ რამდენიმე ასი მანეთის ქართული ახალი ასოები გაიწერეს. სტამბა განაახლეს, სურვილი აქვსთ, რომ ქართული წიგნების ბეჭედაც დაიწყონ.

კონსტანტინეპოლის ქართულ სტამბას დღეს აწარმოებს მესტამბე, ანუ სტამბის ხელობის კარგად მცოდნე სოლომონ ვადაქკორია, თფილისის სტამბის ასპარეზზედ ხელოსნობით კარგად ცნობილი.

ნიმუში კონსტანტინეპოლის სტამბის.

თფილისის სტამბების ასპარეზზედ მუშაობს ხელოსნობით ქართველი კათოლიკე ალექსანდრე მირაქოვი. წიგნი „მოლა

მასრადინის“ ავტორი და ასევე სხვა ასეთ წიგნაკებშიც მის წერილები გაზ. „საქართველო“-შიც იბეჭდება, იგი გონიერი შეხედულების გახლავსთ ქართველ კათოლიკეთა გვაროვნობაზედ. ეს პირი გამოზრდილია სტამბოლს და განსწავლულია ქართულ სტამბაში, სადაც მას შეუსწავლია ენები: ფრანგული, იტალიური, ბერძნული, ოსმალური, სომხური, რუსული და ქართული.

მწითარისტების მომღვრების მანიფესტი.

აუცილებოვ ქართველ კათოლიკეთ გვარის გადაყლაპვა, შექვა, მათ უკვე მოასწრეს და შექამეს რამდენიმე ასი ათასი ქართველობა და გაასომხეს. ამ გზას იგინი დაადგნენ 1737 წლიდამ. დღესაც მისდევენ მას მზურვალედ, ქართველ გვარის შესაქმელად აი რა ღონისძიებას ხმარობენ: ქართველ კათოლიკებთაგან მიჰყავსთ პატარა ბავშვები, მათ ზრდიან სომხურად, არწმუნებენ მათ რომ იგინი სომხის კათოლიკენი არიან, სომხის გვარისანი. მერე ამათ აკურთხებენ მღვდლად და გზავნიან საქართველოში ქართველ კათოლიკეთა გვარის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ასეთნი არიან ქართველი გვარის მკაცრი მტერნი თვით ქართული გვარის მწითარისტი მღვდლები და მათ შორის ამაზასპ საფარჩიანი და დიონოსე კალატოზიანი, ორივე ქართველები.

მოკლე ისტორია ქართველ კათოლიკეთა.

(სურათებათ)

შეუძლებლობის გამო ვერ ებეჭდავთ ამ წიგნს. ამ წიგნიდამ დაებეჭდეთ ზოგი სურათები ეხლა, უმეტესი ნაწილი სურათების კი ამ ხელთნაწერში იქნება მოთავსებული. ეს წიგნი მდაბიურად განმარტვა არის მ. თამარაშვილის წიგნის. სხვაც ბევრი რამ მასალეზია მოთავსებული.

ზუკცხელთა ციფირიზთა აკაფა.

ერთის უკეთურის ბოროტებით, წიგნში მოხდა ასეთი უხერხული შეცდომა:

სურათების შემდეგ, იწყობა ბიოგრაფიები 289 გვერდით აღნიშვნით. აქ შემდეგ 205 გვ. ორჯერ არის განმეორებით დასტამბული. აქ შეცდომა წერილებში, ანუ მთელ წიგნის ტექსტში არსად არის. ბიოგრაფიები ერთმანეთს რიგით მისდევს, მართოდ ამ გვერდების ციფრებია ირეული, ამიტომ ამ გარემოებას ყურადღება არ უნდა მიექცეს, ვინაიდან ნაწერში შეცდომა არსად არის.

ზაპარია ჰიპინაძე

კუკია — რევაზოვის ქუჩა საკუთარი სახლი № 5

მზადდება დასაბეჭდად „ქართული მწიგნობრობა“ ქართული წიგნის შალაზიების დაარსება, სამკითხველოების, სოფლებში წიგნების ტარება, წიგნების გამოცემა და გავრცელება, გამომცემლობა და რედაქტორობა და სხვა ცნობანი.

„დიდებული საქმე ქართველი ერისა და ნიკოლოზ ზეზელს-ძე ცხვედაძე“. 200 გვ., იქნება გამოსცეს ვინმემ.

 ფასი ერთი მანათი

სურათები დაიბეჭდა წიგ. გამომც. ქართ. ამხანაგობის სტამბაში. 18 ფორმა ტექსტი დაიბეჭდა „სორაპანი“-ს სტამბაში, ორი ფორმა კ. თავართქილაძის სტამბაში და ერთი ფორმა არ. კერესელიძეს სტამბაში.